

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KaraKutu

inceleme

Lotus'un içindeki inci

Lamaizm'le
Nirvana'ya
Yolculuk

Dr. İBRAHİM SÜMER

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Karakutu Yayınları: 28

Araştırma: 2

© 2002, Karakutu Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş

© Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince Karakutu Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş'ye aittir.

Yayın Yönetmeni: Asya Çağlar

Yayın Koordinatörü: Ümit Belge

Editör: Zeynep Araz

Kapak Tasarım: Osman Turhan

İç Tasarım: Beyhan & Ezel Karlıklı

Baskı: Melisa Matbaası-İstanbul

ISBN: 975-8658-32-8

1.Baskı: Mart 2003

<http://www.karakutuyayinlari.com>

e-mail: karakutu@karakutuyayinlari.com

KaraKutu

Cağaloğlu Yokuşu, No: 6-8

Karvar Han, Kat: 4, Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 519 83 74-75-76

Fax: (0212) 519 83 77

[[LOTUS'UN İÇİNDEKİ İNCİ]]

LAMAİZM'LE NİRVANA'YA YOLCULUK

Dr. İbrahim Sümer

[Dr. İbrahim Sümer]

1966'da İzmir'in Torbalı ilçesi Korucuk Köyünde doğdu. İlkokulu köyünde, ortaokulu İzmir Alsancak Ortaokulu'nda, lise tahsilini İstanbul Göztepe 50. Yıl Tahran Lisesi'nde bitirdi. 1986-1987 öğretim yılında başladığı M.Ü. İlahiyat Fakültesi'nden 1990 yılında mezun oldu.

Bir yılı aşkın bir süre özel bir okulda öğretmenlik yaptı. 1993 yılı Ekim ayında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Araştırma Görevlisi kadrosuna atandı. Mayıs 1996 tarihinde "I-IV. Yüzyıllarda Süryani Kilisesi Tarihi ve Bazı Dini Edebi Metinler" konulu yüksek lisans tezini tamamladı. 1996 Güz döneminde Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde başladığı "Tibet Budizmi –Lamaizm" konulu Doktora tezi, 2002 yılı Temmuz ayında jürinin oybirliği ile kabul edildi.

İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde neşredilen iki yayını dışında, iki sempozyum bildirisi de bulunan İbrahim Sümer, halen Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadır. Çalışmalarında kullanabileceği düzeyde Fransızca, İngilizce ve Arapça bilmektedir. Evli olup bir kız babasıdır.

[[LOTUS'UN İÇİNDEKİ İNCİ]]

LAMAİZM'LE NİRVANA'YA YOLCULUK

KaraKutu

İçindekiler

Kısaltmalar	9
Önsöz	11
Giriş	15
Kapsam ve sınırlar	17
Yöntem ve kaynaklar	19
Ana hatlarıyla Budizm	31

BİRİNCİ BÖLÜM: Budizmin Tibet'e Girişi ve Gelişme Süreci

Çeşitli yönleriyle Tibet	65
Budizmin Tibet'e girişi ve yayılışı	74
Tibet'te Budizmin kurumsallaşması	89

İKİNCİ BÖLÜM: Tibet'te Dini Hiyerarşik Yapılanma ve Diğer Ülkelerin Bu Yapıyla İlişkileri

Tibet Budizmi'ne ait bazı anlayışlar	127
Sarı Kilise'nin oluşması ve bazı Dalay Lamalar	137
Hindistan-Tibet ilişkileri	147
Batı dünyası-Tibet ilişkileri	149
Çin-Tibet ilişkileri	155

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Tibet Budizmi'nde İnanç Esasları,
İbadet ve Uygulamalar**

İnanç esasları	171
İbadetler	200
Diğer anlayış ve uygulamalar	214
Sonuç	232
Kaynakça	237
Ekler	251
İndeks	265

Kısaltmalar

Age.	:	adı geçen eser
AÖF	:	Açık Öğretim Fakültesi
AÜ	:	Ankara Üniversitesi
Bkz.	:	bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	çeviren
doğ.	:	Doğum tarihi
D.	:	Dergisi
DTCF	:	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	:	Editör
ER	:	The Encyclopædia of Religion
ERE	:	The Encyclopædia of Religion and Ethics
Fak.	:	Fakültesi
İlh	:	İlâhiyat
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
öl.	:	ölüm tarihi
s.	:	sayfa
S.	:	Sayı
Skt.	:	Sanskritçe
St.	:	Saint (Aziz)
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Tsz.	:	tarihsiz.
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
Unv.	:	University
vd.	:	ve diğerleri.
Ü.	:	Üniversitesi
yak.	:	yaklaşık olarak
Yay.	:	yayınları

Önsöz

Tibet, Çin'in özerk bir bölgesidir. "Dünyanın damı" olarak da anılan bu bölge, 1950 yılında Çin Halk Cumhuriyeti tarafından işgal edilmeden önce, tüm dünyaya kapalı bir ülkeydi. Tibet halkının çoğunluğu göçebe veya yarı-göçebe olup nüfusun önemli bir kısmı çiftçilikle geçinmekteydi. Köylülerle soylular arasında katı bir toplumsal ayırım bulunmaktaydı.

1950 yılındaki işgal öncesi, Tibet nüfusunun büyük bir bölümü, ülkedeki değişik tarikatlara mensuptu. Ülke nüfusunun yaklaşık beşte birinin rahiplerden oluştuğu ve bunların çoğunluğunun dinî kurumlarda yaşadıkları gözönüne alınırsa, Tibetlilerin dünyanın en "dindar" halklarından biri olduğu söylenebilir.

Tibetlilerin dini olan Tibet Budizmi, Budizmin M.S. 7. yüzyılda Tibet'te oluşan kolunun adıdır. Tibet Budizmi, Tibet'in yerel inançları, Hint Budizmi ve kuzey Hindistan'da yaygın olan Tantra Budizmi'nin karışımıyla oluşmuştur. Tibet Budizmi'ni İlk Dönem Budizmi'nden ayıran temel özellikler; çeşitli tanrıları benimsemesi, lamaların yeniden doğuşu öğretisi, ruhanî ve dünyevî otoritenin Dalay Lamaların kişiliğinde birleştirilerek ülkede teokratik bir düzen kurulmuş olmasıdır.

14. yüzyıla gelindiğinde bütün Budist metinler Tibetçeye çevrilmiştir. Hint Budizmi'ne ait olup asılları kaybolan bir kısım Sanskritçe kutsal metinler yalnızca Tibetçe çevirileriyle günümüze ulaşabilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Tibetçenin, Hint Budizmi'ni anlamada ne derece önemli olduğu açıktır.

Batı dünyasında, Hint dinleri ve Budizm konusunda 18. yüzyıldan itibaren pek çok yayın yapılmıştır. Bu yayınlar, Doğu düşüncesinin batılılarca tanınmasında etkili olmuştur. Bunun yanında, Avrupa ülkeleriyle temas içinde olan doğulu entelektüeller ve

Avrupa'ya eğitim amacıyla giden öğrenciler kendi kültürlerini Batı kamuoyuna taşımışlardır. Tibet Budizmi'nin Batı ülkelerince tanınması ise; bilhassa, Tibet'in 1959 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlanması sonucu, Tibetlilerin mülteci olarak Avrupa ülkelerine sığınmaları ve oralandaki faaliyetleriyle olmuştur.

Ülkemizde, dinler tarihi alanında yapılan çalışmalar daha çok Yahudilik ve Hristiyanlık üzerine yoğunlaşmış, Uzakdoğu dinleri alanında, çeşitli sebepler dolayısıyla, yeterli araştırma yapılamamıştır. Son yıllarda, Uzakdoğu kültürüyle ilgili yayınlar da yapılmaktadır. Bu yayınlar, bilgilendirmekten çok kamuoyunun merakını tatmine yönelik çalışmalardır. Bu konudaki yayınların çoğunlukla tercüme eserlerden oluştuğu da gözlenmektedir.

Uzakdoğu dinlerini tanımak kültür hayatımıza ve karşılaştırmalı dinler tarihi çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Dalay Lama'nın uluslararası ünü, ülkemizde Tibet ve Tibet Budizmi ile ilgili konulara ilgiyi artırmıştır. Toplumun aydınlatılması açısından, daha ayrıntılı ve karşılaştırmalı bilgilere ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Bu maksatla, Doğu düşüncesinin bir kolu olan "Tibet Budizmi -Lamaizm" konusunda daha derinlikli bir araştırmaya ihtiyaç olduğu kanaatiyle hazırlanan bu kitapta, Budizmin 7. yüzyılda Tibet'e girişinden, Tibet'in Çin Halk Cumhuriyeti tarafından 1959 yılındaki işgaline kadar geçen süre içindeki tarihi ve dinî yapısı, inanç esasları ve uygulamaları kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır.

Bu çalışma, giriş, üç bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Giriş'te kaynaklar ele alınmış; İlk Dönem Budizmi hakkında genel bilgi verilmiş; Budizm'in, Tibet'te yayılma sürecine kadar olan tarihî gelişimi incelenmiştir. Birinci bölümde, Tibet'in coğrafi ve kültürel yapısı konusunda özet bilgilerden sonra, Budizmin Tibet'te yayılışı ve kurumsallaşma aşamaları ele alınmıştır. İkinci bölümde, genelde Tibet'te dinî yapılanma ve diğer ülkelerin bu yapılanma ile ilişkileri, özelde ise Dalay Lamalık kurumu, Tibet'teki dinî yapılanmanın Moğol halkı, Hindistan, Çin ve Batı dünyası ile ilişkisine temas edilmiştir. Üçüncü bölümde, Tibet Budizmi'ndeki inanç, ibadet ve uygulamalar anlatılmış; bazı gelenekler ile Tibet'te uygulanan yönetim anlayışı incelenmiştir.

Dinler Tarihi'nin genel meselelerini tanıyabilmem konusundaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK'e; yol-göstericiliğinden ötürü Doç. Dr. Baki ADAM ile Doç. Dr. Ali İhsan YİTİK'e; bu çalışmanın daha anlamlı hale gelmesinde becerilerini benimle paylaşan, Dr. Ali İsra GÜNGÖR ve Arş. Gör. Ali Osman KURT'a; gazetecilik mesleğini başarıyla yürüten Rasih Yılmaz ile yayınevi çalışanlarına; aile yükümüzü paylaşarak çalışma saatlerimi artıran eşime de teşekkür ve minnet borçluyum.

İbrahim SÜMER
Ankara, 2002

Giriş

Ülkemizde Uzakdoğu ile ilgili kapsamlı ve özgün çalışmalar yok denecek kadar azdır. Batı dünyasında ise, Hint kültürü 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok yönlü olarak tanınmaya başlamıştır. Portekizliler, 1498 Mayıs'ından itibaren Hindistan'da koloniler kurmuştur. Doğu toplumlarının kültürleriyle ilk olarak ilgilenenler misyonerler olmuştur. Misyonerlerin ilk eserleri önce-leri yalnızca Sanskrit dilinin gramer kitapları ile ilgiliyken, sonraları Tibet dili ve kültürü ile ilgili çalışmalar da yapılmıştır.⁽¹⁾

Batı dünyasında Budizmin bilinen ve uygulanan en yaygın dalları, Zen ile Theravada'dır. Bunlardan Zen, tamamen mistiktir. Tibet Budistlerinin etkisiyle, Batı dünyasında, Tantra Budizmi veya Vajrayana'nın (Elmas Taşı) tantrik metotlarına artan bir ilgi görülmektedir. Tantrik metodun en dikkati çeken tarafı, kullandığı tekniklerin çok olması; bu teknikleri uygulayabilecek bir öğreticiye (lama/guru) gerek duyulmasıdır.⁽²⁾

Tibet, coğrafya bakımından Asya kıtasının en erişilmez bölgelerinden birisidir. Buna rağmen, dinî alanda önemli bir konumu bulunmaktadır. Tibet, genel Çin tarihinde, çeşitli çevre kültür unsurlarını benimseyerek, kendine mahsus milli bir kültür yaratmıştır.

Tibet'te Budizmin dinî varlığı yanında, Budist inancının etkisiyle oluşturduğu tarikat disiplini ve manastır kurumuna getirdiği yeni düzen önem taşımaktadır. Bu yönleriyle Tibet Budizmi, çağımızda yeniden canlanmakta, Batı dünyasında yeni bir yorumla, küçük manastır yapılanmaları biçimiyle yaygınlık kazanmaktadır.

Tibet Budizmi ile Tibet dilinin en önemli işlevlerinden birisi,

Hint Budizmine ait, orijinalleri kaybolmuş Sanskrit dini metinlerini, tercümeler yoluyla günümüze değin korumuş olmasıdır. Bunun yanında Tibetliler, Budizm'e kendilerine ait bir çeşni katmıştır. Tibet Budizmi içinde, 'eskilerin yolu' denilen, İlk Dönem Budizmi olan Hinayana ile; kuzeye ait gelişmiş Budizm, Mahayana'dan da katkılar bulunmaktadır. Bununla beraber Tibetlilerin, Budizm yorumlarının önemli bir kısmını Vajrayana'dan, yani Tantrik Budizmden aldıkları gözlenmektedir.

Tantra Budizmi, yoga uygulamalarını konu alan Veda sonrası Hinduizmine ait Sanskrit Tantra'lerden gelişmiştir. Tantra, Vedalar sonrası ortaya çıkan, bedeni arındırarak fizyolojik ve psikolojik süreçleri denetim altında tutmaya yönelik batınî uygulamaları konu edinen bir dizi Sanskrit metnin ortak adıdır.

Tantra'lar; ilâhiyat, Yoga uygulamaları, tapınak yapımı, tasvir ve din ile ilgili başka bilgiler de içeren metinlerdir. Hinduizm'de Tantralar, daha çok halk arasında yaygın olan büyü, ayin ve simgeleri konu almaktadır. Tantra'larda ayrıca Yantra'larla, Mandala'ların (simgesel çizim) ve Mantra'ların (kutsal sözcükler) önemli bir yeri bulunmaktadır. Şakticiliğin önemli Tantra'ları arasında, çiftleşme ayini gibi "sefahat" uygulamalarını konu alan Kularnava'lar da bulunmaktadır.

Tibet Budizmi'nde zengin dinî ve kültürel unsurlar bulunmasına rağmen, bu konu, Türkiye'de henüz incelenmemiştir. Batı dünyasında konuyla ilgili araştırmaların çoğu, sömürgecilik zamanı olan 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarında, oryantalistler tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalarda, araştırmacıların mensup oldukları ülkenin çıkarlarının gözetildiği gözden kaçmamaktadır. Bunun yanında, bazı Batılı yazarlar, konuya Hristiyan dini bakışı açısından yaklaşmıştır. Bu nedenle, konunun objektif bir şekilde Türk okuyucunun bilgisine sunulmasında yarar bulunmaktadır.

Kapsam ve sınırlar

Budizm, Siddharta Gotama'nın M.Ö. 6. yüzyılda Hindistan'ın Kuzeydoğu kesiminde kurduğu, bugün bütün Asya'ya yayılmış din ve felsefe sisteminin adıdır. Budizmin doğduğu dönemde Hindistan'ın Kuzeydoğu kesimi Yoga önderlerine bağlı küçük dinî topluluklardan oluşmaktadır. Dinî akımların şaşırtıcı çokluğuna karşın bu akımların çoğu birbirleriyle aynı terimleri kullanmakta, temelde Yoga uygulamalarını esas almaktadırlar. Buda da, başlangıçta, bir yogi ve mucizeler gerçekleştiren bir çilecidir.

Gotama Buda'nın öğretisi, tarihî olarak klâsik iki oluşum sergilemektedir. Bunlardan birincisi, Buda'nın kendisi tarafından ortaya konulan ilk oluşumdur. İlk Dönem Budizmi olarak adlandırılan bu yapılanmaya göre, Buda'ya bağlılığın üç unsuru bulunmaktadır: "Buda'ya, Dhamma'ya (onun öğretisine) ve Sangha'ya (cemaate) inanmak". Buda öğretisine göre, insanın var oluşu acı ve elem verici bir temele dayanmaktadır. Bu temellerden yola çıkan Buda, Dört Soylu Doğru'yu ortaya koymuştur. Ayrıca, acı ve eleme son vermek için Sekiz Aşamalı Yol'dan söz etmiştir. Bu ilk oluşuma Theravada (Eskilerin Yolu) denilmiştir. Theravada (Hinayana), bugün Güney Asya ülkelerinde yaygın olup Budist cemaatin çoğunluğunu temsil etmektedir. İkinci oluşum, zaman içerisinde Kuzey Hindistan'da, M.S. 200 yıllarında yeşeren Mahayana'dır.

Budist Sangha (cemaat/kilise) içindeki farklılaşmalar kısa sürede çok sayıda bölünmeyle sonuçlanmıştır. Buda'nın öğretisinin en yüksek ve en eksiksiz anlatımını temsil ettiğini, kurtuluş yolunu daha geniş bir insan topluluğuna açtığını öne süren Mahayana ise, Orta Asya, Çin, Japonya ve Tibet gibi kuzey ülkelerinde yayılmıştır. Mahayana geleneğinin kaynağını, M.Ö. 2-M.S. 2.

yüzyıllar arasında Sanskrit dilinde kaleme alınmış metinler oluşturmaktadır. Theravada geleneğindeki, kendi başına aydınlanmaya erişmeyi amaçlayan Arhat'ın tersine, Mahayana'nın Bodhisatva'sı, başkalarının acılarını hafifletmek uğruna kendi Budalığını geçici bir süre ertelemeye ant içmiştir. Mahayana okulları, daha geniş bir evren görüşü geliştirerek Budizme yeni bir anlayış getirmiştir. Bu yüzden kendisini Mahayana (Büyük Taşıt/Vasıta) olarak adlandırmıştır.

Vajrayana (Yıldırım/Elmas Araç) olarak da bilinen Tantra Budizmi, Hindistan'da 7. yüzyılda gelişmiştir. Tantra ayinlerinde mezhep üyeleri, gözlerinde canlandırdıkları bir tanrıyla özdeşleşmeye çalışmaktadır. Tantra okulu, Tibet ve Moğolistan'da, Budizmin özel bir biçimi olan Tibet Budizmi'nin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Budizm, her şeyden önce bir deneyimdir. Onun sözlü bir doğası vardır. Böyle olunca da o, sadece edebî ve bilimsel yaklaşımlarla anlaşılamamaktadır. Bu açıdan, genelde Budizm, özelde Tibet Budizmi hakkında yazmak zor bir iştir. Tibet Budizmi konusunu anlamanın diğer zor bir yanı da, bu konuda çalışan kişinin, Çin düşünce yöntemlerine yabancı oluşudur. Çalışma boyunca, Asya felsefesini, Batı düşüncesinin bilim diliyle yorumlamanın güçlüğü daima varlığını hissettirmiştir. Çünkü kelimeler ancak benzer tecrübeleri yaşayan kimseler arasında iletişim sağlayabilmektedir.

Bu çalışmanın coğrafi sahası, genelde Tibet ülkesi ile sınırlandırılmıştır. Tibet'in, çevresindeki komşu kavimleriyle olan temaslarına, Tibet Budizmi ile ilgileri ölçüsünde, dolaylı olarak değinilmiştir. Moğolistan ve Moğollarla olan ilişkiler bu açıdan ele alınmıştır. Tibet'teki olaylar ve kurumlar, 1950 yılı öncesine kadar ele alınmış, Tibet'in "Çin Halk Cumhuriyeti Özerk Bölgesi" olduğu dönemi konu edilmemiştir.

Yöntem ve kaynaklar

Konunun daha iyi anlaşılması için tarihî olaylar, Buda'nın doğumundan (yak. M.Ö. 5. yüzyıl) itibaren ele alınmıştır. Giriş bölümünde, Buda'nın içinde geliştiği dinî ortama, kültürel çevresine kısaca değinilmiştir. Ayrıca, Buda'nın içinde yaşadığı dönemin dinî durumunu anlatmak için kullanılan kavramlara yer verilmiştir. Kavramsal çerçeve ortaya konulduktan sonra, Buda'nın Hint dinî ve kültür dünyasına kazandırdığı yeni yorumlar üzerinde kısaca durulmuştur. Bir kısmı Hint düşünce sisteminden alınan bu kavramları, "Buda", "Dhamma/Dharma" (kanun), "Sangha" (cemaat, topluluk, kilise), "Varlığın üç boyutu: Anicca, Dukkha, Anatta", "Dört Soylu Gerçek", "İzdirap" (dukkha), "Nirvana", "Sekiz Aşamalı Yol", "Karma-Tenasüh", "Sutta/Sutra"lar olarak sıralamak mümkündür.

Budizmin gelişim seyrine uygun olarak ayrıca, yeni ortaya çıkan kavramların analizi yapılmış ve bunların birbirleriyle ilişkilerine temas edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: "Mahayana", "Hinayana", "Bodhisatva", "Avalokiteşvara", "Tantrizm", "Bon dini", "Lama", "Dalay Lama". Bu kavramların incelenmesinden sonra, Tibet Budizmi'nin farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kavramlar analiz edilirken filoloji, Budizmin tarihi gelişimi ortaya konulurken tarihî-tasvîrî yöntem kullanılmış; İlk Dönem Budizmi ile Tibet Budizmi'nin farklılıkları belirtilirken tarihî-karşılaştırmalı yöneme başvurulmuştur. Bunun yanında, yeri geldikçe dinler tarihinin diğer yöntemlerine de başvurulmuştur.

Tibetçe kelimelerin karşılıkları fonetik olarak verilmiş, orijinal imlâ ve transkripsiyona lüzum görülmemiştir. Latinize edilmiş Sanskritçe ve Tibetçe özel isimler ile kavramlarda da, özel işaret-

ler kullanılmamıştır. Bazı kelimeler Türkçe'ye çevrilmeden, Batı dillerinde yazıldıkları gibi (dhyana, Bodhisatva...), kullanılmıştır.

Tibetçe veya Sanskritçe bir kelime bazen birkaç farklı şekilde yazılabilmektedir. Bu durum, aynı kavramın, Budizmin anlatımında kullanılan dillerdeki (Palice, Sanskritçe, Tibetçe) farklı şekilde yazılışlardan kaynaklanmaktadır. Bu türden kelimelerin imlâsında, kitaplarda daha çok rastlanılan ve İngilizce'de kullanılan biçim tercih edilmiştir.

Kaynaklara gelince; çalışmamızda, Doğu ve Batı dünyasında yazılmış eserler eleştirel bir karşılaştırmaya tabî tutulmuş; böylece, bin üç yüz senelik (641-1949) Tibet'in dinî tarihine değinilmiştir. Kullanılan eserler genelde birkaç türden oluşmaktadır. Bunlar; Budizmin genel gelişimiyle ilgili olanlar, Tibet ve Moğol tarihini ele alanlar ve Tibet'in dinî durumunu konu edinen tarih kitapları ile seyahatnamelerdir. Bunun yanı sıra, Komünist Çin ve Modern Tibet ile ilgili monografiler ile gezi-inceleme eserlerinden de yararlanılmıştır. Ansiklopedilere, özellikle, ER ve ERE'ye sıkça başvurulmuştur.

Budizmin genel tarihi ile ilgili kaynaklar

Batılı bilim adamlarının Hint dinlerine ilgileri, Sir William Jones'un (1746-1794) Doğu Hindistan Şirketi'nde çalışmaya başlamasıyla artmıştır. Jones'un Sanskrit dilinde yaptığı çeviriler ve Hint dünyası hakkında anlattıkları Batılıların ilgisini çekmiş, bu nedenle pek çok meraklı genç Hint dinleri ve dilleri konusunda çalışmak amacıyla Hindistan'a akın etmeye başlamıştır. Bu ilgi sonucunda Budist kutsal metinleri derlenmiş, bu metinlerin orijinal dilleri olan Sanskritçe, Palice ve Tibetçe yaygın biçimde öğrenilmeye başlanmıştır. Bu bilimsel faaliyetlerin organizasyonunu üstlenmek amacıyla 1784 yılında Kalküta'da Asiatic Society of Bengal; daha sonra da, Rhys Davids (1843-1922) tarafından 1881 yılında, Pali Text Society gibi çeşitli araştırma kurumları kurulmuştur.

Bu sırada, Hint dinleri üzerine çalışan bağımsız araştırmacıların sayısı da giderek çoğalmıştır. Eugène Burnouf (1881-1852)'un Buda dini ile ilgili araştırmaları, Alman asıllı Max Müll-

ler (1823-1900) ile Hermann Oldenberg (1854-1920)'in Sanskrit diliyle ilgili yayınları ve Macar asıllı dilbilimci Alexander Csoma de Körös'ün (1784-1842) Tibet'in dinî metinleri konusundaki öncü araştırmaları Budizmle ilgili yayınların oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.⁽³⁾

Batılı Budistler, kendi ülkelerinde de Budist kurumlar oluşturmuşlardır. Budist Society of Great Britain and Ireland, 1907 yılında İngiltere'de, Alman asıllı olan George Grimm'in (1868-1945) Old Budist Community'si 1923 yılında Bavyera'da faaliyete geçmiştir. Rusya'daki Lamaist Budist çalışmalar, ilk kez Obermiller tarafından başlatılmıştır.⁽⁴⁾

Londra'da, 1924 yılında, Budist Cemiyeti'nin faaliyete geçmesiyle birlikte, öncelikle Theravada Budizmi konusunda halka yönelik yayınlar yapılmaya başlanmış, kısa bir süre sonra, Daisetz Taitaro Suzuki'nin Zen Budizm konusunda seri halinde çalışmaları yayınlanmıştır. Yine, başta Budist meditasyonu olmak üzere, Budizmin genel alanı ile ilgili çalışmalar da 30'lu yılların ortalarından itibaren görünürlük kazanmıştır. Suzuki'nin yazıları, bir dizi bilimsel çalışmanın sistematik olmayan toplamı olup, sadece belirli konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Onun eserlerine bakarak herhangi bir okuyucunun Budizmin genel prensiplerini sindirmesi oldukça zordur. Suzuki'nin en belirgin özelliği, bazı konuları gereğinden fazla mistik bir havaya büründürmüş olmasıdır.

Zamanla Budizm konusunda daha dar alanı ilgilendiren yayınlar yapılmıştır. Bunlar arasında, Suzuki'nin eşi, Beatrice L. Suzuki'nin, "Mahayana Buddhism-1981" isimli eseri, Budizm tarihinin genel ayrımlarını ortaya koyması açısından önemlidir. İsminden de anlaşıldığı gibi eserde, Mahayana'nın mahiyeti ve Hinayana'dan ayrıldığı noktaları, Budalık ve Bodhisatvalık yorumu, önemli Mahayana Sutra'larından özetlemeler yer almaktadır.

Yine, John Snelling'in "The Budist Handbook-1989"u, Budist öğretisi, uygulamaları, Budizm tarihi ve okulları konusunda bir el kitabı niteliğinde olup konuyla ilgili genel bilgiler sunmaktadır.

Edward Conze'nin, "Buddhism -Its Essence and Development-1959" adlı eseri, Budizmin tarihini, başlangıçtan günümüze değin bütün gelişim evreleriyle ele almaktadır. Eserde, Budiz-

min ‘din mi felsefe mi?’ olduğu sorununa değinilmektedir. Monastik Budizm, Halk Budizmi tanımlamalarıyla eser, Budizmin daha gerçekçi olarak anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Diğer tarihçilerden farklı olarak Conze, Tantrik Budizmin anlaşılması konusuna önem vermiş, anlatımlarında şema ve kronoloji içeren tabloları kullanarak konuyu daha anlaşılır kılmıştır.⁽⁵⁾

Budizmin genel tarihi konusunda önde gelen uzmanlardan biri de Ananda Coomaraswamy’dır. O, Seylan’da, 1877’de doğmuştur. ABD’de, Budist inancını Batılı zihinlere yorumlamıştır. Coomaraswamy, orijinal kaynaklarla çalışmıştır ve Kanonik Budizm konusunda uzmandır. Son çalışması “Hindouisme et Bouddhisme-1943” çok iyi bilinmekte olup, Türkçe’ye de çevrilmiştir. Coomaraswamy bu eserinde, Budizmin Brahmanizm’den ayrı, yeni bir din olmadığını iddia eder. Buda’nın eski düzeni (dharma) yeniden restore etmek için gökten indiğini belirtir. Ona göre Buda, daha önceden Yol’a (Dharma) dahil olmuş gezgin rahipler topluluğuna hitap etmiştir ve Budizm’de sadece daha geniş anlamda vurgu farklılıkları bulunmaktadır. “Buddha and the Gospel of Buddhism-1916” ile “Buddhist Iconography-1935” Coomaraswamy’nin ilk eserlerindendir.⁽⁶⁾

Mahayana Budizmi konusunda otorite olan yazarlardan birisi de Walpola Sri Rahula’dır. Rahula, Budist bir keşiş olarak, Seylan’daki önde gelen manastırlardan birinde (Pirivena) geleneksel eğitim ve öğretim almış, daha sonra, Kalküta Üniversitesi’nde Mahayana öğreten hocalarla çalışmıştır. Tibetçe ve Çince metinler üzerinde derinleşerek, Mahayana’nın renkli filozofu Asanga üzerine araştırma yapmak için Sorbonne’a gelmiştir. Rahula, bütün Budist okullar üzerine otoritedir. Bu çalışmada yararlanılan, “What the Buddha Taught, London 1978” adlı eserinde, Budizmin en temel ilkelerini, en eski metinlerde bulundukları şekilde ele almıştır. Tercümelerinde, lafzın gerisinde bulunan anlamı ortaya koymaya çalışmıştır. Kendisini çağdaş insanın aydınlanmasına adan yazar, kaynaklara aşına oluşu nedeniyle, Budizme yeni yorumlar katabilmektedir.⁽⁷⁾

Budist düşüncenin ortaya konulmasında, 19. yüzyılın sonunda dikkate değer bir gelişim olduğu gözlenmektedir. Batı’daki Bu-

dizim alanındaki çalışmalar; iki ana kolda, yani Pali dili kaynakları ve Sanskrit metinlerini tercüme konusunda devam etmiştir. Bu konuda etkili isimler olan E. Leumann, H. Oldenberg, Paul Deussen (Alman), Sylvain Levi (Fransız), Louis de la Vallée-Poussin (Belçikalı), Emile Burnouf, Rhys Davids (Seylan'da hükümet memuru olarak çalışmıştır), Brain H. Hodgson, A. Johnston, yeni yaklaşımla, Budizmi ilk defa modern bilimsel bir disiplin olarak ele almışlardır. Avrupalı araştırmacılar zamanlarının çoğunu lengüistik araştırmalara ayırmışlardır.⁽⁸⁾ Max Müller ise, müridi ve halefi olduğu Hodgson'un ve Burnouf'un başlattığı Sanskrit metinler araştırmalarını tamamlamıştır. Onun 45 ciltlik "Sacred Books of the East"i, abidevî bir eser niteliğindedir.⁽⁹⁾ Modern Budist düşüncenin dirilişi ve gelişimi, 1890'lardaki ulusçuluğun ortaya çıkmasıyla da ilişkilidir.

Tibet'in ve Moğolistan'ın dinî tarihi ile ilgili eserler

Tibet ve Moğol tarihi ile ilgili eserler, bozkır aristokrasi çevresinden çıkan vakayînâmelere, 14. yüzyıldan sonra Tibet'in önde gelen tarihçi ve Büyük Lamaları'nın biyografilerine, feodal ailelerde muhafaza edilen epik hikâyelere ve hatıra notlarına dayanmaktadır. Biyografiler içinde en ön sırayı Tibetli Milarepa'nın almaktadır. Onun biyografisinin Tibet'te farklı versiyonları, taş baskısı ve elyazması nüshaları mevcuttur.⁽¹⁰⁾

Vakâyinâmelerin belirgin özelliği, her mezhebin kendi görüşleri hakkında bilgi vermeyi gaye edinmiş olmasıdır. Tarihçiler, Cengiz Han ve dönemi için bu türden Tibet kaynaklarına sıkça başvurmaktadır ancak; bu malûmat karmakarışık durumdadır. Radloff ve diğer bazı müelliflerin faydalandıkları bu tarih kitaplarının meçhul müellifleri; Budizmin görüşleri tesiri altında kalmış, ayrıca kronolojiyi de karıştırmıştır. Bununla beraber, Moğol tarihinin 'karanlık' devrindeki hayatın canlı bir şekilde, epik anlatılara uygun olarak tasvirini bu kitaplarda bulmak mümkündür. Tibet tarihi üzerine yazan, bilinen en eski Tibetli yazar Bu-ston (1290-1364)'dur. "Kutsal Yazılar Hazinesi" adlı bir Tibet tarihi yazmış olan Bu-ston (Pu-tön)'u Tibet tarihinde önemli kılan en

büyük faaliyeti ise, Tibet Kutsal Metinleri olan Kancur ve Tan-cur'u, 330 cilt halinde derlemiş olmasıdır.⁽¹¹⁾

Alexander Csoma de Körös (1784-1842)⁽¹²⁾ de, Tibet'in dinî kültürü konusunda araştırmalar yapan öncülerin başında yer almaktadır.⁽¹³⁾ Csoma Tibet'e girememiş, ancak Keşmir'e yakın, İngilizlerin kontrolündeki bir bölge olan Ladak'ta, 1822-1826 yılları arasında tercüme ve derleme çalışmalarını yürütmüştür. Onun, "Notices on the Life of Shakya, Extracted From the Tibetan Authorities-1838, 2. Baskı, New Delhi 1980" isimli eseri, bu konudaki ilk çalışmalardandır. Onun, İngilizce-Tibetçe sözlüğü de 1834 yılında yayınlanmıştır.⁽¹⁴⁾

Tibet'in dini hayatıyla ilgili yapılan ilk çalışmalar arasındaki en iyi monografilerden bir diğeri, Emile Schlagintweit'in, "Buddhism in Tibet, London-1863"idir. Bu kitap, Tibet'teki Budist dünyayı Hintli Mahayana temeliyle ve yerel unsurlar açısından ele almaktadır. Bunun dışında, demonoloji, Bon dini ve kehanetle ilgili mevzular, kitabın ana konuları arasında yer almaktadır.⁽¹⁵⁾

L. Austine Waddell,⁽¹⁶⁾ Tibet Budizmi ile ilgili olarak İngilizce'de ilk yazan kişidir. "The Buddhism of Tibet or Lamaism-1895; 2. Baskısı: 1972, New Delhi 1991" isimli eserinde, Tibet'in mistik kültürleri, sembolleri, mitolojisi ve Tibet Budizmi'nin Hint Budizmi ile ilişkisi üzerinde durmuştur. Tibet Budizmi'nin oluşumunun tarihi seyri ve doktrinel gelişimi yanında, lamaların manastır sistemi, oradaki günlük yaşamları ile hiyerarşik yapılanmaları, kitabın konuları arasında yer almaktadır. Tapınaklar, mâbet ve manastır yapıları ile Tibet sanatı, ibadet, kutsal zaman, bayramlar ve dinî günler de Waddell'in ele aldığı konular arasında bulunmaktadır. Tibet dinini ve inanışlarını anlamaya yardımcı olabilecek birçok resim ve çizim de esere konulmuştur.

Tibet Budizmi alanında eser veren bir başka ilginç örnek, Fransız uyruklu kadın opera sanatçısı Alexandra David-Néel (1868-1969)'dir. O, Doğu'nun din ve felsefesine merak saldı için 1904 yılında Doğu'ya hareket etmiş, Sikkim'de, Himalayalar'da lama öğretmenlerden Tibet Budist felsefesini ve Tibet dilini öğrenmiştir. Yayınladığı, "Mystics and Magicians in Tibet" ve

“My Journey to Lhasa” ile Tibet halkının duygularını yakaladığını göstermiştir.⁽¹⁷⁾

Stein'in, “La Civilisation Tibétaine, Paris 1981” veya “Tibetan Civilization, Stanford 1972” ile; Guiseppe Tucci'nin, “The Religions of Tibet, Berkeley 1980”, konuyla ilgili önemli kitaplar arasındadır. Bon dini ile ilgili olarak Snellgrove'un, “The Nine Way of Bon: Excerpts From..., 1967, 2. Baskı, Boulder 1980” adlı eseri, ilgililere faydalı olacaktır.

Eva Dargyay'ın, “The Rise of Esoteric Buddhism in Tibet, 2. Baskı, Delhi 1978”i, Tibet Budizmi'nin en eski mezhebi olan Nyingma-pa üzerine veriler taşımaktadır. Aynı araştırmacının Journal of the Royal Asiatic Society'deki iki çalışması, “Rnin-ma-pa: The Early Form of Lamaism”, 1948, 142-163; “The Karma-pa Sect” 1958, 139-164”, Kargyud-pa gelenekleri konusunda bilgiler vermektedir.

Geoffrey Samuel'in, antropoloji alanındaki “Civilized Shamans -Buddhism in Tibetan Societies-1993” isimli doktora tezi, faydalanılan eserlerden birisi olmuştur. Eserin önemli bir özelliği, Budizmi, Şaman ve Ruhban (Clerical) Budizmi olarak iki biçimde ele almasıdır. Geoffrey, Tibet'in çeşitli bölgelerinin insan yapısını, kültürel özelliklerini en küçük topluluklara varıncaya kadar, antropolog olmasının kendisine sağladığı avantajla, detayları ihmal etmeksizin ele almıştır. Tibet'in, devlet kurmadan önceki zamanlardan başlayan tarihini, sonra krallar dönemini ve Budizmin Tibet'te yayılışını ele alan araştırmacı, çalışmasında “reenkarne lama” inancına da yer vermiştir. Eserde, Tibet Budizmi'nde yer alan mezhepler hakkında ayrıntılı bilgilerin yanında, Dalay Lamalığın hâkim mezhebi Gelug-pa ile, o akımdan gelen Dalay Lamalara da değinen yazar, Tibet dininin bugünkü durumu ile manastırlarda yaşayan rahip nüfusu konusunda da veriler sunmaktadır.

Sir Charles Bell'in⁽¹⁸⁾ “The People of Tibet, Oxford 1928” ile “The Religion of Tibet, Oxford 1931” isimli iki eseri, yüzyıl önceki Tibet'in laik ve ruhban sınıfının günlük hayatı ile ilgili bilgiler içermesi açısından önemlidir. Çobanlar, köylüler, soylular, tüccarlar, dilenciler, hırsızlar, kadınlar, çocuklar ile evlilik, beslenme, merasimler, görgü kuralları, Tibet halkının oyun ve eğlenceleri, kitabın konuları arasında bulunmaktadır. Kitapta, modern dö-

nemlerle ilgili veriler, Tibet'in yönetiminde manastırların konumu ayrıca, Lhasa'da dolaşan misyonerler hakkında da malûmat yer almaktadır.⁽¹⁹⁾

Krishna Murthy'nin "Buddhism in Tibet, Delhi 1989" adlı küçük hacimli eseri, Tibet'in Budizm öncesi tarihinden itibaren, ülke hakkında kısa fakat özlü bilgiler içermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra kitapta, manastır yapıları, heykeltraşlık ve resim konusunda da bilgiler yer almaktadır.

Sistematik bilgiler dışında, Tibet dini ile ilgili belirli konularda çalışmalar yapan ilim adamları da vardır. "The Tibetan Book of Dead" (Tibet'in Ölüler Kitabı), bu türden çalışmaların örneklerindendir. Bu ad, W.Y. Ewans-Wentz (1875-1965) tarafından verilmiş bir isimdir. Evans-Wentz, Stanford, Oxford ve Rennes üniversitelerinde akademik folklorist olarak çalışmış, Tibet'in Ölüler Kitabı'nı, Lama Kazi Dawa-Sandup ile birlikte yayına hazırlamıştır.⁽²⁰⁾

Tibet Budizmi'nin iki temel dinî metni olan Kancur ve Tan-cur'un içeriği Alexander Csoma De Körös tarafından kısaca analiz edilmiştir. Bu değerli analiz, Feer ve M. Leon tarafından tercüme edilerek özetlenmiştir.⁽²¹⁾

René de Nebesky-Wojkowitz'in, "Oracles and Demons of Tibet-1956, 2. Baskı, Graz 1975"te, Tibet'in tanrıları ile ruhların, ritüel ve literatürdeki hiyerarşik sıralaması konusu ele alınmış, aynı zamanda, ilk dönemlere ait materyallerin ve ikonografinin analizi yapılmıştır.⁽²²⁾

Komünist Çin ve modern Tibet üzerine yazılmış monografiler ve gezi-inceleme eserleri

Tibet, güney ve batısında doğal dağ sıralarıyla, kuzeyinde çöl ile korunan bir bölgedir. Bölgenin olağanüstü yüksekliği, vücut yapısı itibariyle oraya alışmamış bulunanların Tibet'te hayatlarını sürdürmelerini zorlaştırmaktadır. Bu sebeple, Tibetli olmayan milletler burayı fethedip uzun süreli olarak yerleşmeyi düşünmemişlerdir.

Tibet 18. yüzyılda, büyük devletlerin uluslararası politikalarını uygulamak amacıyla dolaylı olarak ilgi gösterdikleri bir böl-

ge olmuştur. Rusların ilgisi, Hindistan'a uzanan dağ geçitlerinin Tibet üzerinden aşılabileceği; İngilizlerin Tibet'e ilgi göstermeleri ise; Uzakdoğu ve Çin politikaları nedeniyle, Çin'e güneyden de girmek zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Bu türden nedenlerle Tibet, zamanın güçlü devletlerinin tanımları gereken bir ülke olmuştur. Bu amaçla, hem Asyalı hem Avrupalı bazı büyük devletler, keşif ve araştırma heyetleri oluşturarak Tibet'i araştırma yoluna gitmişlerdir.

Sven Hedin, bütün zamanların en büyük seyyah ve kâşiflerinden biridir. İsveçli seyyah, araştırma gezisini, Lord Curzon'un Hindistan yöneticisi olduğu zaman içinde, 1899-1902 yıllarında gerçekleştirmiştir. Bu yıllar, İngilizlerin uzun zamandır dışa kapalı olan Tibet'i açmaya çalıştığı dönemdir. Hedin'in eseri,⁽²³⁾ coğrafya ile ilgili bir vesika ve siyasi bilgiler kaynağıdır. Keşif metotlarındaki değişimleri onun eserinde bulmak mümkündür. O, Rus, Çin ve diğer bazı ülkelerin topraklarında, farklı milletler üzerinde, çok geniş bir alanda çalışmıştır. Sven Hedin'in, Asya'nın coğrafya literatüründe önemli bir yeri vardır. Asya coğrafyası ile ilgili bağımsız olarak ya da başka yazarlarla birlikte çeşitli dillerde neşriyatta bulunmuş, bilginlere konferanslar vermiş, sayısız dergi yazıları yayınlamıştır. Aralarında imparatorların da bulunduğu, Avrupa'nın en önemli dernek ve kurumları kendisine madalyalar vermiş, hakkında çok sayıda yazı kaleme alınmıştır. Kitapta, eserin Fransızca özet baskısından faydalanılmıştır.

Ruslar da Tibet'e ilgi duyan milletler arasında yer almıştır. Rus hükümetleri bazen kendi milliyetlerinden bazen de başka ulustan araştırmacıları finanse ederek Tibet'e keşif heyetleri göndermiştir. Bu heyetlerden birisine başkanlık eden Rus seyyah N.M. Prjewalsky Tibet'e iki gezi düzenlemiştir. Gezilerinde 1879 ve 1880 senelerinde iki defa, Orta Asya'nın bilimsel araştırmasını yürütmüştür. Seyahatnamenin bazı bölümleri 'Tibet Seyahatnamesi' adıyla Türkçeye de çevrilmiştir.⁽²⁴⁾ Seyyahın, Tibet halkına bakışı olumsuzdur. Seyahatmesinde, onları ahlâken düşük insanlar olarak göstermektedir.

Israel Epstein'in "Tibet Transformed, Beijing 1983" isimli çalışması, Tibet'e onar yıl arayla yapılmış üç seyahatin (1955, 1965,

1976) notlarına dayanılarak yazılmıştır. Eser bilhassa, Tibet'in Komünist Çin idaresi altında geçirdiği dönemler ve bu dönemlerde büründüğü farklı idarî şekillerin tespiti açısından önemlidir. Eser, sanayileşme sonucu Tibetli halkta oluşan/oluşturulan zihniyet değişiminden haber vermekte, Batı ülkelerinin Tibet'e yönelik niyetlerini açıklamaktadır. Ancak kitapta, ülkenin dinî geçmişi konusunda ideolojik bir perspektif sergilenmektedir. Ülkeyi bugünlere taşıyan yerleşik kurumlar olan (Dalay Lamalık, manastır kurumu, keşiş hayatı) olumlu taraflarına bakılmaksızın acımasızca kötülenmektedir. Kitapta, Tibet konusundaki diğer eserlerdeki bilgilerden farklı olarak, Budizmin Tibet'e Hindistan yoluyla değil, Çin tarafından girdiği şeklinde, genel kabule aykırı bir hüküm de bulunmaktadır.

-
- (1) Cenap Yakar, Pali Kaynaklarına Göre Budizm, Basılmamış Doktora tezi, Ankara Ü. Sos. Bil. Ens. 1981, VII, VIII.
 - (2) John Blofeld, The Tantric Mysticism of Tibet, USA 1970, 31.
 - (3) John Hinnells, The Facts On File Dictionary of Religions, 1984, 224.
 - (4) Hinnells, 227-229.
 - (5) Bkz. Blofeld, 34; Conze, A Short History of Buddhism, Oxford 1995, 147.
 - (6) Bkz. Ananda Coomaraswamy, Hinduizm ve Budizm, Çev: İsmail Taşpınar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, 71-72, 77.
 - (7) Walpola Sri Rahula, What the Buddha Thought, London 1978, IX, X.
 - (8) Hint kültürü üzerine eğilen ilk nesil gayretini daha çok metinleri yorumlama, sözlükler hazırlama, filolojik ve tarihî incelemeler üzerine yoğunlaştırmıştır. Çünkü, Hint düşüncesini anlayabilmek için her şeyden önce bir filoloji oluşturmak gerekiyordu (Bkz. Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, Çev. Mehmet Aydın, Ankara 1990, 60).
 - (9) Kishimota Hideo (Editör), Japanese Religion in the Meiji Era, Tokyo 1956, 155, 156-7. İlk döneme ait Budist Sutta'ların Pali dilinden ter-

cümeleri T.W. Rhys Davids ve Oldenberg tarafından 1880'li yıllarda yapılmıştır. Oldenberg'in Almanca olan çevirileri İngilizce'ye de aktarılmıştır. W.W. Rochill'in çalışmaları, büyük ölçüde Tibetçe eserlerden faydalanılarak hazırlanmıştır. Budda'ların önceki doğumlarının hikâyeleri olan Jataka'lar ise, farklı kişilerce tercüme edilmişlerdir (Bkz. A.S. Geden, 885).

(10) Sir Charles Bell, *The Religion of Tibet*, Oxford 1931, 209-211.

(11) Bell, Age., 200.

(12) A. Csoma de Körös, Macar asıllı olup Tibet ve Tibetçe araştırmalarının öncülerindendir. Sınır muhafızı olan Kalvinist bir babanın oğludur. Arapça, Türkçe, İngilizce dahil daha birçok dil bilmektedir. Göttingen'de Etnoloji okumuştur. Tibet'e hiç girememiş ancak sınır bölgelerinde dolaşarak, İngiliz hükümetinin sponsorluğunda Tibetçe-İngilizce sözlüğünü hazırlamıştır. Kalküta'daki Asiatic Society'de 1837-1842 yılları arasında kütüphanecilik yapmıştır. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*'de çeşitli makaleleri yayınlanmıştır.

(13) Snelling, 232.

(14) R.P. Anuruddha, *An Introduction Into Lamaism*, Hindistan 1975, XIV-XV.

(15) Michael L. Walter, "Tibetan Religions", ER, XIV/504-505.

(16) Waddell, İngiliz tıp görevlisidir. Sir Charles Bell ile birlikte Darjeeling'de bulunmuş, Younhusband keşif heyetiyle beraber 1904 yılında Lhasa'ya gitmiştir. Verdiği bilgiler ilk elden müşahedelere dayanmaktadır.

(17) John Snelling, *The Budist Handbook*, Rider 1989, 231-232.

(18) Sir Charles Bell, Sikkim'de, İngiliz Siyasi Bürosu'nun bir memurudur. XIII. Dalay Lama Darjeeling'de sürgündeyken onunla dostluk kurmuş; Lhasa'da 1920-1921 yılında onu resmî olarak ziyaret etmiştir.

(19) Bell, hayatının çoğunu Tibet'i Çin'den nasıl koparacağının plânlarını yaparak geçirdiği söylenmektedir (Bkz. Epstein, 523). Sir Charles Bell'in teşvikiyle Tibet'ten İngiltere'ye parlak zekâlı gençler gönderilmiştir. 1925 yılında Tibet'e geri dönenler arasında, Tibet'in modernleştirilmesinde etkili olanlar olduğu gibi, 1933 yılında ölen XIII. Dalay Lama'nın yerine yönetim işlerine bakacak kişinin seçilmesinde söz sahibi olanlar da olmuştur. Dorjé Tsegial Lungshor (1880-1938?) bu kişilerden birisidir. Bu kişinin, XIII. Dalay Lama'yı zehirleyerek onun ölümünden sorumlu tutulduğu, bu nedenle Potala'da gözlerinin çıkartıldığı söylenmektedir (Bkz. Maraini, 181-182).

(20) Hinnells, 232.

(21) Waddell, *The Buddhism of Tibet*, 158-9, 162. Sutraların bir bölü-

münü Tibetçe'den Rockhill; Palice'den Rhys Davids ve Oldenberg tercüme etmiştir. Batı dillerine tercümelere, Fransızca'ya Burnouf; İngilizce'ye H. Kern; Almanca'ya Schiefner tarafından yapılmıştır. Bunlar, Budda'nın romantik biyografileri ile Beyaz Lotus ve Lalita Vistara'dan oluşmaktadır. Avrupa'da bulunan Lamaist literatür, Pekin, Sibirya ve Moğolistan'dan elde edilmiş olup St. Petesburg'da, Paris Hindistan Bürosu'nda, Londra'da, Oxford'da bulunmaktadır (Bkz. Waddell, Age., 160-168).

(22) Bkz. Michael L. Walter, "Tibetan Religions", ER, XIV/506.

(23) Le Thibet Inconnu –Vers la Ville Interdite, Paris 1904; Ankara Milli Kütüphane'de, Tibet Dağlarında (1899-1902) adıyla, kapaksız bir tercümesi de bulunmaktadır.

(24) N.M. Prejewalskiy, Tibet Seyahatnamesi, Çev. Ömer C. Eren, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Ana hatlarıyla Budizm

Budizm, Buda Gotama'ya atfedilen ve yaklaşık olarak 2500 yıllık dinî mesaja Batılıların verdiği isimdir. Bu öğreti, “Dharma/Dhamma” adıyla anılmaktadır.⁽¹⁾ Budizmin din olup olmadığı tartışılmakta ve bu konuda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Buda'nın öğretisini, bir hayat görüşü, yaşamak için bir metot, ahlâk felsefesi olarak görenler olduğu gibi,⁽²⁾ Hinduizmin yeni bir yorumu, yeni bir tarikatı gibi görenler de bulunmaktadır.⁽³⁾ Bu öğretiyi, hem felsefe hem de bir din olarak birlikte düşünenlerin yanında, Budizmin bugünkü çeşitliliğini göz önünde bulundurarak, onu tek bir din olmak yerine, “dinler ailesi” şeklinde ele alanlar da vardır. Bu görüşte olanlara göre, Budizm'de sadece Budist unsurları bulmak zordur. Çünkü, başlangıçta yalnız bir “ahlâk sistemi” olan Budizm, zaman içinde gelişerek, metafizikle ilgilenen tam bir din halini almıştır.⁽⁴⁾

Buda'nın ortaya koyduğu öğretinin ne olup olmadığı konusundaki bu tartışmalar onun sabit bir ruhun varlığını kabul etmediği yorumuna dayanmaktadır. Buda ruhu reddetmekte, ancak bireysel bilincin, kişinin ölümünden sonra da sürdüğünü kabullenmektedir. Zaten Karma inancı da bunu gerektirmektedir. Budizmin bir din olup olmadığı konusu, Buda'nın bazı konulardaki suskunluğu ile de ilgilidir. Buda, kendisine sorulan tüm sorulara cevap veremeyeceğini açık bir şekilde ifade etmiştir.⁽⁵⁾

19. yüzyılın sonlarında, Budizmin din-dışı karakteri olduğu iddia edilmiş ve 20. yüzyılın rasyonalistleri de Budizmin arı bir rasyonalist felsefeye sahip olduğunu, bu nedenle de onun tanrı-sız ve ruhsuz bir ahlâk geleneği olarak ele alınabileceğini belirtmişlerdir.⁽⁶⁾ Ancak detaylara inildiğinde, Budizmin ne olduğu so-

rusuna cevap vermek zorlaşmaktadır. Çünkü genelde birbirlerinden farklı birden fazla Budizm geleneği ile karşılaşmaktadır.

Mahayana'dan sonraki yapısıyla Budizmin tam anlamı ile bir din olduğu söylenebilir. Çünkü, kutsal olan ile olmayan arasındaki ayrıma yer vermesi; fertlerin vicdanlarına hitap etmesi; ırk, din, dil farkı gözetmeksizin öğretinin herkese açık tutulması; inanç ilkelerini uluslararası bir değere kavuşturma çabası ile genişleme yeteneğinin bulunması, Budizmin din olarak nitelendirilmesini gerekli kılmaktadır.⁽⁷⁾

Budizm, uzun zaman içinde tedricen paradigma değişimine uğramış,⁽⁸⁾ Budist öğreti, manastırların içinde kurumsallaşmış ve güçlendirilmiştir. Diğer dinler için de geçerli olan din olarak Budizm, kültür olarak Budizm ve Budist yönlendirmeli sosyo-politik düzen, Budizm için de söz konusu edilebilmektedir.⁽⁹⁾

Buda kavramı

Asıl adı Siddharta Gotama olan Buda (yak. M.Ö. 563 - M.Ö. 483), Kuzey Hindistan'da, Sakya Devleti'nin Kapilavastu şehrinde bir prens olarak dünyaya gelmiş bir kişinin unvanıdır. Buda, Büyük bir din ve felsefe sistemi olan Budizmin kurucusudur. Etimolojik olarak "Uyanan", "Aydınlanan" anlamına gelen Buda kelimesi, özel bir ad olmayıp bir unvandır.

Buda kelimesi Budist gelenekte birkaç farklı anlamda kullanılmaktadır. Budist kozmolojinin ilk dönem Mahayana literatüründe, diğer dünya sistemlerinde yaşayan başka Budaların varlığı da kabul edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak kitabın üçüncü bölümünde, "Tibet Budizmi'nde Buda Anlayışları" başlığı altında detaylı bilgi verilecektir.

Budist inancında, geçmiş zamalarda geldiği gibi gelecekte de sayısız Buda'nın çıkabileceğine inanılmakta; ancak bugünkü insanlık tarihinin tek tanıdığı Buda olarak, Gotama Buda kabul edilmektedir.⁽¹⁰⁾ Geleneksel Budist destanlarına göre prens Siddharta, aynı zamanda bir Bodhisatva'dır. O, kendisini geliştirip Buda olabilmek için birçok yenidoğumlardan geçmiştir. Jataka hikâyelerinde anlatılan önceki doğumu hikâyelerine göre, Bodhisatvalar yeryüzüne insan ya da hayvan biçiminde gelebilmektedir.⁽¹¹⁾

Buda Sanskritçe'de, hayatın anlamı ve doğası konusunda "tamamıyla aydınlanmış" kimse demektir. Birbiri arkasına çeşitli Budalar yeryüzünde görülmüştür. Kozmik tarihin her döneminde Budalar görülmektedir. Kendisine Sakyamuni denilen 'tarihi Buda' Sakyamuni bizim çağımızın Buda'sı olup, Budalar silsilesinin kimilerine göre, yirmi dördüncü sırasında yer almaktadır; ondan sonra da Maitreya gelecektir.⁽¹²⁾ Maitreya şu anda, Tushita semasında (cennetinde) bulunmakta olup zamanı gelinceye kadar son defa olarak yeniden doğuşunu beklemektedir.⁽¹³⁾

Geçmiş, gelecek ve içinde yaşadığımız bu dönemin Budalarının sayısı konusunda 24, 35 rakamları verilmekte, bu sayı bazen 1000'e kadar çıkarılmaktadır. Sakyamuni'den önce Kanun'u vaaz eden Budaların hayatları, dış hatları itibariyle Budizmin "Jatakalı" adlı kutsal metinlerinde detaylıca anlatılmaktadır.⁽¹⁴⁾

Budaların tabiatları konusunda farklı algılamalar bulunmaktadır. Bazılarına göre onlar da insandır; ancak farklı mükemmellik derecelerine sahip olup, bu yapılarını daha doğuştan kazanmış olarak getirmektedirler. Budaların kendilerine has ayırt edici özellikleri ile fiziksel görünümleri, mitolojik özellikler taşımaktadır.⁽¹⁵⁾

Buda'nın Nirvana'ya erişmesinden sonraki ikinci yüzyılda Budizmin teistik safhasına rastlanılmaktadır. Tanrılaştırılmış Buda imajı, Güney Budizmi'nin ortodoks Hinayana metinlerinde de kendisini göstermektedir. Buda'nın ölümünden dört yüzyıl sonra Mahayana, kendisine has özellikte semavî Budalar ve Bodhisatvalar doktrini geliştirmiştir. Bunlar, kendileri kadar hayalî olan göklerde ikâmet eden kişilikler olup, insan Budalar ise onların yeryüzündeki semavî karşılıkları olarak algılanmışlardır.⁽¹⁶⁾

Mahayana Budistleri, Buda'nın metafizik biçimleri ve Bodhisatvalar konusunda yeni bir panteon oluşturmuşlardır. Kuzey Budistleri'nin panteonu beş Dhyanı Budalardan [Dharma-kaya görünümleri] oluşmaktadır. Bu beş Buda'dan her birinin, yeryüzünde de birer Buda ve Bodhisatva olarak belirlediğine inanılmaktadır. Bunlardan her birinin kendi eşi, kutsal dağı, doğal elementi, özel duyu organı ve insan vücudunda bulunan simgesel bir yeri vardır.

Budistler, evrenin beş kozmik unsurdan ya da skandhadan

oluştduğuna inanmaktadır. Bu beş skandha, Rûpa (suret), Vedanā (duyum), Samjñā (isim), Sanskāra (uygunluk), Vijnāna (şuur)’dan ibarettir. Bu unsurlar, ezeli ve ebedi kozmik güçler şeklinde düşünülmüş Tantra Budizmi’nde beş Dhyanı Buda olarak tanrılaştırılmıştır. Böylece Tantra Budizmi, zaman içinde politeistik bir görünüm almıştır.⁽¹⁷⁾

Beşli yapıdan kaynaklanabilecek çoktanrıcılık eğilimlerine karşı koyabilmek için bazı mezhepler, beş Buda’dan birini, genellikle de Vairocana’yı “Adi Buda” (İlk Buda) düzeyine yükseltmiştir. Tibet Budistleri ise Adi-Buddha’yı, Vajradhara olarak adlandırmaktadır. Teori, 10. yüzyılda Nalanda Manastırı’nda doğmuştur. Adi-Buddha’ya, Kalacakra Tantra adıyla özel bir Tantra da adanmıştır. Vajradhara, bilhassa Nepal ve Tibet’te popüler olup, bu ilk tanrının değişik suretlerine her tarafta rastlanılmaktadır.⁽¹⁸⁾ Budaların sınıflandırılması, Tibet Budizmi’nin mezheplerine göre farklılıklar göstermektedir.

Budizmin kurucusu tarihi Buda Gotama

Doktrinleri, yüzyılların derinliklerinden gelen Vedizm ve Hinduizmin aksine Budizm, menşei ve doktrinin esasını M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış bir Hintli prenste bulmaktadır.⁽¹⁹⁾

Buda teriminin birden çok anlamı bulunmaktadır. “Buda” unvanı, yalnızca Buda Sakyamuni’ye ait değildir; Budist kozmoloji anlayışına göre, her devirde, her dönemde bir Buda gelmiştir. Sakyamuni, doğumundan itibaren, Maitreya Buda’nın geleceği ana kadar geçecek olan zaman diliminin Buda’sıdır. Genel olarak kabul edildiğine göre Sakyamuni, yalnızca aydınlanmış bir kimse değil, aynı zamanda enkarne olmuş ezeli bir prensip olarak da görülmektedir. Tarihi Buda Gotama, Budaların sayısız görünüşlerinden sadece biridir; ancak tarihin tanıdığı tek Buda, Gotama Buda’dır (M.Ö. yak. 563-483).⁽²⁰⁾

Buda’nın Sanskritçe’deki kişi adı Siddhartha, aile unvanı Gotama’dır.⁽²¹⁾ Babası, bugünkü Nepal ile Hindistan arasında bulunan Sakya krallığının idarecisi olan Suddhodana, annesi, kraliçe Mâyâ’dır. Buda’nın, Kshatriya kastına, yani asker ve yönetici sını-

fina mensup olduğu anlaşılmaktadır.⁽²²⁾ Doğumundan kısa bir süre sonra annesi ölen Gotama'yı, aynı zamanda babasının ikinci eşi olan teyzesi büyütmiştir. Gotama 16 yaşına gelince kuzini, prenses Yasodhara ile evlenmiştir.⁽²³⁾

Hayatını destansı kayıtlardan öğrendiğimiz Gotama, seçkin bir aileden gelen talihli bir çocuktur. Babası ona hayatın yalnızca iyi yönlerini göstermektedir. Ancak Gotama, 29. yaşındayken hayatının dönüm noktasına erişmiştir. Genç prens, yaşlılık, hastalık, ölüm gibi insan acıları karşısında dinginliğini yitirmeyen, sarı cübbeli, başı traşlı bir keşişten etkilenmiş ve bir şramana (çileci) olarak insanlığın evrensel ıstırabına çare bulmaya karar vermiş; oğlu Rahula'nın doğduğu günün gecesinde, yüksek mevkiini terkedip, eşi ve çocuğundan ayrılarak, öğretim ve ibadet merkezlerinin toplandığı güneye doğru yola çıkmıştır. Genç Siddharta çeşitli Hintli bilgilerle tanışmış, onlardan öğrendiği değişik metotları uygulamıştır. Altı yıl boyunca aşırı perhiz yaptıktan sonra bu yolun, onu aradığına ulaştıramayacağını anlayarak gerekli besinleri almaya başlamıştır. Daha sonra, bir tür İncir ağacının altında bağdaş kurarak 'aydınlanmaya' ulaşana kadar oradan kalkmama'ya karar vermiştir.⁽²⁴⁾

Buda aydınlanma sürecindeyken, kötülüğün simgesi olan Mara'nın (şeytanın) baştan çıkarma çabalarına (iğvalarına), on Paramita'nın desteğiyle karşı koymuştur.⁽²⁵⁾ Buda, Mara'yı yendikten sonra, önceki varoluşlarının bilgisine erişmiş; ardından insanüstü tanrısal göze, varlıkların yok olup yeniden doğuşunu görme gücüne kavuşmuş; sonunda zihnini bütün iffetsizlikleri ve hastalıkları yok etmenin bilgisine yönelterek, Dört Soylu Doğru'nun bilgisine varmıştır. Böylece, bugün Buddh Gaya olarak adlandırılan yerde Aydınlanmaya erişmiş;⁽²⁶⁾ Aydınlanmayla birlikte bazı üstün güçler de elde etmiştir.⁽²⁷⁾

Otuz altı yaşında Aydınlanmaya ulaştıktan sonra, kırk beş yıl daha yaşadığı söylenen Buda⁽²⁸⁾ ömrünü, ulaştığı Evrensel Doğru'yu (Dharma) seyahatler düzenleyerek başkalarına da aktarmakla geçirmiştir. "Doğrunun Tekerleğini Harekete Geçirmek" (Dharmachakrapravartana sutta) adıyla bilinen ilk vaazını vermiştir.⁽²⁹⁾ Vaazın özü şöyledir: İnsan, nefsini şımartmak ya da ona eziyet etmek gibi iki aşırı uç davranıştan uzak durmalıdır.

Tathagata (Doğruyu Bulan Kişi, yani Buda), bu iki uçtan kaçındığı için, aydınlığa, bilgiye, dinginliğe, uyanışa, Nirvana'ya ulaştıran orta yolu bulmuştur. İlk vaazını dinleyip kabul eden keşişlerden, ilk Budist Tarikatı (Sangha) oluşmuştur. Ölümünden sonra, Buda'nın müritlerinin sayısı her geçen gün artmıştır.⁽³⁰⁾

Buda, pek çok bilgili ve disiplinli mürit yetiştirerek görevini tamamladıktan sonra, 80 yaşındayken hastalanmış ve üç ayın sonunda ölmeye karar vermiştir. Bütün müritlerini toplayarak, öğrendiklerini uygulamalarını, insanlığın iyiliği için bunları bütün dünyaya yaymalarını istemiş; ölümünden bir hafta sonra vücudu yakılmıştır.

Buda, herkese merhamet (karuna) ve bilgelikle (panna) yaklaşır; insanlara, yeteneklerine göre neyi nasıl öğreteceğini iyi bilir. O, Kast sistemine karşı çıkmış, insanların eşitliğini vurgulamıştır. Ona göre suç ceza ile önlemeye çalışmak boşunaydı; çünkü yoksulluk (daliddiya) ahlâksızlığın ve suç işlemenin başlıca nedenlerinden biriydi. Gotama, hem doğal hem fiziksel güzelliğe önem verirdi. Onun disiplini, öğretmen ile öğrenci arasındaki karşılıklı sevgi, saygı ve duygusal bağlılık temeline dayanıyordu. Buda, insanların çektiği acılara karşı duyarlı, onları yenidendoğuş zincirinden kurtarmayı amaçlayan, bilgelik ve şefkat dolu bir insandı.⁽³¹⁾ Birçok mucizevî güç yakıştırılmasına karşın Buda bunlara hiç önem vermemiştir.⁽³²⁾

Buda, Budistler için bir tanrı değil, bir kurtarıcıdır. Vişnu'ya inananlar içinse, Vişnu'nun, en son olarak Buda bedeninde görüldüğü biçimdir.⁽³³⁾ Bütün büyük din kurucuları gibi Buda da rahiplerden biridir. Ona isnat edilen yazılı ve sözlü destanlar bir kenara bırakılacak olursa, tarihî olarak onun varlığı gerçektir.⁽³⁴⁾ Ancak ölümünden çok kısa bir zaman sonra Buda, müminlerinin gözünde tanrılaştırılmış, kendisine, evrensel yüce bir kral olarak popüler bir imaj giydirilmiştir.⁽³⁵⁾

Buda'nın doktrinel öğretileri

Budizmin doğduğu dönemde Hindistan'ın kuzeydoğu kesimi, birer Yoga önderine bağlı küçük dinî topluluklarla doludur. Brahman ayinlerinin ve adak törenlerinin dışı dönük kuralcılığı

bütün Hindistan'da artık çoğu kimseyi doyurmamaktadır. Bu bölge, heterodoks akımların yatağıdır. Dinî akımların şaşırtıcı çokluğuna karşı bu mezheplerin çoğu, aynı terimleri kullanmakta, temelde Yoga uygulamasını esas almaktadırlar. Hinduizmi anlamadan Budizmi anlamak imkânsızdır.⁽³⁶⁾

Buda'nın, Hinduizmin bazı kavramlarını kullandığı bilinmektedir.⁽³⁷⁾ Hinduizme göre, çok isimli Tanrı'nın evrenle paylaştığı öz varlığa Atman adı verilmektedir. Atman, evrenin maddî olmayan unsurunu, benliği veya ruhu belirtmek için kullanılmaktadır. Brahman gerçeği, şeylerin ilk sebebine, her varlığın çeşit çeşit görünümüler arkasında aynı öz varlığı paylaştığı gözlemine dayanmaktadır.⁽³⁸⁾ Maya ise, çeşitli görünümüler, olgular, olaylar içinde, Brahman gerçeğini ardında saklayan renkli peçeye verilen isimdir.

Bütün bu çokluk ve çeşitlilik görünümülerinin (rupa) karmaşası, gerçeğin olduğu gibi kavranıp anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca, zihinsel şartlanmışlıklar da gerçeğin görülmesine engel olmuştur. Bu nedenle Budizm, evreni gerçekte olduğu haliyle görmek için, öncelikle zihni, maya yanılgısından ve şartlanmışlıktan kurtarmak gerektiğini vurgulamaktadır.⁽³⁹⁾ Zihne bağımsızlığının ve özgürlüğünün nasıl kazandırılacağı (bilgiyle mi, eğitimle mi yoksa uygulanacak tekniklerle mi -yoga, meditasyon, asketik yaşam sürdürme-) Budizmin ve sonraki Budist okulların tartıştığı konular olmuş; bu okullar, tercihlerine bağlı olarak farklı isimlerle adlandırılmıştır.⁽⁴⁰⁾

Advaita doktrini, gerçeğin ve Maya'nın arkasındaki dünyanın gerçek durumunun, ancak karşıt kavramlar aşılmca ortaya çıkacağı düşüncesidir. Karma yasası, "ne ekersen onu biçersin" anlamında, sebep-sonuç bağımlılığına dayanan bir tabiat kanunudur. Ölümden sonra bir başka gövdede yeniden doğum (reenkarnasyon) ise, Hint düşüncesinin temel inancıdır. Atman'ın değişmez, ölmez bir niteliği olduğu prensibiyle desteklenen Reenkarnasyon inancının bir de ahlâkî yönü bulunmaktadır. Bu inanç, daha iyi bir yeniden doğum kazanmak için, dinî ve toplumsal kurallara uygun davranmayı gerekli kılmaktadır.⁽⁴¹⁾

Buda'nın öğretisinin varoluşla ilgili üç temel özelliği Anicca, Dukkha ve Anatta veya Anatman doktrinleri ile ifade edilmekte-

dir. Bunlardan ilki, insan varoluşunun acı ve elem verici olduğu temeline (Dukha) dayanmaktadır. Buda'ya göre birey olmak, sınırlanmış olmak demektir. Sınırlanmış olmanın sonucu arzu duymak, arzu duymamanın sonucu da acı çekmektir; çünkü arzu edilen her şey geçici, değişken ve tükenmektedir.⁽⁴²⁾ Buda öğretisinin üç özelliğinden diğer ikisi; her şeyin oluşum ve değişim içinde olması (Anicca) ve bunun doğal sonucu olarak, herhangi bir 'Kendi-Ben'in yokluğu (Anatta/ Anatman)'dur.

Anatta doktrini, varolan hiçbir şeyin varolan öteki şeylerden ayrı, sürekli bir benliğe sahip olmayışı anlamına gelmektedir. Buda öğretilerinin en muğlak olanı budur. Bu öğretiye göre gerçek, kendi zatında ne sürekli ne de süresizdir. Gerçek, kategorikleştirilemez (sınıflandırılmaz). Ne zaman ki birisi ona tutunmaya çalışırsa, işte o zaman değişim apaçık ortaya çıkmaktadır. Karma yasası ise, değişkenliğin dinamiğini oluşturmaktadır. Aynı şekilde, Anatman öğretisi de sadece bilincimizin üzerine kurulu olduğu bir gerçek; "Kendi"nin yokluğu iddiasından ibaret değildir. Burada asıl mesele, doğrudan deneyim ya da kavramlarla anlaşılabilir bir "Kendi"nin ya da temel gerçeğin yokluğudur. "Kendi"yi bulmak için girişilecek en ufak bir çaba, onu anında daha da uzağa itecektir.⁽⁴³⁾

Nesnelerde, öze ait bir gerçeklik görmeyen Buda, bu bakımdan geleneksel Hint düşüncesinden ayrılmıştır. Upanişadların tersine o, insan ruhunu metafizik bir töz olarak görmemekte, insanda yalnızca ahlâkî bakımdan eylem öznesi olarak bir benliğin varlığını kabul etmektedir. Kişinin hiçbir şeyi, hatta zihni bile onun gerçek benliği değildir. Kişi, değişmez hiçbir temel varlığı olmazsınız, sürekli değişim içindedir. Kişi, geçmiş varoluşlarından bugüne kadar taşınmış olan, evrendeki diğer nedenlerle yakından ilişkili çok sayıda nedenin bir sonucudur.

Buda, içinde yaşadığı dinî, felsefî veya kültürel ortama yeni cevaplar getirmiştir. O, alternatif bir ahlâk felsefesi oluşturmuştur. Onun kurduğu yolun iki temel özelliği, kendini kontrol etme ve zahidâne yaşamaktır. Onun Dhamma'dan kastettiği, mevcut teorilerden farklı, alternatif bir hayat tarzıdır. Eğer bir yerde alternatif varsa, bu, başka bir Dharma'nın veya Dharmaların da var

olduğunun ifadesidir.⁽⁴⁴⁾ Bu temellerden yola çıkan Buda, dinî öğretisinin özünü oluşturan Dört Soylu Doğru ile Sekiz Aşamalı Yol'u şöyle sıralamaktadır:⁽⁴⁵⁾

- I) Var olmak, temelde hayal kırıklığı ve elem demektir; ıstırap (dukkha), evrensel bir gerçektir.
- II) Acı çekmenin bir nedeni vardır. Tüm acının nedeni, yaşamaya olan susamışlık, cehalet (avidya) ve ondan kaynaklanan aşırı tutkular; haz, iktidar ve kalıcı bir varoluş arzusu (samudaya) nedeniyle oluşan isteklerdir.⁽⁴⁶⁾
- III) Bu nedenlerin üstesinden gelip, mutlak hürlüğü (Nirvana), yani yeniden tabi olmayan varoluş çeşidini elde etmek mümkündür (nirodha/nirvana).⁽⁴⁷⁾ Hayâl kırıklığına ve eleme son vermek için, arzu duymaya son vermek gereklidir.⁽⁴⁸⁾
- IV) Arzu duymaya ve eleme son vermek için izlenecek Sekiz Aşamalı Yol (Magga) şöyledir:
 - 1) Doğru inanmak: Dört Soylu Doğru bağlamında, varoluşun tabiatına ilişkin Budizmin öğretilerine inanmak; kötü istek, acımasızlık ve yalandan uzak durmak.
 - 2) Doğru niyet etmek: İnancı hayata geçirmeyi niyet ederek, şeytanî düşüncelerden uzak kalmak.
 - 3) Doğru konuşmak: Yalandan, iftiradan vs. kaçınmak.
 - 4) Doğru davranmak: Öldürmemek, çalmamak ve uygunsuz cinsel temaslardan kaçınmak.
 - 5) Doğru geçim/maişet: Budizmin ilkeleriyle bağdaşmayan işlerde çalışmamak; canlılara zarar vermeksizin kazanmak.
 - 6) Doğru çaba harcamak: Kötülükten kaçınıp iyiliğe yönelmek.
 - 7) Doğru bilinç: Bedenin, duyguların ve düşüncelerin farkına varmak.
 - 8) Zihnini Doğru yoğunlaştırmak: Meditasyon yapmak.

Sekiz Aşamalı Yol'u izleyen insan, varoluşunun temeli olan acıdan kurtularak sonunda Nirvana'ya ulaşmaktadır.⁽⁴⁹⁾

Buda'ya göre dini hayatın amacı, ben yanılışından, dünya işlerinin ayak bağından kurtulmak, öncesiz ve sonrasız bir benlik olmadığını (Anatta gerçeğini) kavramaktır. Bunu başaran kişi, yeniden doğuş döngüsünün üstesinden gelebilmekte ve Ay-

dinlanma'ya ulaşabilmektedir. Aydınlanmış insanın bulunduğu durumu dile getiren Nirvana, "sönmek" anlamına gelmektedir. Çünkü Aydınlanma, üç büyük günahın (şehvet, nefret, aşırı sevmek) insan yüreğinde yaktığı ateşin sönmesi demektir.

Nirvana'nın bir tür hiçlik biçiminde anlaşılması, Budizmin çoğu zaman ateist bir din olarak tanımlanmasına da yol açmıştır. Budizm'de, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm dininde olduğu gibi, evreni iradeyle yaratmış, kişilik özelliği taşıyan bir Tanrı kavramı yoktur. Buda'ya bağlılığın üç unsuru, "Buda'ya, onun Öğretisine (Dharma)⁽⁵⁰⁾ ve Cemaate (Sangha) inanmaktır. Buda'nın Tanrı anlayışı konusunda Mahatma Ghandi, Buda'nın gerçek Tanrı'yı değil; Brahmanların vasıflandırdıkları, birtakım hediyelerden, dalkavukluklardan hoşlanan; yarattığının kanıyla vecde gelecek bir tanrı karakterini inkâr ettiğini, bu anlamda onun teist sayılabileceğini vurgulamaktadır.⁽⁵¹⁾

Kimilerine göre Buda zamanında bir din bilincinden söz etmek mümkün değildir. Buda ancak, Vedalar ve Upanişadlar öğretisinde somutlaşmış bir geleneğin devam ettiricisidir.⁽⁵²⁾ Bununla birlikte, Buda'nın bir topluluk meydana getirip, kuzenini kendi yerine bırakması; insan ile öbür dünyalar arasında geniş bir ilgi araması, onun evrensel bir din kurmayı tasarladığının da göstergesidir. Sözleri kadar Buda'nın suskunluğunun da bir anlamı bulunmaktadır.⁽⁵³⁾ Ayrıca o, bu sistemi kendisinin icat ettiği iddiasında değildir. Israrla onu "keşfettiğini" söylemiştir. Samyutta-Nikaya'da, "Geçmiş zamanlardaki Buda'lar tarafından arşınlanmış eski bir patika, eski bir yol gördüm." demiştir.⁽⁵⁴⁾

Buda'dan sonra Budizm

Budizm, daha başlangıcından itibaren, misyoner bir dindir.⁽⁵⁵⁾ Bir yaşama biçimi olarak Budizm, Buda'yı izleyenlerce farklı biçimlerde anlaşılmış, uygulanmış, yorumlanmış ve Budist olmayan insanlara götürülmüştür. Yirmi beş asırlık tarihî gelişimi, otuzun üzerindeki Asya ülkesinde yirmi iki dilde yayılışı, etnik özellikler, sosyal gelenekler, kısmî bilgilerle sübjektif ilgilerin yanında daha birçok neden, Budist inançlarının gelişimini ve anlaşılmasını etkilemiştir.⁽⁵⁶⁾

Budizmin farklı biçimlerde yorumlanmasının nedenleri bulunmaktadır. Buda'nın kendisi de bazı konuları cevapsız bırakmış, kendisine sorulan sorulara kaçamak cevaplar vermiştir.⁽⁵⁷⁾ İlk Dönem Budizmi'ni üç türlü değerlendirmek mümkündür. İlk olarak o, felsefi yönelişli bir kurtuluş hareketi olup, daha sonra halk dinine dönüşmüştür. İkinci olarak, başlangıçta Buda etrafında biçimlenen bir halk dini hareketi olup, sonra monastik bir elit zümre tarafından keşiş skolastisizmine dönüştürülmüştür. Üçüncü bir grup, İlk Dönem Budizmi'ni, hem keşişlerin hem de lâiklerin bir arada yaşadığı felsefi ve popüler unsurların birlikte bulunduğu öğreti gibi görmektedir.⁽⁵⁸⁾

Buda'nın ölümünün hemen ardından, Rajagaha'da (Rajgir) toplanan ilk ruhani meclis veya konsilde, Buda'nın tabiatı konusu tartışılmıştır. M.Ö. 3. yüzyılda, İmparator Asoka zamanında toplanan üçüncü konsilde, yine Buda'nın tabiatı ya da tarihî gerçekliği konusu ele alınmıştır. Asoka öncesi dönemde Budistler, bireysel kurtuluş ve "öbür dünya" üzerine tartışmışlardır. Budizmin Konstantin'i sayılan Kral Asoka'dan sonra Budizm bir medeniyet dini halini almıştır. Sosyal organizasyon ve sofistike bir yüksek kültür dini olan Budizm, çok dilli hale gelerek yerel sınırlarının ötesine taşmıştır.

Sonraki dönem Budizmi'nde, keşiş ve lâiklerden oluşan elit zümrenin kurduğu büyük manastırlar, dinî öğretiye hâkim olmuştur. Bu manastırlar, "devlet içinde devlet" halini almıştır. Manastır gücünün azalmasıyla durum tersine dönmüş; manastırlar üzerinde devletin bürokratik denetimi artmıştır. Yalnızca Tibet'te farklı bir durum ortaya çıkmış; Tibet'te manastır ve krallık fonksiyonları, diğer yerlerden farklı olarak, birbiri içinde ele alınmıştır. Tibet'e Kral Sron-btsan (öl. 650) zamanında giren Budizm, Kral Khri-sron-lde-btsan (755-797) tarafından devletin resmî dini ilan edilmiştir.⁽⁵⁹⁾

Buda'dan sonra Budizm üzerinde en belirleyici etkilerden birisi, Bhakti akımından kaynaklanmıştır.⁽⁶⁰⁾ Akımın temel ilkesine göre, insan bir kurtarıcı-tanrıya inanmalı, ona kendisini adamalıdır. Bunun karşılığında o kurtarıcı, inanan kişiye kurtuluş için gerekli araçları sağlayacaktır. Buda'nın öğretisine temelden aykırı

olan yaklaşımla bu akımda Buda, inananları kurtarmayı üstlenmiş bir tür Tanrı gibi görülmüştür. Zamanla, Buda'ya tapınma eğilimi ortaya çıkmıştır.

M.S. 1. yüzyıl ile 5. yüzyıllar arasında Budizm, Hindistan'dan diğer bölgelere doğru yayılmaya başlamıştır. Budizm, 6-10. yüzyıllarda yayılmasını Kore ve Çin'den Japonya'ya; Hindistan'dan Nepal ve Tibet'e doğru sürdürmüştür.⁽⁶¹⁾

Budist topluluk içindeki farklılaşmalar, kısa sürede çok sayıda bölünmeyle sonuçlanmıştır. Toplanan ruhanî meclisler, Budizmin Theravada (İhtiyarlar Yolu/ Hinayana) ve Mahayana (Büyük Taşıyıcı) adıyla iki büyük mezhep biçiminde bölünmesine yol açmıştır. Sonraki dönem Budist bilginleri, mezhepler arasındaki polemik konularıyla ilgili olarak bir şema ortaya koymuş; Budizmin sonraki dönem gelişimini üç büyük araç, "yana" üzerine bina etmişlerdir. Kurtuluşun hedefi ve süreciyle ilgili olarak Hinayana, Mahayana, Vajrayana (veya Mantrayana; Ezoterik Budizm; Tantik Budizm) bölünmesini yapmışlardır. Bu üçlü ayırım araştırmacılar tarafından en çok benimsenen bölünme olmuştur.⁽⁶²⁾ Geleneksel ayrıma ilave olarak, Budizme bir yeni taşıt daha eklenmesi düşünülmekte buna da "Batı Budizmi" adının uygun olacağı sanılmaktadır.

Hinayana (küçük taşıt) Budizmi

Hinayana veya Theravada (İhtiyarlar Yolu; Eskilerin Öğretisi), Budizm tarihinde üç büyük gelenekten biri olup, bugün özellikle Sri Lanka, Birmanya, Tayland, Laos ve Kamboçya'da, Budist cemaatin çoğunluğunca temsil edilmektedir.⁽⁶³⁾ Hinayana, Eski Hint Budizmi'nin Pali dilindeki metinlerini esas almakta ve bütün öteki Budist okullar gibi, Buda'nın özgün öğretilerine ve uygulamalarına en yakın gelenek olduğu iddiasını taşımaktadır. Buda'nın ölümünden sonraki ilk yüzyıllarda Sangha içindeki farklılaşmalar yüzünden Eskilerin Öğretisi birçok gruba ayrılmıştır.⁽⁶⁴⁾

Hinayana Budizmi'nin ideal olarak benimsediği Arhat, Aydınlanma'ya kendi çabasıyla ulaşabilen 'kusursuz ermiş'e verilen addır. Burada, kurtuluş için herhangi bir tanrısal varlığın sevgisine ve himayesine gerek duyulmamaktadır. Herkes bir "Arhat" ol-

malıdır. Bu gelenekte, keşişlerle lâikler arasında kesin ayrım bulunmakta, sıradan kişilerin Aydınlanma'ya ulaşmasının imkânsız olduğu kabul edilmektedir. Onlar, ancak bir süre manastırlara çekilip keşiş hayatı yaşadıktan sonra kurtuluşa yaklaşabileceklerdir.

Bu geleneğe göre Buda, ne tanrı ne de doğaüstü bir varlık değildir. Ancak o, diğer azizlerden de farklıdır. Azizler de Buda gibi, bu hayatta Nirvana'ya ulaşmışlardır ancak; yalnızca Buda kurtuluşun gerçek olduğunu keşfetmiş ve "Yol"u göstermiştir.⁽⁶⁵⁾

Hinayana ekolü bağlılarının üzerinde durdukları konu, Buda'nın insanları kurtaran bir tanrı olmadığı, yalnızca yol gösteren bir üstat olduğudur.⁽⁶⁶⁾ Mahayana Budizmi özünde teist, idealist bir din olmasına rağmen, Hinayana Budizmi, çok soyutlaşarak skolastik bir durum sergilediği için geniş halk kesimine yayılamamış; ancak Güney ve Doğu Asya bölgelerinde tutunabilmiştir. Hinayana okulları içerisinde tartışılan görüşlerin bir kısmı, daha sonra Mahayana Budizmi içinde yeşermiştir. Bundan dolayı, Mahayana'yı anlayabilmek ancak Hinayana Budizmi'nin iyi bilinmesiyle mümkündür.⁽⁶⁷⁾

Hinayana öğretisince kutsal sayılan metinlerin toplandığı Tripitaka (Üçlü Yasa ya da Üçlü Sepet), Pali dilinde yazılmıştır. Bu kutsal metinler, cemaat için zorunlu sayılan düzenlemeleri, meditasyon tekniklerini ve ayinleri, kişiyi Arhat'lığa götüren aşamaları ayrıntılarıyla açıklamaktadır.

Hinayana Budizmi'ne göre birey, sınırları Buda tarafından çizilmiş olan yolu kendi çabasıyla aşarak özgürlüğünü kazanabilmektedir. Karma yasası üzerinde katı bir şekilde çalışmayı öğütleyen Hinayana, inanç alanında ve nesnel dünyada Tanrı'ya herhangi bir yer vermeyi reddetmektedir.⁽⁶⁸⁾ Bu gelenekte, gerek keşişlerin gerek lâik topluluğun uyacağı ahlâk kuralları, Buda'nın bedenleşmesiyle ilgili konuların işlendiği Jataka (Doğum) öykülerindeki özel kurallara ve örnek durumlara göre düzenlenmektedir. .

Mahayana (büyük taşıt) Budizmi

Mahayana, "Büyük Araç"⁽⁶⁹⁾ anlamında, Kuzey Hindistan'daki Budist okulların genel adıdır. Buda'nın öğretisinin en yüksek ve en eksiksiz anlatımını temsil ettiğini, kurtuluş yolunu

daha geniş bir insan topluluğuna açtığını öne süren Mahayana Budizmi, Orta Asya, Çin, Japonya, Tibet, Cava, Sumatra ile Sri Lanka'nın bir bölümünde yaygındır.

Budizm, miladın ilk asrında Keşmir'de toplanan Dördüncü Konsil'de iki kampa bölünmüştür. Hem dinsel hem de felsefi farklar nedeniyle Mahayana, eski Budist okulların içinden doğmuş ve Buda öğretisine yenilikçi bir yorum getirmiştir. Mahayana Budistleri, öğretilerine referans olarak Sutra metinlerini esas almışlardır. Yeni yorum farkı, Buda'nın tabiatı ve onun ideal amacı konusundaki görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Mahayana Budistleri, Buda'da dünya ötesi bir nitelik görmekte ve tarihsel Buda'yı, aşkın semavî Buda'nın yeryüzünde ortaya çıkmış biçimi olarak yorumlamaktadırlar. Bu türden görüşleriyle Mahayanacılar, Budizmin teistik bir görünüm kazanmasına neden olmuşlardır. Aynı şekilde, yine benzer bir akım olan Hindistan kaynaklı "Bhakti hareketi" ile paralellik sergilemektedirler.⁽⁷⁰⁾

Mahayana'nın kurucusu, Asvaghosha'dır. Kral Kaniska'nın (M.S. 70'li yıllar) çağdaşı olan bu yazar, Buda'nın ruh kavrayışını reddederek, insan öldükten sonra da yaşamını sürdüren sonsuz ruh anlayışını ortaya koymuştur. Asvaghosha böylelikle, Budist felsefenin çekirdeğini çıkarmış ve Buda inancını tümüyle din haline getiren 'Buda'ya ibadet' konusunu Budizme sokmuştur.

Mahayana okuluna bağlı olan bir başka kişi de, Nagarjuna'dır. M.S. 180 yıllarında yaşayan Nagarjuna, Sunyata denilen yeni bir kavram geliştirmiştir. Nesnel bir dünyanın varlığını ne red ne de kabul eden Nagarjuna, kuramına Buda gibi "Orta Yol", yani Madhyamika adını vermiştir. Budizme yeni bir hayat soluğu üflediği için Nagarjuna, sonraki Budist okullarca Buda'nın yeniden bedenlenmiş hali olarak el üstünde tutulmuştur.⁽⁷¹⁾

Mahayana Budistleri, Theravada geleneğinin yeniden doğuş döngüsünün dışına çıkarak, Arhat olma idealini dar ve bencil bir amaç saymakta; kurtuluşun eski metotla elde edilemeyeceğini iddia etmektedirler. Mahayanacılar göre ideal amaç, Bodhisatva olmaktır.⁽⁷²⁾

Mahayana'nın diğer ayırt edici bir özelliği, Hinayana'dan farklı olarak, Nirvana'ya getirdikleri farklı yorumdur. Buna göre,

kurtuluşa erişmek, Buda olmaktır.⁽⁷³⁾ Ancak Budaların sayısı sınırlı olduğu için, Budalığa yaklaşmış fakat Nirvana'ya girmeyi başkalarının kurtuluşuna yardım etmek için ertelemiş Bodhisatva ideali, bu yeni taşıtın ortaya koyduğu önemli bir paradigma değişimidir. Bodhisatvalar, tüm canlılar Budalık mertebesine erişene kadar Nirvana'nın son aşamasının kapısında beklemeye devam edeceklerdir.⁽⁷⁴⁾

Büyük Taşıt'ın ayırt edici diğer önemli bir özelliği, ibadet anlayışı konusunda görülmektedir. Mahayana Budistleri, Budalara ve gelecek olan Budalara (Bodhisatvalara) ibadeti gerekli görürler. Bu anlayışa göre Budalar, büyük ve ezeli tanrılar olup, etraflarında azizlerle birlikte, semavî tahtlarda yaşarlar; zaman zaman insanları korumak için 'büyüsel bedenlerini' yeryüzüne gönderirler.⁽⁷⁵⁾

Mahayana Budistleri'nin nazarında, kurtuluşa ulaştırma konusunda, Tarihî Buda Gotama'nın önemi daha azdır. Bodhisatva ideali, erken dönem Budizmi'ni değiştirerek, Budizmi bir dünya dinine dönüştürmüştür.⁽⁷⁶⁾

Tibet Budist geleneğine göre, Buda'nın kısa hayatı, görüşlerini halk kitlelerine aktarmak için yeterli olmamış bu nedenle, birçok farklı öğretisini değişik kimselere gizlice vermiştir. Bu yüzden Buda öbür aleme göçtükten sonra, diğer gizli öğretilerinin, yazıya geçirilmeksizin sözlü biçimde yüzyıllar boyunca aktarıldığı kabul edilmektedir. Mahayana Budist geleneklerinde, iman etmenin yanında, öğretiyi bir 'inisiye' adayına aktaran 'guru'ya (rehber, müşit, üstat) bu yüzden önem verilmektedir.⁽⁷⁷⁾ Budizmin tabiatüstü tarafını geliştiren Mahayana daha çok, topluluklara merhameti hedef almakta, kurtuluşa merhamet sayesinde kolayca erişileceğini söylemektedir.⁽⁷⁸⁾

Mahayana'nın, Budizmin bir görünüşü olmayıp, başlı başına bir din olduğunu söyleyenler de vardır. Bu görüşte olanlara göre, Hinayana Budizmi kolayca araştırılıp uygulanabilirken; Mahayana, Tibet, Çin ve Japonya'daki biçimiyle sonsuz görünümsergilemekte; zengin suret ve sembollerle donatılmış bulunmakta; doktrinleri yapay olup tezatlar içermekte; onun felsefi geçmişini anlamakta zorlanılmaktadır. Ayrıca birçok batıl itikatlarla da sar-

malanmış bir görünüm arzettiği öne sürülmektedir. Bu görüşleri ileri sürenlerin delilleri şunlardır: İnsanüstü Buda anlayışı, ilk dönem Budizmi'ne daha yakın tarihli olan Hinayana'da bulunmamaktadır. Bunun yanında, Mahayana kutsal metinleri olan Sutralar, Buda'nın ölümünden 600 yıl sonra ortaya çıkmıştır. Bu kutsal metinler Buda tarafından öğretilmeyip, iddia edildiğine göre, Ashvaghosa ve Nagarjuna tarafından derlenmiştir.⁽⁷⁹⁾

Birçok Mahayana doktrini, yeni görünse de, kökleri eski Hint düşüncelerinde yer almaktadır.⁽⁸⁰⁾ Mahayana Budizmi'nde, dinin tabiatüstü ve mitolojik yanı ön plana çıkmakta; tanrılar ile melekler dinde önemli bir yer edinmekte; Buda'nın kendisi de bütün tanrıların, azizlerin üstünde yer almaktadır.

Hint düşüncesinin önemli unsurları arasında, özel kurban teorileri yanında, nihai kurtuluşa ulaşma veya insanüstü güçler elde etmek için nefsin isteklerini köreltme (self-mortification) bulunmaktadır. Hint düşünce yapılarının diğer önemli bir özelliği de, kurtuluşun ancak bilgi (zihin) ile elde edilebileceği iddiasıdır. Bu öğretiler, çeşitli Mahayana okullarınca da benimsenmiştir.⁽⁸¹⁾ Mahayana öğretilerini İlk Dönem Budizmi'nden ayıran yanları şöylece özetlemek mümkündür:

- 1) Bodhisatva inancı.
- 2) Başkaları üzerinde üstünlüğün, ancak faziletli davranışlarla elde edilen Karma sayesinde olacağı fikri.
- 3) Budaların, tabiatüstü varlıklar olduğu doktrini.
- 4) Değişik metafizik okulları.
- 5) Sanskrit dilinde oluşturulmuş bir kutsal metin külliyatı.
- 6) Suretlere tapınma ile dinî formül ve tılsımlardan medet umma anlayışı.
- 7) Kurtuluşun ancak Budalara iman ve onların isimlerini telaffuzla sağlanabileceği inancı.⁽⁸²⁾

Mahayana okulları, daha geniş bir evren görüşü geliştirerek, Budizme yeni anlayışlar getirmiştir. Arı Toprak kavramına da ağırlık veren Mahayana okulları, mantık karşısında yalın inancı, bu dünyada Aydınlanma'ya erişmekten çok, Buda'nın 'Arı Toprakları'nda yeniden doğma ülküsünü vurgulamakta, meditasyona ve ansızın Aydınlanma deneyimine ağırlık vermektedir.

Vajrayana (Tantra) Budizmi

Vajrayana (Yıldırım/Elmas Taşı) ve Mantrayana (Kutsal Terennümler Taşı) olarak da bilinen Tantra⁽⁸³⁾ Budizmi,⁽⁸⁴⁾ Hindistan'da, 7. Yüzyıl'da, Mahayana Budizmi içinde gelişim göstermiştir. Bu okul, bir ruhanî yol göstericinin sıkı denetimi altında, inananın batını bir yol izlemesini öngörmektedir. Yogacara Budist felsefesinden etkilenen ve en büyük yayılma alanını dağlık Tibet bölgesinde bulan bu okulda, manevî rehber olan "guru"nın yerini, "lama" almıştır.⁽⁸⁵⁾ Tantra ayinlerinde mezhep üyeleri, guru dışında, gözlerinde canlandırdıkları bir tanrıyla da özdeşleşmeye çalışırlar. Tantra teori ve uygulaması, Mahayana Budizmi içinde gelişmiş, Mahayana'nın etik ve felsefî temeli üzerinde yükselmiştir.

Bir tür büyüsel güç kazanımının da amaçlandığı Tantralarda, "Aydınlanma"ya meditasyon, mantra, mudra ve yoga araçları ile ulaşılmaktadır.⁽⁸⁶⁾ Tantra Budizmi'nde, dişi unsurun önemi büyüktür. Erkek, pasifliğin sembolü olurken, kadın yaratıcı faaliyeti temsil etmektedir. Bu yüzden Tantrik Budaları ile Bodhisatvaları ve diğer ilâhî varlıkları sıkça dişilik hallerinde görmek mümkündür. Bu okulda, dişiliğin yanında terennümün (sesin) de evren üzerinde etkisi olduğu iddia edilmektedir. Bu sebeple, sözlü formlar ile mantra'lar hem terennüm edilmekte hem de taşlara ve sütunlara yazılmaktadır.⁽⁸⁷⁾

Budizmin, Tibet'e gelmeden önce "üç araç" biçiminde şekillendiği anlaşılmaktadır. Üç araçtan Hinayana, Buda'nın orta derecede anlayışa ve ahlâki kapasiteye sahip kimseler için ortaya koyduğu doktrinlere; Büyük Araç (Mahayana), üstün kapasiteli kimselere uygun olan Yol'a işaret etmektedir. Tantra Aracı (Vajrayana)'nın ise, yine üstün kapasiteye sahip kimseler için, ancak olağanüstü bir Yol'a işaret ettiği iddia edilmektedir. Vajrayana dışındaki diğer her iki yol, Kurtuluş için yavaş ve kademeli aşamalar içermektedir. Tantra ise, mistik tecrübeye dayanan hızlı bir yol olmayı öngörmektedir.⁽⁸⁸⁾

Tantrizm, bir yandan Mahayana'nın yerli inançları olan tabiata-tapınma kültürleri, diğer yandan da Hinduizm ile renklenmiş bir karışımdır. Tantrizm adlandırması, modern araştırmacılar tarafından kullanılan bir isimdir. Geçmişte bu türden Budizme

Mantrayana (Gizli Mantra Aracı) veya Vajrayana (Elmas Taşı) adı verilmekteydi. Bu inanış mensuplarına göre, Tantra öğretisi de Buda tarafından öğretilmiş, ancak yüksek felsefi tabiatı nedeniyle yaygın bir uygulama alanı bulamamıştır. Böylece, sonraki dönemlere ait olan Tantra kutsal metinleri, orijinal üç sepet olan Vinaya, Sutta/Sutra ve Abhidhamma'ya dördüncü bir bölüm olarak ilave edilmiştir.⁽⁸⁹⁾ Sözlü şekilde aktarılmakta olan bu metinler, 8 ve 9. yüzyıllarda Tibet'in Nyingma-pa Lamaları tarafından yazıya geçirilmiş aynı zamanda üzerlerine yorumlar yazılmıştır.

Tantra Budizmi, her biri özel bir tanrı etrafında kümelenmiş, küçük kült-grupları içinde gelişmiştir. Bu Budizm türü, Tibet'e, 8. yüzyılın ortalarında Padma Sambhava tarafından getirilmiştir. Tantra kutsal metinleri, tanrılar, şeytanlarla dolu bir ontoloji kabul etmektedir. Yeryüzünü dolduran bu metafizik varlık alanına ait güçlerin, insan yararına manipüle edilebileceğine inanılmaktadır. Tantra metinleri, 3-8. yüzyıllar arasında, bir rehberden (guru) onu izleyen çırağına sözlü biçimde aktarılarak gelmiştir.⁽⁹⁰⁾

Tantrik literatürün Tibet'e ikinci gelişi, 11 ve 12. yüzyıllarda Kargyud-pa, Sakya-pa ve Gelug-pa Lamaları eliyle olmuştur. Tibetliler, Tantrik ritüeli yaygın olarak kendi şamanik geçmişleriyle desteklemiştir. Tantrik bir okulda eğitim gören Atisa 1042'de Tibet'e gelerek Tantra Budist okulunun Tibet'te özel bir biçiminin gelişmesinde etkili olmuştur.⁽⁹¹⁾ Evrenin bütünüyle bir birlik oluşturduğunu ve her şeyin diğeri üzerinde etkisi olduğunu söyleyen Budist Tantraları, Hinayana ve Mahayana yanında, adına Tantrizm denilen üçüncü bir kurtuluş yolunun oluşmasını sağlamıştır.⁽⁹²⁾

Hindu ve Budist Tantraları, kendi aralarında farklılık göstermektedir. Geleneksel Ortodoks Hint Budizmi geleneği, her iki nüfuz döneminde de Tantraları kendi bakış açısına göre teste tabi tutarak tercüme etmiş ve bu biçimde Tibet'e aktarmıştır. Bu bakımdan Hintli bakış açısıyla "ayarlanmış" Tibet Budist Tantraları, asıllarına göre daha az güvenilir sayılmaktadır.⁽⁹³⁾ Bazı kimseler Tantra Budizmi'ni Tantrik Hinduizmin bir ürünü olarak ele almaktadır. Şüphesiz her iki sistemin birbiri üzerinde etkileri bulunduğu açıktır.⁽⁹⁴⁾

Kuzey Hindistan'da gelişen bir başka dinî hareket de, Bhakti cereyanıdır. Bhakti de, Tantra Budizmi gibi, öğretileri içinde tanrı

veya tanrılara yer vermektedir. Bilindiği gibi Buda'nın tanrılaştırılması, Budizmin sonraki dönemlerine has bir özelliktir. M.S. 1. yüzyıl öncesinden kalma eserlerin hiçbirinde Buda, insan biçiminde tasvir edilmemiştir. Bunun yerine taht, ayak izi, Bo Ağacı gibi simgeler kullanılmıştır. Büyük bir ihtimalle Bhakti akımının etkisiyle, Hindistan'ın kuzeyinde ilk Buda tasvirleri doğmuştur.⁽⁹⁵⁾

Tantrik Araç, güçlü giriş (initiatory) töreni enerjisi ve insan bedeninde saklı güçlerin devşirilmesi ile Tanrı'yı kendinde ve bütün varlıklarda idrak etmeyi amaçlamaktadır.⁽⁹⁶⁾ Tantra Budizmi'nde, Bhakti akımının da etkisiyle, Buda giderek dünya üstü bir varlığa dönüşmüştür. Tantra mezhebinde, en eski Hint tanrıları yeniden bir araya toplanmıştır. Bu tanrılar, Tibet panteonuna da kabul edilmişlerdir.⁽⁹⁷⁾

Tantraların Tibet'in manevi hayatındaki payı, farklılıklar arz etmektedir. Örneğin Gelug-pa Lamaları (Sarı Külahlılar), Tantralara başlamadan önce, sutralar ve skolastik araştırmalar üzerine 20 yıl çalışmak durumundadır. Buna karşılık, karşı uçtaki Nyingma-palar (Kırmızı Külahlılar), diğer kutsal araştırmalara çok az vakit ayırıp, hemen Tantralara devam etmektedir.⁽⁹⁸⁾

Daha kolay ve kısa bir kurtuluş yolu arayan, ibadete ve büyüye ağırlık veren kitleler, Amitabha⁽⁹⁹⁾ ve Avalokiteşvara⁽¹⁰⁰⁾ gibi varlıklara ibadet etmeye başlamıştır. Amitabha ve Avalokiteşvara kültleri, Budizm'de tektanrıcılık anlayışına doğru bir gelişmeyi haber vermektedir. Hindistan'da İslâm dininin yayılması da Budizm'de Adi-Buda öğretisi gibi, tektanrıcılık yönünde bazı eğilimlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁽¹⁰¹⁾ Müslümanların 12. yüzyılın sonlarında Hindistan'ı fethetmelerinden sonra, Hint Budizmi'nin Hindistan'daki varlığı sona ermiştir.⁽¹⁰²⁾

Günümüz Batı dünyasında Budizm

Budizmin Batı dünyasına ilk defa ne zaman girdiği tam olarak bilinmemektedir. Bilinen, Budist kutsal metinlerinin 19. Yüzyıl'ın ortalarında Avrupa dillerine tercümesiyle, Batılıların Budizmi yakından tanımış olduğudur. Cizvit misyonerler, 17. ve 18. yüzyıllarda Çin ve Japon Budizmi konusunda oldukça geniş bilgi-

ler edinmiş; bunun sonucu olarak, 19. yüzyılda birçok Batılı bilim ve sanat adamı Doğu düşüncesinden etkilenmiştir.⁽¹⁰³⁾

Batı entelektüel çevrelerinde, Doğu'nun eski hikmetine yönelik hayranlığın giderek artması açısından, 1875 yılının altı çizilmedir. Bu tarihte, Madame Blavatsky tarafından "Theosophical Society" kurulmuş; bu kurum, Budist dünyaya büyük hizmetlerde bulunmuştur. Kurumun gayretleriyle Budizm alanındaki araştırmalar artmış; birçok Budist misyoner, 1900 yılından sonra Batı başkentlerine, dinlerini yaymak amacıyla gönderilmiştir.⁽¹⁰⁴⁾ Milli bir din olmayan ve yayılmak için mukaddes savaşlar gibi kanlı vasıtalar kullanmayan Budizme,⁽¹⁰⁵⁾ 1960'lardan beri, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, Batılılarca ilgi gösterilmektedir.⁽¹⁰⁶⁾

Bu türden yeni Budizm anlayışı, üçüncü Araç'a ilave olarak bir dördüncü Araç'ın varlığından söz edenleri haklı çıkarmakta; 'üçüncü taşıt' olan Vajrayana dışında, Batı dünyasında gelişen bir 'dördüncü taşıt'tan, yani Batı Budizmi'nden de söz edilmektedir. Bilhassa kendisini yeni durumlara uyarlamakta usta olan Mahayana Budizmi önderlerinin, Batı ülkelerinin değişik şehirlerinde açtıkları mabet veya merkezlerde insanların pratik ihtiyaçlarına göre yorumladıkları Budizme, "Dördüncü Taşıt" veya "Batı Budizmi" adı verilmektedir.⁽¹⁰⁷⁾

Ortadoğu'da İslâmiyet'in uzun süreli hâkimiyeti, Batılıların Doğu'ya olan ilgisini bloke etmiştir. Modern çağın başlaması ve yeni deniz yollarının keşfedilmesiyle seyahatler, keşif gezileri, ticari arayışlarda büyük atılımlar yaşanmış; bunun sonucu olarak kolonizatörlerin ve Hristiyan misyonerlerin hareketliliği, Batılıları Budizmle tanıştırmıştır. Giderek, Budist metinlerin yazılı oldukları diller de (Palice, Sanskritçe, Tibetçe) Batılılarca öğrenilmiştir.

Budizm alanındaki akademik araştırmalar, 19. yüzyılın sonuna doğru hız kazanmıştır. Asiatic Society of Bengal'in 1784 yılında Kalküta'da kurulması; Sir William Jones'un (1746-1794) Doğu Hindistan Kumpanyası'nda memur olarak çalışmaya başlaması; Macar Csoma de Körös'ün (1784-1842) halkının kaybolmuş mitolojik anayurdunu aramaya koyulması ve böylece Tibet araştırmalarının öncüsü olması; Pali Text Society'nin T.W. Rhys Davids

(1843-1922) tarafından kurulması, Budist araştırmalarının akademik olarak başlamasına neden olmuştur. Budizm, yalnızca akademik ilgi odağı olmakla kalmamış; ihtida eden birçok Batılı da Budizme girmiştir. Budizmi benimsemiş Batılı mühtedilerle birlikte yeni bir Budizm anlayışı da doğmuştur.⁽¹⁰⁸⁾

“Yeni Budizm, Modern Budizm” denilen Budizmin yeniden dirilip Batı dünyasında kendisine yer edinmesinin nedenleri arasında, Tibet ve kısmen Tayland dışında, onun kurumsal temelde merkezî bir otoriteyi tanımaması bulunmaktadır.⁽¹⁰⁹⁾ Kurumsal otoritenin yokluğu, bu dinin kolayca manipüle edilmesini engellemiş; Budizm, siyasi ilgilerin dışında kalmıştır. Ayrıca, Budizmin kendisini yeni durumlara uyarlama kabiliyeti yanında, yeni liberal eğilimli liderlerin Budizmin sabit ve değişmez bir doktrin olmayıp daha çok zihnin belirli bir tür yaklaşımı olduğu ve gerçeğin hür bir araştırmasını amaçladığı yönündeki söylemleri, Batı’da Budizmin, bilhassa Mahayana şeklinin yer edinmesini sağlamıştır.

Yakın gelecekte Budist dünyadaki gelişimin muhtemelen iki çizgi izleyeceği öngörülmektedir. Birincisi, mevcut eğilimin kitlelerin dünyevileşmesini hızlandıracak; ikincisi, Budizmin yarı-Hıristiyanî bir karaktere dönüşeceği. Bu eğilim, günümüzde Japonya’nın Amida mezheplerinde kendisini göstermektedir.⁽¹¹⁰⁾

Son yarım yüzyılda, Budistlerin modern dünya ile uzlaşma gayreti gösterdiklerinin işaretlerine rastlanmakta; Hıristiyanlık’tan bazı unsurları kopya ettikleri, uyarladıkları ve Batılı çalışmaları manastırlarına taşıdıkları görülmektedir. Bu anlamda Neo-Budizm, Hıristiyanlık karşısında, giderek kendine has bir yer edinirken,⁽¹¹¹⁾ çeşitli mezheplere mensup Budist toplulukların, yaklaşık 80 yıllık bir zaman diliminde protestan ülkelerde mantar gibi çoğaldığı; Budistlerin, kutsal metinlerinin, asıllarına pek de uygun olmayan İngilizce çevirilerini yaptıkları;⁽¹¹²⁾ yegâne Budist krallık olan Tayland’da Sangha’nın, modern Batı düşüncesiyle yakınlaşmak için faaliyetlerde bulunduğu ve pek çok Bhikku’nun İngilizce öğrendiği gözlenmektedir.⁽¹¹³⁾

Budizmin değişik akımlarının her biri müstakil manastırların uzantısı biçiminde Batı dünyasında Merkezler (Centers)⁽¹¹⁴⁾ aç-

makta, dergiler⁽¹¹⁵⁾ yayınlamakta, uluslararası düzeyde konferanslar⁽¹¹⁶⁾ düzenlemektedir. Anılan faaliyetlerle gelişen bu yeni Budizm yorumunun kendine özgü nitelikleri, giderek daha derinden incelenmeyi hak etmektedir.

-
- (1) Kalansuriya, A Philosophical Analysis of Buddhist Notions, Delhi 1987, VII.
 - (2) Bkz. Coomaraswamy, Hinduizm ve Budizm, s. 75; Yakar, s. XII; Ongun, 62; Bayur, C. 1, 50; Hervé Rousseau, Dinler, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, 169.
 - (3) . Edward J. Jurji, The Phenomenology of Religion, Philadelphia Tsz., 149.
 - (4) Bkz. Yakar, XI; August Karl Reischauer, "Buddhism", New Jersey 1967, 90; Abdullah Masdusi, Yaşayan Dünya Dinleri, İstanbul 1981, 125, 129. Budizmi din olarak görmeyenler, onda vurgunun iman ve inançta olmayıp, 'görme, bilme ve anlama' üzerine yapıldığını; ayrıca, onun vahye dayanmadığını ve Budda'nın açık şekilde Tanrı ve ahiret fikrini savunmadığını; Budizm'de Nirvana'ya, iman ve inanç olmaksızın da ulaşılabileceğini söylemektedirler (Bkz. Reischauer, 96; Rahula, 9; Ongun, 77).
 - (5) Bkz. Budizm ve Felsefe, İstanbul 1985, 53, 63, 89, 90.
 - (6) Bkz. Joseph Masson, Le Bouddhism, Paris 1992, 19-20.
 - (7) G. Tümer-A. Küçük, Dinler Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1993, 129, 134, 135; Yakar, XII-XIV. Budizmin kurucusu (Budda), şeriatı (Dharma), cemaatı (Sangha) bulunmaktadır. Budizm'de, Tanrı (deva), insan, hayvan, şeytan gibi çeşitli varlık alanı ile yeniden doğumların olması; karmanın önceki hayatla ilgili olması; kesintisiz benlik anlayışı; insanın temel arzusunun cehennemî döngüyü kırarak 'kurtuluşa' ulaşmayı amaçlaması; Nirvana'ya ulaşmak için asketik bir yaşamının gerekli oluşu; Budda kültürünün gerekliliği; Budda'nın söylediklerinin inananlar için vahiy niteliği taşıması; bütün bunlar, Eski Budizmin dinî unsurları arasında sayılabilir (Bkz. Masson, 5-6, 9, 23; G. Tümer, "Budizm", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C. 6, 1992, 352). Budizmi dinî tecrübeler kategorisinden hariç tutmak imkânsız gibidir. Budda'nın ilk sezgisel bilgisi dinîdir; çünkü kurtuluş doktrini olan Budizmde, bu algı ve yanılğı dünyasından farklı olan Nirvana yer al-

maktadır. Kurtuluş, sadece metafizik bir olay olmayıp belirli ritüele dayanmaktadır (Bkz. Bianchi, 152-3; Varenne, 337, 362; Robinson, 2; Challaye, 68-9).

- (8) En geniş paradigma değişmesi, M.Ö. III. yüzyılda Kral Asoka (274-232) etkisiyle meydana gelmiştir. Yeni paradigmaya göre kral, sadece politik bir lider değil aynı zamanda dinî bir otorite ile de yüklüdür. Asoka, Budizmi, devlet dini şekline dönüştürmüştür. İleride, Tibet Budizminde ortaya çıkacak olan Dalay Lamaların dinî ve dünyevî otoriteyi birlikte ellerinde bulundurmalarının köklerini burada bulmak mümkündür (Bkz. Kitagawa, 251-2).
- (9) Joseph Kitagawa, *On Understanding Japanese Buddhism*, New Jersey 1987, 250-1.
- (10) Bkz. Hinnells, s. 71; F.E. Reynolds-C. Hallisey, "Budda", ER, C. II, 320, 327-9.
- (11) Anuruddha, 2.
- (12) E. Conze, *Budist Scriptures*, Penguin Books 1959, 19-20; Ruben, *Buddhizm Tarihi*, Ankara 1947, 112. Budist kaynaklarda, Tarihi Budda'dan önceki Buddaların sayısı konusunda farklı bilgiler aktarılmaktadır. Bu sayının dört olduğunu, tarihi Budda'nın beşinci Budda olduğunu söyleyen kişiler de bulunmaktadır. Onun dört selefının isimleri Budist Kanonu'nda verilmektedir. Sakyamuni Budda'nın zamanında da ondan farklı tarzda tam aydınlanmaya erişmiş kişiler bulunmaktadır. Ancak, 'Aydınlanmış olan' her kişiye Budda denilmemektedir. Aydınlanmış kimselere Arahan (veya arhat); başkalarına yardım amacıyla Nirvana'ya girmeyi erteleyen kimselerden iseler, onlara da Bodhisatva denilmektedir. 'Budda' terimi, sonsuz sayıda evrende enkarne olan ezeli ve spiritüel prensip demektir (Bkz. Blofeld, 63-64).
- (13) Maitreya isminin, Zerdüşti dini öncesinde İran'ın 'güneş, dostluk ve uyumu' simgeleyen Mitra tanrısıyla büyük benzerliği bulunmaktadır. Bu eskatolojik ümitlerin güney Asya'da önemi az olmasına rağmen, Orta Asya'da ise büyük dini arzuların kaynağıdır. Maitreya'nın huzurunda yeniden doğmak birçok Tibetli ve Moğol vatandaşının en büyük arzusudur. Bu arzularının şiddeti çeşitli dağlarda kayaların üzerine yazılmış olan 'Gel Maitreya, Gel!' kitabelerinden anlaşılmaktadır. Maitreya'nın hayatı birçok Palice, Sanskritçe, Çince ve Tibetçe dokümanda tasvir edilmektedir (Bkz. Conze, *Budist Scriptures*, 237).
- (14) Emile de Schlagintweit, *Le Bouddhisme au Tibet*, Lyon 1881, 80, 82-3; Waddell, *The Buddhism of..*, 122-3.
- (15) Schlagintweit, 134.
- (16) Waddell, *The Buddhism of..*, 123-4. Nasıl Batıda, putperestlik dev-

- rinden kalma ruhlar Hıristiyanlık içerisinde melek, cin, şeytan gibi mefhumlarla girdiyse; Budizm içine de eski politeizme ait tanrı tipleri «din muhafızları» adı ile ve yardımcı ruhlar olarak girmiştir (Bkz. Ruben, *Buddhizm Tarihi*, 117).
- (17) R.A. Gard, *Buddhism Its Ideals*., New York 1962, 86.
- (18) Vajradhara ile Vajrasattva bazen içinden çıkılmaz şekilde birbiriyle karıştırılmaktadır. Vajrayana Budizminde Adi-Buddha, Budist pantheonun en yüce tanrısı hatta beş Dhyani Buddaların da kaynağıdır. Vajrasattva ise, Dhyani Budda Aksobhya'dan sudûr olan Vajrapani'den geliştirilmiştir (Bkz. Gard, s. 87).
- (19) Fernand Comte, *Les Livres Sacrés*, Paris 1990, 15.
- (20) Blofeld, 63-4. Budistlere göre, Evren, zaman dilimlerinden oluşmaktadır. İçinde yaşadığımız devirde beş Budda olacaktır. Dördüncü Budda, bilinen tarihî Budda'dır; bu devir bitmeden beşinci Budda Maitreya'nın gelmesi gerekmektedir (Bkz. Ruben, *Buddhizm Tarihi*, 125).
- (21) Budda'ya verilen diğer unvanlar arasında, Sakyamuni, 'Sakyaların bilgisi'; Siddharta, 'amacını gerçekleştirmiş'; Tathâgata, "gerçeğe ulaşmış"; "İncir Ağacı" altında hikmeti elde ettikten sonra da Budda, "aydınlanmış" veya "bilge" yer almaktadır (Bkz. A.S. Geden, "Buddha", *The Encyclopædia of Religion and Ethics (ERE)*, Ed. James Hastings, New York 1951, II/881).
- (22) Uzak Doğu dinlerinin kurucularının çoğu eşraf ve şehzadeler sınıfına bağlıdır. Hindistan'da, Mahavira ve Budda; Çin'de, Konfüçyüs ve Lao-Tsu; İran'da, Mani, Mazdek ve Zerdüş, din adamları sınıfına bağlı ya da soylu sınıfındandır (Bkz. Ali Şeriatî, *Dinler Tarihi*, İstanbul 1990, II/86). Budda'nın Saka Türklerinden olduğu da söylenmektedir (Bkz. Ongun, 50; H. Ömer Budda, *Dinler Tarihi*, İstanbul 1935, 240). Budda, daha yeni Aryenleşmiş bir bölgede doğmuştur. Budda resimlerinin onu hafifçe çekik gözlerle tasvir etmeleri, onun bağlı bulunduğu hanedanın Hindî-Avrupaî olmadığını göstermektedir (Bkz. Varenne, 644-645).
- (23) Rahula, XV.
- (24) Rahula, XV.
- (25) Pali Kanonu, Mara'nın Bodhisatva'yı basitçe iki aşamada baştan çıkarmaya (iğva) teşebbüs ettiğini söylemektedir. İlki, Bodhisatva'nın zihninde şüpheler uyandırarak; diğeri, on askerini üzerine salarak. On askerinin sahip olduğu on silah şunlardır: şehvet, hoşnutsuzluk, açlık ve susuzluk, hasret, tembellik ve uyuşukluk, korku, şüphe, rıya, hofuruşluk, şöretperestlik (Bkz. Robinson vd., *The Buddhist Religion*., 4. Baskı, 1997, 14).
- (26) Bu ana kadar o, Buddalık yolunda, en üstün hikmeti arayan bir

Bodhisatva idi; ancak tastamam Aydınlanma'dan sonra Budda olmuştur (Bkz. A.S. Geden, "Buddha", ERE, II/882).

- (27) Bu güçlerden altısı şunlardır: Havada uçma ve su üzerinde yürüme gibi fizik güçler; fizikî ya da manevî işitme yeteneği; başkalarının zihinlerindeki bilgileri bilme; bir kimsenin önceki hayatlarını hatırlama; fiziksel ya da manevî görme kabiliyeti; âsrava'nın (şehvet arzuları, oluş, görüşler, cehalet gibi zihni kirlüten ve sınırlandıran şeyler) sona ermesi. İlk beş aşkın bilgi, dünyevî olup, kendisini biraz baskı altına alan kimselerce de elde edilebilir; ancak altıncısı, semavî olup, ancak Sekiz Aşamalı Yol'un tamamlanmasıyla elde edilebilmektedir. Altıncı aşamaya ulaşma, bir arhat veya aziz ile sadece usta olan birinin farkını belirtmesi açısından önemlidir (Bkz. Robinson vd., 15; M. Eliade, Şamanizm, İmge Yayınları, Ankara 1999, 467).
- (28) Bkz. Jean Varenne, "Budizm", Bkz. Din Fenomeni, Konya 1995, 346.
- (29) Benares vaazı, bütün Asya için, tıpkı İsa'nın Galile'deki birkaç yıllık hayatının Avrupa için taşıdığı önem kadar ehemmiyetlidir (Bkz. Varenne, Age., 338).
- (30) Budda hayatını, yağmur mevsiminde ev, park ve bahçelerde müritleri arasında düşünüş ve onları yetiştirmekle; yaz mevsiminde ise, dolaşarak herkese vaaz vererek geçirirdi. Zahitçe bir ömür süren Budda ve talebeleri, sadakalarla ve zenginlerin kendilerine verdiği ikramlarla geçinirlerdi. İlk cemaati, daha ziyade zengin ve dinî sınıfa mensup kimselerden oluşan Budda'nın metodu, sorulara cevap verme ve temsillerle anlatma, hoş hikâyeler ve teşbihlerle izahlar getirme şeklindeydi (Bkz. Budda, 254-5). Sangha'yı Budda'nın oluşturmuş olmasına karşın, Budda'nın ölümünden sonra oluşan Budda imajını ise Sangha yaratmıştır. Farklı Budda destanları olduğu gibi, Budist literatürde tek bir Budda biyografisinin olmadığı, mevcutlardan hangisinin tarihî uyarlama olduğunun bilinmediği de unutulmamalıdır (Bkz. Robinson vd., 10).
- (31) AnaBritannica, "Budda", 5/55-6, İstanbul 1986-1990.
- (32) Jataka'larda anlatıldığına göre, son doğumunda tanrılar Budda'nın yeryüzüne gelişine hazırlanmışlardır. Bu amaçla, depremler ve iyileştirme mucizeleri türünden semavî işaretler meydana gelmiştir: mevsimi olmamasına rağmen çiçekler açmış, yağmurlar yağmış; gökten müzik işitilmiş, etrafı tatlı kokular sarmış; okyanusların en tuzlu suları bile tuzluluğunu kaybedip tatlanmıştır. Doğumunda, gelecek hayatında üstün birisi olacağına dair otuz iki uğurlu alâmet görülmüştür. Doğumunda olduğu gibi, Budda'nın ölümünde de semavî alâmetler zuhur etmiştir (Bkz. Bkz. A.S. Geden, "Buddha", ERE, II/881, 884). Çocukluğunda meydana gelen mucizeler için bkz. Coomaraswamy, Hinduizm ve Budizm, 84.

- (33) Felicien Challeye, Dinler Tarihi, Varlık Yayınları, İstanbul Tsz., 61.
- (34) T.W. Arnold, İntişar-ı İslâm Tarihi, Ankara 1982, 209.
- (35) Kitagawa, 251; Ruben, Buddhizm Tarihi, 124. Eski destanlardan öğrendiğimize göre, ilk dönemlerden itibaren Budda'nın suret ve kâhınlarına çok saygı duyulmaktadır. Kutsal kitaplar da onlara ve içinde korundukları yapılaraya saygı gösterilmesini öğütlemektedir (Schlagintweit, 129).
- (36) Anuruddha, 10, 13.
- (37) Coomaraswamy, Hinduizm ve Budizm, 71, 79; Güngören, Zen Budizm, 1982, 55.
- (38) C.A. Kadir, "İslâm Öncesi Hint Düşünce Sistemleri", Bkz. İslâm Düşüncesi Tarihi, Editör: M.M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, 40.
- (39) Güngören, Zen..., 55-57.
- (40) Robinson, 9.
- (41) Bkz. Güngören, Zen..., 62-64, 65, 72, 73-76.
- (42) Watts, s. 70; Güngören, Zen..., s. 82.
- (43) Watts, 70-71; Güngören, Zen..., 83, 84, 90-1; Hinnells, 38, 43; Reischauer, 101.
- (44) Kalansuriya, 1-3.
- (45) Rahula, 16.
- (46) Yoneo Ishii, Sangha, State and Society: Thai Buddhism, Japan 1986, 3; Kadir, 50; David-Neél, Le Bouddhisme., Monaco 1936, 14-15.
- (47) Nirvana'nın ne olduğu konusunda ciltler dolusu yazılabilir. Dil bu konuyu tamamıyla açıklamada yetersiz kalmaktadır. Nirvana, ben'in yok edilmesi değildir. Zaten Budist anlayışa göre yok edilecek bir ben de mevcut değildir (Bkz. Rahula, 35).
- (48) Budizm dininin yegâne gayesi, bu dünya ıstıraplarından 'kurtuluş'tur. Ancak Budda'nın ölümünden sonra bir başka Budda'nın olup olamayacağı konusu belli değildir. Bu mesele, Budizm'in en müşkül taraflarından biridir. Budda, bu mesele üzerinde münakaşa edilmesine asla taraftar değildir (Bkz. Ruben, Buddhizm Tarihi, 107).
- (49) Bu sekiz madde Maha-Parinibbana-Sutta'da geçen üç ana maddenin sonradan genişletilmiş şeklidir ve eski metinlerde bulunmamaktadır. Üç ana madde: Sila (ahlâk), Samadhi (meditasyon) ve panna (hikmet)'dir (Bkz. Tümer-Küçük, 155). Sekiz maddenin ifade şekli ile sıralanışı konusunda da şüphe vardır ve bu konuda farklı bilgilere rastlanılmaktadır (Bkz. Ruben, Eski Metinlere Göre Budizm, 120; Schlagintweit, 13). Bir başka sekizli sıralama şöyledir: Güzel görüşler; istekler; konuşma; davranış; geçinme; çaba; düşünce; ve-

- cit (Bkz. Rampa, Üçüncü Göz, Akaşa Yayın, İstanbul 1995, 150; Adam-Katar, 116-7). Bir başka sıralanış: Doğru Anlama; Düşünme; Konuşma; Davranış; Geçim; Gayret; Kendini Sürekli Kontrol (sati); Konsantrasyon -samādhi. (Bkz. Rahula, 45).
- (50) Dharma, Budda'nın Hinduizm'den bizzat bulup aktardığı doktrin olup, Hristiyanlıkta İsa'nın, İslâm dininde Kur'anın tuttuğu yerin karşılığıdır (Bkz. Schimmel, 92; Wallace, 1; Varenne, Budizm, 361). Budist terminolojide Dhamma'dan daha geniş bir terim yoktur. Budda, Bodhisatva, Nirvana gibi kavramlara anlam verirken tercüme yerine onların tefsirlerine yönelmelidir (Bkz. Rahula, 58; Conze, Budist Scriptures, 15).
- (51) Abidin İtil, "Budda Tanrını Reddetmiyor mu", AÜİF Dergisi, XI/11; Budda'nın ulûhiyet konusundaki suskunluğu, "Tevhidin reddedilmesi değil, şirkin reddi" şeklinde yorumlanmıştır (Bkz. Şerîati, II/108); Budda'nın Tanrı konusunda açık olmaması, Hinduizm'deki politeist tanrı anlayışı nedeniyle tepki çekmemek için olmalıdır (Bkz. Küçük-Koştas-Erdem, 49); Budda, kendi kültürel donanımının bir parçası olması hasebiyle zımnen de olsa tanrının varlığına inanmaktadır; ama bu konunun gündeme alınmasının insanlara faydası olacağına inanmamaktadır (Bkz. Karen Armstrong, Tanrının Tarihi, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998, 52, 53).
- (52) Alan W. Watts, Zen Yolu, Şule Yayınları, İstanbul 1998, 68.
- (53) E.H. Brewster, Gotama Le Bouddha, Payot, Paris 1929, 9.
- (54) Armstrong, 53.
- (55) Christmas Humphreys, Buddhism, Penguin Books 1975, 60, 62.
- (56) Gard, 13.
- (57) Gombrich, "Le Bouddhisme", Bkz. Encyclopedia des Religions, France 1991, 300. Bu sorular şunlardır: Evren ebedî mi, değil mi; Ruh bedenle ayrı mı, aynı mı; Tathagata ölümden sonra var olacak mı; Eğer Ben ya da Ruh gibi değişmeyen sürekli bir varlık yok ise, o takdirde ölümden sonra tekrar var olacak olan nedir; Budda veya Arahant ölümden sonra ne olmaktadır? Budda, manevi hayatla ilgili olmadığı ve fayda da sağlamayacağı için bunların cevaplarını vermemiştir (Bkz. Rahula, 33, 41, 43).
- (58) Bkz. F.E. Reynolds-C. Hallisey, "Buddhism: An Overview", ER, II/337.
- (59) Bkz. F.E. Reynolds-C. Hallisey, Age., 338, 343, 344.
- (60) Bhakti akımı, kişisel bir tanrıya yönelik duygusal bağlanma anlamında, Hindu dinî hayatında M.S. ilk yüzyıllarda belirmeye başlamıştır. Kurtuluşa ulaşmanın bilgi, ayin, iyi iş işleme, çile çekerek bedeni terbiye etme gibi öteki yollarından tümüyle farklıdır. Kurtuluş, cinsiyet ya da kast ayrımı gözetmeksizin herkese açıktır. Başlıca ta-

pınma biçimleri, Tanrı'nın adını anmak, simgesini taşımak, onunla ilişkili kutsal yerleri ziyaret etmek, övgü dolu ilâhiler söylemek, çeşitli yollarla Tanrı'ya hizmet etmektir. Akım, 7-10. yüzyıllar arasında kuzeye doğru yayılmıştır (Ayrıca Bkz., Yitik, Karma İnancının..., 20, 21-22).

- (61) Gard, 22-24.
- (62) F.E. Reynolds-C. Hallisey, 335-336. Asaf Halet Çelebi de bu üçlü tasnifi benimsemektedir (Bkz. Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha, Bayer Basımevi, 1946, 64, 78).
- (63) Tayland'ın % 94'ü, Burma ve Kamboçya'nın % 85'i, Sri Lanka'nın % 64'ü, Laos'un % 50'si günümüzde Theravada Budizmi'ne bağlıdır; Budizm, Kamboçya ve Laos'ta devlet dinidir; Tayland'da ise pratikte böyledir (Bkz. Ishu, XIII).
- (64) Rahula, XII-XIII.
- (65) L. De la Vallée Poussin, "Mahayana", ERE, VIII/330.
- (66) Varenne, "Budizm", 366.
- (67) Ruben, Eski Metinlere Göre Budizm, 152; Gard, 30.
- (68) Kadir, 51.
- (69) Budizm'e göre hayat bir selden ibarettir; insan bu seli ancak bir kayık ya da gemi ile geçebilir. Bu nedenle Budistler, takip ettikleri yollarını "araç" deyiimiyle adlandırmaktadır (Bkz. Ruben, Budhizm Tarihi, 6).
- (70) Samuel, 390.
- (71) Rahul Sankrityayan Vd., Budizm ve Felsefe, Süreç Yayıncılık, İstanbul 1985, 74-75, 76.
- (72) Yani, Aydınlanma durumuna erişmiş ama başkalarının kurtuluşu uğruna Buddalığını ertelemiş kişi. Dolayısıyla da, Bodhisatva'nın ayrılmaz baş erdemi olan 'merhamet', eski okulların ağırlık verdiği 'bilgelik' erdemi ile eş tutulmaktadır.
- (73) Ruben, Eski Metinlere Göre Budizm, 147; Louis De La Vallée Poussin, "Mahayana", ERE, VIII/331; Schlagintweit, 20.
- (74) Watts, 87; Güngören, Zen Budizm, 106.
- (75) L. De La Vallée Poussin, "Mahayana", ERE, VIII/331, 334; Hinnells, 66.
- (76) Hope-Loon, 56, 65.
- (77) B. Alan Wallace, Tibetan Buddhism From the Ground Up., USA 1993, 141, 143, 145, 146.
- (78) Waddell, 11-12.
- (79) Suzuki, XII, 1, 25, 83.
- (80) Sir Charles Eliot, Hinduism and Buddhism, New York 1971, I/XXX.
- (81) Eliot, Age., I/325, 38, 40, 49.
- (82) Bell, Religion of Tibet, 30-31.

- (83) Tantra'lar, Hindu kutsal kitaplar silsilesinin beşinci ya da altıncı sırasında yer almaktadır. Kelime olarak 'dokuma tezgahı; kaneviçe' anlamına gelen Tantra, yazarı ve yazılış tarihleri kesin olarak belirlenemeyen; Budizm ve Caynizm'in bazı mezheplerinin de batını uygulamalarını konu alan çok sayıda kutsal metnin ortak adıdır. Puranalar gibi her bir Tantra'nın beş temel konusu –evrenin yaratılması ve yok edilmesi, tanrılara tapınma, tabiatüstü güç elde etme; Yüce Varlık ile birlik- yanında içeriğinde büyü ve mistik unsurlar olup, bilim, din, tıp, spekülatif alanlar gibi çok geniş konularla ilgilidirler (Bkz. A.S. Geden, "Tantras", ERE, XII/192-193. Dar anlamda Tantralar, seksüel telmihler ve uygulamalar da içeren, Hinduizmin ve Budizmin bazı derunî (ezoterik) doktrinlerini içeren çalışmalardır. Birçok Tantranın temel metinleri Sanskrit diliyle günümüze ulaşmıştır; ancak bazılarının yalnızca Tibetçe ve Çince'de çevirileri bulunmaktadır (Bkz. Hinnells, 320-321; Eliade, Dinler Tarihi Sözlüğü, 360; Samuel, 414-415).
- (84) Tantra Budizmi, Mahayana Budizmi'nin bir okulu olup Tibet ve Moğolistan'da yaygındır. İnce tekniklerle mistisizmin bir hayli uygulamalı şeklidir. Öğreti, yalnızca kutsal metinlerden değil, aynı zamanda tecrübe ve aydınlanmış zihne sahip bir üstattan alınmalıdır (Bkz. Blofeld, 9, 10; Hope-Loon, Buddha –Yeni Başlayanlar İçin, Ad Yayıncılık 1998, 53).
- (85) R.S. Ellwood, Words of the World Religions, New Jersey 1977, 159.
- (86) Hinnells, 320.
- (87) Delahoutre, 72-73; Blofeld, 77.
- (88) Bkz. Anne-Marie Blondeau, "Les Religions du Tibet", Bkz. Histoire des Religions, III/274, 275; Samuel, 204, 225.
- (89) Bkz. Hinnells, 108; Bell, Religion of Tibet, 32-33.
- (90) Arvon 94; Alex Wayman, "Buddhism: Scholls of Esoteric Buddhism", ER, II/473; Brown, 137.
- (91) Robinson, 290; Samuel, 228-229.
- (92) H. Von Glasenapp, Brahma et Bouddha, Paris 1937, 202-203; Jurji, 151; Rousseau, 171; Kakichi Kadowaki, "Buddhism", Bkz. Following Christ in Mission, Editör: S. Karotempel, Kenya 1995, 269; Conze, Buddhism -Its., 176-178.
- (93) L.S. Kawamura, 364.
- (94) Blofeld, 35.
- (95) L. De la Vallée Poussin, "Mahayana", ERE, XII/195.
- (96) Ellwood, Words of the., 114; Waddell, 131.
- (97) Glasenapp, 236.
- (98) Blofeld, 36-37. Tibet'in dağları, çölleri ve kültürü, Vajrayana yaşamı için olağanüstü imkanlar sunmaktadır. Tibet dininin belirgin

özellikleri arasında, Budizm'in, Hindistan'da gelişen Tantrik Mahayana biçimi; Budda'nın gerçek öğretilerinin üstünü örten büyü formleri; yerel Tibet dini unsurları olan ve insan hayatını kontrol ettiğine inanılan sayısız ruhlara ve habis varlıklara inanç; din ile 'devlet'in birlikte ele alındığı bir teokrasi akla gelmektedir (Bkz. Reischauer, 128-129).

- (99) Sanskrit dilinde "Sonsuz Işık" anlamında Arı Toprak mezhebi üyelerinin ibadet ettiği kurtarıcı büyük tanrı. Her şeyin üstünde iman unsuruna önem veren Amitabha kültü, VII. yüzyılda Çin'de güçlenmiş ve buradan Japonya'ya yayılmıştır. Bu kült, Tibet'te hiçbir zaman Uzakdoğu'daki kadar benimsenmemiştir. O, kendi kendini doğurmuş beş Budda'dan biri olarak saygı görmektedir.
- (100) Avalokiteşvara, bütün Budistlerin sevgisini kazanmış tanrı; şefkat ve merhamet Bodhisatva'sıdır. Adı, "her yöne bakan, gördüklerimizin tanrısı"; Tibet'te, "Acıyan Bakışlı"; Moğolistan'da ise, "Gözlerle Bakan" adlarıyla bilinmektedir. Avalokiteşvara, kendi kendini doğurmuş ebedî Budda olan Amitabha'nın dünyadaki görünümüdür. Gotama Budda'nın yeryüzünden ayrılışı ile gelecekteki Budda Maïtreya'nın ortaya çıkışı arasında geçecek sürede dünyayı gözetmektedir. Dişisi, Tanrıça Tara'dır (Bkz. Hinnells, 56).
- (101) Adi-Buddha teorisi, M.S. birinci yüzyıl civarında ortaya çıkmıştır. Dua ve ibadetlerde sıkça kendisine başvuru olan Adi-Buddha, Sakyamuni Budda'nın Dhyani Budda'sıdır. Beş Dhyani Budda'sının kendisinden türediğine inanılır. Resim ve heykellerde Adi-Buddha, soylu giysiler giymiş, Bodhisatva'nın takılarını takmış taçlı bir Budda olarak gösterilir. Onun semavî Bodhisatva'sı, Avalokiteşvara'dır. Avalokiteşvara, Lamaizmin koruyucu-tanrısı olup Büyük Lama'da enkarne olmaktadır. Adi-Buddha teorisinin Tantra Budizmi içindeki gelişimiyle, tabiatın gizli güçlerinin yaratılmasının izah edilmesi de kolaylaşmıştır (Bkz. Waddell, 130-131).
- (102) Waddell, 16.
- (103) Humphreys, 221, 223.
- (104) Bkz. Conze, Buddhism -Its., 210-212.
- (105) Budda, 222.
- (106) Armstrong, 273, 492; Jurji, 177.
- (107) Bkz. Reischauer, 138-140.
- (108) Bkz. Hinnells, 223-225; 225-235.
- (109) Jurji, 177.
- (110) Reischauer, 139-140.
- (111) Alan C. Bouquet, The Christian Faiths and Non-Christian Religions, Great Britain 1958, 279.
- (112) E. Conze, A Short History of Buddhism, Oxford 1995, 146.

- (113) Humphreys, 221, 223.
- (114) Batıdaki bazı Budist Merkezler şunlardır: The Buddhist Society of Great Britain and Ireland (1907); The Buddhist Lodge of the Theosophical Society (1924); Bu kurum 1926 yılında Buddhist Society adını almıştır ve ilk yöneticisi Christmas Humphreys'dir. Tibetan Monastic Institute, Rinkon, Switzerland; The Insight Meditation Center (1976), Barre, Massachusettes; Zen Centers, Los Angeles, San Fransisco, New York; The Tibetan Nyingmapa Meditation Center; Berkeley, California; Naropa Institute, Boulder, Colorado; Lamaist Buddhist Monastery of America, New Jersey, Virginia, Univ. Of Wisconsin.
- (115) Budist düşünceyi anlatan bazı dergiler arasında şunlar sayılabilir: La Pensée Bouddhique, Paris-1929; La Buddha Lumo, Great Britain; The Golden Lotus, Philadelphia; The Western Buddhist, London; The Middle Way-1909 (The Buddhist Review), London; The Young East, Tokyo; Maha Bodhi Journal, Calcutta; The Wheel-1925.
- (116) II. Dünya Budist Konferansı, Tokyo-1952; XXIX. Uluslararası Oryantalistler Kongresi, Paris 1973; Uluslararası Tibet Araştırmaları Semineri, New York 1982.

BİRİNCİ BÖLÜM

Budizmin Tibet'e Giriş ve Gelişme Süreci

Çeşitli yönleriyle Tibet

Tibet, 27-37 kuzey enlemleri ile 79-99 doğu boylamları arasında yer alan, günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin idaresi altında bulunan bir ülkedir. Tibet kelimesi Batı dillerinde Tebet, Thebet, Thebeth, Tybot, Thibocht biçiminde kullanılmaktadır. Bu kullanım, 13. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Kelime, ortaçağın Avrupalı seyyahlarının eserlerinde Tebet ve Tibot şeklinde geçmektedir. Moğolca'da, Töböt, Tibit, Tibbit, Tibbet, Tibat olarak geçmekte; Farsça'da Tubbat olarak yazılmaktadır. 9. ve 13. yüzyıl Müslüman tarihçi ve coğrafyacıların eserlerinde de Tibet kelimesinin farklı kullanımları görülmektedir. Tibet ismi, 8. yüzyılın ortalarında dikilen Türk kitabelerinde, "yüksek yer" anlamında, Töpüt şeklinde yer almaktadır.⁽¹⁾ Arap tarihçi Mes'ûdî, 10. yüzyılın başında Tibetlilerden söz etmektedir.⁽²⁾

Tibet'in tarihî, coğrafi ve kültürel durumu

Tibet, batılılarca hemen her zaman, gözlerden uzak, büyüleyici bir ülke olarak görülmüştür. Tibet denilince, 1959 yılına kadar manastır idaresiyle yönetilen, sosyal ve kültürel anlamda tamamıyla Budist bir ülke anlaşılıyordu.⁽³⁾ Bu ülke, doğuda Çin; güney ve batıda Hindistan, Nepal, Sikkim, Bhutan; kuzeyde Doğu Türkistan ve onu Moğolistan'dan ayıran Çin eyaleti Kansu ile çevrilidir.

Tibet'in ülke sınırları konusunda genel bir uzlaşma yoktur. Bu durum, "politik" Tibet ile "etnografik" Tibet arasındaki ayırmadan kaynaklanmaktadır. Etnografik Tibet denilince, Hindistan ve Nepal'in bir kısmında yaşayan, ortak bir dile ve kültüre sahip, benzer dinî gelenekleri paylaşan, ortak bir tarihi olan insanların

yaşadıkları daha geniş bir coğrafya anlaşılmaktadır. Politik Tibet ise, 27-37 kuzey enlemleri ile 79-99 doğu boylamları arasında yer alan bölgedir. Politik Tibet'in otoritesi, etnografik sınırlarının ötesine yalnızca bir iki yüzyıl taşmıştır. Bu durum 10. yüzyılda son bulmuştur.⁽⁴⁾

Nepal, Hindistan ve Çin ile sınırı olan ülkenin, üç tarafı dağlarla çevrilidir. Ülke, kuzeyden Kuen Lun (Kunlun) ve Tang La sıradağları; batıdan, Keşmir'e kadar devam eden Karakurum ve Ladak dağ kitlesi; güneyden 1500 millik Himalayalar sahası ile çevrelenmiştir. Yalnızca doğu bölgesindeki dağlar arasında geçitler bulunmaktadır.

Batılılar Tibet'i genelde üç bölgeye ayırmaktadır. Kuzey Tibet, 80-92 doğu boylam ile 31-36 kuzey enlemleri arasında geniş düzlüklerle kaplı olup, bölgede göller, tuzlu sular, sıcak kaynaklar yer almaktadır. Doğu Tibet'te, batıdan doğuya doğru akan büyük akarsular, zengin mineraller, verimli tarım alanları ile ormanlar bulunmaktadır. Güney veya Merkezî Tibet ise, daha alçak düzlüklerden oluşmakta olup, buranın bazı bölgelerinde sebze yetiştirilebilmektedir. Bölgenin en önemli özelliği, başkent Lhasa dahil, önemli şehirler ile manastırların bulunduğu alan olmasıdır. Ticaret yolları da bu bölgeden geçmektedir.⁽⁵⁾

Ülkenin yüzölçümü ve nüfusu konusunda farklı bilgiler verilmekte, tahminler yapılmaktadır. En düşük tahmin, 1920'li yıllar itibariyle, 3 ila 4 milyon arasında değişen sayıda nüfus ile, İngiliz koloni memuru Sir Richard Bell'e aittir. Stein'in tahminine göre ise Tibet, 4 milyon civarında bir nüfusa sahiptir. Théma Larousse Ansiklopedisi'ne göre, komşu ülkelerde yaşayanlarla birlikte, dünyada 4,6 milyon Tibetli yaşamaktadır. Avustralya, İzlanda, Moritanya, Libya ve Tibet'te kilometre kareye iki kişi düşmektedir. Dünya ortalamasının 36 kişi olduğu düşünüldüğünde, bu oranın çok seyrek olduğu görülmektedir.⁽⁶⁾

Tibet'in nüfusu konusunda verilen farklı rakamlar, birkaç nedene dayanmaktadır. Birincisi, o günün şartlarında geniş bir coğrafi alanın nüfus sayımını yapmak zordur. İkinci bir neden, Çinlilerin, Batılıların veya Tibetlilerin, Tibet bölgesi olarak kabul ettikleri alanın sınırlarının ayrı ayrı tayin edilmesidir. 1950 yılı sonra-

sında, Çinli makamların Tibet'in nüfusu konusunda ileri sürdükleri rakamlar bir hayli düşüktür. Bunun da iki sebebi vardır. Birincisi, siyasi nedenlerle, Tibet'in etnik kimliğinin sayısını az gösterme gayreti; diğeri, Çin'e karşı yapılan bağımsızlık mücadeleleri sırasındaki ölümler ile 1959 yılında sürgüne giden Tibetlilerin sayısının fazlalığıdır. Yukarıda belirtilenlerin dışında diğeri bir önemli faktör de, Çin idaresinin, Tibet'in sınır bölgelerindeki şehir ve kasabaları, Çinli nüfusun yoğun olduğu komşu eyaletlere bağlamış olması; Tibet Otonom Bölgesi olarak yalnızca Orta Tibet'i tanımış bulunmasıdır.

Yüzey şekli itibariyle yüksek bir plato görünümünde olan Tibet'in kuzeyi, denizden 4600 metre; başkent Lhasa ise 3800 m. yüksekliktedir. Ülkenin iklimi kuru olup yazları kısa geçmekte, geceler daima soğuk olmaktadır. Sıcaklık farkı gün içinde çok düşük, gece ile gündüz arasında ise büyük sıcaklık farkları bulunmaktadır. Öğle vakti 39 derece olan sıcaklık, gece -19 dereceye kadar düşmektedir. Kışları çok daha soğuk ve sert geçmektedir. Yüksek bölgelerde yalnızca çayırlar bulunurken, nehir yataklarında arpa, buğday, mısır, fasulye, kenevir, hardal yetiştirilebilmektedir. Nüfusun çoğunluğunu göçebe, yarı-göçebe, çiftçi ve ormancılar oluşturmaktadır.⁽⁷⁾

Tibet'te, nüfusları fazla olmayan az sayıda şehir bulunmaktadır. Ülkenin en önemli şehirlerinden Lhasa'nın 1950'deki nüfusu 50 bin; büyüklükte ondan sonra gelen Shigatse ve Gyantse'nin nüfusları yaklaşık 12 bin ila 8 bin kişi civarındadır.⁽⁸⁾

Dalay Lama'nın ikâmetgahı olan Potala Sarayı, Hükümet merkezi, Kabine ve Milli Meclis, Lhasa'dadır. Bunun yanında, en büyük Budist tapınağı olan Jokhang da, Lhasa'da yer almaktadır. Dalay Lamaların mensubu oldukları Gelug-pa mezhebinin en büyük manastırlarından olan Tashilhunpo, Shigatse'de bulunmaktadır. Gyantese de önemli şehirler arasındadır. İngilizler, Ticaret Bürosu'nu, 1904 yılında, Gyantse'de kurmuşlardır.⁽⁹⁾ Tibet denilince akla, öncelikle Lhasa merkezli iç bölge gelir. Burası 1914 Simla Antlaşması'yla "İç Tibet" denilen bölgedir. Bu bölge günümüzde, Çin Halk Cumhuriyeti dönemindeki yaklaşık olarak aynı sınırlarla, "Tibet Otonom Bölgesi"ne tekabül etmektedir.⁽¹⁰⁾

Lhasa, Dalay Lamaların ikâmet yeri olan Potala Sarayı ile Tibet Kabinesi'nin yer aldığı merkezdir. Tibetlilerin en çok hürmet gösterdiği Jokhang mabedi, Lhasa'da bulunmaktadır. Bu mabet, 7. yüzyılda kral Srong-Tsen-Gampo tarafından Nepalli eşi için yaptırılmıştır. Kraliçenin yanında getirdiği Buda suretleri buraya konulmuştur. Potala Sarayı da bu yıllarda, meditasyon yeri olarak yapılmıştır. Daha sonra, V. Dalay Lama (öl. 1682), burasını geliştirerek Dalay Lamaların ikâmet yeri haline getirmiştir. Depolarında, yalnızca bir kısım kimselerin girebildiği bölümlerinde, bin yıllık kutsal metinler saklanmaktadır.⁽¹¹⁾

Tibet'te ekonomi, mamul olmayan tarım ve hayvan ürünleri ile sınırlıdır. Ülke ekonomisi, ihraç edilen yün, hayvan derisi, boraks, tuz, misk ile katır ve midilliye dayanmaktadır. Bunların dışında, bazı bölgelerinde üretilen bal, pirinç ve bambu ile Yak hayvanı ürünlerinin mamul hale getirilmesiyle elde ettikleri tereyağı ve kurutulmuş et de ihraç edilmektedir. İthal edilen ürünler arasında, Çin'den çay, porselen, ipek; Hindistan'dan şeker, pirinç, pamuklu mamul kumaşlar, madeni eşyalar, değerli taşlar bulunmaktadır.

Mineral yapısı bakımından yeterince araştırılmamış olan Tibet'in batı bölgelerinde altın madeninin ve gümüş, bakır, kömür, demir, kurşun ve sülfürün varlığından söz edilmektedir.⁽¹²⁾

Lhasa devletinin merkez olduğu iki eyalet olan Ü ve Tsang, Tsang nehri (Brahmaputra) vadileri boyunca, ülkenin geniş verimli tarıma elverişli arazilerine sahiptir. Tibet'te üretilen ürünlerin başında, arpa gelmektedir. Arpadan sonra, bezelye, buğday, hardal ve patates yer alır. Tibet'in büyük bir bölümünde meyve yoktur. Ülkenin alçak yerleri olan doğu bölgelerinde mısırın yanında kayısı, şeftali, ceviz ve üzüm yetiştirilmektedir.⁽¹³⁾

Tarih öncesi dönemlerdeki Tibet'in etnik durumu bilinmemektedir. Bu dönemde Tibet çeşitli işgallere uğramıştır. Tibetlilerin hangi etnik kökene ait oldukları konusundaki teoriler, Tibetçe ile komşularının dilleri arasındaki ilişkiye bakılarak üretilmektedir. Tibetliler, güneyde ve batıda Hint-Avrupa dili; kuzey ve kuzey-doğuda Türkçe ve Moğolca; doğuda Çince; güney-doğuda Burma dili (eski zamanlarda, aynı zamanda Tay, Malayca-Polinezce) konuşanlarca çevrelenmiştir.⁽¹⁴⁾

Tibet kültürü, Hint ve Çin'in dağlık bölge kültürüyle benzerlik göstermektedir.⁽¹⁵⁾ Bütün göçebe kavimlerde olduğu gibi, otun bulunmadığı kuraklık yıllarında Tibetliler, tarım yapıp ambarlarını dolduran yerleşik kavimlere ve yolculara düzenledikleri yağma seferleriyle geçinmişlerdir.⁽¹⁶⁾ Genellikle göçebe hayat süren Tibet halkı sürüden besin, giyecek, barınak, yakıt olarak faydalanmaktadır.⁽¹⁷⁾

Tibetliler, Budizmi kabul etmeden önceki dönemlerde kuvvetli devletler kuramamıştır.⁽¹⁸⁾ Tibetliler, tıpkı çağdaşları olan Araplar gibi, altıncı ve yedinci yüzyılda kuzeye, yani Orta Asya'ya doğru fetih hareketlerine giriştiklerinde, orada iki büyük kültür grubuyla karşılaşmışlardır. Bu kültürler, yerleşik Budist Hint-Avrupa ile Türk ve Moğol kültürüdür. Bu yıllarda Orta Asya, Avrasya'nın ekonomik, siyasi ve entelektüel merkezi olma yolundadır. Asya'nın konumu kendisine uluslararası ticaret merkezi olma imkanı sağlamıştı. Şehir devletleri olarak teşkilatlanmış olan bu coğrafya, kervan ticaretinin merkezi konumundadır. Bölgede ayrıca Kırgızlar, Sogdlular, Farisiler, Yahudiler ve Araplar da bulunmaktadır. Harun' er-Reşid'in çağdaşı ve hasmı olan Tibet Kralı, Khri-sron-lde-btsan da, onun gibi tercüme faaliyetine girişmiştir.⁽¹⁹⁾ Bu çalışmalar, Tibet Budist medeniyetinin temelini oluşturmuştur.

Tibetliler, kültürel anlamda, komşuları Hindistan ve Çin'den büyük ölçüde etkilenmiştir. Ağaç ve metal üzerine yaptıkları ince işler, ev gereçleri, yün dokuma işleri, tipik Tibet tarzını yansıtır. Saray ve manastırların güzelce boyanmış duvar ve fresk süslemeleri ile ipek üzerine dinî amaçlı olarak yaptıkları işlemeler ve kaya tozu kullanılarak hazırlanan boya maddeleri Tibet sanatında gözlenmektedir. Budizme ait Hint tarzı ikonlar, suretler ve süslemeler Tibet sanatını etkilemiştir. Tibetliler, artistik becerilerini dünyevi alanın dışında, dinî nesnelerin süslenmesine yönelik kullanmışlardır.⁽²⁰⁾

Yirminci yüzyılın başlarında Tibet toplumu, iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birisi, toprak sahibi orta sınıf, diğeri köylüler ile çobanlardır. Bunların arasında da ticaretle uğraşan bir zümre vardır. Tibet'te güçlü bir orta sınıf yoktur. Bunların dışın-

da, önemli sayıda dilenci bulunmaktadır. Soygun, tipik çöl ve göçebe kavimlerinin uyguladıkları bir geçim tarzıdır. Ticaretle uğraşmadıkları mevsimlerde bazı Tibetlilerin, tıpkı eski dönem Arapları gibi, kervanlara saldırarak elde ettikleri ganimetle geçimlerini sağladıkları ileri sürülmektedir.⁽²¹⁾

Budizm öncesi Tibet'in dinî yapısı ve Bon dini

Tibetlilerin ilk dinine Bon, Tibet'te bu dinden olanlara Bon-po denilmektedir.⁽²²⁾ Budizmden önceki Tibet'teki dinî tabloyu tam olarak ortaya koymak mümkün değildir.⁽²³⁾ Çünkü, Tibet'in dinî yapısı, coğrafi yapısı kadar kapalı ve karışıktır. Yazılı Tibet tarihinde, organize durumda, iki temel dinî gelenek görülmektedir. Bunlardan biri, Hindistan'da doğan Tantrik Mahayana Budizmi'nin bir şekli; diğeri, sayısız ruhlara ve insan hayatını kontrol eden vahşi şeytanların güçlerine inanmaya dayalı yerli Tibet dini, Bon'dur. Tibet'in, Budizm öncesi ve Budist unsurlar dışındaki dinî yapısı denilince, genel olarak Bon dini kastedilmektedir. Bon, Eski ve Yeni Bon olarak ikiye ayrılmaktadır. Halk-dininin yerel tanrı kültleriyle karışımına Eski Bon; Budizmden etkilenmiş, daha sonraki bir biçim olan senkretist sisteme ise, Yeni Bon veya "Sistemleştirilmiş Bon" adı verilmektedir.⁽²⁴⁾

Bon dini, animistik ve tabiat kuvvetlerinin fetişistik hayranlığına dayanan bir tür kaba Şamanizm'dir. Bon Animizmi ve Demon İnancı, Moğol ve Sibiryâ şaman kültürüyle büyük benzerlikler gösterir. Şamanlar, hayvan kurban etmekte ve takdime sunmaktadır. Bütün animist dinlerde olduğu gibi Bon dininde de rahip her şeyin üstünde bir büyücüdür. Bon rahibi, kutsal ve din dışı bütün bilginin kaynağı olan şamandır; astrolog olarak göğü okur; evlilik, doğum ve ölüm horoskopu çizer; geleceğin sırlarını, gizli hazinelerini keşfeder ve doktor olarak, tedavi eder.⁽²⁵⁾

Bon dini rahiplerinin İran'dan (Tacikistan) davet edildikleri, başta gelen özelliklerinin tanrılara ibadet ve ölülerin yararına olarak Demonları baskı altında tutmak olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte, Bon'un ayırt edici özellikleri ile dış kaynakları konusu kesin olarak tayin edilememiş; sürekli olarak şaman oldukla-

rı vurgulanmıştır. Buna delil olarak da, onlar arasında da Orta Asya'dakine benzer at kurbanı geleneği olması gösterilmiştir.⁽²⁶⁾

Bon dini mensuplarının, Hint felsefesinden ve Sakti Tantrik doktrininden etkilendikleri, Brahmanların evrensel ruhuna inandıkları, Budistlerin Adi Buda'sını yaratıcı olarak gördükleri iddia edilmektedir.⁽²⁷⁾

Tibetliler, şeytanlara, lere, cadılara inanmaya büyük önem verirler. Bonlar arasında bir tür şamanizm ve animist şeytan-kültü yaygındır. Tibet'te, ruhlarla iletişim kurarken güdülen amaçlar da farklıdır. Ekinlerin büyümesi, hastalık getiren şeytanların ve kötü ruhların kovulması, dünyevî isteklerin yerine gelmesi, bu amaçlar arasında sayılabilir.⁽²⁸⁾

Budizm, Tibet topraklarını işgal ettiği yaklaşık bin yıllık süre boyunca, Bon inançlarıyla savaşımıştır. Bu savaş hâlâ gizli bir biçimde sürmektedir; ancak bu süre içinde her ikisi de birbirleriyle karışmış, içiçe geçmiştir. Bon dini'nin temelinde manastır kurumu olmamasına rağmen, Tibet'in her yerinde Bon manastırları bulunmaktadır. Bu durum, onların kurumsallaşmış Budizmden etkilendiklerini göstermektedir. Mabetlerindeki şekil ve suretler Budist manastırlarındakilerle benzerlik taşımaktadır. Örnek olarak, "Usta Shenrab", Gotama Buda'ya çok benzemektedir. Mabetlerindeki merkezi figür, Budist önder Padma Sambhava'ya aittir. Bon mensupları, aynı zamanda Tibet Budizmi'nin kutsal metinlerine benzer kutsal kitaplar koleksiyonu oluşturmuşlardır.⁽²⁹⁾

Tibet'te kutsal metinlere verilen değer de farklı nedenlere dayanmaktadır. Kutsal metinler, gerçeği bulmak ve daha yüksek hayata rehberlik etmesinden ziyade, şeytanî güçler üzerinde varolduğu sanılan caydırıcı büyüsel güçleri nedeniyle değerlidir.⁽³⁰⁾

Bon ve Budizm dışında, Tibet'te, geniş bir ritüeller ve inanışlar yelpazesine sahip, bir tür "halk dini" veya "isimsiz bir din" in varlığından da söz edilmektedir. Ayrıca Tibet'te, az sayıda da Müslüman yaşamaktadır.⁽³¹⁾

Tibetlilerin çoğunluğu, kötü ruhların etkilerinden korunmak amacıyla büyü, tılsım, mıska ve büyüsel etkisi olan formüllerin kullanılması gerektiğine inanmaktadır.⁽³²⁾ Tibet halkının komşuları olan Çinliler de, her zaman görünmeyen birtakım varlıkların ara-

larında yaşadıklarına inanmıştır. Çin’de kötü ruhların, hastalıkların sebebi oldukları ve talihsiz olaylara sebebiyet verdiklerine inanılmakta; onlara karşı korunma ritüelleri düzenlenmektedir.⁽³³⁾

Muskalar, Tibet Budist kutsal metinlerinden derlenmiş olup kollara, yakalara takılmaktadır. Tibet halkı, tanrıların, azizlerin küçük ebatlı suretlerini, mantraları ve kâğıt üzerine yazılmış duaları, kutsal Budist şehirlerinden alınmış toprakları, enkarnasyon ile doğmuş bazı lamaların kıyafetlerinden koparılmış elbise parçaları ile saç kıllarını hatıra amacıyla yanlarında taşımaktadır.⁽³⁴⁾

Tibet’te, 8 ve 9. yüzyıllarda hüküm süren Budizme mensup hanedan ile Bon dinini destekleyen güçlü ve soylu aileler arasında mücadeleler olmuştur. Bon dini, daha gelişmiş olan Budizm ile yarışabilmek için özgün bir öğreti ve kutsal metinler geliştirerek sistematik bir din biçimini almış batılıların Lamaizm adını verdikleri bir başkalaşma sürecinden geçtikten sonra mevcut biçimine bürünmüştür.

Bon dininin savaşan ifritler şeklinde tasvir edilen ve tabii varlıkların koruyucuları olduklarına inanılan tanrısal varlıkları Budist doktrinlerin koruyucuları haline getirilmiştir. Budizme üstün gelme umudunu bütünüyle yitirmiş olsa da Bon, hiçbir zaman yok olmamış, günümüzde, Tibet’in doğu ve kuzey sınırlarında kendi başına varlığını sürdürmektedir. Ancak Bon dini bu haliyle, Budist tesirlerle dolarak yeni bir şekil almıştır.⁽³⁵⁾

Bütün Bon doktrinleri, Budizm modelinden sonra dizayn edilmişler, Budizmi taklit politikası gütmüşlerdir. Bon, Tibet’teki çeşitli Budist okullarla, özellikle de Rnin-ma-pa mezhebi ile yakın ilişki içindedir. Bu amaçla, 140 cilt tutan Kancur ve 160 cilt tutan Tencur kutsal metin koleksiyonu oluşturulmuş; Budist idarecilerin baskısı sonucu 8 ve 9. yüzyıllarda sakladıkları “gizli metinleri”, yeniden “keşfedilmiştir”. Tibet Budizmi kendi kimliğini, Budist ezoterik öğretileriyle birleşmesiyle, büyük ölçüde 11. yüzyıldaki Atisa reformuyla bulmuştur.⁽³⁶⁾

Bon öğretileri, 913 yılında yeniden keşfedilene kadar gizli kalmıştır. Ancak son yıllardaki Bon konusundaki araştırmalar nedeniyle “Bon araştırmaları”, Tibetoloji disiplininin özel bir alanı haline gelmiştir. Bon, Tibet’in geçen bin yıllık tarihindeki siyaset

ve güç mücadelelerinde oynadığı rol nedeniyle, insanlığın büyük manevi gelenekleri arasında yerini alacağa benzemektedir.⁽³⁷⁾

Bon mensupları, 15. yüzyıl başlarında kendi manastırlarını kurmuş ve organize olmuşlardır. En prestijli olan manastırları, 1405'te Orta Tibet'te kurulan Sman-ri'dir.⁽³⁸⁾ Günümüzde Tibet'in doğusunda, Bon dininin kalıntısını oluşturan bir halk yaşamaktadır. Bunların birçoğu, aynı zamanda Lamaları da önemsemektedir. Sayıları 50 bin kadar olan bu grubu Lhasa'nın baskısından korumak için Çin, bu eyaletin yönetimi üzerindeki gözetimini sürdürmüştür. Bugün Hindistan'da, kendilerini Bon-po olarak gören bir topluluk da yaşamaktadır. Bunların, kendilerine has Budistler olduğu ifade edilmektedir.⁽³⁹⁾

Budizmin Tibet'e girişi ve yayılışı

Budizm, Tibet'te, yaklaşık 650 yıllarında görölmeye başlamış; ilerlemesini ancak bir yüzyıl sonra gerçekleştirebilmiştir. ⁽⁴⁰⁾Çünkü başlangıçta, yerli Bon dini şamanlarının direnişiyle karşılaşmıştır. Buna rağmen Budizm, üst sınıfın büyük bölümünün desteğini sağlamıştır. Tibet'te Budizm, dört temel sistem ya da düşünce akımı bileşiminde oluşmuştur. Bunlardan ilki, Padma Sambhava'nın batıdan getirdiği Vajrayanik sistem; ikincisi, güneyden, Prajnaparamita metinlerinin ruhuna uygun ve Tantra bileşimi bir Mahayana, kendisini yenileyerek, günümüze kadar Tibet Budizmi'nin merkezî geleneğini oluşturmuştur. Madhyamika ve Yogacara geleneği de bu gruba dahil edilebilir. Üçüncü olarak, güney-batıdan Sarvastivadinler, Tibet Budizmi içinde iz bırakmış ancak büyü uygulamalarına önem vermedikleri için Tibet'te fazla tutunamamışlardır. Dördüncü etki, doğudan, çeşitli Çin'li keşişlerden gelen, Tibet tarihinde önemsiz sayılabilecek bir etkidir. ⁽⁴¹⁾

792 yılından itibaren Tibet Budizmi'nin önemli özellikleri belirlemeye başlamış; Lamalar, siyasi hiyerarşide önemli roller üstlenmiştir. Bu dönemde Tibet'in yerel tanrıları, Budist inancın koruyucuları olarak panteona sokulmuştur.

Tibet'te Budist gelişmenin en etkin olduğu çağ, 11. yüzyıldır. Bu dönemde Atisa (982-1054), Avalokiteşvara kültünü Tibet'e getirmiş; ilk mezhepleşme hareketleri de bu tarihten itibaren görölmeye başlamıştır. 15. yüzyılda ise, Tsong-kapa reformu yapılmış ve Gelug-pa mezhebi oluşmuştur. Bu tarihten sonra, Tibet'te idareye Dalay Lamalar hâkim olmuştur. ⁽⁴²⁾

İlk yayılış; krallar ve Hintli önderler dönemi

Budizmin Tibet'e ilk nüfuzu, dindar krallar dönemine (yak. M.S. 640-838) rastlamaktadır.⁽⁴³⁾ Tibet'e Budizmin girdiği dönemde, bir başka coğrafyada, Hz. Muhammed de İslâm dinini yaymaktadır. Tibet'e Budizmi getirenin, kral Songtsen Gampo (idaresi: 618-650) olduğu kaydedilmektedir. Bir klan şefi olan bu kralın babası, ilk defa çeşitli kabileleri tek bayrak altında birleştirmiştir.

Songtsen Gampo,⁽⁴⁴⁾ 635'te Çin'i işgal etmiş ve Nepal'in önemli bir kısmını da ülkesine katmıştır. Kral, yalnızca Tibet'in askeri gücünü oluşturmakla kalmamış, alfabeyi ve Budist inancını da ülkesine getirmiştir. Tibet'te Budizmin yayılması, onun Nepalli ve Çinli iki Budist prensesle (Bhrikuti, Konjo) evlenmesiyle başlamıştır. İki Budist prensesin çeyiz olarak yanlarında getirdikleri Ak-sobhya Buda, Maitreya ve Tara tasvirleri ile Çin'den gelen Sakya-muni heykeli için, ilk olarak, bugünkü Lhasa kentinin ortasındaki büyük mabed inşa edilmiştir. Kısa bir süre sonra kralın kendisi de Budizme girmiş; birçok zeki adamını bu din üzerinde araştırmalar yapmak üzere Hindistan, Nepal ve Çin'e göndermiştir.⁽⁴⁵⁾

Etrafı Budist ülkelerle çevrili olmasına rağmen, 7. yüzyılın başlarında, kralın evliliğine kadar Tibetlilerin bu dinden haberleri olmamıştır. Kralın Budist olmasıyla, Budizm ülkenin milli dini halini almıştır. Sağlam bir devlet kuran bu kral zamanında, Budist metinler hem Çince'den hem Sanskritçe'den Tibetçe'ye çevrilmeye başlamıştır. Sonraki zamanlarda bu kral, semavî Bodhisatva Chenresig'in (Avalokiteşvara) enkarnasyonu; iki eşi de, Avalokita'nın eşi (Tara) olarak azizler listesine alınmıştır. Çocuklarının olmaması, onların bu ilâhî tabiatlarının kanıtı sayılmıştır.⁽⁴⁶⁾

Tibet Budizmi'nin hürmet edilen üç büyük dindar kralından ikincisi sayılan ve yüzyıl sonra tahta geçen Trisong Detsen⁽⁴⁷⁾ (idaresi: 754-797) zamanında, Budizm henüz sağlam temeller üzerine oturmamıştı. Çinli bir anadan doğan kral, ondan güçlü bir dinî terbiye almış ancak eski dinin mensuplarından korktuğu için Budist inancını açığa vuramamıştır. Ancak eski dinin menfaatlerini gözetken başbakanını ansızın yakalatıp diri diri toprağa gömdürdükten sonra Budizmin Tibet'teki yayılışı başlamış, Hint

Budizmi'nin uluları da Tibet'te o vakitten sonra görülmüştür. Kralın darbesi başarılı olunca, ilk iş olarak Hindistan'dan Santaraksita (öl. 765) davet edilmiştir.

Bu dönemde, pek çok Bon mensubu öldürülmüştür. Bon dini metinlerinin kaybolmasından korkan birçok kişi bu metinleri gizlice yazıya geçirmiş ve onları saklamıştır. Bu yazılara, "Bon-po Gizli Hazineleeri" denilmektedir.⁽⁴⁸⁾

Dindar Budist krallar döneminde Tibet, imparatorluk gücünün zirvesine ulaşmış; Budizm, devletin resmî dini olmuştur. Tibet'in medeniyet ve kültürü geniş ölçüde Çin ve Hint'e dayanmaktadır. Etkiler, birinciden maddî alanda, ikinciden ise dinî alanda olmuştur. Çinliler "birden aydınlanma" üzerinde ısrar ederlerken, Hintliler, Budist yolun tederîcî bir şekilde anlaşılmasını savunmuşlardır. Tibet'te Budizmin Hintli prototipi hâkim olmuş; Hint alfabesi ile birlikte Hint felsefî düşünceleri de Tibet'e girmiştir.⁽⁴⁹⁾

Dindar krallar döneminin önemli özelliklerinden birisi de, Santaraksita ile Hintli Budist ve Tantra üstadı Padma Sambhava'nın Tibet'e davet edilmesidir (747). Padma Sambhava, Hindistan'dan Budizmin Mahayana biçimini getirerek, Tibet Budizmi'ni oluşturmuştur. Diğer bir meşhur alim ve keşiş olan Santaraksita ise, Budist kilise organizasyonu geleneğini kurmuştur. İlk manastır da onun adına, Samye'de (763-775 yılları arasında) inşa edilmiştir.⁽⁵⁰⁾

Bunlara ilave olarak, Sarvastivadin mezhebinin (Budizmin Hinayana okulunun ilk ve arı şekli) 12 keşişi, Tibetli ilk yedi keşişi takdis etmesi için Hindistan'dan çağırılmıştır. Böylece monastisizm Tibet dinî hayatının en önemli ayaklarından birisi olmuştur. Diğer bir Tantra üstadı Dharma Kirti de Lhasa'ya gelmiş ve Tantrik ritüeller Tibet'e onunla girmiştir. Kamala Sila ise, Çinli Mahayanistler ile tartışması için kral tarafından Hindistan'dan davet edilmiştir. Kamala Sila tartışmada başarılı olmuş ve Tibetlilerin bundan böyle Orta Yol veya Madhyamika'yı izleyecekleri, kral tarafından duyurulmuştur.⁽⁵¹⁾

Trisong Detsen (754-797) zamanında Budizm Tibet'te temellenmiş ve ondan sonra da bir müddet daha gelişmesine devam et-

miştir. Budizm altın devrinin doruğuna, onun torunu ve ikinci halefi Ralpachen zamanında (818-836) erişmiştir. Üç büyük dindar kral zamanında Budizm, Tibet içinde etkili olmuş; içinde rahiplerin kaldığı manastırlar inşa edilmiş; buralarda başta Sanskritçe olmak üzere, Hint dillerinden tercümeler yapılmıştır. Pagan unsurların en göze batan kısımlarının atılmasıyla, işe yarar metinlerden Tibet Budizmi'nin kutsal literatürü oluşmaya başlamıştır. Bu dönemin önemli gelişmelerinden birisi de, keşişlere imtiyazlar verilmesi ve onlara idarî otorite tanınmış olmasıdır. Tibet dininin rahiplerinin devlet kurumu ile iç içeliği, zamanla Katolik Kilisesini andıran dinî-dünyevî yapılanmayı doğurmuştur.⁽⁵²⁾

Ralpachen, her bir keşişin bakımını yedi ailenin üzerine yüklemiştir. Bu tedbir, papaz sınıfı için muazzam bir yardım olmakla beraber, çok geçmeden maddi yükler altında ezilen göçebeler, pagan papazların kışkırtmasıyla ayaklanmışlar; kral Ralpachen'ı öldürerek, yerine, paganların gözbebeği Lang Darma'yı (öl. 900) geçirmişlerdir. Bu yıllarda Budistler resmî olarak baskı altında oldukları için, Budist rahipler eski yaşayış tarzını bırakmak zorunda kalmış; içlerinde kasaplık yapmak zorunda kalanlar bile olmuştur. Bazıları ıssız yerlere kaçmışlar veya dinî görevlerini evlerde gizlice sürdürmüşlerdir. Yine bu dönemde, Budist kutsal metinlerinin tercüme faaliyeti durdurulmuş; kutsal kitaplar gizlenerek korunmaya çalışılmıştır. Tibet Budizmi'ne sadık kalan Samye manastırı, Budist rahiplerin sığındıkları ve çalışmalarını sürdürdükleri yeğâne yer olarak varlığını sürdürmüştür. Bu tarihten sonra sivil savaş dönemine girilmiş; ülke, bağımsız devletçiklerin şefleri idaresi altında, merkezî otorite boşluğu nedeniyle zayıf düşmüştür. Çin, Hindistan, Nepal ve Orta Asya'daki topraklar kaybedilmiş, Tibet kendi dağlık alanına çekilmiştir.⁽⁵³⁾

Hindistan'dan gelip Budizm propagandası ve Tibetlilere öğreticilik yapan önemli Gurular, Tibet'te, 8. yüzyıldan itibaren faaliyet göstermeye başlamışlardır. Aynı şekilde bu dönemde, önemli sayıda Tibetli keşiş de Hindistan'a, daha yüksek eğitim görmek için Nalanda'daki manastırlara davet edilmiştir. Budizmi yaymak için Tibet'e davet edilen; Sanskrit metinlerin Tibetçe'ye tercümesiyle de meşgul olan bu Öğreticilerin hayatlarıyla ilgili

pek az bilgi bulunmaktadır. Santaraksita, Padma Sambhava, Kamalasila, Dharmapala ve Dipankara Srijnana yani Atisa, en önde gelenlerindendir. Anılan Öğreticiler, Budizmin Tibet'teki konumunu sağlamlaştırmışlardır.⁽⁵⁴⁾

Santaraksita

Santaraksita (öl. 765), Zahor kraliyet ailesinde doğmuştur. Tibetçe'de, Zhi-Buda-tsho veya Santi-Jiva olarak adlandırılmaktadır. O, aynı zamanda, Acarya Bodhisatva olarak da bilinmektedir. Santaraksita, Budist Yogacara okulunun ileri gelen bir üstadı, Nalanda Üniversitesi'nin bir hocasıdır. Rivayetlere göre Santaraksita, Tibet'in dördüncü ya da beşinci kralı zamanında, Dharma'yı öğretmesi amacıyla Tibet'e çağırılmıştır. Ancak onun gelişinden kısa bir süre sonra salgın bir hastalık baş gösterince, Bon dini mensupları bu durumu tanrıların yeni dine öfkesi şeklinde yorumlayarak, Santaraksita'dan ülkeyi terk etmesini istemiştir.⁽⁵⁵⁾

Tibet'te ilk manastır Santaraksita zamanında Lhasa'nın 30 mil güney-batısında inşa edilmiştir. Bu tarihten sonra ülkenin çeşitli bölgelerinde manastırlar kurulmuş; lama tarikatları da bu dönemde oluşmaya başlamıştır.

Padma Sambhava'yı Tibet'e davet etme önerisini krala götüren de, Santaraksita'dır. Onun zamanında Sarvastivadin Mezhebi'nin keşişleri de ülkeye davet edilmiştir. Budist çalışmaların Tibetçe'ye sistematik tercümesi, bu dönemde başlamıştır. Santaraksita Tibet'te 13 yıl kalmış ve Budizmin orada sağlam bir temel bulması için gayret göstermiştir.⁽⁵⁶⁾

Padma Sambhava

Padma Sambhava, Tantra Budizmi'ni Tibet'e taşıyan kişi olup, Tibet halkının Budizmi benimsemesinde önemli rol oynamış ve Lamaizmin kurucusu olarak ün yapmıştır.⁽⁵⁷⁾ Nalanda Üniversitesi'nin, Budist Tantralar konusunda derinleşmiş ünlü üstatlarından biri olan Padma Sambhava, 747 yılında Tibet'e gelmiştir. Tibetliler zamanla onu, Buda'nın kendisi olarak görerek

tanrılaştırmışlardır. Tibet'te ona, Guru Rin-po-che, "Çok Değerli Üstat" denilmektedir.⁽⁵⁸⁾

Padma Sambhava Tibet'e, doğduğu yer olan Keşmir ve Afganistan arasında yaygın olan Mahayana Budizmi'ni ve Tantra uygulamalarını taşımıştır. Buda'yı tanrılaştırmış aynı zamanda, Dhyani Budalara, Bodhisatvalara, yeryüzü Budalarına, dışı Bodhisatvalara, Gelecek Buda'ya ve Manjusri'ye ibadet edilmesini sağlamıştır. Bunun yanında, Avalokiteşvara'yı (Tibetçe'de Chenresig) Tibet'in koruyucu tanrısı olarak seçmiştir.⁽⁵⁹⁾

Padma Sambhava, Santaraksita'nın çağdaşıdır. Onun kız kardeşiyle evlenmiştir. Santa Raksita'ya nazaran, toplum psikolojisinden anlamakta ve diplomasi bilmektedir. Tibet halkının atalarının dinine asla açıkça karşı çıkmamıştır. Ancak hayvan kurbanını yasaklamış; et yerine pirinç ve kek takdimesini (kurbanını) yerleştirmiştir. Tibet'e Budist Yogacara Okulu'nun Tantrizmi'ni getirmiş; Tibet halkını kendi doktrinine entegre etmiştir. Tibetliler, Lamaizmi onunla başlatmaktadır. Padma Sambhava, kralın ve halkın güvenini kazanmış; Ülkede Sangha'yı örgütleyerek manastırlar kurmuş (Sam-ye); Tibet Budizmi'nin kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur.⁽⁶⁰⁾

Padma Sambhava'nın hayatı, büyük ölçüde efsanevi anlatımlarla doludur. Destansı anlatımlara göre doğumu, bir nilüfer çiçeğinin (lotus) ortasında, yedi yaşında güzel bir çocuk olarak belirlemek suretiyle olmuştur.⁽⁶¹⁾ Onun doğduğu ülkede Budizm, sihir ve büyü uygulamaları nedeniyle acayip bir biçime bürünmüştü. Onun Tibet'e getirdiği Budizmin, çığrından çıkmış bu biçimi olduğu iddia edilmektedir.

Padma Sambhava, Hristiyanlıktaki Pavlus gibidir. Güçlü karizmasının yanı sıra, büyü tekniklerini de çok iyi bilmektedir. Tibet'e gelir gelmez, ülkenin bütün önemli şeytansı güçlerini alt etmiş; onları evcilleştirerek, kendi dininin koruyucuları haline dönüştürmüştür. Onun yorumu, halkı yeni dine ısındırmıştır.⁽⁶²⁾

Padma Sambhava'nın öğretisi şu şekilde özetlenebilir:

- a) Vaaz ettiği ülkenin yerel kültlerine karşı toleranslı davranmıştır.
- b) Demonları (Şeytansı güçleri) baskı altına almak ve tabiatüstü

güçler edinmek için, büyüsel figürler ve sözler (dhârani) kullanılmıştır.

- c) Amitabha'ya tapınmış ve onun cennetine inanmıştır.
- d) Ölmüş ruhlar yararına seremoniler düzenleyerek onlara takdimeler sunmuştur.
- e) Hayatta bulunan veya ölmüş öğretmenlere de tapınma merasimleri düzenlemiştir.

Padma Sambhava'nın sureti, Nyingma-pa mezhebinde tapınma nesnesi olarak kullanılmıştır.⁽⁶³⁾

Padma Sambhava'nın tarihi kişiliği hakkındaki bilgimiz ise çok zayıftır. Tibetliler ona ve öğrencilerine büyük mucizeler atfetmektedirler. Örneğin O ve talebeleri gün ışığına biner; bir kazığı, tereyağına saplar gibi kayaya saplar; kuş gibi havada uçar; ölüyü diriltir; yırtıcı hayvanları ve kuşları elleriyle tutar; suyun içinde balık gibi yüzer; şimşegi tutarak onu yaylarıyla ok gibi ile-ri atabilirler.

Padma Sambhava, Budist keşişlerin evlenmeme prensibine uymayarak iki karı almıştır. Onun simya biliminin en büyük ustalarından olduğu ve altın elde etmeyi bildiği iddia edilmektedir. Son saati geldiğinde, cinlerin yardımıyla havada kaybolmuş ve cinlerin ülkesine yerleşmiştir. O, Amitabha'nın manevi evladı olarak Tibet Budizmi'nin panteonuna girmekle kalmamış orada en büyük şeref payesine de ulaşmıştır.⁽⁶⁴⁾

Tibet Budizmi'nin oluşmasına katkısı olan bir diğer kişi de Kamalasila'dır. Bir müddet Tantra üstadı olarak Nalanda'da bulunmuş, Çinlilerle yapılan tartışmada başarılı olmuştur. Bu tarihten sonra Tibet'e Hint Budizmi yorumu hâkim olmuştur. Kamalasila, kral tarafından Budist Sangha'nın başına getirilmiş, kitaplar yazmıştır.⁽⁶⁵⁾

Bon dini-Budizm çekişmesi ve Budizmin güç kaybetmesi

Kral Trisong Detsen (754-797) zamanında Budizm, Tibet'te devlet dini olmuştur. Gücünü devletten alan her dinin yaptığı gi-

bi Budizm de kendi dışındaki inanç ve kültlere karşı baskı uygulamıştır.

Dindar kral bir buyruk yayınlarak bütün Bon taraftarlarının Budizme girmelerini emretmiştir. Budizmin koruyucusu olan kral ilk defa bu kararı nedeniyle Bon mensupları ile tezada düşmüştür. Karara uymayan birçok Bon mensubu katledilmiş, Bon dini bastırılarak kurban merasimleri yasaklanmış ve Budizm devletin resmî dini haline getirilmiştir.

Kral, Bon dini alimi Rin-chen-mchog'dan da Budizme girmesini istemiş; ancak alim krala boyun eğmediği gibi, Budizme de düşman olmuş bu arada gizli olarak birçok dinî metin oluşturmuştur. Bu metinler, daha sonra Nyingma mezhebinin “keşfedeceği” Gizli Bon Hazineleri adıyla, mezhebin kutsal metinleri arasında yer almıştır. Bon mensuplarının kendi kutsal metinleri yoktur; onlar, Budistlerden yaptıkları alıntılarla yeni bir dinî edebiyat ve ikonografi oluşturmuşlardır. Çeşitli iğrenç görünümlü tanrıları, insan veya hayvan başlıdır. Lamaizme benzeyen fakat farklı isimleri olan tanrıları, azizleri ve demonları bulunmaktadır.⁽⁶⁶⁾

Budistlerin baskısıyla saklanmış olan Bon “gizli” kutsal metinleri, 913 yılından itibaren “keşfedilmeye” başlanmıştır.⁽⁶⁷⁾

Bu dönemde Budizmi destekleyen son kral olan Ralpachen (öl. yak. 840) ile Budist veziri, kralın kardeşi Lang Darma tarafından öldürülmüş; tahta Lang Darma geçmiştir. Bu tarihten sonra Budist manastırlar kapatılmış; ülkede politik düzen parçalanmıştır. Ortodoks doktrini ve manastır disiplini güçlendiren kraliyet desteği olmadığı için, Tibet'te Budist uygulamalar şamanik geleneklerle karışmıştır.⁽⁶⁸⁾

Kralların Budist öğretileri Tibet toplumuna kabul ettirmedeki başarısızlıklarının asıl nedeni olarak, Tibet Kilisesi'ni örgütlerken, bir kararnameyle rahiplerin toplumsal sınıflamada en üst sırada yer aldıklarını açıklayarak onlara sayısız ayrıcalık tanımaları, hatta onlara danışma kurullarında görev vermeleri gösterilmektedir. Krallar, din eksenli politika güderek, bir manastıra giren herkesin laik ailelerce bakılmasını emretmiştir. Laikler, bu karardan dolayı sıkıntı çekmiştir. Bu durum, özellikle devlet işlerinden uzaklaştırılan soylu sınıf arasında hoşnutsuzluk yaratmış; soyluların darbe yapmaktan başka çareleri kalmamıştır.

Suikastçiler, Budizme düşman olan Lang Darma'yı (838-842) kral seçmiş ve bu kral eliyle Budizme esaslı bir darbe vurulmuştur. Devlet politikasının bu kadar ani altüst oluşu her şeyi sarsmış; kral da üç yıl sonra bir rahip tarafından öldürülmüştür. Tibet Krallığı bu cinayetle çökmüş, ülkede tekrar anarşi dönemine ve Tibet'i bölen derebeylik sürecine girilmiştir. Bu kaos birkaç yüzyıl sürmüş; kütüphaneler yakılmış, manastırlar kapatılmış, rahipler ülke dışına sürülmüştür. Bu dönemde, bir zamanlar Bon dini'nin başına geldiği gibi, Budizm giderek yeraltına inmiştir.⁽⁶⁹⁾

Lang Darma zamanında Tibet büyük topraklara yayılmış; Çin'le savaşmış, Kırgız ve Bağdat ülkesine uzanan çok etkili bir diplomasi uygulanmıştır. Tibetliler, Araplarla birleşerek, 760 yıllarında Çinlilerin elinden Fergana'yı almışlardır.⁽⁷⁰⁾

Tibet'te 150 yıl süren (838-1000) karanlık bir dönemden sonra, 11. yüzyılın başlarında, Tibet dinî tarihinin parlak dönemi başlar. Bu zaman içinde Tibet'e Atisa gelmiş (1039); karmakarışık olmuş Budist akidenin batıl itikatlardan temizlenmesi onun sayesinde gerçekleşmiştir. Atisa, Tibet Budizmi tarihinin Padma Sambhava kadar yüksek bir simasıdır.⁽⁷¹⁾

Budizmin yeniden canlanması ve Tibet'e özgü Budizmin oluşması

Onbirinci yüzyıl, Budizmin Bengal'de yeniden canlandığı dönemdir. Bu dönemde önemli sayıda Tibetli keşiş tıpkı 8. yüzyılda olduğu gibi, Hindistan'a, daha yüksek eğitim görmek için Nalanda'daki manastırlara davet edilmiştir. Bu durum, 12. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiş fakat Müslümanların 12. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'ı fethetmeleriyle Budizm artık Hindistan'da barınamaz olmuştur. Bu nedenle, Hintli Öğreticiler de Tibet'e akın etmeye başlamışlardır.⁽⁷²⁾

Tibet Budizmi'nin yeniden canlanması Tibet'in batı eyaletlerinde ve Ladak'ta olmuştur. Burada Langdarma'nın torunlarından Nepalli bir prensliğin kralı Ye-se'od, Hint kökenli Tibet Budizmi'nin kurumlaşmasına izin vermiştir.⁽⁷³⁾ Budizmin Tibet'te yeniden canlanışında bir başka önemli bölge de, Tibet'in kuzey-doğu

eyaleti Amdo'dur. Burası, ileride kurulacak olan Gelug-pa Tarikatı kurucusu ve Tibet Budizmi'nin büyük reformcusu Tsong-kapa'nın da memleketidir. Batı Tibet'teki bir bölgenin yöneticisi, 970'e doğru, incelemelerde bulunmak, kitap getirmek ve Hintli ustaları davet etmeleri amacıyla, 25 kadar genç adamla birlikte Rinchen bzang-po'yu (958-1065) Keşmir'e göndermiştir.

Bu dönemde Tibet'te mütercimler okulu kurulmuş; okul, yüzyıllarca Budist eserleri derlemiştir. Buda'nın söylevlerinden oluşan 100 ciltlik Kancur ile Hint yorum ve incelemelerini birleştiren 125 ciltten oluşan Tancur bu zamanda oluşmaya başlamıştır. 10. yüzyılda başlayan çeviri çalışmaları, 14. yüzyıla kadar devam edecektir. Sanskrit felsefesinin Tibetçe terimlerle ifade edilmesi çabası, bir yerde Budizmin ulusallaşmasını da sağlayacaktır.⁽⁷⁴⁾

Atisa'nın Tibet'e gelişi

Hint Budizmi'nin Tibet'e gelen üstatlarından birisi de, Atisa'dır. Atisa (öl. 1054), Bengal'de kraliyet ailesinde doğmuş, Brahman eğitimi almış, çeşitli bilim dallarında eğitim görmüştür. Budist meditasyon bilimini öğrendiği gibi, Budizm düşmanı olan ezoterik sistemlere de nüfuz etmiştir. 31 yaşındayken Bodhisatva yemini etmiş, Budizmin diğer dinlere üstün olduğunu ispat için çeşitli yerlere gitmiştir. Felsefi tartışmalarda zamanının birçok Budist mantıkçısını mağlup etmiştir. Geniş bir ansiklopedik bilgiye sahip olan Atisa, Tibet'e gelmeden önce Hindistan'da Vikramasila manastırına yönetici olarak atanmıştır. Onun ününü duyan Tibet Kralı Ye-she-od'un daveti üzerine, 1038 yılında, 60 yaşlarında iken Tibet'e gelmiştir. Tibet'te Thoding (Tho-ling) manastırında kalmış ve en iyi şakirdi Brom-Ston ile çalışmıştır. Burada tüm enerjisini, Tibet Budizmi'ni, Bon-po şamanizminin Tantrik mistisizm ile birlikte neden olduğu ahlâk dışı uygulamalardan arındırmaya adanmıştır.⁽⁷⁵⁾

Budist halk hikâyelerine de vâkıf olan Atisa Budizmin temel öğretilerini anlatan Sanskritçe kısa bir metin de hazırlamıştır. Aynı zamanda Tantrizm'in Kalacakra sistemi üzerine de tefsir yazmış ve Tibet'e yeni bir takvim getirmiştir. Ünlü Sakya manastırı

onun zamanında yapılmıştır. Sanskrit dilindeki araştırmaları Tibet diline kazandırarak Tibetçe'nin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Sonuç olarak Atisa, Shangha'yı düzene sokarak dinde rönesans gerçekleştirmiştir. Onun Budizm yorumlarından Kadam-pa mezhebi doğmuş; bu mezhep daha sonra gelişerek, Tibet'in en güçlü mezhebi olan Gelug-pa halini almıştır. Tibet'te bugün de, canlı, manevî bir rehber olarak Atisa'ya tazimde bulunulmaktadır.⁽⁷⁶⁾

Amacı her Tibetliyi ideal bir Budist yapmak olan Atisa'ya yirminin üstünde eser atfedilmektedir. Tibetli çevirmenlerin yardımıyla birçok Sanskritçe metni Tibetçe'ye çevirmiştir. Lamaizmin büyük reformcusu sayılan Atisa destansı bir biyografiye sahiptir. Tibetlilerce, Bodhisatva Manjusri'nin enkarnasyonu olarak görülen Atisa Lhasa'ya geldiğinde, Tibet'in yönetici tanrısı Chenresig'in, beyaz bir insan suretinde onu karşılamaya geldiği rivayet edilir. Onun zamanında Hint kaynaklarına yeniden dönüş yoluyla bir Tibet Budizmi rönesansı meydana gelmiştir.⁽⁷⁷⁾

Atisa ülkede, Madhyamika felsefesinin Prasangika yorumunu öne çıkarmıştır. Bu okul, Tibet akademik düşüncesinde hâkim okul olmuştur. Tibet Budizmi veya Lamaizm, değişik reforme ve yarı-reforme mezhepler biçiminde, onun zamanında gelişmiştir. Atisa aynı zamanda Tibetli müridi Dromtön (Brom-ston: 1003-1065) ile birlikte, Tibet'in en büyük ilk manastır tarikatlarından biri olan Kadam'ı kurmuştur. Yine, Yoga ve Tantrizme yakın durmuş, Mahayana sisteminin duru ahlâk anlayışını esas alarak, bekârlık ve yüksek ahlâkı benimsemiştir.⁽⁷⁸⁾

Atisa, Tibet Budizmi'ndeki ilk reformcudur. Padma Sambhava'nın büyücü akidelerine, değişmiş şekilleriyle bugün Tibet'in ancak birkaç köşesinde rastlanmakla birlikte, Atisa'nın eseri zamanımıza kadar ortadan kalkmamıştır. Atisa'nın en önemli özelliği, Adi-Buda akidesini yani ezelden beri yaşayan ve her şeyi yaratmış olan en baş tanrı inancını benimsemesidir.⁽⁷⁹⁾

Sakya önderlerinin faaliyetleri

Budizmin milli bir din biçimini almasında ikinci önemli faktör, Tibet-Nepal sınırına giden yarı yolda, Shigatse'nin güney-batısında, Sakya manastırının faaliyetidir. Bu dönemde, Hindistan'dan getirilen orijinal yazılar ve tercümelemler üzerinde yoğun çalışmalar yapılmıştır. Dinî olduğu kadar dünyevî bir gücü de temsil eden Sakya Manastırının Büyük Rahipleri ülkeyi krallar gibi idare etmişler ve hanedan babadan oğula devredilmiştir. Moğol idarecilerinin onayıyla 1270 yılından itibaren Orta Tibet'in yönetimi de Sakya hiyerarşisine verilmiştir.⁽⁸⁰⁾

Bu dönemde, Tibet'te Lamaların etkinliği kutsal metinlerin bile önüne geçmiştir. Lamalar, katı ahlâk kuralları geliştirmiş, manastırda yaşayanların cinsel perhiz ideali ile (bekârlık) sıkı zühud yaşantısını birleştirerek dinin yeni modelini biçimlendirmiştir.

Tibet'te 11. yüzyıldan itibaren dünyanın hiçbir yerinde olmadığı sayıda ve genişlikte manastırlar kurulmuş ve ülke tamamen bir manastır toplumu haline gelmiştir. Böylece Lamalar, dinî iktidarın yanı sıra ekonomik güce de erişmişlerdir. Artık ülkenin tarihini yazanlar rahiplerdir. Büyük toprak sahiplerinin, varlıklarını sürdürebilmek için manastır rahiplerinin emri altına girmekten başka çareleri kalmamıştır.⁽⁸¹⁾

Tüm Tibetliler Atisa'nın ve haleflerinin yeniliklerini kabul etmemiş ve Budizmin içinde bir sır süreci yaratan Padma Sambhava'ya sadık bazı karşıt sesler yükselmiştir. Bu muhafazakâr grup, Eskiler (Nyingma-pa/Rninma-pa) adını almıştır. Büyüsel ayinlerden oluşan ve karmaşık bir bütün oluşturan Bon kutsal kitapları 15. yüzyılda tamamlanmış ve Budist kutsal kitaplarıyla aynı adı almışlardır: Kancur ve Tancur.⁽⁸²⁾

Marpa ve Milarepa

Budizmin milli bir din haline gelmesi dönemindeki önemli isimler arasında, Marpa (1012-1096) ve Milarepa (1040-1123) bulunmaktadır. Bu ikisi, Kargyud mezhebinin de kurucularıdır.

Marpa, çevirmen olup Tantra öğretilerini benimsemiştir. Ti-

bet'in güneyinde, Lhasa ile Bhutan arasında doğmuştur. Hocası olan Atisa'dan 25 yaş daha gençtir. Hindistan'a gitmiş, Naropa tarafından kabul edilerek, ondan ve başkalarından Tantraları öğrenmiştir. Daha sonra Tibet'e dönerek, zengin ve etkili kimselerin çocuklarını kötü ruhların etkilerinden koruma işleriyle uğraşmıştır. Evlenmiş aynı anda ona manevî eş olan sekiz müridesi ile birlikte yaşamıştır. O, sonraları Tibetlilerce bir Bodhisatva olarak görülmüştür.⁽⁸³⁾

Tibet Budizmi'nin oluşmasına katkı sağlayan azizlerinden birisi de, Milarepa'dır. O, Hindistan'a hiç gitmemiş, Tibet dağlarında münzevî yaşamayı tercih etmiştir. Binlerce şarkısı, Tibet'in çeşitli mezheplerince kullanılmaktadır. Milarepa'nın münzevi karakteri, halkın ondan ve öğretilerinden uzak durmasına yol açmıştır.⁽⁸⁴⁾

Sakya Pandita

Tibet'in krallık dönemi sona erince ülke uzun süre birbirinden bağımsız 'devlet'ler veya prenslikler tarafından yönetilmiştir. Bu devletlerden birisi, 1071 yılında kurulan Sakya manastırınca yönetilmektedir. Sakya kilise yapılanması, kısa sürede siyasi, seküler ve finansal gücüyle bütün manastırların en büyüğü olmuştur.

Tibet'te, 11 ve 12. yüzyıllarda kurulan gompa (manastır ve dinî topluluk), Hint üniversitelerinin akademik geleneğinin Tibet'te yeniden canlandırılmasıyla hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu süreç, Keşmirli Sakya Pandita (1182-1251) gibi Hintli alimlerin, 1204 yılından itibaren yeniden Tibet'e gelmelerinin sonucudur. Bu süreçte, Hindistan'ın bir bölümünün Müslüman hâkimiyetine girmesi sonrasında, Hintli Budist okulların kapanması ve işsiz kalan öğrencilerin Tibet'e gitmeleriyle oluşan dinî göçün etkisinin olduğu da belirtilmektedir.⁽⁸⁵⁾

Sakya Pandita Hindistan'da ve Nepal'de çalışmış sayısız öğrenciler yetiştirmiştir. Değişik hacimdeki 114 çalışması üç ciltte toplanmıştır. Eserleri ahlâk, Tibet yazısı, fonetik, gramer, sözlük, şiir, retorik, müzik, ilmiyal, biyografi ve övgü kasideleri konusundadır. Bu derece geniş yelpazeli bir etkiye sahip olması, onun Ti-

betlilerce Erdem Bodhisatvası Manjusri'nin bir zuhuru şeklinde algılanmasına yol açmıştır.

Sakya Pandita aynı zamanda etkili bir siyasetçidir. Onun asıl tarihî önemi, siyasi arenada görülmektedir. Moğolların Tibet'i işgali söz konusu olunca, Cengiz Han'ın torunlarından prens Godan ile görüşmek üzere Tibet'i temsilen o gönderilmiştir. Moğol-Tibet sınır komutanı prens Godan tarafından kabul görmüş, görüşmede Moğolların vasallığını kabul etmiştir. Böylece, Sakya mezhebinin Büyük Lamaları ilk defa Tibet'in dinî yöneticileri olmuştur. Moğollar Tibet'le ilk defa bu tarihlerde ilişki kurmaya başlamıştır.⁽⁸⁶⁾ Ölümünden sonra Sakya Pandita'nın iki yeğeni (büyük olanı, Pags-pa) Kubilay tarafından Tibet'e yönetici olarak atanmış (1276) ancak ikisi de prematüre ölümle hayatlarını kaybetmişlerdir.

Moğollar ile Tibetliler arasında, 13. yüzyıldaki siyasi ilişkilerin askeri ayağı konusunda bir hayli araştırma yapılmıştır. Tibetlilerle Moğollar arasındaki ilişki tam olarak açıklığa kavuşmamış olmakla birlikte, Sa-kya yönetici ailesinden Sakya Pandita ve onun haleflerinin bu konudaki rolü bilinmektedir.⁽⁸⁷⁾

1207 yılında Tibetli liderler, laik asiller ve Sakya manastırı yöneticileri, Cengiz Han (1162-1227) yönetimindeki Moğol idaresine yakınlık göstermiştir. Ogedey'in halefi ve oğlu olan kral Godon'un askerleri, 1239 yılında Lhasa'ya girmişlerdir. İmparatorları Budist olduğu için, Moğollar Tibet'i zor kullanarak yönetmemişlerdir. Bunun yerine Godon, Tibet'in en meşhur ve güçlü Büyük Laması, Sakya mezhebinin dördüncü halefi olan Sakya Pandita'yı, Lhasa'da ikâmet etmek üzere, kendi yerine Tibet'e yönetici atamıştır.⁽⁸⁸⁾

Sakya Pandita zamanında birçok yetişkin alim ve keşiş, vaaz etmek için Moğolistan'a götürülmüştür. Godon ve Sakya Pandita 1251 yılında ölünce, Cengiz'in torunu Kubilay Han, Phags-pa'yı (Sakya Pandita'nın yeğeni) "Tisri" unvanıyla Tibet'e yönetici atamış; 1260 yılında imparator olduğunda da, Phags-pa'ya tüm Tibet'in idaresini vermiştir. Phags-pa'nın 1274'te ölümünden sonra, Sakya yöneticileri Tibet Tisrisi olarak atanmaya devam etmişlerdir. Ne var ki Tibetliler, Tisrilerin yönetimine karşı çıkmışlardır.

Ailesi Kargyud-pa mezhebini destekleyen Changhub Gyaltsen adındaki bir prens, ülkeyi birleştirmek ve harici müdahaleleri azaltmak için, Sakya manastırına şiddetle karşı çıkmış, 1350 yılında idareyi fiilen eline almıştır. Böylece, 1358 yılında “Tisri”lik görevi sona erdirilmiştir. Çinli Ming hanedanı 1368 yılında Moğollardan idareyi alınca, Tibet ile Moğolistan arasındaki siyasi ilişki de sona ermiş, ancak diplomatik ilişkiler sürmüştür.⁽⁸⁹⁾

Tibet'te Budizmin kurumsallaşması

Mezheplerin oluşumu

Tibet'te Budizmin yerel kimliğini kazanması, 11. yüzyılda, Atisa'nın ölümünden sonra gelişen çeşitli okullar sayesinde gerçekleşmiştir. Bu okullar, ünlü önderlerin etrafında çeşitli manastırlar biçiminde organize olmuşlardır. İlk mezhep, Atisa'nın şakirdi Brom-ston'un oluşturduğu, Kadam-pa'dır.⁽⁹⁰⁾

Tibet Budizmi'nin en göze çarpan ve dikkate değer özelliklerinden birisi, manastır kurumları ile manastır okullarıdır. İlk manastır olan Samye mabedi, 779 yılında, Lhasa'nın güney-batısında, Hintli Budist keşiş Santaraksita için inşa edilmiştir. Tibet'te yüksek öğretim yalnızca büyük manastırlarda verildiği için, Sarvastivadin mezhebinden on iki Hintli keşiş, Tibetli keşişleri papazlığa hazırlamak için oraya davet edilmiştir.

Tibet'te mezhepler üç grupta incelenmektedir. Bunlar, reformasyona uğramamış (Nyingma-pa), yarı reforme edilmiş (Kargyud-pa), tamamen reformasyona uğramış (Gelug-pa)'dır. Tibet Budistliği'nin ıslah edilmemiş mezhebi çok değildir. Her mezhep genelde benzer özellikler taşımaktadır; mezhepler arasındaki ayrılıklarda doktrinlerin payı pek azdır. Her bir mezhebin kendi koruyucu tanrısı, dinî metinleri ve uygulamaları bulunmaktadır. Her biri diğerinden bir şeyler almıştır. Atisa reformlarından doğan mezheplerden Kadam-pa zamanla önemini kaybetmiş ve Tsongkapa'nın Gelug-pa'sı içinde erimiştir.⁽⁹¹⁾

Bon dininin yanında, Budizmin dört temel mezhebi olan Nyingma-pa, Kargyud-pa, Sakya-pa ve Gelug-pa günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. İlk reforma uğrayan mezhep olan Ka-

dam ve tarihi önemi olan diğer bazıları, varlıklarını başka mezhepler içinde günümüze taşımışlardır. Tsong-kapa'nın kurduğu ve ondan türeyen mezhepler sarı, diğerleri kırmızı kıyafet giymektedir. Bon'un birçok doktrinini Nyingma-pa'ya benzemesine rağmen, o ayrı bir din görünümündedir.⁽⁹²⁾

Tibet Budizmi'nin mezhepleri arasında temelde önemli farklılıklar görülmemektedir. Mevcut farklılıklar, doktrinle ilgili değildir. hiçbir mezhep, tarihî Buda'nın Kanon'da belirtilen kişiliğini veya doktrinini tartışmamaktadır. Mezhepler arasındaki farklar daha çok her birinin Vajrayana öğretisinin bazı yönlerine yaptıkları vurgular nedeniyledir.

Birçok alt grup diğerinden, farklı demonik ibadet kodu seçmesiyle ayrılmaktadır. İnanç esasına dayanan ayrılıklar, Adi-Buda'nın ezeli kişiliğinin hangi adla temsil edildiğinden ve vahyin özel kaynağı ile bu vahyin taşıyıcılarının kimler olduğundan; mistik sezgi, sistem ya da doktrinlerden; özel Tantra vahyinden; kişilere özgü koruyucu (yi-dam) tanrıların çeşitliliğinden ve Tibetli dinî koruyucu demonların farklılığından kaynaklanmaktadır.⁽⁹³⁾

Nyingma-pa

Nyingma-pa, Padma Sambhava tarafından Tibet Sangha'sının organizasyonu sonucu kurulmuş ve Samye, onun esas manastırı olmuştur. Budizmin Tibet'te ikinci yayılış döneminden sonra ilk yayılış dönemindeki öğreti ve uygulamalara bağlı kalanlara bu isim verilmiştir.⁽⁹⁴⁾ Nyingma-pa, Tibet Budizmi'nin mezhepleri içinde en eski olanı olup Tibet Budizmi'nin büyücülükle ilgili eski uygulamalarını korumuştur. Bu mezhepte Padma Sambhava'ya özel bir önem verilmektedir. Mezhebin bağlıları, Padma Sambhava'nın ilâhî ve demonik çeşitli suretlerine tapmaktadırlar.⁽⁹⁵⁾

Bu mezhep lamalarının büyük çoğunluğu, Padma Sambhava ve ardılarının gevşek doktrinlerine tutunmuşlardır. Bu doktrinler, Tantralara ve onlardan çıkarılan tezlere; büyüye ve Padma Sambhava'nın ve okulunun yorumlarına dayandırılmakta, Bon dininin şamanizm geleneğinden beslenmektedir. Mezhebin öğretisi, Padma Sambhava ve diğer Ustalar (Nagarjuna vd.) tarafından yazı-

lip toprağa gizlenmiş kitapların mucizevi bir tarzda yeniden “keşfedildiği” iddiasına dayanmaktadır. Söz konusu metinler, 1125 yılından itibaren ortaya çıkarılmıştır. Keşfedilen bu kitaplara, “hazineneler” anlamında “Terma” ve onları bulan kimselere de “Tertön” denilmiştir. Bunların bir kısmı, ölüm ve ölümden sonraki hayat ile ilgilidir. Birçok Budist, yeniden doğuşun ölümden sonra olacağına inanmaktadır.⁽⁹⁶⁾ Nyingma-pa mensupları Bon dininden alınmış itikatlarını meşru göstermek için gizli vahiyler, hayalî müjdelere geliştirmiştir. Bu kitaplar, hususi bir Bon tanrısına ibadeti terviş eden, Terma tarzında biçimlenmiştir.

Bu mezhepte bekârlık ve perhize nadiren riayet edilmektedir. Müstehcenlik ve aşırılıklarla dolu kitaplar, kurtuluşa ulaşmanın en emin yolu olarak bazı gem vurulmamış ruhsatları önermektedir. Nyingma-pa mensupları, bireyselci ve “isyankâr” tabiatlı kimselerdir. Lamaları evlidir. Bu mezhep de bazı manastırlar inşa etmiş (merkezî Tibet'te Mindroling) ancak büyük manastırlarını 17. yüzyılda kurabilmiştir. Lamalarının giydikleri kırmızı renkteki hususi başlık nedeniyle “Kırmızı Külâh” mezhebi olarak adlandırılmakta; bunun alt grubu da bulunmaktadır. Tancur koleksiyonuyla ilgili tefsir çalışmaları, bu mezhebin kutsal yazılarını oluşturmaktadır.⁽⁹⁷⁾

Nyingma-pa, merkezî hiyerarşik yapılanması olmayan bir görüntü sergilemektedir. Günümüzde bu mezhebin, Hindistan'da sürgünde yaşayan başkanı Dudjom Rimpoche, önemli bir yogi ve tertön olan Dudjom Lingpa'nın (1835-1904) enkarnasyonu kabul edilmektedir. D. Rimpoche, batıya seyahatler düzenlemiş, oralar da merkezler kurmuş, 1987 yılında Fransa'ya gitmiştir.⁽⁹⁸⁾

Nyingma-palılar, Budist disiplinin et ve alkollü içeceklerle olan uzaklığına riayet etmemektedir. Nyingma-palılar, Yidam olarak isimlendirdikleri “koruyucu tanrılara” ve demonlara tazimde bulunmaktadır. Bu tanrılar, korkunç görünüşlü, iki başlı olarak tasvir edilmektedir. Aynı zamanda Padma Sambhava'ya da insanî, ilahî ve şeytansı görünüşleri altında tapınılmaktadır. Nyingma-pa kültü, büyü ritüelleri eşliğinde her türlü takdimenin (et, alkol, kan) sunulmasına cevaz vermektedir.⁽⁹⁹⁾

Bu mezhep içinden, 18. yüzyılda, Kham bölgesinde, reform-

cu bir akım doğmuştur. Bu akımın keşifleri, Gelug-pa rahiplerinin hayat tarzlarına benzer bir yaşam sürdürmekte, skolastik çalışmalar konusunda ısrar etmekte ve Vinaya'nın disiplin kurallarına uyma konusunda titizlik göstermektedirler. Diğer okullarla oluşan bu yakınlaşmadan, 19. yüzyılda gelişen büyük eklektik akım (Rimmed Hareketi) doğmuştur. Bunlar, hiçbir okula mensup olmadıklarını iddia etmekte, geçmişin bütün üstatlarına da saygı göstermektedirler.⁽¹⁰⁰⁾

Kadam-pa

Kadam-pa, Atisa'nın vesayeti altında kurulmuş bir mezheptir. Kadam'ın kuruluşunda, Atisa'nın Tibetli şakirdi Brom-ston (Dromtön: 1003-1065), büyük rol oynamıştır. Brom-ston aynı zamanda, Hintli Tantrik önder Naropa'nın da öğrencisidir. Tibet Budizmi'nin ilk mezhebi olan Kadam, "kaidelere bağlı olanlar" anlamına gelmektedir. Bu mezhep mensupları, ortodoks Gelug-palar gibi sarı bone giymektedirler. Tsong-kapa da, menşe' olarak Kadam-pa mezhebindedir. Bu dönemde de, kutsal metinleri derlemek ve Budist kuralları öğrenmek amacıyla Hindistan'a seyahatler sürmüştür.⁽¹⁰¹⁾

Mezhep mensupları, dört konuda sorumlu tutulmuştur: Bekârlığa uyma, fermantasyonlu içecekler kullanmama, seyahatten ve paraya sahip olmaktan uzak durma. Kadam-palılar, Budalığa ulaşmak için Sutra ve Shastra'ların tümünün araştırılmasını; doğru görüşlerin elde edilmesi için Mahayana yazıları ile Nagarjuna'nın çalışmalarını gerekli görürler. Disiplin olarak, Atisa'nın öğretilerine dayanılmakta ve beşli Meditasyon üzerine yoğunluk gösterilmektedir. Kadam-pa, çağdaşı olan ve sonra gelen bütün mezhepleri büyük ölçüde etkilemiştir.⁽¹⁰²⁾

Bu mezhepte, Bon ayinlerine karşı çıkılmış, Budalara, özellikle Sakyamuni Buda'ya ibadet konusuna büyük önem verilmiştir. Mezhep mensupları diğer canlılara yardım ve sevgide istekli olup, ateşli bir Meditasyon savunucusudur. Bu mezhep, 14. yüzyılda da varlığını sürdürmesine rağmen, Tsong-kapa reformlarının

dan sonra önemini büyük oranda kaybetmiş, öğretileri, Gelug-pa ve Kargyud-pa okulları içinde erimiştir.⁽¹⁰³⁾

Sakya-pa

Tibet'in üçüncü büyük reforme mezhebi olan Sakya-pa da, kökenini Hintli önder Atisa'ya dayandırmaktadır. Mezhep, ismini Güney Tibet'te, Everest Dağı'nın 50 mil kuzeyinde, Konchog Gyalpo (1034-1102) tarafından 1073 yılında kurulan manastırdan almaktadır. Sakya, kır arazi anlamına gelmektedir. Bu mezhep, 1270 ile 1340 yılı arasında büyük siyasî güç edinmiştir. Onun İdarreci Lamaları, bir süre Moğol İmparatorluğu'nun temsilcileri olarak bütün Tibet'in yöneticileri olmuştur.⁽¹⁰⁴⁾

Sakya-pa mezhebi, Eski Nyingma ve Kargyud okulları ile yakın ilişki içindedir. Keşifleri bekâr değildir. Nagarjuna'nın Madhyamika felsefesini temel alarak, eski ve yeni Tantrizm arasında sentez oluşturmuşlardır. Öğretilerinde, "birleştirilmiş Sutralar" ve "Tantralar" esas alınmıştır. Bodhisatva Manjusri'ye ibadet edilmektedir. Koruyucu demonları Vajra Phurba'dır. İbadetlerinde, Nyingma-pa kitaplarında bulunan unsurlar yer almaktadır. Uygulamada, onları Nyingma-pa'dan ayırt etmek zordur. Tsong-kapa'dan daha önce, güçlü bir hiyerarşi geliştirmişlerdir. Doğu Tibet'te birçok manastırları bulunmaktadır.⁽¹⁰⁵⁾

Sakya-pa'nın beş üstadı, mezhebe siyasi nüfuz kazandırmıştır. Bunlar, Sachen Kunga Nyingpo (1092-1158); Sonam Tsemo (1142-1182); Dragpa Gyaltsen (1147-1216); Sakya Pandita (1182-1251); Chogyal Pagpa (1235-1280)'dır. Sakya-pa, daima Khon ailesinin erkek bir üyesince temsil edilmiştir. Bugün, 41. Halef (Ngawang K.) tarikatın başındadır.⁽¹⁰⁶⁾ Bir zamanlar bu "reform" mezhep, krallık içinde dünyevi güç denemesinde bulunmuştur. Sakya aynı zamanda Türk imparatorlarının hususi himayelerine mazhar olmuş, Gelug-pa tarafından idareden düşürülünceye kadar, 13. yüzyılda, Tibet'te dünyevi iktidarı elinde bulundurmıştır. Kırmızı külah (bone) takan mezhepler içinde Gelug-pa'ya en yakın olanı, Sakya-pa'dır.⁽¹⁰⁷⁾

Kargyud-pa

Atisa ve Bromton'un reformlarından önce Tibet'te, onlardan bağımsız olarak, Nyingma-pa üzerinde etkisi olan yarı-reforme gruplar bulunmaktadır. Tibet'in dinî tarihinde önemli rolleri olan bu grupların en önemlileri Kargyud-pa ve Sakya-palılardır. Bu mezhep, aşkın Buda Dorje'chang, Sanskrit adıyla Vajradhara'nın Hintli alim Naropa ve Telopa'ya ifşa ettiği ve Marpa'ya (11. yüzyıl) aktarılan doktrini izlemektedir. Diğer Tantrik doktrinlerde olduğu gibi, bu mezhepte de bekârlık emredilmemektedir. Bundan dolayı, önderleri Marpa evlenmiştir. Mezhep, bu ve benzeri özellikleri dolayısıyla, bazen Nyingma olarak da tanımlanmıştır.

Mezhebin doktrini, Budaların tabiatları üzerine yoğun meditasyonu, hayırseverliği, Adi-Buda'ya ibadeti ve dünyayı terk etmeyi, arzuyu ve hareketi azaltmak için ıssız yerlerde münzevi yaşamayı öğütlemekte, Nyingma-pa'dan farklı olarak; Budist manastır hayatı disiplin kurallarını içeren Vinaya ilkelerine uymayı, Tantrik metafiziği, Madhyamika Okulu felsefesini ve Yoga uygulamasını talep etmektedir.

Mezhep aynı zamanda, koruyucu Yidam Dem-chog ile onun Shakti'si üç başlı dişi Dorje-pagmo, Sanskrit adıyla Vajravahari'ye ve önemli azizleri olan Telopa, Naropa, mütercim Marpa (1012-1097) ile şair Milarepa (1040-1123) ve Gampopa'ya (1079-1153) tapınmayı öngörmektedir.⁽¹⁰⁸⁾

Gelug-pa'dan sonraki en büyük mezhep olan Kargyud'un, birçok alt grubu bulunmaktadır. Siyah başlık (bone) taktıkları için, bu mezhep mensuplarına "Siyah Külahlılar" denilmektedir. Mensupları, daha çok Orta Tibet ile Bhutan'da yaşamaktadır. Alt gruplarından Karma Kargyud'lar, 16. Karmapa olan Ranjung Rigpe Dorje yönetiminde İngiltere, Fransa ve Kuzey Amerika'da çeşitli merkezler kurmuşlardır. Dorje, 1981 yılında, Chicago'da ölmüştür. Kendisine yeni bir enkarnasyon bulunamamıştır. Mezhebin alt gruplarına mensup lamalardan olan Chögyam Trungpa Rinpoche (1939-1987) ve Chujé Akong Rinpoche, Tibet Budizmi'nin batıdaki ilk manastırını (Samyé Ling) İskoçya'da, birlikte kurmuşlardır.⁽¹⁰⁹⁾

Tsong-kapa reformu: Gelug-pa sentezinin oluşması

Budizm Tibet'e, 7. yüzyılda girmiş, Hintli keşişler aracılığıyla, bilhassa Kırmızı Külâh Lamalarının önderi sayılan Padma Sambhava'nın gayretiyle Tibet'te Budizmin Tantrik biçimi yayılmıştır. Budizmin son ocağı olan Vikramasila manastırı keşişlerinin çoğunun 1050 yıllarında Hindistan'dan Tibet'e gelmeleriyle özellikle de Atisa'nın reformlarıyla, Budizm Tibet'te yeniden canlanmıştır. Bu dönemde dünyevi güç lamaların eline geçmiştir.

Gelug-pa, Tsong-kapa'nın (1357-1419) 14. yüzyıldaki reformu ile kurulmuştur. Mezhebin gücü, zaman içerisinde Tibet sınırlarını da aşmıştır. Gelug-pa, "erdem arayıcıları" anlamında, Tsong-kapa tarafından verilmiş bir isimdir. Bu tarihten sonra Tibet Budizmi'nde artık hiçbir evrim ve gelişim görülmemektedir.⁽¹¹⁰⁾

Tsong-kapa, Tibetli önderler içinde, Guru Padma Sambhava'nın ardından, en önde gelen kişidir. Bekârlığı teşvik ederek manastır kurallarını sertleştirmiştir. Bunun yanı sıra yeni manastırlar inşa ederek pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Atisa'nın aksine Tsong-kapa, güçlü ikna kabiliyeti olan hareketli biridir ve mühtedi kazanma konusunda uzmandır. Atisa'nın mezhebini (Kadam-pa) yeniden düzenleyerek onun öğretileri üstünde tarikatını kuran Tsong-kapa, Tibetliler tarafından Erdem Bodhisatvası Manjusri'nin bir zuhuru olarak görülmektedir.⁽¹¹¹⁾

Gelug-pa, Dalay Lamalar ile Pançen Lamaları da bünyesinde barındıran, Tibet'in en yaygın mezhebidir. Önder Tsong-kapa, reformlarının en önemli konusu olarak, manastır disiplinine ve öğrenmeye ağırlık vermiş, Tantra eğitimini ancak uzunca bir araştırma çalışmasının sonuna ertelemiştir. Lamalarının çoğu keşiş olan Gelug mensuplarının duru ahlâklılığı, diğer mezhep mensupları üzerinde de derin bir saygı uyandırmıştır. Keşişlerinin sayısı diğer mezheplerinkinden daha çoktur. IV. Büyük Lama zamanındaki Moğol siyasi baskısı, diğer mezheplerin Gelug-pa'ya katılımında etkili olmuştur. Tsong-kapa, kendi bağlılarını diğer mezheplerden ayırmak için, sarı renk giyilmesini emretmiştir. Bu nedenle mezhep Batı dünyasında, "Sarı Kilise" adıyla da anılmaktadır. Hareketli bir öğretmen olarak Tsong-kapa, Tibet'in Luther'i olarak tanımlanmaktadır.⁽¹¹²⁾

Tsong-kapa, zamanın bütün önemli üstatlarından ders almış; felsefe ve meditasyon tekniklerinde eğitim görmüştür. Batılı bir keşişten, muhtemelen Nesturi bir Hristiyan'dan ders aldığı da iddia edilmektedir. Lhasa yakınındaki Ganden dağında (cennet, mutlu yer), aynı adla kendi manastırını inşa etmiş (1409); kısa bir süre sonra da öğrencileri Drepung (1416) ve Sera (1419) onu izleyerek kendi manastırlarını kurmuşlardır. En parlak döneminde bu manastırların günde 20 bin kişiyi barındırdığı kaydedilmektedir. Geleneğinin temel özelliğini, manastır disiplini ile ilgili Vinaya'nın 253 kuralına kesin riayet edilmesi oluşturmaktadır. Hayatta iken, kendisine Ganden yöneticiliği dışında hiçbir resmî unvan verilmemiştir. Öldükten sonra (1417/1419) görevi, yeğeni ve aynı zamanda baş müridi olan Gendun-drub'a (1391-1474) geçmiştir.⁽¹¹³⁾

Tsong-kapa, Gelug-palılara göre, Aziz Padma Sambhava ve Atisa'dan da üstündür. Bazılarına göre o Manjusri, Amitabha veya Vajrapani'nin enkarnasyonudur. Tibet mabetlerinin en yüksek yeri ona ayrılmıştır. Suretleri genellikle Büyük Lamalar ile Pançen Lamalarınkilerin arasına yerleştirilmektedir.⁽¹¹⁴⁾

Gelug-pa'nın Tibet'te, Çin'de ve Moğolistan'da büyük manastır ve eğitim merkezleri vardır. Bugün Tibet keşişliğinin %90'ını Gelug-pa temsil etmektedir. Öğretilerinin bir kısmı Prajnaparamita Sutra'ya dayanmakta, yorum konusunda Nagarjuna'nın felsefesi izlenmekte, kirlerden arınmanın, ıstırapın sebeplerini ortadan kaldırdığına inanılmaktadır. Diğer mezheplerden farklı yanları, manastır disiplinine olan bakışlarında aranmalıdır.

Gelug-pa mensupları büyü ve tılsımın gücüne, ruhun varlığına ve ölümsüzlüğüne inanır, ancak ruhu, tanımlanamaz kabul ederler. Onların anlayışına göre ruh, maddi bedende hapsolmuş bir ışık gibidir ve bireyselliğe sahiptir. Bu yapısı içinde ruh, Karma'nın iyilik ve kötülüğüne katlanmaktadır.⁽¹¹⁵⁾

Bir bütün olarak Lamaizmin tek bir teolojisinden söz etmek mümkün değildir. Herbiri kendi panteonuna sahip mezhepler içerisinde en tipik olanı, Gelug-palarınki'dir. Üçüncü bölümde görüleceği gibi bu mezhep, semavî dünyayı dokuz gruba ayırmaktadır: Budalar, Yidamlar, Lhag-lhalar, Bodhisatvalar, Arhatlar, Dak-

kiniler, Kanunun Koruyucuları, Yu-lhalar veya Devalar, Yer tanrıları. Gelug-palar, Tibet panteonunun bütün tanrılarına ibadet ederler. Gelecek Buda olan Maitreya'nın da ibadette önemli bir yeri vardır.⁽¹¹⁶⁾

Tibet'te Gelug-pa idaresinin yerleşmesi, V. Büyük Lama zamanında (1617-1682), 1642 yılında Moğol desteği ile gerçekleşmiştir. 1642'den 1959 yılına kadar Dalay Lamalar, Tibet'in "Pa-pa"ları olduğu kadar, aynı zamanda kraldırlar da. Gelug-pa, Tibet'in "yerleşik kilisesi"dir. Moğolistan'da da hemen herkes Gelug-pa'dır.⁽¹¹⁷⁾

Tibetçe kutsal literatürün oluşması

Budizmin tüm dallarınca kabul edilen tek, ortak bir Budist Kanonu (Kutsal Literatürü) yoktur. İlk derleme olan Pali Kanonu, M.Ö. ilk yüzyıl içinde yazıya aktarılmıştır. Sanskrit dilinde yazılmış Kanonlar ise Pali metinlerine tam uygunluk gösterinemektedir. Bu kutsal metinlerin sabit bir standardı yoktur. Onlar, Upanişadlar gibi değişik zamanlarda vahyedilmişlerdir. Orta Asya'da bulunan fragmanlar ise kısmen Mahayana'ya, kısmen de Pali Kanonu'na benzemektedir. Bunların dışında Çin ve Tibet Kanonları da bulunmaktadır. Nepal, Tibet, Çin ve Japon Budistlerince kabul edilen Mahayana Kanonu, Sanskritçe Derleme'den tercüme edilmiş olup, epeyce hacimlidir. Hint Budizmi'nin sonraki gelişimini yansıtan Tibet Kanonu'nda, kısmen Hinayana ve Mahayana'ya ait çalışmalar yer alır.⁽¹¹⁸⁾

Tibet Budist literatürünü oluşturan Kancur ve Tancur, çoğu Hint Budizmi'nin Sanskrit metinlerinden, pek azı da Çince'den alınarak, çoğunlukla 8-9, 11 ve 13. yüzyıllarda tercüme edilerek oluşturulmuştur. İki büyük mecmuanın toplamı, 333 cilttir. Sutra'ların son cildindeki birkaç kitap Pali dilinden, birkaçı da Çince'den çevrilmiştir.⁽¹¹⁹⁾

Daha önce anlatıldığı gibi, bu dönemde Tibet'e aktarılan Budizm üç bileşenden; Hinayana, Mahayana ve Tantrizm'den oluşmaktadır. Budizm konusunda eğitilmeleri için, çeşitli dönemlerde Tibet'ten Hindistan'a öğrenciler gönderilmiştir. Bunların en bili-

neni, Rinchen-bzang-po'dur (958-1055). Bu şahıs, kanonik metinleri yeniden Tibetçe'ye tercüme etmiş, önceki çevirileri de düzeltmiştir. Daha sonra, Atisa (982-1054) ve onun öğrencisi ile Kadampa okulunun kurucusu olan Brom-ston (1008-1064) bu faaliyete devam etmişlerdir.

Tibet Budizmi'nin Kutsal Literatürü, Buda'nın Sözleri (Kancur), Yorum Kitapları ve şerhleri (Tancur) biçiminde 14. yüzyılda Bu-ston (1290-1364) tarafından toplanarak son biçimine kavuşturulmuştur. Tancur içinde tıp, astronomi, gramer, mantık, şiir vb. konular bulunmaktadır. Bu-ston, Nyingma-pa Tantralarını Kanon derlemesi içine dahil etmemiştir.⁽¹²⁰⁾

Bu-ston, ansiklopedik bir yazar, otorite sahibi bir tarihçidir. 14. yüzyıl başlarında, ayrıntılı bir Tibet tarihi yazmıştır. Tibet Budist kanonlarının hem yazarı, hem de editörü olan Bu-ston, kutsal kitaplar arasına numaralar koymuş, parantezler içinde açıklama notları ilave etmiştir. Tibet Kanonu'nun en önemli yanlarından biri de, Hint Budizmi'nin geç dönem gelişimini yansıtmakta olmasıdır.⁽¹²¹⁾

Budistlerin dışında, Bon dini mensuplarının da aynı isimle, aynı hacimde, benzer kutsal kitap derlemeleri olmuştur. Ağaç bloklar üzerinde orijinallerinin bir kısmı bugüne değin saklanan bu metinler, Çin kültür devrimi sırasında tahrip edilmiştir. Bon Kancuru'nda dört bölüm vardır: Sutralar, Prajnaparamita metinleri, Tantralar ve yüksek meditasyonla ilgili metinler.

Bon Tancuru ise, üç temel ayrıma dayanır:

- 1) Dış dünyayla ilgili olanlar; ki bunlar, Vinaya, Abhidharma ve Sutralar üzerine yapılmış yorumlardır.
- 2) Derunî alemle ilgili kısım; ki Tantralar ile önemli Tantrik tanrılar üzerine yazılmış yorumları ve büyü-kehanetle alakalı ritüelleri kapsamaktadır.
- 3) Gizli bölüm; çeşitli meditasyon uygulamalarına ilave olarak, gramer, mimari ve tıp üzerine yazılmış tezleri içermektedir.⁽¹²²⁾

Kancur ve Tancur dışında Tibet Budizmi'nde, Tibetli ve Moğol lamaların bazılarının derlemiş olduğu yazılar da bulunmaktadır.

dır. Bunlara Tibet dilinde gsung'-bum (Toplu eserler) denir ve Tibet Budist düşüncesine yerel bir katkı mahiyetindedir. Bu yazıların belirli bir bölümünü oluşturan Lam-rim'lerde (Yol Üzerindeki Evreler); Vinaya, Prajnaparamita, Tantra ve öteki bağlayıcı dinî metinlerin açıklamaları, bilgi kuramı, ayinler ve meditasyon gibi konularda denemeler-yeç alır. Tarihteki en etkili Lam-rim metni, Gelug-pa (Sarî Şapka) tarikatının kurucusu Tsong-kapa'nın yazdığı, Lam-rim çen-mo (Yol Üzerindeki Evrelerin Kapsamlı Yorumu)'dur.

Kancur

Kancur, Tibetçe Bka-gyur, "Buda Sözü'nün Çevirisi" olarak bilinmektedir. Kancur'u oluşturan bini aşkın metnin çoğunun asılları, Tripitaka'nın Sanskritçe ve Çince çevrilerinden aktarılmış; bunlar, 8. yüzyıldan sonra Tibetçe'ye çevrilmiştir. Bu çevirilere, Tantra metinlerinden alınma pek çok ilave de yapılmıştır. Tibet Kancur'u, Pali'nin üç ana bölümlük Tripitaka'sına mukabil, yedi bölüme ayrılmakta, Tantrik çalışmaları da içine alan her biri bin sayfalık 108 cilt; 1083 ayrı kitaptan meydana gelmektedir.⁽¹²³⁾

Kancur, Atisa ve şakirdi Brom-ston zamanında (1008-1064), Tibetçe'ye daha önceden yapılan eski tercümelerin tashih faaliyeti ile oluşmaya başlamıştır. Tamamlanması 11 ila 13. yüzyıllar arasında gerçekleşen Kancur, kesin şekline 14. yüzyılda, Bu-ston (1290-1364) ile kavuşmuştur.⁽¹²⁴⁾

Kancur, bir Vinaya (keşişlik kuralları) bölümü ile başlamaktadır. Vinaya'yı izleyen birkaç yüz Sutra'nın çoğu, çeşitli Mahayana okulları kaynaklıdır. Vinaya'yı, Avadana (soylu öykü) derlemelerinin izlemekte; son bölümünde, özel ayin ve tefekkürle ilgili birkaç yüz Tantra bulunmaktadır.

Tibet kutsal metinlerinin tamamını detaylıca tanımlamak zordur. Kancur için çeşitli bölümlemeler yapılmaktadır. En geniş anlamıyla, o da Tripitaka gibi üç büyük bölüme ayrılmaktadır:

- I) Dul-va (Sanskritçe, Vinaya); 13 cilttir. Dul-va içinde, Jatakalar ve Tibetçe diğer hikâyeler, eğitimle ilgili bölümler yer alır.
- II) Do (Sanskritçe, Sutralar); Tantraları da kapsayan 66 cilttir.

Sutraların çoğu, Buda'nın Budalığı'nın ikinci haftasında söylendiği sözlerden oluşmakta ve "Şöylece işittim ki" ifadesiyle başlamaktadır. Vaipulya Sutraları ve Buda'nın romantik öyküleri olan Lalita Vistara ile Dhammapada'nın Tibetçe versiyonu bu bölümde yer alır.

III) Ch'os-non-pa (Sanskritçe Abhidharma) veya Metafizik; Prajnaparamita'yı da içeren 21 cilttir. İki bölümden oluşan Nirvana'da, kurban, takdimeler ve ölü gömülmesi ile ilgili konular yer alır. Tantralar (rgyud), çeşitli tanrı ve tanrıçalar konusunda bilgiler içermekte; mandalaların hazırlanmasından söz etmektedir. Tanrılara takdimeler sunulması, dua ve ilahiler de Tantralarda yer alan konular arasındadır.⁽¹²⁵⁾

Sanskrit Tripitaka'sından farklı mahiyetleri olan Tantraların tercümeleri, Kancur içinde, bir bölüm ve dört başlık halinde yer alırlar; bunlar:

1. Kriya Tantralar,
2. Carya Tantralar,
3. Yoga Tantralar,
4. Anuttarayoga Tantralardır.

Çok popüler olan Kalacakra Tantra, Anuttarayoga içerisindedir. Diğer iyi bilinen Tantralar, Manjusri-mula-kalpa (Kriya Tantra), Sarvadurgati-Parisodhana (Yoga Tantra), Manjusri-nama-Samgiti (hem Yoga hem de Anuttarayoga) içinde yer alırlar.

Tantraların her birinin başında dörtlü ya da yedili gruplar halinde, Budaların adı bulunmaktadır. Örneğin Anuttarayoga'nın başında yedi Buda'nın adı bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla "Öğretmen" Vajrasattva; Aksobhya (Heruka); Vairocana; Ratnasambhava (Vajraprabha); Amitabha (Padmanartesvara); Amogosiiddhi (Paramasva); Vajradhara'dır. Bazı Tantralarda ise, Öğretmen dışta bırakılarak, altı Buda adı altında bir sıralama görülmektedir.⁽¹²⁶⁾

Kancur, tedavi amacıyla büyük hastalıklarda, tehlikeli durumlarda, bir araya gelen lamalarca, topluca okunmaktadır. Lamaların uygun buldukları Kancur bölümlerinin, aynen ilaç gibi etkiye sahip olduğuna inanılmaktadır. Bütün Kancur metni, lamalara bölüm bölüm dağıtılarak, on günlük bir süre içinde her yıl baştan sona okunmaktadır.⁽¹²⁷⁾

Tancur

Tibetçe Bstan-gyur (Öğretilerin Çevirisi) olarak da yazılır ve Tibet Budizmi'nin ikinci büyük kutsal metin derlemesidir. Tibetçe'ye, 9-12. yüzyıllar arasında tercüme edilmiştir. Kancur, Sutra ve Tantraların içinde yer alan metinlerin yorumu olan Tancur, Kancur'dan bir hayli hacimlidir. Derleme, kutsal metinler üzerine yorum ve açıklamaların yanı sıra dilbilgisi, mantık, tıp, astroloji alanlarında çeşitli yazılar ve ermişlerin hayatlarına ilişkin bilgiler de içermektedir. Yarısından fazlasını Tantra metinlerinin oluşturduğu Tancur, yaklaşık 225 ciltte toplanmış 3.600'den fazla tefsir metninden müteşekkildir.⁽¹²⁸⁾

Tancur'un toplam 225 cildinden 83'üne, Tantrik ritüelleri ve seremonileri içeren Gyud; 136'sına, bilimsel konular ve edebî metinlerden meydana gelen Do adı verilir. Bir cilt, çeşitli aziz ve tanrıların biyografileri ile onları öven ilâhiler; kalan diğer cilt ise, bütünün indeksini oluşturmaktadır. Do bölümünün ilk 16 cildi, Prajnaparamita üzerine yazılan tüm açıklamaları içermekte; bunu, birkaç ciltle, Prajnaparamita üzerine kurulu olan Nagarcuna'nın Madhyamika felsefesi izlemektedir. Bir cilt, Budist terminoloji ile ilgili olarak, Tibetçe-Sanskritçe sözlüğe ayrılmıştır. Bu başlık altında, aynı zamanda retorik, gramer üzerine bilimsel incelemeler, ortaçağ mekaniği, astroloji, kimya, süsleme ve tıp konuları yer almaktadır. Tancur, çoğunlukla dörtlükler biçiminde, kısa mısralardan oluşmaktadır.⁽¹²⁹⁾

Tancur ciltleri, eski Hint'in metafizik, mantık, sanat ve kimya gibi değişik konularını içeren büyük bir ansiklopedidir. Bu külliyat içersinde Tsong-kapa ve Tibetli diğer azizlerin risaleleri de bulunmaktadır. Bu mecmua, Avrupalı bilginlerce henüz tamamıyla tetkik edilmemiştir.⁽¹³⁰⁾

Kancur ve Tancur dışında, Tibet'in diğer edebiyatı değişik gruplar altında toplanmaktadır. Bunlardan birinci grubu, 1346-1363 arasında tamamlanan Lo-rgyus (yıllıklar, tarihler) oluşturur. Bunlar arasında, Kızıl Yıllıklar (Red Annuals) büyük bir üne sahiptir. Yıllıkların Moğolca el yazmaları mevcut olup, Sikkim ve Pekin'de yayınlanmıştır.⁽¹³¹⁾ Yıllıklar dışında, biyografi tarzı da

Tibet'te çok yaygındır. Tsong-kapa ve II. Dalay Lama da biyografi yazmışlardır. Bu biyografiler, dinî ve felsefî geleneği yansıtan öğreticilerin, örnek keşiş ve mistiklerin hayat hikâyeleridir.⁽¹³²⁾

Tibet Budizmi'nin diğer bir kitabı olan Bardo Tödol (Batı dünyasında "Tibet'in Ölüler Kitabı")⁽¹³³⁾ olarak bilinmektedir), Karmalingpa tarafından, 14. yüzyılda bulunmuş/ifşa edilmiştir. Nyingma-pa geleneğinin öğretilerindendir. Bardo Tödol, ölünün Budalığa erişmesi ve yeniden doğuştan kurtulması için bir metot kitabı olarak nitelenebilir. Tibetliler, ölüm ile sonraki doğum arasında, 7 ile 49 günlük bir süre öngörmektedir. Bu zaman içersinde bir lama, üç aşamalı bir süreçte ölüye yardım etmelidir. Altı Bardo durumu vardır. Üçü hayatla, diğer üçü ölümle ilgilidir: Rüyalarda, meditasyonda, ölüm anında, mezarda (doğumu bekleme), ölüm sonrasında ve yeniden doğuşu arama süresinde görülmektedir. Bir lamanın görevi, her üç durumda da ölüye rehberlik etmektir.⁽¹³⁴⁾

Manastırlar ve dinî topluluklar

Dünyadan soyutlanmış bir hayat sürmek, Budistlerin her zaman en çok arzu ettikleri şey olmuştur. Tibet Budizmi'nin de en göze çarpan özelliklerinden birisi, keşişlerin barınmaları için ıssız yerlerde kurulan münzevi odaları ile lamaların ikâmeti için ayrılan manastır (Gompa) kurumlarının ülke çapında yaygın oluşu ve içlerinde çok sayıda rahibin barınmasıdır. Erkek nüfusun yüzde 25'i ile 33'ü arasında değişen bir oranın buralarda yaşadığı söylenmekteyse de, gerçek oranın yüzde 10 ile 12 arasında olduğu sanılmaktadır.⁽¹³⁵⁾

Tibet'te ilk manastır, Santaraksita veya Padma Sambhava tarafından, Kral Trisong (öl. 797) zamanında, Lhasa'nın 30 mil güney-batısında, Sam-ye'de, yaklaşık olarak 779 yılında kurulmuştur. Sarvastivadin mezhebinin (Hinayana Budizmi'ne ait) 12 keşişi, Nalanda'dan, Tibetli keşişleri din adamlığına atamak için gelmiştir. Bu dönem, Tibet'te manastır kurumunun başlangıcıdır ve bundan sonra, ülkenin farklı yörelerinde çeşitli büyüklükte manastırlar inşa edilmiştir. Tibet Budizmi'nin ilk reformcusu olan Ati-

sa (Tibet'e 1039'da geldi) da Sam-ye manastırına gitmiş ve orada ölmüştür. Eski kurumlardan bağımsız, halihazırdaki hiyerarşik manastır yapılanması ise, ilk kez 15. yüzyılda görülmektedir.⁽¹³⁶⁾

Tibet Budizmi'nin değişik mezheplerinden olan Sakya-pa'nın en önemli manastırı Sak-ya; Gelug-pa'nın manastırları, Ganden, Drepung ve Sera'dır. Tibet'te, diğer mezhep ve alt grupların kurduğu birçok manastır bulunmaktadır. Ülkede, 1959 yılından önce, 3 bin civarında manastırın bulunduğu rivayet edilmektedir. Buralarda yetişkin erkek nüfusun yaklaşık %20'si barınmaktadır.⁽¹³⁷⁾

Tibet'te manastırlar, genellikle kasabaların yakınlarında yoğunluk kazanmaktadır. Bölgelerindeki manastırlarda ilk eğitimlerini alan çocuklar, daha sonra kendi okulunun Lhasa, Shigatse veya Gyantse'deki büyük merkezlerine gitmektedir.

Gelug-pa'nın en büyük manastırlarından olan Tashilhunpo, Shigatse'de bulunmaktadır. Bu manastırın başkanı, Dalay Lama'dan sonra Tibet Budizmi'nin ikinci hiyerarşik makamını işgal eden, Pançen Lama'dır.⁽¹³⁸⁾

İptidai eğitim, bütün keşişlerce, her manastırda verilmektedir. Yüksek eğitim ise, yalnızca Lhasa yakınındaki büyük manastırlarda yapılmaktadır. Sanskrit dilindeki Budist kitapların, Sutraların ve Pali metinlerinin tercüme edildikleri ve korundukları yerler de büyük manastırlar olmuş; bazıları, zamanla külliye halini alarak, başka işlevler de kazanmıştır.⁽¹³⁹⁾

Tibet'in başkenti Lhasa'nın etrafındaki bölge Gelug-pa mezhebinin toprağı olup, Potala tarafından yönetilmektedir. Merkezî tapınak olan Jok'ang, Lhasa'nın içindedir. Gelug-pa'nın en büyük manastırları, Lhasa'ya çok yakın mesafede olan Sera ve Drepung'dur. Gelug-pa'nın diğer önemli öğretisi merkezi Ganden, doğuya doğru birkaç günlük mesafededir. Nyingma-pa'nın altı önemli manastırından dördü (Kat'og, Pelyul, Mindröl Ling, Dzogchen), 1656 ve 1685 arasında kurulmuşlardır. Diğer ikisi, Dorjé Drag, Çungarlar zamanında (1717-1720), Shech'en ise 1734'te inşa edilmiştir.⁽¹⁴⁰⁾

Potala Sarayı ve Jok'ang Tapınağı

Tibet Budizmi veya Dalay Lama denilince ilk akla gelen unsurlardan birisi, Tibet'in başkentindeki Potala Sarayı ile onu çevreleyen Jok'ang Tapınağı'dır. Potala'nın inşaatına, 7. yüzyılda, Kral Sron Tsan Gampo tarafından, meditasyon yeri olması amacıyla başlanmıştır. Daha sonra V. Dalay Lama Lobsang Gyatso (öl. 1682), burayı bir saraya dönüştürerek Dalay Lamaların ikâmet yeri haline getirmiştir. Tibet'in dinî ve siyasî tüm devlet işlerinin yönetildiği yer olan Potala, bugün, küçük bir dağın üzerinde, kendi içine kapanmış bir kasabayı andırmaktadır. Geniş boyutları nedeniyle çok amaçlı olarak kullanılan bu yapının, dünyanın en büyük sarayı olduğu söylenmektedir. İçinde 35 şapel, içi tamamen süslü 4 meditasyon salonu ve ilk yedi Dalay Lama'nın mozolesi bulunmaktadır. Mozolelerden bazıları 9 metre yükseklikte ve altın kaplıdır.

Potala, Tibet kaynaklarında Tse, 'Zirve' kelimesiyle anlatılır. Bu adlandırma, onun bir tepenin zirvesinde inşa edilmiş olmasından dolayıdır. Burası, savunma amacı da güdülerek, ağır taşlardan yapılmış duvarlarla, bir kale gibi inşa edilmiştir. Hisarın içi de ilginç şeylerle doludur. Bunlar çeşitli şapeller ile Tibet Budizmi'nin ilk günlerinden itibaren Hindistan'dan getirilen, Budist dinî önderlerine ait eski suretlerdir.⁽¹⁴¹⁾

Keşiş memurların görev yaptığı Potala'da, hükümet büroları, toplantı salonları, Kabine ve Milli Meclis dışında, en üst katta Dalay Lama'nın ikâmet sarayı bulunmaktadır. Duvarları çok güzel resimlerle süslüdür. Sağlam depolarında, Moğol ve Çinli yöneticilerin gönderdiği paha biçilmez hediyeler bulunmaktadır. Ayrıca Potala'nın kütüphanesinde, bin yıldan daha eski tarihli kutsal metin yazmaları ve 2000 ciltten fazla kutsal kitap külliyatı yer almaktadır. Binanın altında geçitler, depolar yer alır. Bütün bir bina, ülkenin kültür, tarih zenginliğinin ve halkının dinî hayatının toplandığı yerdir. 1950 yılındaki Komünist Çin işgaliyle bu değer biçilemeyen hazineler Çin Hükümeti'nce ülkeden götürülmüştür.⁽¹⁴²⁾

Lhasa'nın birkaç mil uzağında yer alan, Dalay Lamalar'ın yazlık sarayı Norbolingka (Mücevher Park)'nın inşaatına ise, 7.

Dalay Lama Kesang Gyatso tarafından, 18. yüzyılda başlanmıştır. Sonraki Dalay Lamaların kendi kullanımlarına uygun olarak geliştirdikleri Norbolingka'nın içinde şapeller, daireler ve güzel bir avuzlu park bulunmaktadır. Tibet'in en büyük, en zengin ve en kili manastırları, Lhasa yakınlarında inşa edilmiştir. Bunlar Drepung, Sera, Ganden ve Sam-ye'dir.⁽¹⁴³⁾

Drepung

Drepung, "pirinç kümesi" anlamına gelir. Lhasa'nın 4 mil batıda, Tsong-kapa'nın müritlerinden Jam-yang Choeye tarafından 1415/1418'de kurulmuştur. Model olarak, Hindistan'daki Dıya Kataka Üniversitesi alınmıştır. Yüksek tapınakları, birbiri üzerine tıraçalanmış taştan küçük evleriyle, dünyadaki en büyük manastır olduğu ifade edilmektedir. Aslı, yedi lama manastırının bir araya gelmesiyle oluşmuş, yedi ayrı okuldan ibarettir. Bunlar bir tem on dört ayrı Abbot tarafından yönetilmiş, sekiz kolejinde de dini hem seküler eğitim verilmiştir.⁽¹⁴⁴⁾

a

Ng-pa'nın ikinci büyük manastırı olan Sera, Lhasa'nın 2 mil kuzeyinde, yine Tsong-kapa'nın şakirdi Jamchen Choeje tarafından 1419 yılında kurulmuştur ve "Yaban Gülü Çiti" anlamına gelir. İçinde dört kolejle bir üniversite bulunan Sera'nın geniş Tibet, Amdo ve Moğolistan'ın seçkin ailelerinin çocuklarında okutulmaktadır.⁽¹⁴⁵⁾

Ganden ve diğerleri

Ganden, "Neşeli kimseler" anlamına gelmektedir. Manastırın 35 mil kuzey-doğusunda yer alır. Tibet'in en büyük ve en zengin manastırları arasındadır. Gelug-pa (Sarı Şapkalılar) atının üçüncü büyük manastırı olup, 1408/1409 yılında Tsapa tarafından kurulmuştur. İki koleji vardır. Burada, önce metafizik, ezoterik Budizm ve mistisizm öğretilmek-

tedir. Manastırda liderlik miras yoluyla değil, seçimle elde edilmektedir.

Ganden, diğer yüzlercesi gibi, 1959 istilasından sonra, Çin Komünist yöneticileri tarafından tahrip edilmiştir. Kalan kısımları, Çinlilerce büro olarak kullanılmaktadır. Çok dar bölümünde az sayıda keşişin kalmasına izin verilmektedir. Manastır, Çin Kültür Devrimi'nden sonra tamamen tahrip edilmiştir.⁽¹⁴⁶⁾

Diğer önemli bir manastır olan Tashi-Lunpo, Shigatse'de, il Dalay Lama Truppa (1447-1453) tarafından kurulmuş; Pançe Lama'nın (veya Tashi Lama) karargâhı olmuştur. Bunların dışında, diğer önemli manastırlar Sak-ya (1073) ve Nethang (121: Shigatse'nin güney-batısında; Derge (1548) doğu Tibet'te; Kumbum (1578) kuzey-doğuda, Koko Nor Gölü yakınında; Dregu ise, Lhasa'nın 100 mil kuzey-doğusunda yer alır.⁽¹⁴⁷⁾

Tashilhunpo, Shigatse'de, Lhasa'nın güneyinde Tsongpa'nın yeğeni, I. Dalay Lama Gedun-dub (1447-1453) tarafından yaptırılmıştır. Bu ilk Büyük Lama, hayatının önemli bir kısmı burada geçirmiş; burada ölmüştür. Bu manastırın Büyük Laması, Dalay Lamalardan sonra ikinci önem sırasında yerlerini almaktadır. Dört koleji bulunan Tashilhunpo'da, Tantrik ritüeller düzenlenmektedir.⁽¹⁴⁸⁾

Sam-ye, Tibet'te kurulan ilk manastırdır. Sekizinci yüzyıllarında Hintli keşişler Padma Sambhava ve Santaraksita önderliğinde inşa edilmiştir. Lhasa'nın 30 mil kadar güney-doğusundadır. Destansı anlatımlarda, inşaatında gece vakitlerinde şeytanlarla çalıştırıldığı yazılmaktadır. Manastır, biçim olarak, Magadhi Odantapuri mabedi esas alınarak inşa edilmiştir. Mimari üslubundan, evrenin suretini yansıttığı iddia edilmektedir.

Bu manastırın keşişlerinin çoğu, Nyingma-pa mezhebindedir. İçinde bir mabedi, dört koleji ile diğer yapılar bulunmaktadır. Duvarları, eski Hintçe kitabelerle süslenmiştir. Daha büyüklükte kitabeler ise, Çince karakterlerle yazılmıştır. Bu manastır çok Tibetli tarihçi tarafından, Budist araştırmaların merkezi sayılır. Atisa burayı ziyaret ettiğinde, asılları Hin'da bulunmayan çeşitli Hintçe yazmalarla karşılaşmıştır. Bu alanın pek çoğu 1810 yılındaki bir yangında yok olmuşlar⁽²⁾

Sak-ya, 1071'de Tibet'in batısında, Nepal sınırı yakınında inşa edilmiştir. Yedi kat yüksekliğindedir. Üzerine kurulu olduğu küçük toprak parçasının sarı rengi nedeniyle, çok meşhur bir yapıdır (Süryanilerin Deyru'z-Zaferan'ı gibi). Bu manastırın yöneticileri, 1207 yılında Cengiz Han'ın Moğol idaresine yakınlık göstermiş; kendileri de Budist olan Moğollar, Sak-ya manastırı idarecisi olan Büyük Lama Sakya Pandita'yı, Lhasa'da ikâmet etmek üzere yönetime getirmişlerdir. Sakya Pandita, Godon'un dinî öğretmeni olarak atanmış, daha sonra Lamaizm'i tüm ülkede yayması için, Moğolistan'a götürülmüştür.⁽¹⁵⁰⁾

Ra-dang, Kadam-pa mezhebinin bir manastırıdır. Atisa'nın şakirdi Bromton tarafından Lhasa'nın doğusunda 1055 yılında kurulmuştur. İçinde Milarepa'nın altından bir sureti bulunmaktadır.

De-kung, Sakya Lama'nın oğlu Koncho Yal-po tarafından, 1166 yılında yaptırılmıştır. Kargyud-pa mezhebinin en büyük manastırlarındandır.

Nethang, 1213'te, Shigatse'nin güney-batısında; Kumbum, 1578 yılında, kuzey-doğuda, Koko Nor Gölü yakınında; Dregung, Lhasa'nın 100 mil kuzey-doğusunda inşa edilmiştir.

Mindolling, bir Nyingma-pa manastırıdır. Mabnet kısmı dokuz katlıdır. Mabnet, çok ince işçilikle işlenmiş suret ve kitapları barındırmaktadır. Sam-ning de bir Nyingma-pa manastırıdır. İçinde keşiş ve rahibeler, birlikte yaşarlar. Bir hemşire tarafından idare edilmektedir. Bu manastırların dışında, Tibet'in güneyinde Dorje-yu, Marpun, Men-deldem, Bho-lun; doğusunda Derge, Kartok gibi daha birçok manastır bulunmaktadır. Bunların çoğu Nyingma-pa'ya aittir.⁽¹⁵¹⁾

Moğollar arasında Tibet Budizmi'nin yayılması

Tibet Budizmi denilince, Tibetçe ve Moğolca konuşan bütün halkları kuşatan, öncelikle kültürel ve dinî bir fenomen, ikinci derecede politik bir güç akla gelmektedir. Tibet Budizmi'ne ihtidalar Himalaya ülkelerinde, Tibet dışından ihtidalar ise 13. yüzyıldan bu yana, bilhassa 16. yüzyılda, Moğollar ve Mançuryalılar

arasından olmuştur. Moğol kabilelerinin çoğu, Gelug-pa tarikatına (Sarı Kilise) mensuptur.⁽¹⁵²⁾

Cengiz Han'ın ve haleflerinin Budizme sempatisi sayesinde, özellikle küçük oğlu Kubilay zamanında Budizmin Tibet'teki şekli, 13. yüzyılda Moğolistan'da yayılmış, Kubilay Han Lamaizm'i imparatorluğunun devlet dini ilan etmiştir.⁽¹⁵³⁾ Urga'da (Ulan Batur), 'Yaşayan Buda'nın ikâmetgahı olarak Lamaizm'in en büyük mekanları inşa edilmiştir.

1338 yılında Moğol hanedanlığı Ming'lerin isyanı ile yıkılınca, Çinlilerin hâkimiyeti dönemi başlamış ve Lamaizm bir süreliğine çöküntüye uğramıştır. Halihazırda Tibet'in dışında Lamaizm, ağırlıklı olarak Moğolistan'da, Türkistan'da ve Çin'in bazı yörelerinde yaşanmaktadır. Moğolistan 1924 yılında bağımsız komünist bir ülke olduğunda, Tibet Budist cemaatini de kaybetmiştir.⁽¹⁵⁴⁾

Moğolların sahip oldukları bazı inanç esasları ile kültürün, Tibet Budizmi'ni de etkilediği ileri sürülmektedir. Örneğin; taş, ağaç, ateş ve ocak kültü; şaman, büyü ve büyücünün etkisi; ruhla ilgili karışık anlayışları; bütün Moğol, Türk ve Tunguz dillerinde ortak kullanımı olan yüce ilâh Tengri telakkisinin Tibetlileri de etkilemiş olduğu belirtilmektedir. Cengiz Han'ın, yerin ve göğün yaratıcısı ve her şeyin efendisi olan tek bir tanrıya inandığı kaydedilmektedir.⁽¹⁵⁵⁾

1350'li yıllardan sonra Güney Çin, Moğol yönetimine karşı ayaklanmış ve Ming hanedanı kurulmuştur.⁽¹⁵⁶⁾ Yeni hanedan,⁽¹⁵⁷⁾ Moğol imparatorluğunun hepsine sahip olmak istemektedir. Bu amaçla ülkenin din otoritelerini tanıyarak denetimi ele geçirmenin yollarını aramakta, Tibet'in din işlerine karışmaktadır. Bu sıralarda iyi eğitim görmüş, ahlâk bakımından iyi donanımlı Tsong-kapa (1357-1419) etkisiyle, büyük bir dinî ayaklanma patlak vermiştir.

Tsong-kapa, evlenen, zenginleşen, zevke dalan keşişleri görünce, manastırlarda reform yapmaya karar vermiştir. Özellikle Atisa'nın geleneklerini canlandırmış; Kadam mezhebinin gücünden yararlanarak rahipleri saf, basit ve etkin bir hayat sürmeye davet edip maneviyatın ıslah edilmesiyle ilgilenmiş; görüşlerini yayacak insan yetiştirmek amacıyla pek çok manastır kurmuştur.

Bu mezhep, Tibet'in dini hayatında baskın rol oynayacağı noktaya, Moğolların din değiştirmesinden ve Dalay Lâmalık kurumunun ortaya çıkmasından sonra varacaktır.⁽¹⁵⁸⁾

Dayan Han'ın uzun saltanat döneminde (1470-1543) Cengiz Han dönemini hatırlatan otorite kurulmuş; onun ölümünden sonra aşiretleri, çocukları ve torunları paylaşmıştır. Torunları arasında dikkat çeken isim, Tümedlerin komutanı Altan Han'dır (1543-1583). O, daha atası Dayan zamanında fetihlere başlamış, Minglerin Çini'ne karşı savaşmıştır.⁽¹⁵⁹⁾

15. yüzyılda Tsong-kapa tarafından kurulan Sarı Lama Mezhobi, savunucuları olarak gördüğü Doğu Moğol kavimlerini manen fethetmeye gayret göstermiştir. Ordosların önderlerinden Kutuktay Seçen, Tibet'e yaptığı seferden pek çok lama getirmiştir. Bu lamaların Moğolların Lamaizm'e geçmelerinde büyük rolü olmuştur. Diğer taraftan Kutuktay Seçen, Tümedlerin önderi olan büyük amcası Altan Han'ı Lamaizm'e döndürmüştür (1576). "Dalay lama" veya "tale-lama" unvanı da, Altan Han tarafından ihdas edilmiştir. Böylece, dirilen Moğol kudreti, Sarı Mabel'in hizmetine girmiş oluyordu. Bu dönemin hemen ardından, Tibet'in kutsal kitabı Kancur, Tibetçe'den Moğolca'ya çevrilmiştir.⁽¹⁶⁰⁾

17. yüzyılın ilk çeyreğinde, Eski Kırmızı Mabet ruhban sınıfının koruyucusu olan bir Tibet prensi, Çinlilerin de etkisiyle Lhasa'yı ele geçirmiş (1630-1636 arası); bunun üzerine Sarı Mabel'in başı olan Dalay Lama, sofu bir Lamaist olan Koşot hükümdarı Guşi Han (Gusri Han)'ı yardıma çağırmıştır. Guşi Han, eski Bon-po büyücüleri dahil, Dalay Lama'nın bütün düşmanlarını yenmiş, eski Tibet krallarının saray kalıntıları üzerine yeni bir saray yaptırmış (1643-1645) ve bunun üzerine, Sarı Mabel'in hamisi ve vekili ilan edilmiştir. Guşi Han, öldüğü yıl olan 1656'ya kadar, gerçekten "Tibetlilerin Hanı" olmuştur. Koşot krallığının halefleri, Tibet ruhani başkanlığına karşı, Charlemagne'ın papalığa karşı oynadığı rolü oynamıştır; denilebilir.⁽¹⁶¹⁾

Tibet Budizmi'ne girdikten sonra Moğollar, Tibetvârî ruhban tesiri altında savaşçı özelliklerini kaybetmişlerdir. Sarı Mabel'in felsefi nitelikleri bulunmadığından, Moğollar bu dinden yalnızca

ham sofuluğu ve ruhban sınıfını almışlar, lamalarını beslemek endişesiyle sofuluğun ataletine dalarak, ruhların fethinden başka bir şey düşünmez hale gelmişlerdir.⁽¹⁶²⁾

1757 yılı, Çungarların Tibet'e sağladıkları bağımsızlığın sonu olmuş; Moğol hâkimiyetindeki Tibet toprakları, Çin-Mançu İmparatorluğu'nca işgal edilmiştir. Böylece, Moğolların 12. yüzyılın sonunda Cengiz Han ile başlayan tarihi, son Moğol hanedanlığının 18. yüzyıl ortalarında yok olup gitmesiyle sona ermiştir.⁽¹⁶³⁾

Bugün Moğol Budizmi, kendi potansiyelinin farkına varmaktadır. Günümüzde, ülkenin her yerinde örgütlenmiş manastırlar doğmaktadır. Moğolistan'daki en büyük dinî otoriteler, ülke dışından -Tibet ve Hindistan- gelmektedir. Tibetli din önderlerinin, Moğol halkı üzerinde derin etkisi bulunmaktadır. Moğolistan'daki her büyük mabet, Tibet'in sürgün edilmiş lideri Dalay Lama'nın oturacağı bir tahtı da barındırmaktadır.⁽¹⁶⁴⁾

Moğol hayatında dine büyük ihtiyaç vardır. Çünkü din, kültürel açıdan özgürleştirici bir güçtür. Kültürel mirasların önemli sembolleri ve fikirleri, çoğunlukla dini olanlardır. Günümüzde, dünyevî temele dayalı Batı medeniyetinin temel değerlerine karşı "dini milliyetçiliklerin" ulus-devlet için yeni bir temel sağladığı gözlenmekte; dinî-nasyonalist hareketlerin dünya siyasetindeki önemi artmaktadır. Bu tür hareketlerin "radikal düzen değişimi" girişiminde bulunabilecekleri ihtimali, uluslararası sistemde daima göz önünde bulundurulmaktadır. Tibet ve Moğolistan gibi ülkelerde göze çarpan şey, onların dinî kimlik ve değerlerini sağlama almak için, devamlı olarak siyasi hedefe yönelmekte oluşlarıdır.⁽¹⁶⁵⁾

Dalay Lamalık kurumu ve Tibet'te Budizmin şekillenışı

Ming Hanedanı'nın Moğolların yerini almasıyla, Tibet 1358 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Tibet ile Ming krallarının ilişkileri karşılıklı hediyeleşmeler şeklinde sürmüş, Tibetli lamalar ile ticaret erbabı Çin'e davet edilmişlerdir. Bu sıralarda Tibet'te, en büyük reformculardan biri olan Tsong-kapa (1357-1417) tarafından kurulan yeni bir mezhep ortaya çıkmıştır.

Tsong-kapa, yüksek entelektüel kabiliyetiyle dağınık Tibet'in mezheplerini birleştirmiş; ortaya çıkan bu mezhep, Gelug-pa (Sarı Kilise) adını almıştır. Ardından önce kendisi Ganden'de en büyük manastırlardan birini kurmuş, daha sonra kendisi henüz hayatta iken iki müridi tarafından Dre-pung ve Sera manastırları inşa edilmiştir.

Tsong-kapa'nın ölümünden sonra, onun en önemli müridi olan yeğeni Gedun Truppa (öl. 1475) dayısının işini sürdürmüştü; o da Shigatse yakınlarında, 1445'te Tashilhunpo manastırını kurmuş ve bu manastırın Büyük Laması olarak ölmüştür. Böylelikle giderek büyüyen Gelug-pa mezhebinin gücü, diğer mezheplerle aralarındaki mücadelenin artmasına yol açmıştır. Ülke içindeki manastır isyanları nedeniyle Moğollara yaklaşılmış, bu yakınlaşma ise Moğol müdahalesiyle sonuçlanmıştır.⁽¹⁶⁶⁾

Kutsal dinî kişiliğe sahip Büyük Lama'nın otoritesini sürdürmek ve hiyerarşik yapıyı devam ettirmek amacıyla, 15. yüzyılda, onun (ruhunun) uygun bir adayda varlığını devam ettirdiği inancı geliştirilmiştir. Bu dinî hiyerarşi, daha sonra Dalay Lamlık kurumuna zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Hindu inancı olan enkarnasyon, Tibet Budizmi'nin en önemli öğretilerinden biri haline gelmiştir. Sakya mezhebinin aksine Gelug-pa'da lamlar bekâr hayatı sürdürdükleri için, Sakayalardaki gibi, babadan oğula geçen bir hiyerarşik yapılanma artık mümkün değildir.⁽¹⁶⁷⁾ Gelug-pa yönetim silsilesi, enkarnasyon inancıyla aynı zamanda dinî bir biçime büründürülerek, yönetimin Dalay Lamlarca yürütülmesi sağlanmıştır.

İlk Dalay Lama, Tibet'in orta kesimindeki Tashilhunpo manastırının kurucusu ve aynı zamanda başkeşişi de olan, Tsong-kapa'nın yeğeni, Gedun Truppa (1391-1475)'dir. O, merhametli Bodhisatva Avalokiteşvara'nın yeniden bedenlenmesi olarak kabul edilmiştir. Gedun Truppa'nın, daha hayatta iken Budalığa ulaştığına inanılmış, ruhunun da genç bir keşiş olan Gedun Gyatso -Djmatso'ya (1475-1542) girdiği düşünülmüştür. Tarikatın bir sonraki başkanı olan Gedun Gyatso, Lhasa'nın hemen dışındaki Drepung manastırının başkeşişi olmuştur. Manastır, bu tarihten sonra Dalay Lamların başlıca merkezi haline gelmiştir. Gedun

Gyatso'nun da, bir çocuk olan Sonam Gyatso (1543-1588)'da üçüncü enkarnasyon olarak yeniden doğduğuna inanılmıştır.

Sonam Gyatso (III. Dalay Lama), Gelug-pa mezhebinin Büyük Lama'sı, alim ve reenkarne bir Buda olarak Tümed Moğollarının şefi olan Altan Han'ı Budizme ihtida ettirmiş ve onun tarafından 1578 yılında Moğolistan'a davet edilerek kendisine 'Talai' (Moğolca, Okyanus) unvanı verilmiştir. Bu unvan, Gelug-pa "Büyük Laması"nın kalıtsal unvanı olmuştur. Batı dillerine "Dalay" olarak geçen ve bilgeliğin enginliğini simgelediği düşünülen bu unvan, onun iki selefine de ölümlerinden sonra verilmiştir. Gyatso, önceki iki halefinin Tulku'su olarak görüldüğü için, Üçüncü Dalay Lama olarak adlandırılmıştır. Tibet, 15. yüzyıldan beri, Büyük Lama denen ruhanîler tarafından yönetilmektedir. Ülkede 1959 yılında Komünist Çin yönetimi egemen oluncaya kadar Dalay Lama, Tibet'in hem dinî hem siyasî yöneticisi olmuştur.⁽¹⁶⁸⁾

-
- (1) Louis Bazin-James Hamilton, "L'Origine du Nome Tibet", Tibetan History and Language, Editör: Ernst Steinkellner, Wien 1991, 9, 11. ("Töpa", Altay dillerinde "yüksek yer, zirve" anlamına gelmektedir. Bkz. Bazin-Hamilton, 12-13. Hintliler, Tibet'in yüksek dağlarını, tanrıların ikamet ettikleri yerler olarak görmektedir. Bkz. Sir R.A. Stein, Tibetan Civilisation, Stanford Univ. Press 1972, 41-42).
 - (2) Bretschneider, 21-23, 204. (Tibetliler ülkelerine, bilhassa orta kısmına Pö demektir. Bkz. Bell, People of Tibet, 1; Stein, 19. Lamaizm terimi, Tibet dinini anlatmak için kullanılmaktadır. Tibet'liler bu terimi kullanmayı reddetmektedir. Bunun nedeni, bu adlandırmanın, sanki onların Budizminin Asya'daki diğer Budizmlerden farklıymış intibayı verdiğini düşünmeleri nedeniyledir. Bkz. Per Kvaerne, "Tibetan Religions", ERE, XIV/498-499).
 - (3) Kvaerne, Tibetan Religions, ERE, XIV/497.
 - (4) Richardson, A Short History of Tibet, New York 1962, 1, 3; Bell, People of Tibet, 1. (Tibet Otonom Bölgesi, denilince, yalnızca Tibet'in batısı ile, başkent Lhasa'yı da içine alan merkezi kısımlar akla gel-

- mektedir. Bkz. Kvaerne, "Tibetan Religions", ERE, XIV/498. Günümüzde, Tibet Otonom Bölgesi, Türkiye'nin 2.5 misli büyüklüğünde, toplam nüfusu 5 milyon civarındadır. Ancak aynı bölgede yaşayan Çinlilerin sayısı bildirilmemektedir! Bkz. Akman, 34).
- (5) Richardson, 3; Bell, People of Tibet, 2-4; Stein, 19-20.
- (6) Bkz. Bell, People of Tibet, 1; Stein, 21. (Kilometre kareye düşen nüfus oranı Asya'da 114 kişi; Avrupa'da 103; Afrika'da 25; Amerika'da 20 kişi civarındadır. Bkz. Théma Larousse, II/137. Doğu Türkistan Uygur Muhtar Eyaleti Vali Muavini olan Mehmed Emin Buğra'ya göre, 1959 yılı itibariyle Tibet'te 3,5 milyon kişi yaşamaktadır. AnaBritannica Ansiklopedisine göre ise, Tibet'in yüzölçümü 1.228 bin km. kare, 1988 yılı itibariyle nüfusu ise, 2 milyon kişi civarındadır. Bkz. M.E. Buğra, Tibet ve Doğu Türkistan Hakkında Bilinmeyen Siyasi Konular, Ankara 1959, 10; AnaBritannica, Tibet, XX/627. Peder Orazio Della Penna, 18. Yüzyılda Tibet'te 33 milyon nüfusun varlığından söz ederek aşırı davranmıştır. Çin Komünistleri son zamanlarda 1,274,969 rakamını vermişlerdir. Ancak bir önceki yani 1951 yılında, yine Çinlilerin tahmini 3 milyon ile 3,250 bin arasındaydı. Bkz. Richardson, 6).
- (7) Bkz. Richardson, 8-9; Rampa, Üçüncü Göz, 18, 22; Bell, People of Tibet, 7, 9; AnaBritannica, Tibet, 20/627; Stein, 23-25.
- (8) Richardson, 7.
- (9) P.N. Chopra, Social Cultural and Political History of Tibet, New Delhi 1989, 37-38.
- (10) Samuel, 44.
- (11) Bkz. Chopra, 38-39.
- (12) Bkz. Stein, 24-25; Richardson, 9-10; Bell, People of Tibet, 110-111, 115, 118, 222.
- (13) Samuel, 47; Bell, People of Tibet, 30-33, 227.
- (14) Bkz. C. I. Becwith, The Tibetan Empire in Central Asia, New Jersey 1987, 3-4; İdris Şah, Doğu Büyüsü, İstanbul 1996, 260. (Çin tek dilli bir ülke değildir. Kuzey Çin türdeş yapıda olup 1980'li yıllar itibariyle, 950 milyon civarında kuzeyli Çinli Mandarin lehçesi konuşmaktadır. Güneyin engebeli arazi yapısı dillere de yansımış olup türdeş bir yapı göstermez. Altay dilleri ailesine dahil olan Türkçe öbeğini -Uygurca, Kazakça- 20 milyon; Moğolca öbeğini 5 milyon; Tunguz öbeğini yaklaşık 5 milyon insan konuşmaktadır. Güney dillerine ait olan Tay dillerini 20 milyon; Tibet-Birman dillerini ise 8 milyon civarında insan konuşmaktadır. Bkz. Théma Larousse, II/520-521).
- (15) Asya göçerleri arasında ahlâk bakımından en düşük olanların Tibetliler olduğu iddia edilmektedir. Sir Charles Bell, Tibet halkını göçebe çöl kavimlerine benzeterek, onların yılın bazı aylarında ticaret

- yaptıklarını; alışverişe müsait olmayan mevsimde ise yağmaya baş-
vurdıklarını ileri sürmektedir. Bkz. N.M. Prjewalskiy, 239; Bell, Re-
ligion of Tibet, 7.
- (16) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 19; Prjewalskiy, 240; Stein,
41. (Bu durum Tibet'in farklı bölgelerine göre değişim göstermek-
tedir. 17. Ve 18. Yüzyılda Tibet'i ziyaret eden Cizvit Papazları F.
d'Azvedo, I. Desideri ile Sir Charles Bell ve kâşif Heinrich Harrer'a
göre Tibetliler, özellikle ülkenin orta bölgelerinde yaşayanlar, ge-
nellikle iyi kalpli, kibar, dürüst, açık yürekli, şakacı, zeki, kendine
güvenen insanlar olarak anlatılmaktadır. Bkz. Richardson, 10-11).
- (17) Bkz. Ruben, Eski Metinlere Göre..., 22; Turgut Akpınar, Türk Tari-
hinde İslâmiyet, İstanbul 1994, 55; J.K. Fairbank, Çin'in Sömürge-
leşmesi ve Amerika'nın Asya Politikası 1840-1950, Ankara 1969,
81. (Meşhur göçebe kavimler arasında Hunlar, Yüeciler, Moğollar,
İranlılar, Uygur Türkleri ve son olarak Mançular bulunmaktadır.
Bkz. Age., 81-82).
- (18) Eberhard, 147, 154.
- (19) Becwith, 8-9, 179, 183.
- (20) Chopra, 33. (Tibet hükümdarlarının sarayına hizmet eden yabancı-
lar arasında Çinlilerin özel bir yeri vardır. Hükümdarlar Hintliler-
den çok Çinlilere önem verirler. Buna karşılık Tibet alfabesi Hintli-
lerden alınmıştır. Bkz. Roux, 156).
- (21) Bell, People of Tibet, 109, 132, 140, 141.
- (22) Orhan Hançerlioğlu, İnanç Sözlüğü, İstanbul 1975, 637.
- (23) Blondeau, "Les Religions du Tibet", 234.
- (24) Samuel, 10-11, 12.
- (25) Asya'nın semitik olmayan dinlerinin pek çoğu az ya da çok, asketik
yaşama ve manastır hayatına büyük rağbet duymaktadır. Buna bağ-
lı olarak Hinduizm, Budizm, Lamaizm, bağlılarına keşiş olmayı,
kurtuluşun nihai yolu olarak göstermektedir (Bkz. Jean Herbert,
Introduction à l'Asie, Paris 1960, 75, 515).
- (26) Bkz. Stein, Age., 165, 231, 235.
- (27) Rose, 61-64. Bon'un Şamanizm ile ilgisi karışıktır. İlk dönem
Bon'un, Şamanizme benzerliğinden söz edilebilir ancak şu anki
Bon, 7. ve 8. yüzyıllarda Tibet Budizmi ile sentezlenerek geliştiril-
miş ve 'arındırılmış'tır. Bu arındırma işlemi, Budizmin devlet dini ol-
masıyla başlamış, Tson-kapa (öl. 1419) zamanına kadar sürmüştür.
Sonraki Bon'un kurucusu Shenrab Miwo [Gshen-rab], Sakyamuni
Budda'ya eş tutulmaktadır. Bon doktrininin ilk şekillerinin teistik ve
dualistik olduğu da söylenmektedir (Bkz. Hinnells, 67; Murthy, 3,
9; Stein, 229).
- (28) Bkz. Reischauer, 128-129; Kvaerne, "Bon", 277; Stein, 199; İdris

- Şah, 272; Bell, Religion of Tibet, 8, 10; Waddell, "Tibet", ERE, XII, 333, 334.
- (29) Bell, Religion of Tibet, 9, 15, 17.
- (30) Reischauer, 128-129.
- (31) Bkz. Eliade, Dinler Tarihi Sözlüğü, 280; Kvaerne, "Tibetan Religions", ERE, XIV, 498.
- (32) Chopra, 34.
- (33) Mitolojiler Sözlüğü, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, I, 158; Chopra, 34. (Aslında Demonlar, semavî tanrıların emrinde çalışan bir çeşit kolluk güçleridir. Onlar, günahkârları izleyip cezalandırmakta; yaşayanları aldatmak için insan ya da hayvan biçimine girebilmektedirler. Tabiatüstü varlıklar dağlarda, ırmaklarda ikamet etmektedir. Hintlilerde melek, cin; tanrı kavramı birbirine karışmış durumdadır. Demonlarla savaşmak için, tıpkı bazı Hristiyanların yaptıkları gibi, 'cin çıkarma' merasimleri eski dönemlerden beri uygulanmıştır. Bkz. Mitolojiler Sözlüğü, 160; M. Süreyya Şahin, "Cin", İslâm Ansiklopedisi (TDV), 8/5-8).
- (34) Chopra, 34-35, 36. (Budizm öncesi Tibet dininde genellikle dört şeyin arandığı konusunda araştırmacılar hemfikirler: kehanette bulunma, kötü ruhları kovma, büyü yapma mecburiyeti, ölümünden sonra insan ruhuna rehberlik yapma zorunluluğu. Bkz. Robinson, 273).
- (35) Bkz. Chopra, 49; Güngören, Budda ve Öğretisi, 207; Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara 1998, 69; Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, TDK Yayınları, Ankara 1986, 289.
- (36) Bkz. Stein, 241, 242-247; Kvaerne, "Bon", 279; Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, 290; Murthy, 12.
- (37) Bkz. Tibet Journal, C. XXIII, No. 4, 3; ayrıca Bkz. Namgyal Nyima Dagkar, "The Early Spread of Bon", Age., 3.
- (38) Kvaerne, "Bon", 279-280.
- (39) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet, 41; David L. Snellgrove, Buddhism in the Modern World, London 1976, 282.
- (40) Budizmin Tibet'e ne zaman girdiği konusunda farklı tarihler verilmektedir. Bu kabuller, kimilerine göre, kralların bu dini kabul tarihi esas alınarak (7. Yüzyılda); bazılarına göre ise, kralların Budizme ihtidasından sonra Hindistan'a öğrenci gönderme tarihine bakılarak; diğer bazılarına göre ise, Tibet'te ilk manastırın kuruluş tarihi (Samyé'de, 8. Yüzyılın ikinci yarısı) göz önünde bulundurularak yapılmaktadır (Bkz. Richardson, 38-39).
- (41) Conze, A Sort History of Buddhism, 104-106.
- (42) Bkz. Lyons, 35.
- (43) Tibet Journal, C. XII, No. 2, 1998, 90. Tibet'in üç büyük dindar (Budist) kralı: Songtsen Gampo (609-649), Trisong Detsen (704-797) ve Ralpachen (805-835)'dir. Bkz. Snelling, 197.

- (44) Bu isim kaynaklarda, 'Srong-tsan-gam-po' ya da 'Srong-btsan-sgam-po' olarak da geçmektedir.
- (45) Waddell, *The Buddhism of Tibet*., 19-20; Richardson, 28-29. [Tibet hükümdarlarının Budizm'i ülkeye dinî nedenlerle değil, komşu Budist ülkelerde görmüş oldukları daha yüksek kültüre sahip olmak istedikleri için getirdikleri ileri sürülmektedir (Bkz. Hope-Loon, 110). Evlilik bağı ile din değiştirmeler arasındaki ilişki açısından Tibet'in bu ilk dönem tarihi dikkate değerdir. Tibet'e İslâmiyetin girişinde de Müslüman tüccarlarla Tibetli kadınların evliliklerinin büyük rolü olduğuna dikkat çekilmektedir. Bkz. Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, 295-296].
- (46) Waddell, *The Buddhism of Tibet*., 9, 22; F.E. Reynolds-C. Hallisey, "Buddhism: An Overview", ER, II, 343; David-Neél, *Textes Tébetains Inédits*, Paris 1952, 101-102.
- (47) Kaynaklarda ismi, 'Khri-srong Lde-btsan' veya 'Khri-lde-gtsug-btsan' şeklinde de yazılır. İdarede kaldığı yıl olarak, 740-786 tarihleri arası verildiği de görülmektedir.
- (48) Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, TDK Yayınları, Ankara 1986, 280-281; Murthy, 5.
- (49) F.E. Reynolds-C. Hallisey, "Buddhism, An Overview", ER, II, 343; Bell, *The People of Tibet*, 12; Kvaerne, *Tibetan Religions*, 500.
- (50) Bkz. Schlagintweit, 86; Murthy, 18, 42-43; Chopra, 64; Robinson, 4. Baskı: 1997, 274.
- (51) Chopra, 64.
- (52) Bkz. Bell, *The People of Tibet*, 13-14; Richardson, 32; Chopra, 65-66, 67; Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, 284. [Ralpachen de, Çin'de bazı yerler fethetmiş; o, Çin'le antlaşma imzalamış, bunun belgesi olarak üç ayrı yere, taş sütunlara kazınmış kitabeler diktirmiştir. Bu manada kral, Budizmin gelişmesi için çalışmış, rahiplik kurumunun yayılması için rahiplere toprak desteğinde bulunmuştur. Kral Ralpachen, dindar bir kral olmakla beraber yönetimde başarısız olarak değerlendirilmektedir. Devlet işlerini seçilmiş keşişlerin ellerine bırakmıştır. 48 yaşında iken kardeşi Lang Darma'nın (838-900) kışkırtması sonucu öldürülmüştür. (Bkz. Snelling, 198-199)].
- (53) Bkz. Bell, *The People of Tibet*, 13-14; Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, 284. (Hintli önder Atisa'nın gelişine -1042- kadar, Tibet ile ilgili fazla bilgi elde edilememektedir. Bkz. Richardson, 32; Chopra, 65-66, 67).
- (54) Murthy, 40-41.
- (55) Bkz. Murthy, 41-42. Chopra, 64; Murthy, 18-19.
- (56) Bkz. Chopra, 50; Murthy, 19, 43.
- (57) Bkz. Blondeau, *Les Religions du Tibet*, 251; Waddell, *The Buddhism of Tibet*, 24.

- (58) Bkz. Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 25-26; Schlagintweit, 86; Murthy, 19. Chopra'ya göre, 767 yılında gelmiştir (Bkz. Chopra, 49).
- (59) Bkz. Chopra, 49; Bell, *Religion of Tibet*, 37.
- (60) Bkz. Comte, 22; Robert Bleichsteiner, *L'Eglise Jaune*, Payot, Paris 1937, 67, 68; Murthy, 43-45.
- (61) Hope-Loon, 114.
- (62) Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, 281. (Marko Polo, birkaç yüzyıl sonra Padma Sambhava'nın doğduğu Keşmir halkının o tarihte bile 'puta-tapar' olduğunu söylemekte; halkın, büyücülerin aşırı güç sahibi olduğuna inandıklarını söylemektedir. Bkz. Waddell, *The Buddhism of Tibet*, 26-27).
- (63) Eliot, III, 385.
- (64) Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, 281-283.
- (65) Murthy, 45-46.
- (66) Murthy, 5, 8-9.
- (67) Namgyal N. Dagkar, "The Early Spread of Bon", *The Tibet Journal*, XIII, No. 4, 1998, 4, 5, 21.
- (68) Robinson, 4. Baskı, 1997, 275-276.
- (69) Roux, 225, 226.
- (70) Bkz. Ligeti, *Bilinmeyen.*, 292. [Tibet'lilerin, Harun er-Reşîd zamanındaki (786-809) Rafî' b. Leys isyanını (806) desteklerine dair rivayetler bulunmaktadır. Bkz. Barthold, *Moğol istilasına Kadar Türkistan*, 21-218. Bu tarihten önce Çin-Tibet savaşında (791) Hoten'i işgal eden Tibet'lilere karşı Araplardan yardım isteyen Çin'lilere, Harun er-Reşîd'in yardım gönderdiği ve Tibet ordusunun Araplarca yok edildiği rivayetler arasında yer almaktadır. Yükselen Tibet gücünü geri döndüren, Arap halifeliği olmuştur. Harun er-Reşîd, Tibet'lilere karşı Çin'lileri desteklemiştir. 842'den sonra Tibet'liler, bir daha çıkmamak üzere yüksek dağlarla çevrili ülkelerine geri dönmüşlerdir. Bkz. Gumilöv, 505; Beckwith, 38; Richardson, 29; Roux, 227].
- (71) Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, 286.
- (72) Murthy, 40; Bell, *Religion of Tibet*, 53.
- (73) Blondeau, *Les Religions du Tibet*, 258.
- (74) Roux, 230; Bell, *The Religion of Tibet*, 49-50.
- (75) Murthy, 47-48; Chopra, 50; Rose, 72.
- (76) Murthy, 22, 48.
- (77) Murthy, 49; Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 35-36; Bell, *Religion of Tibet*, 56, 59. (Atisa'nın eserleri konusunda, Bkz. Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 36).
- (78) Bkz. Robinson, 4. Baskı 1997, 276-277; Anuruddha, 43.

- (79) Bkz. Chopra, 50; Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, 286.
- (80) Bell, The Religion of Tibet, 65, 67, 69.
- (81) Roux, 230-231.
- (82) Roux, Orta Asya, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, 230-231. (Bon Dininde, Işık ve Tanrı'yla bütünleşme konusu üzerinde durulmaktadır. Bu durum, Bon üzerinde çok açık İran etkilerinin olduğunu gösterir. Zaten Bon Dininin düzenleyicisi olan Gshen-rab, "yabancı bir ülkede", "batıda" dünyaya gelmiştir. Gshen-rab'ın efsanevi kişiliği vardır. Ruhları kontrol edebilir; şeytani ruhları evcilleştirebilir. Hastalıkları tedavi eden mucizevi güçleri bulunmaktadır. O, evli olup, çocukları da bulunmaktadır. Bkz. Murthy, 2-3).
- (83) Bkz. Bell, Religion of Tibet, 61-64.
- (84) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 65, 67; Robinson, 278.
- (85) Samuel, 486-487.
- (86) Bkz. E. Steinkellner, Tibetan History and Language, Wien 1991, 271-272; Samuel, 487, 488.
- (87) T.V. Wylie, "Khubilai Khaghan's First Viceroy of Tibet", Bkz. Ligeti, Tibetan., II, 391, 403.
- (88) Chopra, 67.
- (89) Chopra, 68.
- (90) Blondeau, Les Religions du Tibet, 260.
- (91) Bkz. Bell, People of Tibet, 167, 189; Eliot, III, 397, 398.
- (92) Bkz. Murthy, 25-26, 39; Schlagintweit, 46; Robinson, 4. Baskı, 280.
- (93) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 58; Waddell, "Lamaism", ERE, VII/787.
- (94) Bkz. Chopra, 51; Snelling, 205.
- (95) Bkz. Schlagintweit, 46-48; Eliot, III, 398; Waddell, The Buddhism of Tibet., 72-73.
- (96) Coşge, Buddhism -Its., 208, 209.
- (97) Bkz. H.A. Rose, Religious Life of Indian People, New Delhi 1991, 73; Budda, 334; Murthy, 26-27; Snelling, 205.
- (98) Bkz. Hinnells, 238; Snelling, 206.
- (99) Rose, 73.
- (100) Blondeau, Les Religions du Tibet, 267.
- (101) Bkz. Chopra, 51; Robinson, 4. Baskı, 276-277; Anne-Marie Blondeau, "Le Bouddhisme Tibétain": Bkz. Encyclopedia des Religions, III/157; Budda, 333; Rose, 75; Eliot, III/399.
- (102) Bkz. Snellgrove, 284; Snelling, 201; Murthy, 31-32.
- (103) Bkz. Rose, 72-73; Hinnells, 177.
- (104) Bkz. Eliot, III, 398; Samuel, 500-501.
- (105) Bkz. Murthy, 36-37; Waddell, The Buddhism of Tibet., 69-70; Snelling, 202.
- (106) Hinnells, 281.

- (107) Bkz. Chopra, 51; Blofeld, 41; Budda, 336-337.
- (108) Bkz. Rose, 74-75; Blofeld, 40; Hinnells, 177; Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 64, 68-69; Eliot, III, 398-399.
- (109) Bkz. Murthy, 32-36; Hinnells, 178; Waddell, *Lamaism*, 788; Snelling, 202-204.
- (110) Bkz. Arvon, *Le Bouddhisme*, Paris 1959, 96-97; Hinnells, 131; Rose, 75.
- (111) Bkz. Anuruddha, 46-48; Samuel, 499-500; Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 58, 59; Waddell, "Lamaism", 787; Snelling, 206.
- (112) Bkz. Chopra, 51; Blofeld, 41; Schlagintweit, 47; Budda, 329-330; Samuel, 506.
- (113) Bkz. Hinnells, 131; Robinson, 4. Baskı, 284-285; Rose, 75; Snelling, 207.
- (114) Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 58-59.
- (115) Bkz. Murthy, 37-39; Rose, 76.
- (116) Rose, 77.
- (117) Blofeld, 41; Samuel, 502.
- (118) Bkz. Reischauer, 110-111; Eliot, I, 275-276; Humphreys, 238; Edward J. Thomas, *The History of Buddhist Thought*, London 1971, 249.
- (119) Bkz. Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 156; Budda, 339. [Tibet'te tercüme faaliyetleri dönemine rastlayan zaman diliminde, dünyanın batı tarafında iki kültür daha aynı faaliyeti yürütmektedir. Charlmagne (768-814), Latin edebî mirasını Frank krallığına; Arap dünyasında ise Harun Reşid (763-809) önce Süryanice daha sonra Sanskritçe'deki mirası; oğlu Me'mun, doğrudan Grekçe'den tercümelerle Arapça'ya aktarmıştır. 840 yılından itibaren Franklar, Araplar ve Tibetliler entelektüel hareket gerçekleştirmişlerdir (Bkz. Beckwith, 183). Tibetçe'deki bu tercüme külliyyatı 1723-1746 arasında basılmıştır. Ancak kağıt basımı Çin'deki kalitenin çok altında olduğu için, basılı malzemenin okunması zor ve basımın bir kısmı hatalıdır. Tibet'in birçok kutsal kitabı İngilizler ve Pekin'deki Rus elçi personeline Avrupa ve Kalküta'ya getirilmiştir. Tibet Budist Kutsal Literatürünün önemli bir kısmı Leningrad'da bulunmaktadır. Bkz. Schlagintweit, 51].
- (120) Bkz. Murthy, 22-23; A. Wayman, "The Inerlineary-Type Commentary in Tibetan": Bkz. Ligeti (Editör), *Tibetan.*, II, 369-370; Robinson, 4. Baskı, 281-282. Nyingma-pa Tantralarını, Nyingma alimi Ratna Lingpa (140-1478) "Yüz bin Nyingma Tantraları veya Nyingma Gyudbum" adıyla toplamıştır.
- (121) Bkz. Blondeau, "Le Bouddhisme Tibétain", 157, 160; Reischauer, 110-111; Murthy, 22; Alex Wayman, "The Interlineary-Type Com-

mentary in Tibetan": Bkz. Ligeti, Tibetan..., II, 369-370.

(122) Kvaerne, "Bon", ERE, II/278-279.

(123) Bkz. Vergilius Ferm, "Buddhism: Bkz. An Encyclopedia of Religion, New Jersey 1959, 98; Budda, 339; Humphreys, 202. Budist Kanonuna Tripitaka (Üç Sepet) denilmekte; Sutra/Sutta, Vinaya ve Sastra/Abhidharma veya yorumlardan oluşmaktadır. Tripitaka'nın Sanskrit versiyonu Pali uyarlamasından farklı olup Çince, Tibetçe, Moğolca ve Mançurca'ya çevrilmiştir (Bkz. Ferm, 98). Kancur, Moğolca'ya Sakya Pandita'nın gözetimi altında 1310 civarında çevrilmiştir. Kancur'un yayınlanması Pekin'de 1411'de; Tibet'te ilk tam yayını ise, Narthang'da 1742 yılında gerçekleştirilmiştir (Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 158-9; Robinson, 4. Baskı, 282; Hinnells, 179).

(124) Bkz. Blondeau, 156; Thomas, 249. (Kancur'daki Tantrik koleksiyon, sadece 10. Yüzyıldan bu yana Tibet'e girmiş olan yeni Tantraları içine almaktadır. Nyingma-pa'nın "eski" Tantraları ise, Jigma Lingpo (1729-1797) tarafından "Eski Geleneğin Yüz bin Tantrası" adıyla derlenmiştir (Bkz. Hinnells, 179). Bilindiği gibi, Bon Dini mensupları da Budizmi taklit politikası gütmüşler; kendi kutsal metinler koleksiyonunu yine aynı adla oluşturmuşlardır. Bkz. Stein, 241).

(125) Bkz. Schlagintweit, 49-50; Waddell, The Buddhism of Tibet., 159-164; Budda, 339-340; Thomas, 285. Sekizinci yüzyıldan 11. yüzyıla kadar geçen zaman diliminde tercüme edilen Tantralara "Eski"; sonrakilere "Yeni" Tantralar denilmektedir (Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 164. Kancur'un bölümlenmeleri için bkz. Eliot, III, 373-375.

(126) Bkz. Anuruddha, 186-187; Wayman, "Buddhism: Schools of Esoteric (Tantric) Buddhism", ER, II, 474. Kancur ve Tancur'un neşri, Macar Tibetolojist Alexander Csoma de Körös'ün 1834-1836 yıllarındaki analizlerine dayanılarak yapılmıştır. Kancur, el yazmalarıyla çoğaltılmakla birlikte onun son iki yüzyıldır ağaç bloklarla bas-kısı da yapılmaktadır. Narthang, Derge ve Tashilhunpo manastırlarında baskı sistemleri bulunmaktadır (Bkz. Eliot, C. III, s. 381).

(127) Bell, People of Tibet, 73.

(128) Bkz. Samuel, 410; Ferm, 98; Eliot, III, 376; Blondeau, Les Religions du Tibet, 269.

(129) Bkz. Schlagintweit, 50; Waddell, The Buddhism of Tibet., 164; Bell, Religion of Tibet, 46.

(130) Bkz. T. Malanova, "On the Sanskrit Subhasita-Literature in Tibet", Bkz. Ligeti (Editör), Tibetan..., II, 141; Budda, 341. Kancur ve Tancur'un analizini ve yayınlanmasını, 19. Yüzyıl ortalarında ünlü Macar Tibetolojisti A.C. de Körös yapmıştır.

- (131) Bkz. Sh. Bira, "Some Extracts From Sh. Damdin's Manuscript Copy of the Hu-lan Deb-ther", Bkz. Ligeti (Editör), Tibetan., Budapest 1984, I, 59, 61.
- (132) Marek Mejer, "A Contribution to the Biography of Vasubandhu from Tibetan Sources", Bkz. Ligeti (Editör), Tibetan., II, 161-162, 391-392.
- (133) Bkz. Tibetan Book of the Dead (LXXXIV+249 s.), Editör ve Çeviren: Dr. Walter Yeeling Evans-Wentz / Lama Kazi Dawa-Sandup, (İlk Basılış 1927), Oxford Univ. Press 1960..
- (134) Bkz. Comte, 23-24; Ellwood, Words of the., 162, 164. Tibet'in Ölüler Kitabının, ölenin yararlanması için, ölümden sonraki yollar üstüne ritüel metinleri okuyan rahibin varlığı nedeniyle şamanıl yapıda olduğu söylenebilir (Bkz. Eliade, Şamanizm, 478).
- (135) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 255; Samuel, 309; Chopra, 55. Budist Samgha'nın gelişmesi ile bu topluluğu iskan mecburiyeti doğmuştur. Tibetçe, Gonpa "ıssız yer, bilim evi" anlamına gelen manastırlar, yerleşim alanlarına fazla uzak olmayan yerlere kurulmaktadır. Keşişlerini dünyadan el etek çektiler ve eğitmeyi amaçlayan bu kurumlar daha sonraları Üniversiteler halini almıştır. Hindistan'da Nalanda, Vikramasila, Vallabhi, Jagaddal, Odantapuri bunlardandır. Tibet'te zamanla 3 binin üzerinde manastır inşa edilmiştir (Bkz. Murthy, 50-51; Schlagintweit, 114; Eliot, III, 400).
- (136) Bkz. Schlagintweit, 96; Waddell, "Lamaism", ERE, VII, 785.
- (137) Bkz. Chopra, 50-51; Elizabeth Lyons, Buddhism, University of Pennsylvania 1985, 36.
- (138) Bkz. Blondeau, Les Religions du Tibet, 288; Chopra, 37-38.
- (139) Bkz. Chopra, 55. (Manastırlar; kültürel değerleri korumakta, örneğin kutsal metinleri muhafaza etmektedir. Ayrıca oralar, artistik yaratıcılık -oyma, boyama, süsleme- ve geleneksel becerilerin aktarıldığı mekanlardır. Bunun yanında, toplumun hastaneleri olup tıp bilgisi de buralarda öğretilip uygulanmaktadır. Bunun dışında, okul görevini de yerine getirerek eğitim faaliyetinde bulunmaktadır. Günümüzde ise bu işler genel olarak devletlerce yerine getirilmektedir. Bkz. Ishii, 24-27).
- (140) Bkz. Samuel, 319, 533.
- (141) Bell, Religion of Tibet, 130, 131, 136.
- (142) Bkz. Chopra, 38-40; Rampa, Üçüncü Göz, 102.
- (143) Chopra, 40.
- (144) Bkz. Chopra, 55-56; Rampa, Üçüncü Göz, 49.
- (145) Bkz. Chopra, 56; Waddell, The Buddhism of Tibet., 269.
- (146) Bkz. Chopra, 55; Murthy, 53; Bell, Religion of Tibet, 96.
- (147) Chopra, 55-56.

- (148) Bkz. Waddell, *The Buddhism of Tibet...*, 231; Chopra, 56; Murthy, 53-54.
- (149) Murthy, 52; Bleichsteiner, 68; Waddell, *The Buddhism of Tibet...*, 266-267.
- (150) Chopra, 66-67; Waddell, "Lamaism", 786.
- (151) Bkz. Chopra, 56.
- (152) Bkz. Snellgrove, 277, 288; Bleichsteiner, 13.
- (153) Ferm, 102. Kubilay'ın niçin, hayranı olduğu Çin'in dini olan Çin Budizmi yerine Tibet Budizmi'ni seçtiği anlaşılamamıştır. Tercihinde, istilası güç bir ülke olan Tibet'in coğrafi durumu ile bu halkın Moğollara olan benzerliğinin etkisi olduğu sanılmaktadır (Bkz Eliot, III, 355).
- (154) Bkz. Arvon, 99-100; Snellgrove, 277-278.
- (155) Bkz. Bleichsteiner, 30-36.
- (156) Çin, bir millet değil, imparatorluk oluşumudur. Etnik değil, politik bir birimdir. Çin medeniyeti, çok çeşitli kabilelerin geniş bir alanda birleşmesi sonucu oluşmuştur. Moğollar bütün Çin'e hakim olan ilk yabancılardır. Moğollar da tek ırk değildir. Kubilay zamanına gelindiğinde, imparatorlukta birbirinden bağımsız dört ayrı hanlık vardır: Çağatay Hanlığı, İlhanlılar, Altınordu ve Kubilay'ın doğudaki hanlığı. Kubilay, kendi ülkelerine yakın olduğu için Pekin'i başkent yapmıştır. Moğollar din işleriyle daha çok ilgilenmişlerdir.
- (157) Belli başlı Çin hanedanları şunlardır: Tang (618-960); Sung (960-1279); Yuan (1279-1368: Moğol Hanedanlığı); Ming (1368-1644: Güney Çin'li Hanedan); Mançu (1644-1911): Kuzey Çin'li, Son hanedan; Çin'in refah ve sükunet dönemi (Bkz. Donald A. Mackenzie, Çin ve Japon Mitolojisi, İmge, Ankara 1996, 244, 318; Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1987, 258, 262; Fairbank, 82, 86, 90; Grenard, 179).
- (158) Roux, 338-339.
- (159) René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, 469-470.
- (160) Grousset, 472-473.
- (161) Grousset, 480-481.
- (162) Grousset, 473.
- (163) Grousset, 493, 495. Mançu valisinin 1911'de, o zamanki adı Urga olan Ulan Batur'dan ayrılması, modern Moğolistan'ın başlangıcını oluşturmuştur. 1921 Moğol devrimiyle yeni yönetimin ilk icraatlarından birisi, düzenin sağlanmasına yardım etmesi için Rus güçlerinin bir süre daha ülkede kalmasını istemek olmuştur. Rus güçleri ne yapıp edip bu süreyi 70 yıla çıkarmışlardır. Bu tarihten önce ülkenin erkek nüfusunun kabaca yüzde kırkı lama'dır. Ulan Batur'da

Tibet ve Moğol tarzında birçok mabet varmış. Bu tarihten sonra bunlar yıkılarak yerine Sovyet-tarzı taştan abideler yapılmıştır (Bkz. Mark Juergensmeyer, Yeni Soğuk Savaş –Dinî Milliyetçilik Seküler Devleti Tehdit Ediyor, İstanbul 2001, 188, 191, 192).

(164) Juergensmeyer, 188-190, 196.

(165) Bkz. Juergensmeyer, 11-12, 13, 17, 134.

(166) Bkz. Chopra, 69-71; Schlagintweit, 97.

(167) Chopra, 72.

(168) Bkz. Chopra, 73; Snellgrove, 285; Robinson, 4. Baskı, 287-288. (Tibetliler Dalay Lama'ya, Rgyal-ba Rinpoche -Büyük Değerli Fatih-adını verir; Dalay Lama, 'Bilgelik Okyanusu' anlamına gelmektedir. Bkz. Dalai Lama, Bilgelik Okyanusu, 104).

İKİNCİ BÖLÜM

Tibet'te Dini Hiyerarşik Yapılanma ve
Diğer Ülkelerin Bu Yapıyla İlişkileri

Tibet Budizmi'ne ait bazı anlayışlar

Reenkarnasyon ve ezeli Buda anlayışı

Hint inanışlarında, Tanrısal bir varlığın, dünyadaki haksızlık ve kötülöklere karşı koymak, iyileri koruyup, kötöleri yok etmek ve doğruluğun yerleşmesi için çağdan çağa var olduğu (reenkarnasyon) anlayışı bulunmaktadır. Tanrı veya tanrılar bu görevlerini kendi bedenleriyle değil, insan veya hayvan biçiminde, değişik bedenlerdeki zuhurlarıyla yerine getirmektedirler. Mahayana Budizmi'nde ise, Budalığa eriştikten sonra, canlı varlıklara yardım etmek amacıyla, yaşadıkları semavi yurtlarından ayrılarak tekrar yeryüzüne dönen Buda anlayışı bulunmaktadır. Menşei tam olarak bilinmemekle beraber, fasılalı enkarnasyon fikri, M.Ö. 200 yıllarında, Hindistan'da gelişmiş bu fikir, Budizm üzerinde gerçek ve derin bir etki yapmıştır.⁽¹⁾

İnsandan insana reenkarnasyon inancı, Tibet'in yüksek rahiplerinin otoritelerini sürdürmek amacıyla, 15. yüzyılda Tibet Budizmi'nin en önemli akidelerinden birisi halini almıştır. Bu anlayış, Dalay Lamalar, Pançen Lamalar ve yüksek Lamalarda görölmektedir.

Tibet Reenkarnasyon inancının, onların Tanrı anlayışları, Buda ve Bodhisatva yorumlarıyla doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Mahayana Budizmi'ne göre beş ezeli Dhyani Buda, âlemin beş asli unsuru olarak görölmektedir. Budalar, bu dünyaya ait varlıklar olmadıkları için, onlar ancak zuhurlarıyla, yani Dhyani Bodhisatva halleriyle bu dünyada iş gördüğüne inanılmaktadır. Bu sebepten, Bodhisatva anlayışı, tüm kuzeyli Budistlerin en önemli inancı halini almıştır. Tibetli Budistler, Mahayana'nın bu öğretisini ge-

liştirmiş, kendi dini ve siyasi önderlerini Bodhisatvaların yeniden zuhuru saymışlardır. Tibetliler en çok, merhameti ile simgelenen Avalokiteşvara'yı benimsemiştir. Tibetlilere göre, onları maymun-ken insana dönüştüren de Avalokiteşvara'dır.⁽²⁾

Lama reenkarnasyonu fikri, Tibet Budizmi'ne has bir özelliktir. Bu anlayış, 14. yüzyılda "Siyah Şapka" Karma-pa tarikatı içinde gelişmiş, kısa bir süre sonra da Tibet Budizmi'nin bütün okullarınca uyarlanmıştır. Tibet'te bütün manastırların Büyük Lamaları, Buda'ların ve Bodhisatva'ların yeniden bedenlenmiş hali olarak görülmektedir. Bu uygulamada kimi pratik faydaların gözetildiği bir gerçektir. Çünkü, Tibet Budizmi'nin Gelug-pa mezhebinde evlilik yasaklanmıştır. Bundan dolayı, dinî otoritenin devamının sağlanması nesep yoluyla olamayacağı için, daha saygın olan böyle bir yola başvurulduğu söylenebilir. Büyük lamaların 'yeniden doğuş' inancı sayesinde dinî otorite tartışmasız olarak tespit edilmiş olmaktadır. Tibet Budistlerinde yalnızca Sak-ya mezhebinde, otorite nesep yoluyla sağlanmaktadır.⁽³⁾

Lama enkarnasyonu anlayışına göre, büyük manastırlardan birinin idarecisi olan lama veya Dalay Lama öldüğünde onun 2-3 yaşlarında bir çocuk bedeninde yeniden dünyaya geldiğine inanılmaktadır. Yeni doğan çocuğu keşfetmek amacıyla bilgin lamalarca çeşitli araştırma metotları denenmektedir. Keşfedilen bu çocuk küçük yaştan itibaren lamalar gözetiminde çeşitli eğitimlere tabi tutulmakta; 18 yaşlarına geldiğinde, Tibet'in dinî ve siyasi gücü kendisine emanet edilmektedir.⁽⁴⁾

Reenkarnasyon inancı, insanın iki ayrı bedenden (unsurdan) oluştuğu fikrine dayanmaktadır. Buna göre, fiziki bedenin ölümünden sonra ruh bir süre sonra yeni bir fiziki bedene bağlanmaktadır.⁽⁵⁾ Enkarnasyon ve reenkarnasyon inancı din tarihinde hep varlığını sürdüregeliniş olmakla birlikte, çocuk reenkarnasyonu inancı yalnızca Tibet Budizmi'ne has bir özelliktir. Bu inanış, ilgili manastıra prestij de kazandırmaktadır.⁽⁶⁾

Reenkarne olmuş lamalar silsilesiyle ilgili teorinin, 15. yüzyıldan önceye ait olmadığı belirtilmektedir. Bu teori, ortodoks Budistlerin, Karma sonucu tekrar doğuşu ile karıştırılmamalıdır. Teori, Tsong-kapa'nın (öl. 1417) ölümünden az önce, Gelug-pa'nın

'Birinci Büyük Laması'nca geliştirilmiş olmalıdır. Ancak reenkarne lamalar teorisinin gerçek nedenlerini ve doğuş zamanını tam olarak belirlemek zordur.⁽⁷⁾

Beşinci Büyük Lama kendisini, halk tarafından pek sevilen Sron-btsan-Gampo'nun yeniden bedenlenmesi ilan etmiş; daha önceleryse Kral, Tibet'te Chenresi olarak bilinen, "rahmet ve şefkat Tanrısı; her şeyi gören bir Allah; dağlar ruhu" Avalokiteşvara'nın enkarnasyonu ilan edilmiştir. Avalokiteşvara, özellikle, ruhların tenasühünü tanzim eden, insanları cennetle mükafatlandıran bir "Tanrı" olarak algılanmaktadır.⁽⁸⁾

Lamaların enkarnasyonu ve reenarnasyonu inancının bir başka mantığı, vahyin (gerçeğe ulaştırıcı bilgi) taşınması ve aktarılması ile ilgilidir. Buna göre, ilâhî ilhamların Bodhisatvalardan, silsile-i meratip içinde, Asanga, Atisa, Tsong-kapa aracılığıyla, Tibet'in Büyük Lamaları'na aktarılması daha uygun görülmüştür.⁽⁹⁾

Tsong-kapa'nın yeğeni ve sonrasında halefi olacak ve aynı zamanda I. Dalay Lama ilan edilecek olan Gedun Gyatso (1475-1543) zamanına kadar, Gelug-pa'nın Ganden manastırının idaresi seçimle sağlanmaktaydı. Bundan sonra ise, rakip Sakyapa'nın tevarüs yoluna benzer bir tarzdaki hiyerarşik yapılanma Gelug-pa'da da görülecek; ancak daha sonraları Gelug-pa'da tevarüsün, lama reenarnasyonu yoluyla olması benimsenecektir.⁽¹⁰⁾

Ölen bir Büyük Lama'nın ruhunun kime geçtiği bazı gayretler sonucu öğrenilmektedir. Büyük Lama öldüğünde, Tibet'in büyücüleriyle seçkin bilgin lamaları toplanarak yeni doğan bir çocuk aramaya başlarlar. Öncelikle bazı kehanet ve işaretlerle reenarnasyonun olacağı yön tahmin ve tayin edilmekte; belirleme işleminde lamalara, vizyonlar yardımcı olmaktadır. Bazı durumlarda Dalay Lama'nın kendisi de nerede doğacağını ölmeden önce belirtmektedir. Dalay Lama'nın öldüğü zamanda doğan bir çocuk aranmakta, belirlenen çocuğa birtakım testler uygulanmaktadır.⁽¹¹⁾

Reenarnasyon inancı yalnızca Dalay Lamalarla ilgili değildir. Tibet Budizmi'nin diğer tüm mezhepleri içinde, günümüzde de reenkarne olmuş lamalar bulunmaktadır. Örneğin, önemli Nyingma Üstadı olan Dingo Khyentse Rinpoche (doğ. 1910),

Jamyang Khyetse Wangpo (1820-1892)'nın enkarnasyonu olarak bilinmekte aynı zamanda bir tertön kabul edilmektedir.⁽¹²⁾

Günümüzdeki reenkarne olmuş lamalardan bir diğeri de, Nyingma tarikatının son yöneticilerinden olan Dudjom Rinpoche (1904-1987)'dir. Dudjom, Lingpa (1835-1904)'nın enkarnasyonu olduğu iddia edilmektedir. Evli olan ve Tibet'ten ayrıldıktan sonra Darjeeling'e yerleşen Dudjom Lingpa, daha sonda hem doğuda hem de batıda pek çok ülkeye davet edilmiştir. Reenkarne olmuş diğer lamalar arasında şu isimler dikkati çekmektedir:

Tibet Budizmi'nin bütün okulları konusunda üstat ve otorite sayılan Jamyang Khyetse Chökyi Lodrö (1896-1969), Ri-mé hareketinin belli başlı önderlerinden Jamyang Khyetse Wangpo'nun (1820-1892) reenkarasyonu olarak kabul edilmektedir.

Modern Milarepa olarak adlandırılan ve pek çok yayını bulunan 16. Gyalwa Karmapa Kalu Rinpoche (doğ. 1905)'nin, Jam-gön Kontrül Lodrö Thaye'nin reenkarasyonu olduğu ileri sürülmektedir.⁽¹³⁾

Namkhai Norbu Rinpoche (doğ. 1938), Adjom Drukpa'nın reenkarasyonu olarak kabul edilmiştir. 16 yaşında Tibet gençliğini temsilen Çin'e gitmiş; 1960-1964 arasında G.Tucci tarafından İtalya'ya davet edilmiş, daha pek çok ülkeye seyahatlerde bulunmuştur. İngilizce ve İtalyanca bilen Namkhai Norbu Rinpoche, evli ve iki çocuk sahibidir.⁽¹⁴⁾

Serkong Rinpoche (1914-1983) son Dalay Lama'ya ders veren kişilerdendir. Marpa'nın oğlu Darmadodey'in reenkarasyonu olarak görülmüştür. 1954 yılında Dalay Lama ile Çin'e gitmiş, yakın danışmanı olarak, Dalay Lama ile çalışmaya devam etmiştir.

Sogyal Rinpoche (doğ. 1940), Rimed hareketinin enkarne lamasıdır. Sutralar ve Tantralar konusunda uzmandır; Delhi, St. Stephen's College'de felsefe okumuş; Londra ve Paris'te dersler vermiş; Dalay Lama'nın 1973'teki ilk Avrupa gezisinde yanında bulunmuştur.

Sopa Geshe Lhoundup (doğ. 1923) Tibet'te doğmuş; Sera manastırında yetişmiştir. Dalay Lama'nın 1959'daki Geshe sınavlarında onu imtihan edenler arasındadır. 1963 yılında New Jersey'e, Lamaist Budist Monastery'ye gitmiştir. Tibet ve Hindistan'da araştırma yapması için kendisine Fulbright bursu verilmiştir.⁽¹⁵⁾

Lama, Lamaizm ve Dalay Lamalık anlayışı

Tibetçe lama kelimesi, “dinî öğretmen” anlamına gelmektedir. Gerçi, ilk zamanlarda Budist öğretilerini, yetişmiş bir üstat-tan, yetenekli bir öğrenciye aktaran lamalığa benzer bir durum (guru), genel olarak Hinduizmin ve Budizmin önemli bir yanını oluşturmaktadır. Tibetlilerin önemle üzerinde durdukları konu, dinî öğretmen (lama) olmaksızın bir kimsenin hiçbir ilerleme kaydedemeyeceğidir.

Lamalar, toplumun geleneklerini devam ettiren, yeterince donanımlı idarecilerdir. Bazı yüksek lamalar aynı zamanda, sivil ve askerî işlerde, hükümette bölge yöneticisi olarak görev yapmaktadır. Bu yöneticiler genelde Sarı Şapka Mezhebi'nin enkarnе olmuş lamalarıdır. Önemli görevlerin bir kısmı, Dalay Lama'nın özel hizmetini görenlerce yürütölmektedir.⁽¹⁶⁾

“Dalay” unvanı, “Okyanus” manasında Moğolca bir kelime olup, ilk defa 1578 tarihinde kullanılmaya başlamıştır. Bu unvanı ilk olarak, Moğol hükümdarı Altan Han, Gelug-pa tarikatının üçüncü sıradaki Büyük Lamasına vermiştir. 1578 tarihinden sonra unvan, Dalay Lamaların ardılı olarak doğanlarının her birine verilmiştir. 2003 yılında halen hayatta olan 14. Dalay Lama'nın adı, Tenzin Gyatso'dur.⁽¹⁷⁾

Lamalık ve Büyük Lamalık

Tibet dilinde bla-ma, “üstün olan” anlamında gelmekte; Tibet Budizmi'nde dinî öndere ad olarak verilmektedir. Önceleri, Sanskrit “guru”yla eşanlamlı olarak, yalnızca manastır yöneticileriyle büyük öğretmenler için kullanılan terimin kapsamı, Arapça'daki “şeyh” kelimesi gibi, bugün bir saygı ifadesi olarak, Tibet manastırlarındaki bütün rahip ve keşişleri kapsayacak biçimde genişletilmiştir.

Lamalardan bir kısmı, basit ölümlüler olarak manastırlarda yaşarlar. Bu kimselerin, bazı Büyük Lamaların yeniden bedenleşmesi olduklarına inanılmaktadır. Bu türden lamalar arasında en üstün tutulanlar, 1959'a değin Tibet'in siyasal yöneticiliğini de

yürüten Dalay Lama silsilesidir. Onların ardından Pançen Lamalar gelmektedir. Pançen Lamaları da büyük azizlerle bilgelerin bedenleşmesi olan büyük, orta ve küçük lamalar izlemektedir.⁽¹⁸⁾

Kadınlardan da lama olabilmektedir; “gelong-ma” adı verilen bu tür lamaların sayıları çok azdır. Tibet’te her ailenin en büyük oğlunun lama olması adeti yaygındır. Lamalar doğum, ölüm, evlilik ve hastalık gibi durumlarda halka yardım etmektedir.⁽¹⁹⁾

Lama ile “keşiş” (gelung) arasında birtakım farklar vardır. Şüphesiz gelunglar da manastır yemini etmektedir; ancak, gelung’lardan, evli ruhbanlardan ve laiklerden de lama olabilmektedir. Artık her keşiş lama sayılmakta ancak lamalık keşişlikten daha fazla anlam ifade etmektedir.⁽²⁰⁾

Her lamanın (gelong), kutsal metin araştırmalarını ve günlük ibadetini yapabileceği, kendisine ait bir hücresi bulunur. Her hücrenin içinde de küçük bir tapınak yer alır. Burada, Üstat Buda’ya ve lamanın koruyucu tanrısı’na (Yi-dam) ait suretler vardır. Her lama, gecenin belli bir saatinde kalkarak, Buda’ya, Yi-damına ya da semavi Guru’ya mantralar veya ilâhiler okumak zorundadır.⁽²¹⁾

Lamalar, Tibet halkının günlük hayatında da önemli bir role sahiptir. Örneğin, yeni bir inşaata başlanacağı zaman, lamaya danışılır; inşaat yerinin yapı için uygun olup olmadığı sorulur. Bundan maksat, söz konusu mekanda kötü ruhların varlığını araştırmaktır. Bunun yanında, yeni doğan çocuğun ismi ebeveyni tarafından değil, ünlü ve yüksek rütbeli bir lama tarafından verilir. Yine bir başka dikkat çeken bir nokta da, lamaların yemek için asla dilenmemesi; yerine, emirlerindeki keşişlerden birisinin yiyecek toplamasıdır.⁽²²⁾

Manastırın dahili işleri dışında başka bir işle meşgul olmayan lamaların bütün uğraşları, manastırları çevreleyen bahçelerini güzelleştirmek, gün boyunca dua silindirlerini çevirmek ve tanrı suretlerine tazimde bulunmaktan ibarettir. Manastırlarda yaşayan lamaların büyük çoğunluğunun eğitim seviyesi düşüktür; Çin edebiyatından biraz nasibi olana, harikulade insan gözüyle bakılmaktadır. Sarhoşluk veren likör içmelerine izin yoktur; ancak çoğu hastalıklarını bahane ederek, ibadet esnasında ulusal likörleri

olan Chong'u içerler. Sikkim lamaları da, arpadan elde edilen fermentasyonlu Lepchas'ı bol miktarda tüketmektedirler. Hayvansal beslenme yasak olmasına rağmen bir misafir olduğunda onun adına etli ziyafet verilebilmektedir. Yine, Sakyamuni'nin domuz eti yedikten sonra öldüğü de çok yaygın bir rivayet olarak lama manastırlarında anlatılmaktadır.⁽²³⁾

Lamaların halkın üzerinde hâkim olduğu Budizm anlamında Lamaizm, yalnızca Tibetliler ve Moğollar üzerinde değil, Çin'in değişik bölgelerinde yaşayan ve sayıları 200'e yaklaşan millî azınlıkların bazıları üzerinde de etkili olmuştur.⁽²⁴⁾ 1845 yılında, Tibet'in batısında halkın 1/13'ünün, Spiti'de 1/7'sinin lama olduğu söylenmektedir. Sikkim'de ise, manastır ve lamaların hem sayısı fazla hem de çok etkilidir.⁽²⁵⁾

Lamaizm adlandırması

Tibet ve Moğolistan'da benimsenmiş olan Budizme, yaygın olarak Lamaizm denilmektedir.⁽²⁶⁾ Tibet Budizmi'ne geçtiğimiz yüzyılda Batılı bazı araştırmacılarca verilmiş bir ad olarak Lamaizm tabiri, ilk defa Köppen tarafından, 1859 yılında kullanılmıştır. Köppen bu adlandırmayı, Tibet'teki Budizmin teknik bir adı olarak kabul etmiştir. Tibet konusunda uzman ve bu konuda sistematik olarak yazı yazan ilk kişi olan Emil Schlagintweit ise 1863 yılındaki yazılarında Lamaizm tabirini kullanmamıştır.⁽²⁷⁾ Lamaizm adlandırması, Tibet dininde dinî öğretmenin (lama) rolünün önemini vurgulamak üzere kullanılmaktadır. Bazı araştırmacılar, "Lamaizm" terimiyle, Buda'nın öğretilerinden farklı olarak üretilmiş bir sistemi kastetmektedir.⁽²⁸⁾

Eğer öğretinin, yetenekli bir öğrenciye, dinî bir eğitici (lama) tarafından aktarılması kastediliyorsa bu durum, yalnızca Tibet Budizmi'ne has bir uygulama değildir. Aynı durum Budizm'de, Hinduizm'de, hatta diğer geleneksel, küçük veya büyük birçok dinde de görülmektedir.⁽²⁹⁾ Bu arada, Tibetlilerin kendi Budizmlerine Vajrayana adını verdikleri de gözden uzak tutulmamalıdır.⁽³⁰⁾ Bazı bilim adamları, Tibet Budizmi'ni diğer Budizmlerden esaslı surette ayırdığı için, Lamaizm adlandırmasının doğru bir tanımlama olamayacağı düşüncesini taşımaktadır.⁽³¹⁾

Lamaizm adlandırması ile aslında, yalnızca Tibet dini anlaşıl-mamalıdır. Lamaizm, Hinduizm gibi, mutlak bir teokrasi ile bir-likte, hem dinî hem sosyal sistemleri kuşatmaktadır. Hinduizm gi-bi o da, sadece mezhepleri ve tarikatları içinde ele alınabilmekte-dir. Lamaizm bugün, Tibet'te ve Moğolistan dışında, Çin, Rusya, Ladak, Sikkim ve Bhutan'da da yayılmıştır.⁽³²⁾

Rusya İmparatorluğu, 19. yüzyılın sonlarında, Lamaist hal-kın sayısını, Kırgızlar, Kalmuklar, Baykal Gölü yakınındaki Sibiryա Buryatları olmak üzere, 200 bin civarında göstermektedir. Man-çurya'nın 3 milyonluk nüfusunun önemli bir bölümü de Lamaist-tir. Aynı şekilde, aynı dönemlerde Nepal ve Bhutan nüfusunun ço-ğunluğu Lamaisttir. Lamaizm, Sikkim'de devlet dinidir.⁽³³⁾

Dalay Lamalık

Dalay Lama, Tibet Budistleri arasında yaygın olan Gelug-pa (Sarı Şapka) mezhebinin başkanına verilen unvandır. 1959 yılın-da Komünist Çin yönetimi Tibet'te egemen oluncaya kadar, Ti-bet'in hem dinî hem de siyasî yöneticisi olmuştur.⁽³⁴⁾

İlk Dalay Lama, Tibet'in orta kesimindeki Tashilhunpo Ma-nastırı'nın kurucusu ve başkeşîşi olan Gedun Truppa (1391-1475)'dir. 14. yüzyılda başlayan lamaların yeniden doğacağı inancı uyarınca da halefleri, onu merhametli Bodhisatva Avaloki-teşvara'nın⁽³⁵⁾ vücut bulması (zuhuru) olarak kabul edilmiştir.

Dalay Lama silsilesinin bir sonraki kişisi Gedun Gyatso (1475-1542), Lhasa'nın hemen dışındaki Drepung Manastırı'nın başkeşîşi olmuştur. Bu tarihten sonra Drepung, Dalay Lamaların başlıca merkezi halini almıştır. Gedun Gyatso'nun halefi, yani üçüncü Büyük Lama Sodnam Gyatso (1543-1588), 1577 yılında ziyaret ettiği Tümed Moğollarının hükümdarı Altan Han'dan, Ti-betçe "okyanus" sözcüğünün Moğol dilindeki karşılığı olan ta-le unvanını almıştır. Batı dillerine "dalay" olarak geçen ve bilgeliğin enginliğini ve derinliğini simgelediği düşünülen bu unvan, başke-şîşin iki selefine de ölümlelerinden sonra verilmiştir. Büyük Lama olarak adlandırılan Drepung manastırı idarecileri, bu tarihten sonra Dalay Lama olarak adlandırılmıştır.

III. Dalay Lama'nın ölümünden kısa bir süre sonra, onun yeniden doğumu kabul edilen Yontan Gyatso (1589-1617), IV. Dalay Lama olarak, Altan Han ailesi içinden (onun torununun oğlu) keşfedilmiştir. Bu lama, yeniden dünyaya geliş zinciri içinde Tibetli olmayan tek Dalay Lamadır.

Dördüncünün yerini alan ve "Büyük Beşinci" adıyla anılan Ngabang Lobsang Gyatso (1617-1682), Tibet'te Gelug-pa tarikatının egemenliğini kurmuştur. Dalay Lama, 1642 yılında lâik bir naibin siyasi danışmanlığında, Tibet'in dinî ve dünyevi idarecisi olmuştur. Dalay Lamalar aynı zamanda, feodal Avrupa'daki papalar gibi, dünyevi idarecidir.⁽³⁶⁾

Çoğu genç yaşta ölen Dalay Lamaların ikisi, farklı bir şöhrete kavuşmuştur. İlki, Beşinci Dalay Lama, "Büyük" olarak dünyevi gücü temsil etmiştir. Diğeri, Altıncı Dalay Lama (1683-1706), romantik şiirler yazan, zevk düşkünü biri olarak bilinmektedir. Altıncı Dalay Lama, genellikle konumuna pek uygun davranmamıştır. Kadın dostlarının olduğu ve onlara aşk şiirleri yazdığı söylenen bu lama, Moğollar tarafından görevine son verilip askerler tarafından Çin'e götürülürken, yolda ölmüş/öldürülmüştür.⁽³⁷⁾

Dalay Lamalardan yedincisi Kalsang Gyatso (1708-1757), tahta 1721'de çıkmıştır. Onun döneminde bir iç savaş yaşanmış; Çinli Mançular Tibet üzerinde egemenlik kurmuştur.

Sekizinci Dalay Lama (1758-1804), Nepal'den gelen Gurkaların ülkeyi istilasıyla karşılaşmış; Çinlilerin yardımıyla onları yenmiştir. Siyasetle ilgisi pek az olmuştur.

Dokuzuncu (1805-1815); Onuncu (1816-1837); On birinci (1838-1856) ile On ikinci (1856-1875) Dalay Lamalar dönemi, reşit olamadan genç yaşta ölen/öldürülen Dalay Lamalardan oluşmaktadır. Lhasa'nın yönetimi, 19. yüzyıl boyunca, Lhasa'daki dört Gelug-pa gompası'nın reenkarne lamaları arasından seçilen Naiplerce yürütülmüştür.⁽³⁸⁾

Dalay Lamaların önemli bir kısmının öldürülmesinin sebebi olarak, yerel idarecilerin veya gücü elinde bulunduranların yeni çocuk enkarnasyonu yetersiz bulmuş olmaları gösterilebilir.⁽³⁹⁾

Onüçüncü Dalay Lama Thubten Gyatso (1875-1933), büyük bir kişisel otoriteyle hüküm sürmüş; 1911'de Çin Mançu haneda-

nına karşı başlatılan ayaklanmayla, dağınık Çin kuvvetlerini ülkeden atmıştır. Bu durum ona, bağımsız bir devletin başkanı olarak Tibet'i yönetme imkanı vermiştir.

Öndördüncü Dalay Lama, Tenzin Gyatso (1935 -), Çin'in Qinghai eyaletinde Tibetli bir ana babadan dünyaya gelmiş; 1940'da Dalay Lama olmuş; ancak 1950 yılında ülkeyi işgal eden Komünist Çin kuvvetlerine karşı Tibet halkının başlattığı ayaklanmanın başarısızlığa uğramasından sonra, 1959'da Hindistan'a sığınmıştır.

Dalay Lamaların Tibet'in dinî ve siyasi hayatında önemli yeri vardır. Dalay Lama veya reenkarne lama öldükten sonra, hiyerarşide bir sonrakinin belirlenmesi bazı ayrıntılar içerir. Onun yeniden bedene bürünmesi, ölümünden birkaç gün sonra, ruhunun yeni doğan bir çocuğun ruhuna girmesiyle olmaktadır. Bu çocuğun belirlenmesi ise, Lhasa'daki Büyük Lama'nın uygulayacağı bazı işlemlerle sağlanır. Bazı durumlarda Dalay Lama, ölmeden önce belirli bir yeri veya aileyi işaret edebilir.

Söz konusu test sırasında, belirlenen çocuk veya çocuklara birçok eşya gösterilmekte ve ölen Lamaya ait özel eşyaları (tespih vs.) tanıması beklenmekte; bunu başardığı takdirde, onun gerçek enkarnasyon olduğuna hükmedilmektedir. Daha sonra, tespit edilen çocuk, dinî eğitim alması için ailesiyle birlikte Lhasa'ya götürülmekte ve ailesine saray yakınında bir ikâmet tahsis edilerek, çocuklarını günün belirli saatlerinde ziyaret etmelerine izin verilmektedir. Çocuğa ayrıca dinî bir isim de verilmektedir.⁽⁴⁰⁾

Yeniden bedenleşmiş bir lamanın doğumunu saptama süreci, özellikle siyasal sonuçları olan Dalay Lama seçiminde büyük bir titizlik gerektirmektedir. Reenkarne lama inancı, aynı zamanda, siyasî sistemin bir aracı olarak da anlaşılmalıdır.⁽⁴¹⁾

Sarı Kilise'nin oluşması ve bazı Dalay Lamalar

Moğol etkisi ve Dalay Lamalık

Budizm Moğolistan'a 8. yüzyılda girmiş, bu dönemde Kubilay hanedanı da Budizmi kabul etmiştir. Ancak, güneyli Ming Hanedanı, Moğolları Çin Seddi'nin kuzeyine, anayurtları Moğolistan'a atınca, Müslüman olan diğer Moğol kabileleri ile Cengiz oğullarının arası açılmıştır. Dayan'dan (öl. 1543) sonra hanlık çeşitli dallara ayrılmıştır.⁽⁴²⁾

Dayan Han'ın üçüncü oğlundan olma torunlarından, 1507'de doğan Tümedlerin prensi Altan Han⁽⁴³⁾ (1543-1583), yeğeninin oğlu Ordos Hükümdarı Kutuktay Seçen'in yardımıyla, Mingler, Oyratlar ve Tibetlilere karşı savaşmış; 1542'de Çinlileri ağır bir yenilgiye uğratarak büyük ganimetler elde etmiştir. Daha sonra Kuku-Nor, Tibetlilerini yenerek ülkelerini ele geçirmiş; ancak Moğollar, ilk oğlun tahta geçmesi kuralını uyguladıkları için, hükümdar olma hakkını Çakarlara vermişlerdir. Altan, yetenekli olmaktan çok doğuştan elde edilen hakka önem veren bir kuralla dışı bırakıldığı için, çok üzülmüştür. Ancak Tibetliler ona beklenmedik bir biçimde saygınlığını kazanma fırsatı sunmuşlardır.⁽⁴⁴⁾

Bilindiği gibi, 16. yüzyılın ilk yarısından beri Tibetli rahipler, Moğol kabilelerinin Budizme geçmesi için uğraşmışlardır. Altan Han, Moğolları Tibet Budizmi'nin yeniden düzenlenen Gelug-pa (Sarı Külah) mezhebine sokmuş; 1580 yılında Gelug-pa mezhebini önderi Sonam Gyamtso'yu ülkesinde bir kral gibi ağırlayarak, kendisine "Dalai=Okyanus Lama"; yani, "Evrensel Lama" unvanını vermiş ve onu tüm lamaların şefi konumuna yükseltmiştir. Bu unvanın belli bir dönemin içinde sıkışıp kalmaması, bir kuruma

dönüşmesi için de, ilk Dalay Lama, Gelug-pa mezhebinin kurucusu olan Tsong-kapa'nın aynı zamanda müridi ve halefi olan yeğeni Gedun Truppa (1391-1475)'dan itibaren başlatılmıştır. Onun, Sodnam Gyatso'nun ruhunda yeniden dirildiği ileri sürülmüştür. Sodnam Gyatso da resmî olarak üçüncü Dalay Lama unvanını almıştır. Bu mezhep, Altan hükümdarlığının resmî dini olmuştur. Sonraki Dalay Lama'lar, Tibet'te Gelug-pa'ya göre çok daha fazla kurumlaşmış olan Karma-pa (Kızıl ya da Siyah Külâh) mezhebini Moğolların askeri yardımıyla yıkarak, ülkenin önce dinî sonra da siyasal yöneticileri olmuşlardır.

Dalay Lama da, Altan Han'ın ruhunda Kubilay'ın yeniden dirildiğini kabul etmiştir. Böylece Altan Han bir anda Kubilay'ın kendisi olarak, yüce hanların üzerine yükseltilmiştir. Doğal olarak böyle bir yapılanma Moğolların lama dünyasına girmesine neden olmuştur.⁽⁴⁵⁾ Bu tarihten sonra Moğolların dünyevi iktidarıyla Tibetlilerin ruhanî iktidarı arasında yakın bir işbirliği kurulmuş ve Moğollar Tibetlilerin dinlerini kabul etme süreci hızlanmıştır.⁽⁴⁶⁾

Önemli Dalay Lamalar

III. Dalay Lama Sodnam Gyatso

Sodnam "Djamtsö" (1543-1588), zeki bir din alimi, hırslı bir misyonerdir. O, Moğolistan'ı ziyaret etmiş, 1578 yılında Tümedlerin prensi Altan Han'ı Budizme ihtida ettirmiştir. Aynı yıl, Han tarafından davet edilerek, kendisine Talé (Dalai=Okyanus) unvanı verilmiştir. Okyanus (Hikmet Üstadı) olarak görülen yeni Dalay Lama, iki halefinin tulku'su kabul edildiği için, bu unvan önceki iki selefine de uygulanmış; kendisi Üçüncü Dalay Lama ilan edilmiştir.⁽⁴⁷⁾

IV. Dalay Lama Yontan Djamtsö (1588-1615), Moğol soyundan, Altan Han'ın torununun oğludur; etnik köken olarak Tibetli olmayan tek Dalay Lama budur. On dört yaşına kadar ülkesinde kalmıştır. Sonra Pançen Rinpoche tarafından takdis olunmak üzere, Lhasa'ya gelmiştir. Moğol Dalay Laması, hastalık yüzünden 1615'te ölmüştür.⁽⁴⁸⁾

V. Dalay Lama, Ngavang Lobzang Gyatso

İlk yıllarda Dalay Lama'lar Tibet'te büyük yankılar uyandırmamıştır. Dördüncü Dalay Lama, Moğol Hanı ailesinde doğmasına rağmen, Gelug-pa'ların iktidara taşınması, V. Dalay Lama'nın idaresi (1617-1682) zamanından önce olmamıştır. "Büyük Beşinci" adını alan bu Dalay Lama'nın, Ngavang-Lobzang-Thubtan-Jigsmad-Gyatso'nun (öl. 1682) gelişyle Tibet'te yüksek bir din sınıfı oluşmuştur.⁽⁴⁹⁾

Tüm Oyrat (Kalmuk) federasyonları 1620'ye doğru Lamaizmi kabul etmiş ve şefleri, oğullarını Tibet'te eğitime alışkanlığı edinmiştir. Bu sıralarda Kırmızı Tarikat'ın (Karma-pa) koruyucusu Tibetli bir prensin Lhasa'yı işgal etmesi (1630 ve 1636) üzerine, Sarı tarikat (Gelug-pa) bu durumdan rahatsız olmuş ve Dalay Lama, Koşotların şefi Gusri Han'ı yardıma çağırmıştır. Han, Tibet'e iki başarılı sefer düzenlemiş; Karma-pa'lar yenilmiş; Dalay Lama ülkenin hükümdarı olarak atanmıştır. Dalay Lama da bunun karşılığında Gusri Han'ı "Kilisenin koruyucusu" ilan etmiştir. Gusri Han (öl. 1655)'ı başa getiren, herkesin Büyük Beşinci olarak adlandırdığı Dalay Lama'dan başkası değildir.⁽⁵⁰⁾

Onunla Tibet, kelimenin tam anlamıyla bir din devleti haline gelmiştir. Dalay Lamaların Lhasa'daki kışlık sarayı Potala da onun yönetimi sırasında yapılmıştır. 40 yıl idarede kalan bu Dalay Lama, hem dinî hem siyasî başkanlığı elde etmiştir. Tibet'in geleneksel devleti 1642-1959 yılları arasında Dalay Lamalarca yönetilmiştir.⁽⁵¹⁾

17. yüzyıldan itibaren, Tibet'in politikasında dört faktör göze çarpmaktadır:

- 1) Gelug-pa veya Sarı Kilise çok güçlenmiş ve diğer mezheplere karşı baskı uygulamıştır.
- 2) Tibetli şefler ve halk Sarı Kilise'ye saygılı olmasına rağmen, tek yürek değildir; eski mezhepleri de unutmamışlardır. Halk, Çinlilere muhalif, Moğollara ise sempati ile bakmaktadır.
- 3) Moğollar geçmişin muzaffer günlerini tekrarlamak istemekte; bu nedenle de onları zafere taşıyacaklarını umdukları bütün lamalara saygı göstermektedir.

- 4) Çinliler, Moğolların durumunun farkında olarak onları sakin tutmanın yollarını aramakta; bu arada, sınırlarında, dinden kaynaklanan siyasi gücü de izlemektedir.⁽⁵²⁾

Beşinci Dalay Lama'nın yaptığı çok önemli işler vardır. Bunlardan ilki, Koşot Moğollarını Tibet kralına karşı kışkırtarak, manevi ve dünyevi otoriteyi, Çin'in himayesini de sağlayarak kendisinin ve gelecek Dalay Lamaların ellerine bırakmasıdır. Bunun dışında, reenkarnasyon doktrinini genişleterek Pançen Lamalık (Pançen-Rinpoche) kurumunun oluşmasını da sağlamıştır. Hocası Lobzang Chökyi Gyaltsen'i Tashilhunpo manastırına yönetici olarak atamış ve onu, Avalokiteşvara'nın manevi babası sayılan Buda Odpagmed'in (Sanskritçe Amitabha) enkarnasyonu ilan etmiştir.

Çinli yazarlar son Pançen Lama (1935'ten önceki, yani XIII. Dalay Lama zamanındaki)'yı dokuzuncu, Tibetliler ise altıncı olarak kabul etmektedir. Bu durum, Pançen Lamaların, kurumun başladığı tarihten itibaren mi sayılacağı yoksa Dalay Lamalar gibi, öncesindeki üç üstadı da kapsayıp kapsamayacağı tartışmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Tibetlilerce Dalay Lama'nın hem dinî hem dünyevî lider olarak, Pançen Lama'ya olan üstünlüğü tartışılmamaktadır.⁽⁵³⁾

1645'ten başlayarak, Potala Sarayı Dalay Lamaların ikâmet yeri olmuştur. V. Dalay Lama, Potala sarayını şimdiki halinde yeniden inşa etmiştir. Avrupalılar ilk defa, onun görev yıllarının başlarında Tibet'e girmiştir.⁽⁵⁴⁾ Beşinci Dalay Lama, aynı zamanda alim ve yazardır. Onun, Merhamet Bodhisatvası Avalokiteşvara'nın enkarnasyonu olduğu 'keşfedilmiş'tir.

"Büyük Beşinci" olarak adlandırılan Dalay Lama, Tibet'e barış getirmiş; dini ve dünyevi gücü bir kişinin elinde birleştirmiş; ülkede dinî disiplini sağlamıştır. 1682 yılında ölümünün ardından bir dizi olaylar baş göstermiş ve sonunda bu karışıklıklar, Tibet'in iç işlerine Çinlilerin karışmaları ile sonuçlanmıştır. Ömrünün son yıllarında, onun tabii çocuğu olduğuna inanılan Sangyé Gyatso, yönetimde kendisine yardımcı olmuştur.

Çinli bakış açısına göre, Gusri yerine yönetime gelen Lobzang Han, Dalay Lama'nın ölümünden Sangyé Gyatso'yu sorum-

lu tutarak onu öldür(t)müştür. Bunun üzerine Dzungar (Çungar) Moğolları Lobzang'a savaş açmış; Çin Mançu imparatoru da Tibet'i savunmak ve Lobzang'a yardım için ordu göndermiştir. Tibetli bakış açısına göre ise, birkaç yıl içinde yeni Dalay Lama (Tsangyang Gyatso) keşfedilmiş, Lhasa yakınlarında eğitimden geçirildikten sonra da 1696 yılında taç giydirilmiştir.⁽⁵⁵⁾

Altıncı Dalay Lama, Tsangyang Gyatso (1683-1706)'nın konumuna uygun davranmadığı; içkiye, müziğe ve kadına düşkün olduğu ileri sürülmektedir. Önceki lamanın ölümü gizli tutulduğu için, ancak 15 yıl sonra, yani 1697'de Dalay Lamalığı onaylanmıştır. Lamalar, Avalokiteşvara'nın onu bırakıp başka bir lamaya geçtiğine kanaat getirmişlerdir. Bu nedenle Lobzang Han, başka bir Dalay Lama belirlemiştir.⁽⁵⁶⁾

XIII. Dalay Lama, Ngavang Lobzang Gyatso

Onüçüncü Dalay Lama 1874 yılında doğmuş; ailesiyle birlikte Lhasa'ya götürülmüş, çocukluğunu Potala'da geçirmiştir. Ona, Ngabang Lobsang Thoubdan Djamtsö (Gyatso) adı verilmiştir. Onun idarede olduğu dönemde İngilizler ve Çinliler Lhasa'yı işgal etmişlerdir. Onüçüncü Dalay Lama büyük bir kişisel otoriteyle hüküm sürmüştür. Tam gücünü ancak 1895 yılında elde eden Dalay Lama, hayatında iki defa ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştır. İlkinde, 1904'te Hindistan sınırından Tibet'i işgal eden İngiliz askerleri yüzünden Moğolistan'a gitmiş, uzun bir süre Moğolistan ve Çin'de dolaşmıştır. İkincisinde, Lhasa'ya dönüşünden kısa bir süre sonra (1910) bu defa Çinli işgal güçlerinden kurtulmak amacıyla Hindistan'a gitmiştir. İki yılı aşkın bir süre zamanının çoğunu Darjeeling'de geçirmiştir.

Mançu hanedanı 1911'de yıkılıp Çin'de cumhuriyet ilan edince, Ngavang Lobzang Gyatso Çinlileri Tibet'ten atmış, 1913'ten ölüm yılı olan 1933'e kadar bağımsız bir hükümetin başkanı olarak kalmıştır. 1914'te dünya savaşı başlayınca, İngiltere tarafında savaşmak amacıyla onlara asker desteğinde bulunmuştur. İngiliz Hindistan'ında sürgünde yaşaması, Dalay Lama'da reformist fikirlerin gelişmesine yardımcı olmuş; halkın refahını artırmak için

mücadele etmiş aynı zamanda bir ordu kurmuştur. Onun Tibet için önemi, ancak 17. yüzyıldaki V. Büyük Dalay Lama ile karşılaştırılabilir. Çin-Tibet ilişkilerinin Reformlar dönemi boyutu, bu Dalay Lama zamanında yaşanmıştır.⁽⁵⁷⁾

XIII. Dalay Lama, yıllardır ergenlik çağına ulaşmadan ölen/öldürülen seleflerinin aksine, ülkesini kendi dilediği gibi yönetebilmiştir. Tibet halkının hayat standardını yükseltmiş; güçlü bir ordu ilk defa onun zamanında oluşturulmuştur. Yine, batılı tarzda eğitim almaları için yurtdışına öğrenci onun zamanında gönderilmiş; hidroelektrik santrali kurulmuş; posta ve telgraf hizmetleri başlatılmış; para ve pul bastırılmıştır.⁽⁵⁸⁾

XIV. Dalay Lama, Tenzin Gyatso

On dördüncü Dalay Lama (Gyalwa Tenzin Gyatso) doğu Tibet'te, Amdo'nun Takster köyünde, 1935 yılında Tibetli bir annesinden dünyaya gelmiştir. Ondan başka iki aday daha bulunmuş, ancak sınavı onun geçtiği açıklanmıştır. 1939'da Lhasa'ya getirilmiş; 1940'ta Potala'da taç giyerek Dalay Lama olmuş ve altı yaşındayken eğitimine başlamıştır. Doğu Tibet 1950 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nce işgal edilince, 15 yaşındaki Dalay Lama Hint sınırına gitmiş ve Lhasa'ya, antlaşma sağlandıktan sonra dönebilmştir. 1954 yılında Çinli komünist liderlerle görüşmek amacıyla Pekin'e; 1956 yılında da, Pançen Lama ile birlikte, Buda'nın 2500. Doğum Yılı Kutlamaları nedeniyle Hindistan'a gitmiştir. Son sınavını, Jokhang Tapınağı'nda Mönlam Festivali sırasında veren Tenzin Gyatso, 25 yaşında, Geshe Lharampa derecesiyle onurlandırılmıştır. Daha sonra, Komünist Çin kuvvetlerinin Lhasa'yı işgalinden sonra, 1959 yılı Mart ayında, halen sürgünde yaşamakta olduğu Hindistan'a sığınmış ve 1963 yılında, Hindistan'ın kuzeyinde Dharamsala'da, Tibet'in demokratik anayasasını oluşturmuştur. Doğuya ve batıya pek çok seyahatlerde bulunan XIV. Dalay Lama'nın, kendisinin yazdığı veya kendisi adına yazılan çeşitli kitapları bulunmaktadır.⁽⁵⁹⁾

XIII. Dalay Lama öldüğünde, son Dalay Lama Tenzin Gyatso'nun doğmasına henüz iki yıl vardır. XIII. Dalay Lama'nın ölü

bedeni yazlık saray Norbulingka'ya, güney yönüne bakacak şekilde konmuştur. Bir iki gün sonra, ölü bedeninin yüzünün doğuya doğru yön değiştirdiği görülmüştür. Başka birtakım işaretler de, yeni Dalay Lama'nın nerede aranacağını işaretleri olmuştur. Son Dalay Lama Tenzin Gyatso da Tibet'in kuzey doğusunda, Dokham bölgesindeki Takster köyünde doğmuştur.

Takster de, diğer Tibet köyleri gibi tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir. Bölge düzlük olup, buğday, arpa ve bazı meyve türleri yetişmektedir. Köy halkı uzun boyludur. Son Dalay Lama'nın geniş bir ailesi olup, annesi on altı çocuk doğurmuş; ancak bunların dokuzu, bebek denecek yaşta ölmüştür. Tenzin Gyatso'nun iki kız, dört erkek kardeşi vardır.⁽⁶⁰⁾

Dalay Lama'nın eğitimi altı yaşında başlamıştır. Eğitimin ilk unsurları okuma, yazma ve ahlak ağırlıklı olmakla birlikte, astroloji ve kompozisyon derslerine de büyük önem gösterilmektedir. Yüksek öğrenime geçildiğinde, Sanskritçe, diyalektik, sanat ve el işleri, metafizik ve din felsefesi konularına ağırlık verilmektedir.⁽⁶¹⁾

Son Dalay Lama, kırk yıldan bu yana sürgün olarak, Himalaya Dağları'nın Hindistan eteklerinde küçük bir kasaba olan Dharamsala'da yaşamaktadır. Kasabada, küçük bir avlunun çevresinde Tibet hükümet binaları, tapınak ve kütüphane bulunmaktadır. Sürgündeki Tibet parlamentosunun, kırk altı milletvekili vardır. Dharamsala, dağların tepesinde küçük bir oyuncak ülke görünümündedir.⁽⁶²⁾

Hayatı boyunca bekâr yaşamış olan son Dalay Lama, başkalarıyla kişisel iletişim kurmada son derece başarılı; tüm bir milletin özgürlük umutlarını ve düşlerini üzerine yüklediği bir insandır.⁽⁶³⁾

Pançen Lamalık Kurumu

Tibet Kilisesi, 15. yüzyılda iki Büyük Lama arasında ikiye bölünmüştür. Dalay Lama, "Okyanus" unvanıyla ve Avalokiteşvara'nın enkarnasyonu şeklinde görülmek suretiyle Potala'da ikâmet etmekte; Pançen Lama (Pançen Rinpoche), "Büyük Mücevher Pandit" veya "Tashi Lama" ise, Amitabha'nın enkarnasyonu kabul edilerek, Tashilhunpo manastırında yaşamaktadır.⁽⁶⁴⁾

Pançen Lamalar, tıpkı Dalay Lamalar gibi yüksek enkarnasyonlardır. Her ikisinin de ilk enkarnasyonunun 14. yüzyılda ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Son Dalay Lama, Pançen Lamaların herhangi bir dünyevi otorite üstlenmediklerini iddia etmektedir. Ona göre, yaşça küçük olanı diğerinin öğrencisi olmuştur.⁽⁶⁵⁾

Birinci Pançen Lama, Lobsang Chökyi Gyantsen (1567-1662), Dördüncü ve Beşinci Dalay Lamaların yetiştiricisi ve aynı zamanda Tashilhunpo manastırının da idarecisidir. Pançen unvanı kendisine V. Dalay Lama tarafından verilmiştir. Bu enkarnasyon çizgisi, Dalay Lama'dan sonra Gelug-pa tarikatının en önemlisi olmuştur. Bazı durumlarda Pançen Lama'nın manevî otoritesi, Dalay Lama'ninkinden yüksek görülmüştür. O aynı zamanda Lhasa'dan ayrı bir dış politika da yürütmüştür. 19. yüzyıl boyunca bütün Dalay Lamalar genç yaşta ölmüşler; bu yüzden güç, Naiplerin ve Pançen Rinpoche'nin eline geçmiştir.

İkinci Pançen Lama (öl. 1737); üçüncü Pançen Lama (öl. 1780); dördüncü Pançen Lama (öl. 1854); beşinci Pançen Lama (öl. 1882); altıncı Pançen Lama 1888 yılında başa geçmiştir. Üçüncü Pançen Rinpoche, İngilizlerin Bengal Genel Valisi olan George Bogle ile (1774-1775) görüşmeler yapmış; Yedinci (bazı kabullere göre, Onuncu) Pançen Lama (1938-1989) Çin'in Tibet politikasında önemli rol üstlenmiştir.⁽⁶⁶⁾

Pançen Lamalar, sürekli birbirini takip eden reenkarnasyonlarıyla Dalay Lamaların halefi olmakta, bir Dalay Lama ölüp de ötekisi seçilene kadar geçen sürede onun görevlerini yerine getirmektedir.⁽⁶⁷⁾

Pançen Rinpoche ile Dalay Lama'nın dinî konumları Batılılarca da tartışılmıştır. Tarihî olarak, Tashilhunpo manastırı Dalay Lama silsilesinin ilki tarafından yaptırılmıştır. Pançen, Dhyani Buda Amitabha'nın, yani Tibetçe, Odpagmed'nin; Dalay ise, Padmapani'nin, yani, Tibet'in özel koruyucu Tanrısı, Chenresi'nin enkarnasyonu olarak ilan edilmiştir. Bazı Tibetliler, birincinin ikincinin manevî babası olarak görülmesi nedeniyle Pançen'in daha üstün bir mevkii olduğuna inanmakta; bazıları ise, Pançen'in, Buda'nın dinî bedenini temsil ettiğine; Dalay'ın ise Buda'ya araç olan bir bedene sahip olduğuna inandıkları için, Dalay Lama'nın daha üs-

tün olduğuna inanmaktadır. Bu inanışta olanlar, Chenresig'in, manevî oğul olmasına rağmen Tibet'in yönetici tanrısı olarak kabul edildiğinin de altını çizerler.

Bazıları, Dalay Lama'yı, dünyevi yönetimde etkin olması nedeniyle eleştirmektedir. Onlara göre, savaşlara Dalay Lama karar vermekte ve savaşlar sırasında birçok hayat kaybedilmektedir. Oysa bu, Budist inancına göre büyük günahlardandır. Bundan dolayı "Merhamet Tanrısının Enkarnasyonu", dünyanın kirlerinden elini çekerek, kendisini tamamıyla dinî işlere adanmalıdır.⁽⁶⁸⁾

Yönetimde Naipiler

Dalay Lamalar, Tibet'te devletin resmî başkanıdır. Ancak Naipiler, Dalay Lamaların genç yaşlarda öldüğü/öldürüldüğü yıllarda (1757-1895) veya yeni Dalay Lama keşfedilene kadar, Lhasa hükümetine başkanlık etmişlerdir. Kendileri de genellikle reenkarne lamalar olan Naipiler, Dalay Lamaların çocukluk yıllarında, onun adına yönetim işlerine bakmakla sorumludur.

Naipiler, 1815 yılından itibaren, Dalay Lamaların genç yaşta ölümlerinden de (zehirleyerek) sorumlu tutulmuşlardır. IX. Dalay Lama (1805-1815) ile sonraki üçü, idareyi ellerine alamadan, genç yaşta ölmüşlerdir.⁽⁶⁹⁾ Bu durumdan, herhangi bir somut delil olmasa da Naipiler sorumlu tutulmuştur.

Tibet, 18. yüzyılın başlarından itibaren dış güçlerin hâkimiyet mücadelesi sürdürdükleri bir alan olmuştur. Çungar (Dzungar) Moğolları 1717 yılında Tibet'i işgal etmiş; Buna karşılık Çin imparatoru, 1718 yılında Tibet'e askeri bir keşif grubu göndermiş; 1720 yılında da, büyük bir ordu ile Çungarları Tibet'ten atmıştır.⁽⁷⁰⁾

Tibet'in hükümet yapısında 1721 yılında değişiklik olmuş; sivil idare, dört bakandan oluşan bir Konsile (Kashag) devredilmiştir. Yedinci Dalay Lama zamanında Tibet'te Çin hâkimiyeti artmış; ülke, Mançu Çini'ne tabi olmuştur. Yine bu dönemde, Tibet'te misyonerlerin ve yabancıların dolaşması yasaklanmıştır. Bu dönem, Pançen Lama'nın otoritesinin en fazla olduğu dönemlerden biridir.⁽⁷¹⁾

Sekizinci Dalay Lama (1758-1804), Nepal'den gelen Gurka-

ların ülkeyi istilasıyla karşılaşmış, ama Çinlilerin yardımıyla onları yenmiştir. Bu dönemdeki beş Dalay Lama içinde olgunluk çağına ulaşabilen tek Dalay Lama, sekizincisidir. Yaşadığı 45 yıl boyunca, dünyevî işlere hiç ilgi göstermemiştir.⁽⁷²⁾

Sekizinciye izleyen diğer dört Dalay Lama reşit bile olamadan, genç yaşta ölmüşler veya öldürülmüşlerdir. Bu esnada ülkeyi Naippler yönetmiştir. Tibet'in üst düzey yönetimi, 113 yıl boyunca Naip Lamalar eliyle yürütülmüştür.⁽⁷³⁾

Hindistan-Tibet ilişkileri

Her Tibetli, hayatının herhangi bir döneminde Hindistan'a hacca gitmeyi istemektedir. Çünkü Hindistan, tüm Budistler için kutsal bir yerdir. Orası, Budist kültürün doğduğu ve aynı zamanda Budizmin Tibet'e geldiği yerdir.⁽⁷⁴⁾

Tarihin bilinmeyen dönemlerinden beri, Hint kültürünün dış dünya ile çok yakın ilişkileri olmuştur. Bu ilişkiler, özellikle, onu çevreleyen Batı ve Orta Asya ile olmuştur. Batı kültürü de Hindistan'da kendisine yer bulmuş; Yunanlı İskender'in Hindistan'a askeri seferi, ticari amaçlı seyahatler ve propaganda amaçlı misyonerlik gezileri, Hint toplumunun karşılıklı olarak başka kültürlerle temas etmesini sağlamıştır. Hindistan dışarıdan kültür ithal etmiş, ayrıca dışarıya din (Budizm) ve kültür ihraç etmiştir. Bundan dolayı Budizm, Hazar Denizi ile Çin Seddi kıyılarında yaşayan göçebe halkların evrensel dini olmuştur.

Arkeolojik keşifler, Hint kolonilerinin Taklamakan Çölü'nde yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Sir Aurel Stein, çeşitli Budist stupa, manastır ve suretlerinin kalıntılarıyla Brahmanik tanrılarının suretlerini, Hintçe ve Hint alfabesi ile yazılmış elyazmalarının izlerini bu yörelerde bulmuştur.

Budizm, doğuşundan birkaç yüzyıl sonra Çin'de de yayılmıştır. Bu nedenle, Budizmin ve Hint kültürünün Çin'in eski medeniyeti üzerinde derin bir etkisi vardır. Çinli keşifler, Hint Budizmi'nin dinî inanışlarını ve uygulamalarını ilk elden öğrenmek, Budist kitaplarını toplamak için çok tehlikeli yolculuklara katlanarak Hindistan'a gitmiş, Budizme ait yüzlerce kitabı Hindistan'dan ülkelerine götürerek Çince'ye tercüme etmiş, Hintli dinî önderleri bu amaçla Çin'e davet etmişlerdir.⁽⁷⁵⁾

Hint Budizmi'nin Tibet'in dinî hayatında çok önemli bir yeri

bulunmaktadır. Tibet Budist Kanonu, ağırlıklı olarak, Hint Budist Kutsal metinlerinin tercümesiyle oluşturulmuş; yüzlerce Hintli din adamı Tibet ve Çin’de yerleşerek, kendilerini din işlerine adanmıştır. Tibet, her anlamda Hindistan ile Çin arasında köprü işlevi görmüştür.

Budizmin Tibet’e geldiği dönemde, Tibet’in kendisine ait bir alfabesi yoktur. Tibet, 7. yüzyılda, Hotan’da kullanılan Hint alfabesini benimsemiştir. Tibet asıllı yüzlerce kabiliyetli genç keşiş, Sanskritçe ve Budist felsefesi öğrenmek amacıyla Nalanda ve Vikramasila manastırlarında araştırmalarda bulunmuş; bunun yanında birçok Hintli Budist keşiş, Tibet’i ziyaret etmiştir.⁽⁷⁶⁾

Batılıların Tibet ile olan ilişkileri, 1774 yıllarında Warren Hastings zamanında, İngiliz Doğu Kumpanyası misyonları aracılığıyla, Hindistan’da başlamıştır. Tibetliler, Çin’in Tibet üzerindeki nüfuzunu dengelemek için Rusya ile dostluk kurma yoluna gitmiş ve bu amaca hizmet eden Rus-Tibet misyonları (1898, 1900, 1901) kurulmuştur. Bu yüzden, İngilizler ile Ruslar arasında Orta Asya’da nüfuz mücadelesi görülmüştür.

Hindistan’daki İngiliz Genel Valisi Lord Curzon, silahlı bir misyonu 1903 yılında Tibet’e göndermiş; Albay Younghusband misyonu, 1904 yılında Hindistan’dan Lhasa’ya ulaşmıştır. Tibet’in Chumbi Vadisi işgal edilmiş ve Tibet’le İngiltere arasında ticaret anlaşması imzalanmıştır. Younghusband misyonunun siyasî sonuçları da önemli olmuştur. Gyantse’de İngiliz Ticaret Bürosu kurulmuş; bunun yanında üç de ticaret çarşısı açılmıştır. İngiliz-Rus mücadelesi 1907 antlaşmasıyla sonuçlanmış; bundan böyle her iki ülke, Tibet ile ilişkilerini Çin aracılığıyla sürdürmeyi kabullenmiştir.⁽⁷⁷⁾

Tibet’in Komünist Çin ordusunca işgal edilmesinden sonra, XIV. Dalay Lama ile birlikte yüzbine yakın Tibetli Hindistan’a göçetmiştir. Hindistan’ın değişik yerlerine dağılan Tibetlilerin önemli bir kısmı, Keşmir’e yakın bir yerde, Hindistan Hükümeti’nin kendilerini iskan ettiği Dharamsala kasabasında yaşamaktadır. 1960 yılında, sürgündeki hükümetini bu kasabada kuran XIV. Dalay Lama Tenzin Gyatso, “Tibet hâlâ Hint medeniyetinin bir çocuğudur” demektedir.⁽⁷⁸⁾

Batı dünyası-Tibet ilişkileri

Tibet ile Batı dünyası arasındaki ilişkiler, tüccarların ve misyonerlerin Çin'e girmeleriyle ilişkilidir. Misyonerler Çin'e, tüccarlarla birlikte, Moğol Hanedanlığı zamanında girmiştir.⁽⁷⁹⁾ Çin'de en etkili milletler, İngilizler ve Ruslar olmuş bunun yanında misyonerler de genel anlamda Çin ve Tibet ile ilgili olarak batı dünyasını bilgilendirmiştir.

Avrupa sömürgeciliği, Vasco de Gama'nın 1498 yılında Ümit Burnu'nu aşip Hindistan'a ayak basmasıyla yaşıttır. Batılıların Uzak Doğu'ya ilgileri, 15. yüzyıldan itibaren Doğu'ya karadan ulaşmayı sağlayan ticaret yollarının kapanması ve Portekizlilerin 1517 yılında Kanton yakınında küçük bir adaya yerleşmeleriyle yeniden başlamıştır.

Portekizlilerin dinî bağnazlığı ve acımasız tutumları, Hindistan'da güçlü bir dayanak bulmalarını önlemiş, baharat yolunun öteki ülkelere de açılmasına imkan tanımıştır. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası, Babürlü Hanedanı'ndan aldığı izinle, 1618 yılından itibaren Bengal'den başlayarak ticaret merkezleri kurmuştur. 1622'de Hollandalılar, 1634'te İngilizler Bengal'e taşınmış ancak asıl ticarî faaliyete 1684 yılında başlayabilmişlerdir. İngiliz İmparatorluğu, 1818'de büyük ölçüde, doğrudan yönetim külfetine girmeden, bölgenin doğal kaynaklarından faydalanmaya dayanan politikasıyla, oluşum sürecini tamamlamıştır. Süveyş Kanalı'nın tamamlanması (1869) ve ulaşımın kolaylaşmasından sonra, görevliler uzak ülkelere ailelerini de götürebilmiştir. Bölgeye Rus nüfuzunu önlemek amacıyla İngiliz ilgi alanları daha kuzeye doğru genişletilmiştir. Batılıların Tibet'i keşfedişleri de bu sebebe dayanmaktadır.⁽⁸⁰⁾

Batı'nın Tibet ile doğrudan ilk teması, Portekizli tüccar d'Almeida'nın 1600 yıllarındaki seyahati ve Ladak'a girişi ile başla-

mıştır. Onun raporları, Cizvit Koleji'nin yeni bir misyon alanı olabilecek olan Tibet'e ilgisini çekmiştir. Tibet'e giren ilk Batılı, 1624 yılında Cizvit Peder Antonio d'Andrade olmuştur.⁽⁸¹⁾

Cizvit Peder d'Andrade, Himalayaları aşarak Batı Tibet Kralığı'nın Tsaparang şehrinde misyonun temellerini atmış; bu olumlu haberlerin ilhamıyla, diğer iki Cizvit, Stephen Cacella ve John Cabral, 1627'de Bengal'den, Bhutan yoluyla Shigatse'ye gönderilmişlerdir. 1661'de iki Cizvit Peder, John Grueber ve Albert d'Orville, Çin'den Tibet ve Nepal yoluyla Hindistan'a seyahat etmiş ve Lhasa'da iki ay kalmışlardır. Görevleri misyon kurmak olmadığı için, bu konuda herhangi bir teşebbüste bulunmamışlardır. Yine, 1707 yılında, Kapuçin Pederleri Giuseppe d'Ascoli ve François de Tours başkanlığında bir misyon heyeti Lhasa'ya varmış ve oraya yerleşmiştir. Para yetersizliği ve Tibetli lama ve keşişlerin baskısı nedeniyle, misyon 1745 yılında kapatılmıştır.

Misyonerlik konusunda en büyük etkiyi, Cizvit Ippolito Desideri yapmıştır. Desideri, Lhasa'ya 1716 yılında varmış ve orada beş yıl kalmıştır. Tibetçe'yi öğrenmiş; Tibet'in dini, tarihi ve kültürü üzerinde yorumlar yazmıştır.⁽⁸²⁾

1745 yılında Kapuçin misyonunun kapatılmasıyla, Lhasa'da artık yolculuğun zorluklarına tahammül edebilen tüccarlar göze çarpar. Bunlardan Alman asıllı Samuel Van der Putte, 1725 ile 1735 arasında Lhasa yoluyla Hindistan'dan Çin'e ve tekrar Hindistan'a gitmiştir. Genç yaşta ölmesi ve yazdıklarını yakması nedeniyle ondan arkaya bir şey kalmamıştır.

İngilizler Hindistan'a yerleştikten sonra, komşu ülkelere de misyonlar göndermiştir. Doğu Hindistan Kumpanyası idarecisi olan Warren Hastings, Pançen Lama ile mektuplaşmış, George Bogle'u iyi dileklerini sunmak amacıyla 1774-1775 yıllarında Tashilhunpo'ya göndermiştir. Bogle, Tibetli bir kadınla, muhtemelen III. Pançen Lama Lobsang Palden Yeshe'nin (1738-1780) kız kardeşiyle evlenmiştir.⁽⁸³⁾

1782 yılında, son Pançen Lama'nın kardeşi, naip olarak, yeni enkarnasyonu buldukları bilgisini Hastings'e vermiş; Hastings de, Kaptan Samuel Turner'ı Tibet'e göndermiştir. Ancak Bogle gibi o da, Tashilhunpo'dan öteye gidememiş; VIII. Dalay Lama'nın Lhasa'daki taç giyme törenine katılma isteği de geri çevrilmiştir.⁽⁸⁴⁾

Nepal'de hüküm süren Gurka'lar 1788 yılında Tibet'e ordu gönderip sınır bölgelerini işgal edince, Çin İmparatoru, düzenli bir ordu göndererek Gurkaları Tibet'ten atmıştır. Böylece, yaklaşık 75 yıl içinde dördüncü defa, Çin imparatorluk ordusu Tibet'e gönderilmiştir. Bu savaşlarda ve 1792 savaşında, Hindistan'daki İngilizlerin Gurkalara yardım ettikleri ileri sürülmektedir. Tibet, 1792 yılından sonra, yabancılara kapılarını bilinçli olarak kapatmıştır.⁽⁸⁵⁾

Bu süre içerisinde, ambargoyu delme çabaları da olmuştur. Bu çabaların en önemlisi, Lazarist pederler Huc ve Gabet'nin, 1846 yılında Çin'den Tibet'e hareketleridir. Naip tarafından son derece dostça karşılanan bu iki din adamının Tibet üzerindeki betimlemeleri, çok faydalı bilgiler içermektedir.⁽⁸⁶⁾

Rusların Çin topraklarına doğru kolonyalizmi 1668'de, I. Pedro'nun (Büyük) babası olan Çar Alexi Mihailoviç zamanında, hem kuzeyden hem de batıdan olmuştur. Çin, İngiltere ile 1858-1860 yılında ikinci Afyon Savaşı yaparken, Rusya; doğu Sibirya sınır boylarında, Moğolistan'da ve Orta Asya'da birçok yeri işgal etmiş, İngilizler gibi, araştırma heyetleri adı altında casuslar göndererek, komşu ülkeler hakkında derin araştırmalara girişmiştir. Rusya'nın genişlemesine hizmet eden keşif heyetlerindeki coğrafyacıların başında, Prjewalskiy (N.M. Przevalski) gelmektedir. Prjewalskiy, 1860 ve 1870'lerde Çin'in birçok bölgesine askeri görevlilerle birlikte geziler düzenlemiştir.⁽⁸⁷⁾

Batı dünyasında Budizmin yayılmasından sonra, Tibet Budizmi konusunda ilk elden araştırmalar yapmak üzere bazı Batılı araştırmacılar 1922 yılında "Yasak Ülke"ye girme izni istemişler, ancak kendilerine izin verilmemiştir. Bazıları ise kılık değiştirerek Tibet'e girebilmiştir. Bunlardan birisi de Fransız mistik, seyyah ve yazar olan Alexandra David-Neel (1868-1969)'dir. Neel, 1924 yılında, 'Yasak Şehir' Lhasa'ya girebilen ilk kadın Avrupalı'dır.⁽⁸⁸⁾

Batılılardan, Tibet Budizmi'ne rahip olarak atananlar da olmuştur. Frederic Fletcher (1879-1950), Lama Dorjé Prajnananda adıyla, ilk atanan Batılı Tibet Budist rahibidir. Fletcher, İngiliz Budist Misyonu'yla Tibet'e gitmiş; Shigatse'ye varmış ve orada rahip adayı (Gelug) olarak atanmıştır. Tibet Budist rahibi olarak atanan

bir diğer batılı da, Govinda Lama Anagarika (1898-1985)'dir. Tibet Budizmi konusunda uzman olan Govinda'nın ataması, 1929 yılında Burma'da yapılmıştır. *The Way of White Clouds, The Foundations of Tibetan Buddhism* başta olmak üzere, pek çok çalışması bulunmaktadır.

Tibet Budizmi üzerine akademik araştırma yapan öncülerden birisi de, Prof. Herbert Guenther (doğ. 1917)'dir. Çince ve Tibetçe'yi de öğrenen Guenther'in, "The Tantrik View of Life"; "Tibetan Mysticism in a Western Perspective"; "Treasures of the Tibetan Middle Way"i, Tibet'le ilgili önemli çalışmalardandır.

Hugh Edward Richardson (doğ. 1905), Tibet üzerine yazan İngiliz asıllı otoritelerden biridir. Tibetçe yazmalar üzerine çalışmış ve Lhasa'daki son İngiliz temsilcisi olan Richardson, Tibetçe yazıp ve konuşabilmektedir. Yayınları arasında, "Tibet Précis"; "Tibet and Its History"; "Ancient Historical Edicts at Lhasa"; "A Cultural History of Tibet" (David Snellgrove ile birlikte) bulunmaktadır.

Son olarak adı anılabilecek bir diğer batılı, Amerikalı yazar ve çevirmen Prof. Jeffrey Hopkins (doğ. 1940)'dir. Hopkins, son Dalay Lama'nın resmî yorumculuğu görevini de yürütmektedir. Tibet Budizmi'nin günümüz bakış açısından yorumlanması ve Dalay Lama'nın fikirlerinin tanıtılması konusunda çalışmalar yapan Hopkins, altı yıl New Jersey'deki Lamist Budist Monastery of America'da çalışmış, pek çok neşriyatta bulunmuştur: "The Tantric Distinction; Death, Intermediate State and Rebirth in Tibetan Buddhism; The Buddhism of Tibet and the Key to the Middle Way; Tantra in Tibet; Yoga of Tibet", onun önemli çalışmaları arasında sayılabilir.

Misyonerlik faaliyetleri ve Tibet

Batı dünyası ile Uzakdoğu arasındaki kalıcı ilişkiler, Misyoner tarikatların oralara yerleşmesiyle kök salmıştır. 1582'den itibaren Kanton'a, 1601'den itibaren de Pekin'e yerleşen Cizvitler, aynı zamanda bilim adamı olup imalat işleriyle de uğraşmaktadır. Bu özellikleri sebebiyle de imparatorların dikkatini çekmişlerdir.⁽⁸⁹⁾

İlk defa Orta Tibet'e giren birkaç Batılı'nın çoğu Romalı misyonerlerdir. Cizvit Pederler Albert Dorville ve Johann Gruher, 1661'de, Çin'den Hindistan'a yolculukları esnasında Lhasa'ya uğramışlar;⁽⁹⁰⁾ bu ziyaretler 1706, 1716 ve 1741'de, Horacio de la Penna başkanlığında devam etmiştir. Ayrıca Lazarist misyonerler Huc ve Gabet de, 1845 yılında Lhasa'ya gitmişlerdir.⁽⁹¹⁾

Kapuçinler, 1724'te, tekrar Lhasa'ya girme izni almış; ancak, ertesi yıl nehir taşkını olunca, Tibet halkı bu durumu yer tanrılarının kutsal şehre hürmetsizlik edilmesine tepkileri olarak değerlendirmiş ve Kapuçinlerin sokaklarda dolaşmalarına karşı çıkmıştır. Naip, durumu Samye'deki Kâhin'e danışacağını ilan etmiş; sonuç itibarıyla, olayın, Tibetlilerin kendi günahları yüzünden meydana geldiği ilan edilmiştir. Tehlike geçince, pederler Tibet'te çalışmalarına devam etmişlerdir.⁽⁹²⁾

XIII. Dalay Lama zamanında (1875-1933), Tibet ile Batı dünyasının, bilhassa İngilizlerin ilişkileri artmış; reform çabaları uyarınca, Batılı tarzda eğitim almaları amacıyla, ilk defa 1914'te, yüksek sınıfa ait on iki ila on beş yaşları arasında dört çocuk, hükümet tarafından İngiltere'ye gönderilmiştir.⁽⁹³⁾

Tibet'e keşif gezileri ve Batı devletleriyle siyasî temaslar kurulması

Afrika'nın batı kıyılarına açılarak denizaşırı keşifleri ve sömürgeleştirmeyi başlatan ilk Avrupalı ulus, 1498 yılından sonra, Portekizliler olmuştur. Fransa ve İngiltere, İspanya ve Portekiz'e nazaran yayılmacılıkta geç kalmışlardır. Bu sıralarda iç işleriyle uğraşan İngiltere, toprakları genişletmekten çok ticareti geliştirmeye ilgi duyan özel ticaret şirketlerine ağırlık vermiştir. Bu ticari girişimlerin ilki, 1554'te Moskova Kumpanyası'nın kurulmasıyla başlamıştır.⁽⁹⁴⁾

Yukarıda da anıldığı üzere, batının Tibet'le doğrudan teması, Portekizli tüccar d'Almeida'nın 1600 yıllarındaki seyahati ve Ladak'a girişi ile olmuş; onun raporları, Cizvit Koleji'nin, yeni bir misyon alanı olabilecek olan Tibet'e ilgisini çekmiştir. 1624 yılında Peder Antonio d'Andrade, Himalayaları aşarak, Batı Tibet Krallığı'nın Tsaparang şehrinde misyonun temelleri atmıştır.⁽⁹⁵⁾

Batılı devletlerin Tibet'le olan ilişkileri de, 1774 yıllarında Warren Hastings zamanında, İngiliz Doğu Kumpanyası misyonları aracılığıyla Hindistan'da başlamıştır. Hindistan'daki İngiliz Genel Valisi Lord Curzon, silahlı bir misyonu 1903 yılında Tibet'e göndermiş; Albay Younghusband komutasındaki bu misyon, 1904 yılında Lhasa'ya ulaşmıştır. Tibet'in Chumbi Vadisi işgal edilmiş, Tibet ile İngiltere arasında ticaret anlaşması imzalanmıştır.⁽⁹⁶⁾ Gyantse'de İngiliz Ticaret Bürosu'nun kurulması ve üç ticaret çarşısının açılması, Younghusband misyonunun siyasi sonuçları sayılabilecek gelişmelerdendir.

Tibet üzerindeki Çin hâkimiyeti sonucu, Çin alayları Tibet'i işgal etmiş bunun sonucu olarak XIII. Dalay Lama Darjeeling'e sürgün olarak götürülmüştür. İngiliz Hükümeti, Hindistan Hükümeti'nin temsilcisi sıfatıyla bu durumu şiddetle protesto etmiştir. Hindistan Hükümeti'nin bu tutumu ve Çin'deki dahili karışıklıklar nedeniyle, Tibetliler Çinlileri 1918 yılında ülkelerinden atma girişiminde bulunmuşlardır. Ayrıca Rusya'daki 1917 değişiklikleri Hint Hükümeti'ni rahatlatmış ve İngiltere-Tibet ilişkilerinin artmasına katkıda bulunmuştur. İngiliz Goodwill Misyonu da, 1936-1937 yılında Tibet'i ziyaret ederek, Tibet'in yüksek memurlarıyla dostça ilişkiler kurmuştur.⁽⁹⁷⁾

Çin-Tibet ilişkileri

Tibet ile Çin'in resmî ilişkileri, 8. yüzyılın ortalarında, Tang Hanedanı (626-755) döneminde başlamıştır. Bu dönemde Tibet önemli bir askeri güç elde etmiş; Çin ve Orta Asya ülkeleriyle gerek savaş gerek barış yoluyla ilişkiler kurmuştur. Tarım Havzası'na hâkim olduktan sonra Çin, Tibet'e vergi ödemek zorunda kalmıştır. Gansu'yu işgal eden Tibet ordusu, ancak Bilge Kağan (öl. 734) sonrası Uygur idarecilerin yardımlarıyla durdurulabilmiştir.⁽⁹⁸⁾ Tibet, askeri ilişkilerini daima Çin ile yürütmesine rağmen, dini ve kültürel konularda genellikle Hindistan ile temas kurmuştur. Bunun önemli nedenleri arasında, o dönemde Çin'in, askeri konularda Tibet'e rakip olarak görülmesi neden olmuş olabilir.⁽⁹⁹⁾

Uzun tarihi boyunca Çin, hem Çinli hem de Çinli olmayan hanedanlarca yönetilmiştir.⁽¹⁰⁰⁾ Mesela Yüan Hanedanı (1260-1368), Cengiz'in kurduğu bir hanedandır. Cengiz'in torunu Kubilay zamanında, Moğollar yönetimindeki Çin, tarihte hiçbir dönemde sahip olmadığı genişliğe ve üstünlüğe erişmiştir. Yüan imparatorluğunun yönetici kesimi lama Budisti olmuş; Tibet Budizmi'nin büyümlü ve metafizik yapısının etkisi altında kalan Kubilay Han, 1264 yılında Tibet'te, başında bir Tibet lamasının (Sakya manastırından) bulunduğu özel bir örgütün kurulmasına izin vermiştir. Söz konusu örgüt yönetim işlerine de baktığından, bu dönemde Tibet geniş bir özerklik elde etmiştir.

Qing, yani Mançu Hanedanı (1644-1912) döneminde Mançular, kültürel bağları olan Moğollarla işbirliğini sağlamak ve bir baskı unsuru olmalarını önlemek için, Moğollar üzerinde etkisi olan lamalara yumuşak davranma yoluna gitmişlerdir. Böylece Mançu hanedanı, 1720'den sonra, dış saldırılara karşı Tibet'in koruyuculuğunu üstlenmiş, Gurkaların Tibet'e yönelik saldırılarına 1792'deki bir seferle son verilmiştir.

Moğollarla ilişkiler bölümünde, Koşot ve Cungar Moğollarının, 1715 yılına kadar Tibet'te hâkimiyet kurduklarından bahsetmiştik. Ancak Çin İmparatorluğu'nun, Taşkent'ten Lhasa'ya kadar uzanan bir Cungar İmparatorluğu'na tahammül etmesi söz konusu olamazdı.⁽¹⁰¹⁾ Bu itibarla, 1720 sonbaharında Çin'e bağlı bir Dalay Lama tahta çıkarılmış ve Sarı Mabet'in siyasetini yönetmek amacıyla yanına iki Çinli yüksek komiser yerleştirilmiştir.⁽¹⁰²⁾

Son Dalay Lama'ya göre, Dalay Lamalar döneminde, 19. yüzyılın sonlarına kadar Tibet'le Çin'in ilişkileri müteakabil ilişkiler esasında sürmüştür. Bu ilişkiler, İmparatorun, Amban denilen iki temsilcisi aracılığıyla yürütülmüştür. Bu temsilcilerin bir miktar yetkileri bulunmakta ancak işlerini Dalay Lama'nın hükümeti kanalıyla yürütmektedirler.⁽¹⁰³⁾

Tibet üzerindeki Çin etkisinin niteliği, 1720-1912 yılları arasında, yaklaşık iki yüzyıl boyunca değişik şekilde olmuştur. 1700'lü yıllar, Tibet'in kriz yıllarıdır. Çungarlar, Tibet'e girerek aralarında Han'ın da bulunduğu pek çok kimseyi öldürmüşler, Guşi (Gusri) Han zamanında dikilen Potala Tapınağı'nı yağlamışlardır. Çin Tibet'e yapılan bu durumu kabul etmemiş, ancak ikinci müdahalesinde Tibet'i 1720 yılında, Çungarların elinden kurtarabilmiştir.⁽¹⁰⁴⁾

Bu tarihten sonra, Tibet'te Çin etkisi giderek güçlenmiştir. Yaklaşık 75 yıl içinde Tibet'e dört imparatorluk ordusu sevk edilmiştir. Tibet böylece Çin'in yörüngesine girmiştir. 1792'de Nepal'e karşı girişilen savaştan sonra ülke Mançurya İmparatorluğu'na katılmış ve bu tarihten sonra Tibet'in kapıları, yabancılara kapatılmıştır. Söz konusu dönem, ülkenin 'Naipiler' eliyle yönetildiği yıllardır. Yaklaşık yüz yıl boyunca kimse Tibet'e girememiş; uzun süredir Himalaya topraklarıyla -Nepal, Bhutan, Sikkim, Ladak- ilgilenen İngilizler ancak 1904 yılında, kısa bir süre için (1908'e kadar) buraya girebilmiştir. Yüzyıllık yalıtım, kendi içine kapanmış, her tür dış müdahaleyi reddeden gizemli bir Tibet efsanesi yaratmıştır.⁽¹⁰⁵⁾

Lhasa'daki Çin etkisiyle, ülkede yeni bir yapılanmaya gidilmiş; geleneksel yapı korunmakla birlikte, en önemli yönetim aygıtı olarak, Dalay Lama'ya danışmanlık yapacak olan Bakanlar

Konseyi (Kashag) oluşturulmuştur. Yeni yönetim anlayışı, Dalay Lama'nın çocukluk yıllarında onun yerine kararlar alacak olan bir yönetici Naip yerine, bir yönetim grubunun ihdas edilmesi biçiminde belirlemiştir. Yeni yönetimin getirdiği diğer önemli bir sonuç ise, Dalay Lama'nın dünyevi gücünün azaltılması olmuştur.⁽¹⁰⁶⁾

Mançular 1728 yılında Dalay Lama'yı Çin'e götürdüklerinde, ona rakip olacak biçimde, Pançen Lamalığa, Tibet'in Orta-Kuzey ve Batısını idare etme yetkisi tanımışlardır. Bu, bir lamanın diğerine karşı olduğu, uzun bir politik dönemin de başlangıcıdır. Pançen Lama'nın bu yeni statüsü, Lhasa tarafından tanınmamış; Çinliler de, kendi çıkarları açısından, Lhasa ile Tashilhunpo arasındaki bu mücadeleyi canlı tutmayı gerekli görmüşlerdir.⁽¹⁰⁷⁾

Reformlar dönemi Çin-Tibet ilişkileri

Çin kıyılarına 1514'te ulaşan Avrupalılar (ilk Portekizliler), Çin'den ticari ayrıcalık elde etmek için zorlayıcı yöntemlere başvurmuşlar; örnek olarak, 1575 yılında ticari ayrıcalık istekleri geri çevrilen İspanyollar, Çin'in güney kıyılarını yasadışı yollardan işgal etmişlerdir. Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası, 1624'te Tayvan kıyılarını; İngiliz filosu 1637'de Guangzhou kıyılarını denetim altına almıştır. Bunların dışında, 1583'ten sonra Çin'de tutunmayı başaran Cizvit misyonerler, birçok kentte Hristiyan cemaatler oluşturmuş; Pekin'de de bir kilise kurmuşlardır.

Çin'e 1630'larda ulaşan Dominiken ve Fransisken misyonerler, Çin gelenekleriyle uyum sağlamaya önem veren Cizvitlerin tersine, yerleşik dinlere karşı sert propagandaya girişmiştir. Bu tutumları, Hristiyanlığın Çin'de resmen yasaklanmasına yol açmıştır. Bunun yanında, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın 1780'lerde Hindistan üzerinden başlattığı afyon ticareti, Çin halkının yabancılardan nefret etmesine neden olmuş; halk ise, tüm bu olumsuzluklardan imparatorluğu sorumlu tutmuştur. Giderek, batının nüfuzu ile dış tehdit altına girmeye başlayan Çin'de, hem yabancılara hem de imparatorluk yönetimine karşı çeşitli ayaklanmalar baş göstermiştir.⁽¹⁰⁸⁾

Zaman içinde Mançu yönetiminin, konumunu güçlendirme-

ye yönelik reform çabalarına girişmesiyle, merkeziyetçiliğin çözümlmesine yönelik çalışmalar artmış; batılı ülkelerle barışçıl ilişkiler kurulmuş; iç reformlara ilişkin araştırmalar yapmakla görevlendirilen bir heyet ABD, Londra ve Berlin'e gitmiştir. Yine yurt dışına öğrenci gönderilmiş; okullar açılmış ve sanayileşme atılımı hız kazanmıştır.

Mançu yönetiminin 19. yüzyıl başında gerilemesine koşut olarak, çevredeki halklar da birer birer Çin nüfuzundan kurtulmayı amaçlamıştır. Örneğin, 1841'de Hindistan'dan gelen bir saldırıya tek başına karşı koymak zorunda kalan Tibet, 1855'teki Gurka saldırısında da Çin'den yardım göremeyince bağımsızlığa yönelmiştir. 1867'den itibaren Çin'in önemli şehirlerinde ticari temsilcilikler kuran İngilizler de sınır anlaşmazlıklarında taraf olmaya başlamışlardır.

1903 Aralık ayında Lord Curzon'un Tibet'e gönderdiği, General Macdonald ve Albay Younghusband komutasındaki İngiliz birliği, 1904 Ağustosunda Lhasa'ya girmiş, Tibet pazarının kendilerine açılmasını şart koşmuştur. Bu tarihte İngilizler Tibet'te sağlam bir yer edinmiştir. Dalay Lama ise, 1908 yılı sonlarına doğru Çin sarayından davet almış ve Lhasa'yı terk etmiş, ülkesine bir yıl sonra dönmüştür.⁽¹⁰⁹⁾

1920 yıllarından önce Gyantse'den Lhasa'ya, Hindistan'daki İngiliz Hükümeti'nin de yardımıyla telgraf hattı döşenmiş; Gyantse ile Sikkim arasında da ticari amaçlı posta ve telgraf hattı kurulmuştur. 1914 yılındaki Çin-Tibet-İngiltere arasında imzalanan Simla Antlaşması ile hattın güvenliğinden Çin Hükümeti sorumlu tutulmuştur.⁽¹¹⁰⁾

İngilizlerle Çinlilerin, 1906 yılında Pekin'de imzaladıkları antlaşmayla, Tibet'in, Çin yönetiminde bir eyalet devleti olduğunun kabulü üzerine, XIII. Dalay Lama direnişe geçmiş; Çin kuvvetleri Doğu Tibetli direnişçilere saldırmış; ülkede pek çok mabet, manastır tahrip edilerek, keşişlerle manastır idarecilerinin çoğu idam edilmiştir. Bu olaylar nedeniyle Dalay Lama, 1910 yılında Hindistan sınırına doğru kaçmak zorunda kalmış ve Lhasa'ya ancak 1912 yazında dönebilmiştir. Bu tarihte sınırlarda Çinliler hâkimdir ve şehirlerde Çinli garnizonlar bulunmaktadır.⁽¹¹¹⁾

I. Dünya Savaşı'nda Dalay Lama, İngilizlere bin askerden oluşan bir destek kuvveti ile yardımda bulunmuştur. 1917'de Çinliler, Doğu Tibet'e yeniden saldırmış, ancak başarısız olmuşlardır. O tarihten itibaren Çinliler, Tibet'te durumlarını güçlendirememiş; Çin taraftarı olan Pançen Rinpoche, ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. İngilizler, zaman zaman Tibet'e hâkim olsalar da, ülke bütün yabancılara kapalı tutulmuştur.⁽¹¹²⁾

Cumhuriyet dönemi (1911) Çin-Tibet ilişkileri

1850'den itibaren Avrupa, Batı tekniğini alan Japonya ve Rusya, Çin'in iç işlerine karışmaya başlamıştır. Kuzeyde Rusya, Mançurya ve Moğolistan çevresini, sonra da Türkistan'ı istila etmiştir. Yabancıların Çin'e müdahalesini önleyemeyen Mançu Hanedanı ise, naibe-imparatoriçeler ve çocuk imparatorlar⁽¹¹³⁾ elinde kalmıştır. Bu gibi sebeplerden, Çin'in son hanedanı Mançuların halk nazarındaki gücü ve prestiji iyice azalmıştır.

Bunun sonucu olarak, 1870 yılında Yakup Han, Doğu Türkistan'da bir Türk devleti kurarak Çin'den ayrılmıştır. Bu sırada Moğolistan da fiilen müstakildir; Tibet de bağımsız hale gelmiştir. Bu dağlımaların yanında, Batılılar da Çin'den birer liman ele geçirmişlerdir (Makao, Hong Kong vb.). 1895 yılında da Japonlar Çin'i yenerek, Taiwan ile bazı adaları işgal etmiştir.

Bokser Ayaklanması (1900 yılı Haziran ayı) ile Çin halkı, Avrupalıları ülkelerinden kovmak amacıyla başkaldırmıştır. Bu ayaklanma sırasında bir Alman elçisi ölmüştür. Bu bahaneyle Avrupalılar Çin'i işgal etmiş, bütün değerlerini yağmalayıp ülkelere satmışlardır. Belki de Çin'de Batı düşmanlığı üzerine kurulu komünizmin kaynağını burada aramak gerekmektedir. Belki yine bu sebeple, Mançu hanedanı tahttan feragate zorlanmıştır. Benzer durum Savaş yılları ve sonrasında görülmüştür. Kuomintang ve Çan-kay-Şek düşmanlığı da aynı sebebe, onların Batı ile işbirliği yaptıkları veya Batı medeniyetinden yeterince nefret etmedikleri gerekçesine dayanmaktadır.⁽¹¹⁴⁾

1911 yılında patlak veren Çin devrimi (Cumhuriyet) sırasındaki otorite boşluğu, Tibetlilere Çinlileri ülkelerinin büyük bir bö-

lümünden dışarı atma fırsatı vermiştir.⁽¹¹⁵⁾ 1911 Devrimi, Çin’de cumhuriyetin kurulmasıyla sonuçlanmakla birlikte, ardından Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ve daha birçok nedenden dolayı, gerçek anlamda bir demokratik dönüşüm yaratamamıştır.⁽¹¹⁶⁾ Savaş yıllarında, yurt dışında okumuş öğrencilerin oluşturduğu yeni bir aydın tabakası doğmuş; bu zümre, önemli görevler üstlenerek Yeni Kültür Hareketi’ni yaratmış, böylelikle Çin Komünist Partisi 1921 yılında Şanghay’da kurulmuştur. Parti, Çin’de iktidarı ancak 1 Ekim 1949 tarihinde ele geçirebilmiştir.

Tibet’in Komünist Çin Ordusu’nca işgali

Çin Halk Cumhuriyeti, 1949 yılı sonlarında kurulmuştur. Ülke, doğudan batıya 5.000, kuzeyden güneye 5.500 km’dir. Yüzölçümü yaklaşık 9.500 bin km² olup, ülke toplam dünya nüfusunun beşte birini barındırmaktadır. Bu derece geniş ve çeşitli etnik kökenden milletlerin yaşadığı bir ülkenin yönetiminin ne denli güç olduğu aşîkârdır. Çin, tarih boyunca değişik yönetim modelleri denemiştir. Ancak özel olarak, zaptedilen topraklardaki insanları kültürel asimilasyona tabi tutarak bunları, “merkeziyetçi, mutlakiyetçi” bir anlayışla yönetmeye, “Çin modeli”⁽¹¹⁷⁾ denmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Çin’de Komünizm güçlenmiş; 1950 yılında Kore Harbi ile Rusya ve Çin Komünistleri arasında harp ekonomisine dayanan işbirliği başlamıştır. Bu işbirliği sonucu Asya gelişmiş; yeni demiryolları ve şoseler inşa edilmiş, stratejik bölgelere yollar ve köprüler yapılmıştır. Tibet de bu modernleştirme faaliyetlerinden nasibini almış ve Çin sınırından Lhasa’ya kadar birkaç alternatif yol inşa edilmiştir.⁽¹¹⁸⁾

Çin Komünistleri, Tibet’teki bir dizi modernleştirici güç içerisinde en sonuncusu, ama en serti olmuştur.⁽¹¹⁹⁾ Komünist Çin döneminde Tibet’te reformlar yapılmış; daha önceden çok bozuk olan Tibet’in yolları ıslah edilmiş, Lhasa’dan kuzey sınırlarına doğru yeni yollar yapılmıştır. Telgraf ve telefon şebekeleri kurularak, Lhasa’nın 6 mil yakınına havaalanı açılmıştır.⁽¹²⁰⁾

Bu dönemde, Tibet halkı üzerinde siyasi kontrolü sağlamak

amacıyla, onu “sosyalist bir topluma” dönüştürme çabaları görülmüştür. Bu amaçla, Çin Komünist Partisi, siyasi eğitime önem vererek, 1950’lerin başlarından itibaren, Tibetlileri Çinli kurumlar da eğitmiştir. Eğitilen bu kişiler, mütercim, gazeteci, vb. olmuşlardır. Eski Tibet, bu kişilerce, feodal bir toplum yapısına sahip olduğu için ayıplanmış; Tibet Budizmi, ‘hurafeler yığını’ olarak lanse edilmiş; Tibet halkı vahşi ve cahil olarak nitelendirilmiştir. Tarımsal ve ekonomik reformlardaki başarısızlığı nedeniyle, Tibet’in dinî anlayışının ülkeyi geri bıraktığı iddia edilmiştir. Tibet’te yapılan tarım, aile planlaması ve yol inşası ile ilgili reformlar, “Sosyalist bir cennete doğru ilk adımlar” biçiminde sunulmuştur. Tibet, Büyük Anavatan’ın bir parçası biçiminde ele alınmış,⁽¹²¹⁾ aynı zamanda, halkın içindeki kökleşmiş Budist ruhu söküp atmak maksadıyla, çok sayıda Çinli Tibet’e yerleştirilmiştir.⁽¹²²⁾

Çin, 1949 yılından itibaren iki sorunu çözmekle uğraşmıştır: İki muhtemel muhalefet merkezi olan, etnik azınlıklar ve kiliseler sorunu. Çin Komünist Partisi, 1945 yılında programını hazırlarken, azınlıklara idarî muhtariyet tanınmasına ilişkin teklifler getirmiş; bu karardan ilk yararlanan Moğollar olmuş ve İç Moğolistan’da bir muhtar bölge kurulmuştur. Kısa bir süre sonra, Sinkiang’ın 600 bin Tibetlisi, muhtar bir Tibet hükümeti kurmuş ve yıllardan beri parti üyesi olan bir Tibetli, Tien Po, bu hükümete başkan olmuştur. Giderek, önemli hizmetlerin partililerin ellerinde olması sağlanmış;⁽¹²³⁾ İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tibet’in yönetim birimi olan Kashag içinde de Çin’den ayrılma taraftarlarının sayısı artmaya başlamıştır. İngiltere’nin 1947 yılında Hindistan’dan çekilmesiyle, bölge ülkeleri kendi başlarına kalmıştır.⁽¹²⁴⁾

Çin’in yeniden inşası ve iktidarı pekiştirme döneminde (1949-1952), Mao yönetimi, belirli bir istikrar sağlamak amacıyla, karşı-devrimci hareketlerin bastırılmasına yönelik yönetmelikler çıkarmış; devrimci iktidarı güçlendirmek amacıyla Tibet’e de askeri birlikler göndermiştir. Ayrıca, sosyalizme geçiş döneminde (1953-1957), kırsal kesimde toprak reformu yapılmıştır.

Yine Doğu Tibet’i işgalinden (1950) sonra Çin, kendi faaliyetlerine yönelik olarak Lhasa’dan diğer bölgelere uzanan güzel

yollar yaptırmış, Lhasa'nın 6 mil kuzeyinde de bir havaalanı inşa edilmiştir. Bu çabaların, bir imar faaliyetinden çok askeri amaçlı olduğu açıktır.⁽¹²⁵⁾

1959'da Tibet'teki bir ayaklanma üzerine, sınırda baş gösteren küçük çaplı çatışmalar ciddi bir bunalıma dönüşmüş ve sınır-daki Hindistan ordusunu yenilgiye uğratan Çin birlikleri, sınırdan içeriye doğru olan bölgelerde etkin olmaya başlamıştır. Tibet halkının büyük çoğunluğunun Çin ordusuna karşı direnişi, önce doğu Tibet'te başlamış zamanla Orta Tibet'e doğru da yayılmıştır. Fakat yine de, Lhasa'nın Çinlilerce işgal edilmesine engel olunamamıştır. İşgal sonrasında, Son Dalay Lama ve beraberindeki 70 bin kadar mülteci Tibet'i terk ederek Hindistan ve Nepal'e sığınmıştır.⁽¹²⁶⁾

Bugün, Çin Anayasası'na göre, "Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içindeki bütün milletler eşit ve Çin Halk Cumhuriyeti çokuluslu üniter bir devlettir". Anayasaya göre, Çin sınırları içindeki Milli Otonom Bölge idarelerinin, kendi-yönetim organlarını oluşturma, yazılı ve konuşma dillerini yerel düzeyde kullanma ve geliştirme hakkı bulunmaktadır.⁽¹²⁷⁾

(1) Alan Coates Bouquet, *Comparative Religion*, Penguin Books 1958, 134, 136, 300. (Kutsalın enkarnasyonu, dinlerin özelliklerine göre, insan-altı varlıklarda veya korkutucu güçler biçiminde, insanlarda, kralda ya da kral hanedanında, bir rahip veya rahipler çizgisinde, peygamberde, İsa-Mesih'te görülmektedir).

(2) Bkz. Bell, *Religion of Tibet*, 107-108, 129, 160; Waddell, "Lamaism", *ERE*, VII, 786.

(3) Chopra, 72-73.

(4) Wylie, "Dalai Lama", *ER*, IV, 200.

(5) Bkz. Ian Stevenson, *Evrensel Yasa Tekrardoğu*, İstanbul 1997, 53; Armstrong, 120.

- (6) Snellgrove, 283.
- (7) Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 229-230.
- (8) Budda, 330-331.
- (9) Budda, 321, 335.
- (10) Rose, 76.
- (11) Chopra, 74.
- (12) Snelling, 323.
- (13) Bkz. Snelling, "A History of the Sixteen Karmapa of Tibet", 326.
- (14) Snelling, 328-329.
- (15) Bkz. Snelling, "The Theory and Practice of Tibetan Buddhism; The Wheel of Time vb", 330-331, 333.
- (16) Bkz. Snellgrove, 281; Wylie, "Dalai Lama", ER, IV, 200; Bell, *Religion of Tibet*, 171, 172, 175.
- (17) Bkz. Snellgrove, 281; Wylie, "Dalai Lama", ER, IV, 200.
- (18) Bkz. Schlagintweit, 98; Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 28-29.
- (19) Schlagintweit, 102, 103.
- (20) Bkz. Blofeld, 40; Arvon, 96.
- (21) Anuruddha, 48, 52.
- (22) Bkz. Bell, *People of Tibet*, 74, 132, 197.
- (23) Bkz. Schlagintweit, 106, 107-108.
- (24) Reischauer, 130. [Örneğin, Çin'in Gansu eyaletinde, Budda'ya tapan, Lamaizm sembollerini kullanan ve Türkçe konuşan Türkler vardır. Matisi Vadisiyle Sunan köyünde yaşayan Yugurlar, kendilerinin Sarı Uygur olduklarını söylemekte; komşuları olan Tibetli ve Çinlilerle Çince anlaşmaktadır. İpek Yolu üzerindeki bu Türklerin sayıları 9 bin kadardır. Moğol ve Tibetlilerde bariz olmayan elmacık kemikleri Yugurlarda oldukça belirgindir. Bkz Atlas Aylık Gezi Der-gisi, S. 6, Eylül 1993, 52-64].
- (25) Schlagintweit, 104.
- (26) Mahmud Barelvi, *İslâm and World Religions*, Lahore 1983, 84.
- (27) Waddell, "Lamaism", 784.
- (28) Dalai Lama, *Opening of.*, 10.
- (29) Snellgrove, 278-279.
- (30) Bkz. Herbert, 579; Blondeau, *Le Bouddhisme.*, 160.
- (31) Budda, 322.
- (32) Budda, 322.
- (33) Bkz. Rose, 72; Eliot, III, 370; Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 43-44.
- (34) Tibet'te dinî-hiyerarşik sistem 13. Yüzyılda, Sakya manastırı lama-larının Moğol Han'ı Kubilayca tanınmaları ve dünyevi gücü elde et-meleriyle başlamıştır (Bkz. Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 226-227).

- (35) Tibet Budizmi'nde en önemli figürlerden biri, Tibet halkının ata olarak kabul ettikleri Chenresig (Skt. Avalokiteşvara)'dır. O, büyük Bodhisatva'dır; Tibetlilere tarını öğretmiş; zamanla Tibetli krallar şeklinde geri gelmiştir. Onun Dalay Lama ve diğer büyük lamalar suretinde insan biçimini aldığı inanılmaktadır. Dalay Lamalar, zuhurları oldukları Bodhisatvalardan vahiyler almaktadır (Bkz. Samuel, 19, 20).
- (36) Bkz. Samuel, 526-527; AnaBritannica, 6/561-562.
- (37) David-Neél, Textes..., 83-84.
- (38) Samuel, 533.
- (39) Epstein, 402, 403
- (40) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 245, 247, 251, 252.
- (41) Samuel, 496, 497.
- (42) Öztuna, I, 533, 535. Dayan Han, 73 yıl tahtta kalmıştır (1470-1543) ve çok çocuğu olmuştur.
- (43) Altan, Moğolca 'Altın' demektir. Altan Han'ın ölümünden sonra Dayan'ın diğer bir daldan olan torunlarından üç yönetici daha aynı adla Tarbagatayların idarecisi olacaktır: I. Altan Han (1609-1623); II. Altan (1623-1658); III. Altan (1658-1691). Öztuna, I, 535.
- (44) Roux, 385-386.
- (45) Roux, 386-387.
- (46) Altan Han'dan sonra Budizme geçen prenslerden en önemlisi olan Kalka prensi Abday –Abatay- Han (1554-1588), Dalay Lama'nın göreve geldiği aynı yıl onun tarafından tahta geçirilmiştir. Abday Han'ın soyundan ikinci kuşak torunu, IV. Dalay Lama olarak seçilmiştir (1589-1617). 28 yaşında çok erken bir yaşta ölen bu Dalay Lama'nın hayatı, Tibet'i 1603-1611 yılları arasında kana bulayan iç savaş yüzünden kolay geçmemiştir. Bunun dışında Abday'ın torunu Zanabazar (1635-1723) Moğolistan'ın Urga (Ulan Batur) şehrinde ilk Jetsundamba Kutuktu yani, "yaşayan ilk Buddha" unvanını almıştır. Moğolistan'da Lama Kilisesinin serveti çok artmıştır. 1920 yılında nüfusun yaklaşık üçte biri; büyük baş hayvanların dörtte biri; iki bin altı yüz manastır ve doksan iki keşişle bu kiliseye bağlı olduğu söylenmektedir (Bkz. Roux, 388, 393).
- (47) Bkz. Richardson, 41; Robinson-Vd., 4. Baskı, 287-288.
- (48) Bleichsteiner, 97-98.
- (49) Roux, 388.
- (50) Bkz. Robinson-Vd., 4. Baskı, 288; Roux, 394-395; Richardson, 41-42; Wylie, 200; Bleichsteiner, 100. (Gusri Han'ın Çin'in Mançu hanedanıyla olan diplomatik ilişkileri, bugününün Tibet-Çin ilişkisine de ışık tutacak mahiyette yorumlanmaktadır. Gusri Han'ın bir vasal olup olmamasına göre, Tibet'in Çin'e bağlı bir bölge olup olmadığı konusunda tartışmalar yapılmaktadır. Bu dönemde Dalay Lama

- Çin'e gitmiştir. Bu gidişi bağımsız bir yönetici olarak mı yoksa bir vasal olarak mı gerçekleştirmiştir? Modern Çinli yazarlar Dalay Lama'nın Mançu sarayına bu gidişini bir vasal olarak gerçekleştirdiğinde ısrar etmektedir. Bkz. Richardson, 44).
- (51) Paljor Tsarong, "Tseja: Structure and Economy of..", Bkz. The Tibet Journal, No. 3, s. 23.
- (52) Eliot, III, 364.
- (53) Bkz. Rose, 76; Richardson, 54-56.
- (54) Bell, People of Tibet, 16.
- (55) Bkz. Richardson, 46-50.
- (56) Bkz. Bleichsteiner, 105-106; Bell, Religion of Tibet, 137.
- (57) Bkz. Wylie, 201; Robinson-Vd., 288; Bleichsteiner, 113-119; Bell, Religion of Tibet, 166.
- (58) Dalai Lama, My Land., 73; Samuel, 52, 543.
- (59) Bkz. Wylie, 201.
- (60) Zehra Güngör, Yasak Ülke –Dalai Lama İle Tibet'te, İstanbul 2000, 62-65.
- (61) Güngör, Yasak Ülke, 123.
- (62) Güngör, Yasak Ülke, 17, 37.
- (63) Dalai Lama-H.C. Cutler, Mutluluk Sanatı, Dharma Yayınları, İstanbul 2000, 12, 117, 200.
- (64) Ferm, 102.
- (65) Dalai Lama, My Land and My People, New York 1977, 102.
- (66) Bkz. Samuel, 60, 529, 544; Waddell, The Buddhism of Tibet., 236.
- (67) Roux, 395. Pançen Lama, kimi zaman hayatı bir rol üstlenmektedir. Gerek bağımsız bir hükümdar olmaya çalışmasıyla gerek Dalay Lama'nın bir biçimde rakibi olmasıyla önemli bir konumdadır. Örneğin, XX. yüzyılda X. (veya VII.) Pançen Lama (1938-1989) komünist Çin'in egemenliğini kabul edecektir; oysa XIV Dalay Lama sürgüne gitmeyi tercih etmiştir.
- (68) Bell, Religion of Tibet, 190, 191.
- (69) Bell, Religion of Tibet, 184, 157, 160; Samuel, 51.
- (70) Bkz. Wylie, 201; Robinson-Vd., 4. Baskı, 288; Richardson, 48-49.
- (71) Bkz. Bleichsteiner, 107; Bell, People of Tibet, 17.
- (72) Richardson, 58.
- (73) Bkz. Wylie, 201; Richardson, 59; Bleichsteiner, 110-112.
- (74) Dalai Lama, My Land., 139.
- (75) R.C. Majumdar, An Advanced History of India, London 1956, 211, 212, 213. .
- (76) Bkz. Majumdar, 214; Waddell, "Lamaism", 785. [Tibet Budizmi'nin oluşmasına katkı sağlayan büyük Hintli üstatlar arasında Santarak-sita (öl. 765), Padma Sambhava (öl. yak. 790), Kamalasila, Dhar-

mapala ve Dipankara Srijnana Atisa (öl. 1054) sayılabilir. Bkz. Murthy, 41-49].

(77) Majumdar, 907-909.

(78) Chopra, 34.

(79) Grousset, 303.

(80) Bkz. Fernand Grenard, Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü, MEB 1000 Temel Eser, İstanbul 1970, 189-190, 202, 205; Epstein, 441-442. .

(81) Anuruddha, 31.

(82) Richardson, 61-62.

(83) Richardson, 63-65.

(84) Richardson, 66-67.

(85) Richardson, 69, 71.

(86) Richardson, 72.

(87) Epstein, 442, 450-452.

(88) Snelling, 230-231.

(89) Teknik alandaki lüzumlu gelişmeler, önce Müslümanların sonra Cizvitlerin eseri olmuştur. Batı dünyasına, Orta Asya'dan su saati, Araplardan pusula, Çin'den barut gelmiştir. Bunlardan faydalanan ise Batılılar olmuştur. İlk toplar ve tüfekler XVII. Yüzyılda Cizvitler tarafından yapılmıştır. Cizvitler, astronom ve matematikçi, takvim reformcuları, topçu ve coğrafyacı olarak Çinli İmparatorların teveccühünü kazanmıştır. İmparatorluğun ilk işe yarar haritasını onlar yapmıştı. Gayretlerinin sonucu olarak, imparatorluk ailesi fertlerine varıncaya kadar birçok din değiştirmeler olmuştur. Geniş potansiyele ile Çin, Cizvitleri heyecanlaştırmıştır. Bu sebeple Cizvitler XVII. Yüzyılda Çin'i kendi dünyalarına, hakiki bir ütopya ülkesi olarak göstermişlerdir. Çin'in Mukaddes Kitap'tan daha eski bir tarihi, dine bağlı olmayan mükemmel bir maneviyatı, maneviyatla karışmış bir siyaseti vardır. Bu sebeple Voltaire, kendi tarihine "dünyanın en eski ve en terbiyeli milleti" olarak nitelenen Çinlilerden başlamıştır (Bkz. Grenard, 186, 188-189).

(90) Bkz. Grenard: 1970, 186-190; Bleichsteiner, 107.

(91) Waddell, The Buddhism of Tibet., 2.

(92) Bell, Religion of Tibet, 144-145, 146.

(93) Bell, People of Tibet, 196.

(94) AnaBritannica, "Amerika Birleşik Devletleri -Tarih", I/572.

(95) Richardson, 61.

(96) Majumdar, 907-909.

(97) Majumdar, 909.

(98) Eliot, III, 349.

(99) Bell, Religion of Tibet, 37, 40.

- (100) Bkz. Öztuna, III, 184, 193, 194; AnaBritannica, "Çin Halk Cumhuriyeti", 6/452.
- (101) Mehmet Emin Buğra, Tibet ve Doğu Türkistan Hakkında Bilinmeyen Siyasi Konular, Ankara 1959, 5. [M. Emin Buğra, Doğu Türkistan ve Tibet bölgeleri konusunda yerinde gözlemleri olan uzman kişilerdendir. Çan-Kay-Şek, Milliyetçi Çin Hükümetinin başında iken, 1947 Ocak ayı başında "Doğu Türkistan Muhtar Uygur Eyaleti" umumi valisi ve devlet reisi olarak Dr. Mes'ud Sabri (1887-1952)'yi, Genel Sekreter (Başbakan) olarak da İsa Yusuf Alptekin'i tayin etmiştir. Ancak Mao komünistlerinin ağır baskısı üzerine Dr. Sabri 1 ocak 1949'da görevden alınıp yerine Burhan Şahidi vali yapılmıştır. Bu dönemde Muhammed Emin Buğra vali muavini olmuştur. Urumçi, 1949 Ekim ayında Mao'nun eline geçmiş bundan sonra Doğu Türkistan Milliyetçi Çin'den ayrılmıştır. Yüz binin üzerinde Türk ülkeyi terk ederek Tibet üzerinden Hindistan'a, Türkiye'ye, Suudi Arabistan ve başka ülkelere gidip yerleşmişlerdir. Bu tarihten sonra yüz binlerce Türk, komünist Çin silahlarıyla öldürülmüş veya hapsedilmiş ya da zor tabiat şartlarında şehit düşmüştür. Bkz. Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar -İslâm Devletleri, Ankara 1996, I/685-686].
- (102) Grousset, 489.
- (103) Dalai Lama, My Land., 72-73.
- (104) Bell, Religion of Tibet, 145-146.
- (105) Bkz. Roux, 397; Richardson, 50, 69, 71.
- (106) Bkz. Richardson, 50-52; Öztuna, III, 202.
- (107) Richardson, 53-54.
- (108) Epstein, 444, 446.
- (109) Bleichsteiner, 115-116.
- (110) Chopra, 42.
- (111) Bleichsteiner, 116-117.
- (112) Bleichsteiner, 118.
- (113) Çin'in son imparatoru Puyi (öl. Ekim-1967) 1906 yılında doğmuştur. Önceki İmparatorun 1908 yılında ölümünden, 1912 yılında Cumhuriyet ilan edilene kadar, Çin'in çocuk imparatoru olmuştur. Bu tarihten sonra 1924 yılına kadar, Pekin'deki Yasak Şehir denen imparatorluk sarayında yaşamasına izin verilmiştir. 1924 yılından itibaren Japonya himayesinde yaşamış; Mançurya'nın Çin'den ayrılıp, Japonya'ya bağlı müstakil bir devlet olmasıyla (1931), Japonların Mançurya'dan ayrıldıkları 02.06.1945 tarihine kadar imparatorluğu devam etmiştir. 1945-50 arasında Rusya'da hapsedilip sonra Çin'e geri verilmiştir. 1950-59'da Çin'de hapis hayatı yaşamış; 1959 yılında bağışlandıktan sonra ömrünün son kısmını botanik

bahçesinde bahçıvanlık yaparak geçirmiştir. Bu sürede kendisine
hürmetsizlik gösterilmemiştir.

- (114) Öztuna, III, 201.
- (115) Bell, People of Tibet, 18.
- (116) Epstein, 461.
- (117) Aytunç Altındal, Laiklik, İstanbul 1994, 49.
- (118) Çan-Kay-Şek, 8-10.
- (119) Fairbank, 18.
- (120) Chopra, 41-42.
- (121) Ashild Kolas, "Chinese Media Discourses on Tibet..", Bkz. The Tibet Journal, XXIII, No. 3, 1998, 69-70, 74. (Çin'in Tibet'e bakışı, Türklerin Kıbrıs politikasıyla benzerlik arz etmektedir).
- (122) Dalay Lama, Mutluluk Sanatı, 174, 201.
- (123) Jean Locquin Vd., Yeni Çin Dün-Bugün, İstanbul 1966, 42-44.
- (124) Epstein, 473-474.
- (125) Chopra, 41-42.
- (126) Bkz. Samuel, 544-545.
- (127) Bkz. Epstein, 487, 498, 506-508, 511.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tibet Budizmi'nde İnanç Esasları,
İbadet ve Uygulamalar

İnanç esasları

Budizmin Mahayana ekolü, Hinayana'ya göre daha geniş açılımlar yapmış, farklı inançlardan unsurları bir araya getirerek uygulamaya koymuştur.⁽¹⁾ Tanrı inancı, Amitabha Buda'ya tapınma, çeşitli Bodhisatva tasvirlerini mabetlerde bulundurma, cennet ve cehennem anlayışı bunlar arasında sayılabilir. İbadet amacıyla kutsal metinlerden parçalar okuma, dua çarkları çevirme, Buda heykelleri önünde eğilme, Bodhisatvalara tapınma Mahayana ekolünün belli başlı inanç ve uygulamaları arasında yer almaktadır.

Tibet Budizmi de Mahayana'da rastlanan türde, Ezelf Buda-lar, Bodhisatvalar, Koruyucu Tanrılar inancına sahiptir. Bu tanrıların, evrenin düzeninden sorumlu olduğuna inanılmaktadır. Sayılanların dışında Tibetliler, yaşadıkları çevre üzerinde etkisi olduğunu düşündükleri şeytansı varlıklara (Demonlar) ve yerel tanrılara da inanmaktadır. Lamaizmde belirli bir ilâhiyata rastlanmamakta; Tibet Budizmi içindeki her tarikatın belli bir panteonu bulunmaktadır.⁽²⁾

Lamaizm, son dönem Hint Budizmi (Budizm ve Hinduizmin bir karışımı) ile Tibet'te yaygın olan çeşitli dinî inanç ve uygulamaların karışımıyla oluşmuştur. Tibet'te en yaygın uygulamalar, şeytan-korkusundan kaynaklanan, onların kötülüklerinden emin olmak amacıyla düzenlenen korunma ritüelleri ile insan suretinde enkarne olmuş tanrılara ibadet alanında yoğunlaşmaktadır.⁽³⁾ Tibet Budizmi'nin inanç esaslarını daha iyi anlamak için, öncelikle onun evreni nasıl algıladığını (kozmooloji anlayışı) ortaya koymak gerekir.

Tibet Budizmi'nde kozmoloji anlayışı

Dinî tecrübenin zihni anlatımının muhtevası, Tanrı, dünya ve insan şeklinde üç konu etrafında oluşmaktadır. Görünen varlıklar dışında bir de zihin tarafından tasavvur edilen varlık alanı bulunmaktadır. Bir dinin evren anlayışında çeşitli unsurlar bir arada bulunmaktadır. Evren anlayışını (Kozmoloji) ortaya koymaksızın bir dinin inanç esaslarını kavramak zordur.

Kozmoloji, dünyanın menşei, gelişmesi, türlü safhaları ve kaderiyle meşgul olan bir bilim alanıdır. Budist kozmoloji anlayışına göre kâinat, sadece üzerinde yaşadığımız yeryüzü ve burada yaşayan varlıklar toplamından ibaret değildir. Onun ötesinde başka âlemler ve oralarda yaşayan farklı mahiyette varlıklar bulunmaktadır.⁽⁴⁾ Budistler, görünürde Brahmanları taklit ederek, evreni üç kategoriye ayırmıştır. Fiziki kategoriler, yeryüzü, gök ve uzay; etik kategoriler, arzu (kama), şekil (rupa) ve şekilsizlik'ten (arupa) oluşmaktadır. Evrenin birçok katmanında değişik varlıklar yaşamaktadır: Budalar, Bodhisatvalar, Tanrılar, Şeytanlar, Aydınlanmış varlıklar, insanlar ve hayvanlar. İnsanların dünyası, yukarıdaki göklerin arasında; cehennemler ise aşağı tabakalarda yer almaktadır. Budist inancına göre evren, görünmez varlıklarla doludur. Budistlere göre bütün varlıklar ölür ve dirilirler; tanrılar da ölümlüdür. Genel anlam itibarıyla, Budizm'de "Mutlak varlık" anlayışı yoktur.⁽⁵⁾

Kozmolojiyi kavramak için, öncelikle zaman kavramı üzerinde durmak gerekir. Dindar insan için zaman ve mekân, türdeş ve sürekli değildir. Dindar insan, çevresindeki gerçektışılığı ve dünyayı tekrardan kurmakta; kutsal ile arasındaki bağı güçlendirmek istemektedir. Dindar insan açısından, dünyanın "kutsal dünya" olduğu hemen fark edilmektedir. Oturulan bir mekân, ancak "kozmoslaştırılınca", yani kutsal ile bağı kurularak yeniden yaratılmasıyla "bize ait" olmakta ve evren haline getirilebilmektedir. Dindar insan için üç kozmik düzey; Yeryüzü, Gökyüzü ve Alt bölgeler, birbiriyle iletişim haline geçmiştir. İnsan kendisini evrenin "merkezine" yerleştirmiş; etrafında da evrenin merkezi olan bir yer tayin etmiştir. Genellikle de dağların, Yeryüzü ile Gökyüzü

arasındaki bağı ifade eden imgeler arasında yer aldığını görülmektedir. Bu merkez simgeciliği, kutsal şehirleri ve tapınakları Dünya'nın merkezinde varsayma anlayışına dayanmaktadır.⁽⁶⁾

Budist kozmoloji, dünya tarihinin dairesel hareket ettiği faraziyesine dayanmaktadır. Budist anlayışta zaman, yıllarla değil, Kalpa'larla ifade edilmektedir. Bir Kalpa, başlangıcından dünyanın sonuna kadar geçen süreyi kapsamakta; bu zaman zarfında dünya sistemi kendi evrimini tamamlamaktadır. Kozmik felaketlerle yeni dünyalar ortaya çıkmaktadır. Dünyamız battıktan sonra bir yenisi çıkacaktır.⁽⁷⁾

Ana hatlarıyla Budist kozmoloji anlayışı, kâinatın merkezî noktasına kutsal Meru Dağını koymuştur. Onun dört yönünün dört büyük bölge olarak içinde yaşadığımız âleme benzeyen sayısız âlemlerden meydana geldiğini varsaymıştır. En alt bölgede, aşağılanmış, cehennemlik varlıklar bulunmakta sonra hayvanlar ve insanlar gelmektedir. Daha üst bölgelerde Asuralar; melek, cin, deva türünden varlıklar ile kendi içinde gruplara ayrılan tanrılar âlemi yer almaktadır. Budist anlayışa göre bütün varlıklar ölür ve yeniden hayat bulurlar. Birçok tanrı da ölümlüdür.⁽⁸⁾

Budist kozmoloji anlayışının ifadesi, ikonografilerinde de yerini almıştır. Budist suret ve resimlerine göre, âlemde yer alan temel unsurlar, Budalar, Bodhisatvalar ve koruyucu tanrılar ve demonlardır. Birçok Tibetli'nin, Yidam adında koruyucu bir tanrısı bulunur. Bunun yanında Tibet'te, evleri ve mabetleri de koruyan çeşitli ruhsal varlıkların bulunduğu inanılmaktadır. Lamaizmde, dost bakışlı ve nazik görünüşlü Buda ve Bodhisatva tipi hemen fark edilmektedir. Ancak anlaşılması güç olan konu, Yidam'lardır. Yidamlar, genellikle korkunç görünüşlü, kızgın varlıklar olarak resmedilmektedir.⁽⁹⁾

Evreni yaratan, onu koruyup gözetken ve varlığını sürdürmesini sağlayan bir Tanrı fikri, Buda'nın düşüncesinde pek belirgin değildir. Ancak bu dinin inananları, "tanrı" ihtiyacını gidermek için, Buda'nın ölümünden yıllar sonra onu tanrı haline getirmişlerdir. Sonraki dönem Budistleri daha da ileri giderek, inançlarını Hindu mitolojisi unsurlarıyla süslemişlerdir. Budist alayışlarda, Hinduizm içindeki en eski Hindu tanrı ve tanrıçalarına yer ver-

mek moda haline gelmiştir. Budist panteonunda bu tanrılar başka isimlerle yer almışlardır. Budizmin, Hindu panteonu dışında bir de kendi tanrılar silsilesi mevcuttur.

Budist düşünceye göre, dünyaya daha önce üç Buda gelmiştir; dördüncüsü insanlığın tanıdığı Tarihî Buda Gotama'dır. Dünyaya kötülük egemen olduğunda, beşinci Buda (Maitreya) gelecektir. Maitreya, henüz Buda olmayan, fakat gelecekte Budalığa erişecek olan biridir. Böyle kişiliklere Mahayana Budizmi'nde, Bodhisatva denilmektedir. Bütün Buda'lar, bir Bodhisatva aşaması geçirmiştir. İki önemli Bodhisatva, Manjusri ile Avalokiteşvara'dır.⁽¹⁰⁾

Lamaizm'in büyüleyici bir mitolojisi vardır. Yerli tanrıları, çok başlı şeytanları, büyük tabiat güçlerinin tanrılaştırılmasıyla oluşmuş varlık türleri, ayrıca Hindu tanrılarının ilavesiyle, Tibet, belki de dünyanın en büyük panteonuna sahiptir. Mahayana Budizmi'nin yarattığı çeşitli biçimlerde ve çok sayıdaki metafizik Buda ve Bodhisatvalar da ele alındığında, Tibet panteonunun büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır.⁽¹¹⁾

İnsanın türeyişi konusunda, Tibet'te farklı inanışlar görülmektedir. Bir yaratılış destanına göre, "ilk insanın üç oğlu vardı ve vücudunu onlar arasında paylaştırmıştı. Bunlar üç insan ırkının atasıydılar. Üç oğuldan en yaşlısı gövdeyi aldı. Bunun oğulları Çin ailesini oluşturdu. Çinliler sanat ve endüstride ustalaştılar, kurnazlık ve savaş hileleri ile tanındılar. İkinci oğul göğsü aldı. O Tibet ailesinin babasıydı. Bunun çocukları yürekli ve cesaret doluydular; ölümden korkmazlardı. Üçüncü oğul ise, vücudun alt bölümlerini almıştı. Ondan da Tatarlar türediler. Kafasız, kalpsiz, utangaç ve cahil insanlar olan Tatarlar, eğerleri üzerinde durmaktan başka bir şey bilmezlerdi."⁽¹²⁾

Tibet Budizmi'nde tanrılar ve ruhlar erkek ve dişilerden oluşmakta, genellikle insanın günlük hayatıyla içli dışlı bir konumda bulunmaktadırlar. Tibet'in halk dininde de, Budist geleneğinde de bu tanrılar belli ritüeller yerine getirildiği takdirde insanların kötü ile temasını engellemektedir. Yeryüzü ile çok yakından ilgili bu tanrıların ve ruhların isimleri, Nyingma-pa dini metinlerinde yer almakta ve çeşitli sınıflara ayrılmaktadır.⁽¹³⁾

Tibet Budizmi'nde Buda anlayışları

Mahayana Budizmi'nde Buda metafizik biçimlerde idealleştirilmiştir. Kuzey Budistlerinin panteonu, beş Dhyani Buda [dharma-kaya zuhurları] teorisi etrafında şekillenmektedir. Bunlara büyük hürmet gösterilmiştir.

Budizm'de evren, beş kozmik unsur veya skanda'dan oluşmaktadır. Bu beş skanda, şekil, seziş, isim, uyum ve şuur veya toprak, su, ateş, rüzgar, boşluk (uzay) olarak adlandırılmaktadır. Bunlar, ezeli ve ebedî kozmik güçler biçiminde algılanıp, âlemin oluşumuna sebep oldukları varsayılmış ve beş Dhyani Buda (muhayyel, tefekkür Buda'ları) biçiminde tanrılaştırılmıştır.⁽¹⁴⁾ Sayısız Buda ve Bodhisatva türleri içinde Budizm'de en önemli Buda tipleri, Dhyani Budalardır. Bunlar, içinde yaşadığımız devrin beş Buda'sına denķ gelmek üzere, beş tanedir. Dhyani Budalar, bulundukları durumda sonsuza kadar aynen kalırlar. Dhyani Budalar kendilerine göre semavi katlarda oturur ve gelecek Budaların oluşması için kaynak görevi görürler.

Buda anlayışıyla ilgili olarak, "İlk Buda" denen ve Hindu inanışındaki Atman'ın yerini tutabilecek, soyut bir kavram da vardır ki, buna "Adi-Buda" adı verilmektedir. Adi-Buda, Budist panteonun en yüksek tanrısı olarak görölmüş; evreni ve beş Buda'yı (Dhyani Budalar) onun oluşturduğuna inanılmıştır. Tantra kutsal metinlerinde rastlanan bu "ilk tanrı"ya, Nepal ve Tibet'te çok yaygın şekilde inanılmaktadır. Bazı mezhepler, Adi-Buda, mevcut beş eşit Buda içinden birisi öne çıkarılarak saptanmaktadır. En yaygın olarak inanılan Adi-Buda, Vajradhara ve Vajrasattva'dır.⁽¹⁵⁾

Her Dhyani Buda'nın, birer Bodhisatva zuhuru bulunmakta yeryüzündeki faaliyetlerini zuhurları olan Bodhisatvaları aracılığıyla yürütmektedirler. Çünkü Buda olanın, artık bu alemle teması kesilmektedir. Bilinen Bodhisatvalardan en meşhuru, Tarihî Buda Gotama'nın, Budalığa ermeden önceki hali, Avalokiteşvara ve Manjusri'dir.

Tibetlilerin evren anlayışı, İlk Dönem Budizmi'nin evren anlayışından farklılık göstermektedir.⁽¹⁶⁾ Tibetlilerin evreni, tabiatüstü varlıklarla doludur. Bunlar arasında, tanrılaştırılmış olan

çeşitli Buda ve Bodhisatvaların yanı sıra, yerel Tanrılar ve Demon olarak adlandırılabilen şeytansı güçler de yer almaktadır.⁽¹⁷⁾ Tibet yerel tanrılarının bazıları yardımseverdir; bazıları da insana kötülük yapmaktadır. Demonlar ise tanrı ve şeytan karışımı varlıklar olup, çoğunlukla kötü etkiler yaptıklarına inanılmaktadır. Tibetlilerin inanışına göre, erken ölümlere sebep, çoğu korkunç görünümlü olan bu kötü ruhlardır.⁽¹⁸⁾

Dhyani (Muhayyel) Budalar

Budizm'de tanrılar, genel anlamda iki türlüdür: Dhyani Budalar, yani düşünce ürünü olan Tefekkür Budaları ve onların Bodhisatva biçimleri. Dhyani Buda, Bodhisatva aşamasından geçmesi gerekmeyen bir Buda türüdür. Dhyani Budaların sayısı, içinde yaşadığımız devrin⁽¹⁹⁾ beş Buda'sın denk gelmek üzere beş olup, bazen bunlara bir altıncısı olan Vajrasattva da eklenmektedir. Dhyani Budalar, kökenlerini sakanda'ların (unsurlar) ezeli oluşlarından alırlar. Bunlar semavi katlarda oturmakta; sonsuza kadar aynı kalmakta ancak yaratma işiyle ilgilenmemekte; yaratmayı, onların zuhurları olan İlâhi Bodhisatvalar yerine getirmektedir.⁽²⁰⁾

Giriş bölümünde söz edildiği gibi, Budalar üç türlü bedene sahiptirler. Bunlardan birincisi Dharma-kaya bedenidir. Kanun-bedeni anlamına gelen bu kavramla, suretleri olmayan ve kendi kendilerine meydana gelen Dhyani Budaların sahip olduğu beden kastedilmektedir. Bu ideal bedene sahip Budalar, yeryüzünü ebediyen terk etmişlerdir. Bir başka beden tipi, Nirmana-kaya'dır. Bu, diğer insanlarla aynı olan beden tipidir. Nirmana-kaya, Gotama Buda gibi, yeryüzündeki insanları bilgilendirmek isteyen Bodhisatvaların gördükleri ölümlü bedendir. Budaların sahip olduklarına inanılan üçüncü beden tipi, Sambhoga-kaya'dır. Bu beden tipini Bodhisatvalar almaktadır.⁽²¹⁾

Budist resimlerinde Dhyani Budalar, lotus üzerinde meditasyon halinde oturmuş, sağ ayağı sol ayağın üzerine gelecek şekilde çapraz halde ve her iki tabanı yukarı bakacak biçimde resme-

dilmektedir. Elleri bazen boştur, ancak çoğu zaman bir kâse tutarlar. Başları çıplak, saçları ince bükümlemler halinde toplanmıştır. Gözleri, zihnin tamamen içe dönük olduğunu belirtir tarzda, yarı kapalıdır. Elbise, omuzdan dize uzanan bir iç çamaşırından oluşmakta ve bir eşarpla desteklenmektedir.⁽²²⁾

Stupalardaki Dhyani Buda suretleri, Budist evrenin sembolü olan dört yönde resimlenmektedir. Bunlardan Vairocana, mabet içinin tanrısı olup genellikle sureti yapılmamaktadır. Eğer resmi yapılacaksa, mabedin güney tarafında, Ratnasambhava ile doğusunda Aksobhya arasına yerleştirilmektedir.

Renkleri, araçları, sembolleri ile beş Dhyani Buda ve Bodhisatvaları şunlardır:

- 1) Aksobhya Buda: Mavi, Fil, Vajra; Bodhisatvası, Vajrasattva'dır.
- 2) Amitabha Buda: Kırmızı, tavus, lotus; Bodhisatvası, Padmapani'dir.
- 3) Amoghasiddhi Buda: Yeşil, Garuda (çaylak); Bodhisatvası, Visvapani'dir.
- 4) Ratnasambhava Buda: Sarı, Aslan, Mücevher; Bodhisatvası, Ratnapani.
- 5) Vairocana Buda: Beyaz, Ejderha, Disk; Bodhisatvası, Samantabhadra'dır.

Bazı durumlarda, Vajrasattva'nın Bodhisatvalar arasında değil de Dhyani Budalarla birlikte (altıncı olarak) anıldığı da görülmektedir.

Vajrasattva, Tibet Budizmi'nin sonraki dönemlerinde önemli bir konuma getirilmiş, eşitler arasından birinci mevkiine yükselti-lerek Adi-Buda olarak görülmüştür. Rengi beyaz; aracı, vajra'dır. Tibet'te, bağımsız mabetlerin her biri Budalardan birine adanmıştır.⁽²³⁾ Dhyani Budalar yaratıcı olmayıp, dünya işlerine karışmazlar. Budist inancın korunması ve yayılması işini, her biri manevî birer oğul mesabesinde olan Bodhisatvaları aracılığı ile sağlamaktadırlar.⁽²⁴⁾

Bodhisatvalar

Bodhisatva, özü (sattva) bilgelik (bodhi) olan kimsedir. Bu unvan, Budizmin kurucusu Gotama'ya, Aydınlanma öncesi dönemi için verilmiştir. Mahayana Budizmi'nin ilk kavramlarından olan Bodhisatva, başkalarının acılarını hafifletmek uğruna kendi Budalığını (Nirvana'ya ulaşmasını) erteleyen, kendini değil de dünyayı kurtarmayı amaç edinen ülkü varlıktır. Bu yüce dereceye ulaşmak isteyen her kimse, sayısız varlık mertebelerinden geçmek zorundadır. Ancak bundan sonra o, yaşayan bir Buda'nın himayesini kazanmaktadır. En yüce Bodhisatvalar, Budalara denk görülmektedir.⁽²⁵⁾

Bodhisatva, “uyanmakta olan bir varlık” veya “uyanık tabiatlı” olandır; Buda ise “uyanmış” olan, “Mutlak Uyanıklık”tır. Köken itibarıyla Bodhisatva, ölümlü bir varlıktır. “Tarihsel Buda” olan Gotama, mutlak uyanıklığa ulaşana kadar kendisi de bizzat bir Bodhisatva'dır. Onun dışında, Gelecek Buda Maitreya, şu anda gökte bulunan bir Bodhisatva'dır. Bunların dışında başka Bodhisatvalar da vardır. Mesela, Tibet, Çin ve Japonya gibi ülkelerde de yaygın olarak tanınan, Avalokiteşvara ve Manjusri bunlardandır. Bunlar potansiyel olarak birer Buda'dır; ancak en son filize kadar her şey kurtuluşa ermeden Buda hallerine girmeyeceklerine dair ant içmişlerdir.⁽²⁶⁾ Bodhisatvalar, menşe' olarak alemin beş ezeli unsurlarını temsil eden beş Dhyani Budalardan kaynaklanmakta; her birinin dişi eşi de bulunmaktadır. Renkleri ve sembolleri ile birlikte belli başlı Bodhisatvalar şunlardır:

- 1) Manjusri; rengi altın, sembolü kılıç ve kitap'tır.
- 2) Avalokiteşvara (Gözeten Efendi); rengi beyaz sembolü lotus'tur.
- 3) Vajrapani; rengi beyaz, sembolü elmas veya yıldırım'dır.
- 4) Maitreya (Gelecek Buda); rengi altın sarısı, sembolü nagakesa'radır.
- 5) Amitaprabha (Sonsuz Işık); rengi beyaz veya kırmızı, sembolü kavanoz'dur.
- 6) Samantabhadra (Evrensel Mükemmellik); rengi sarı ve mavi, sembolü mücevher'dir.

7) Ratnapani (Mücevher Taşıyan); rengi yeşil, sembolü mücevher veya ay'dır.⁽²⁷⁾

Hinayana Budizmi yalnızca Sakyamuni Buda ile Maitreya'yı Bodhisatva olarak kabul etmektedir. Mahayana'da ise, sonsuz sayıda Bodhisatva olabilmektedir.⁽²⁸⁾ Bodhisatvalar, Budist Aydınlanmaya ulaşana dek sayılamayacak kadar hayat süren kahraman varlıklardır. Bu hayatları kendileri için değildir. Onlar, diğer canlıları samsaranın her günü ıstıraplarından kurtarmak amacıyla hayat sürmektedirler. Tüm diğer canlılar Budalık mertebesine ulaşana dek, onlar, Nirvana'nın son aşamasının kapısında bekleyeceklerdir. Bodhisatvaların en meşhurları, Avalokiteşvara ile Manjusri'dir.⁽²⁹⁾

Ebedi Budaların ifadesi sayılan kutsal Bodhisatvalar, ulu kurtarıcı figürlerdir. Bu kişilere duyulan bağlılık, çoğu kez Tarihî Buda'yı gölgede bırakacak boyutlara varmıştır. Ayrıca, büyük eğitici ve bilginler için de kullanılan Bodhisatva unvanının onurlandırma amacıyla Budist krallara da verildiği olmuştur.

Bodhisatva ideali, dünyadan kaçıışı arayan erken dönem Budizmi'ni değiştirmiş; Budizmi, bireysel özgürlüğün, tüm canlıların kurtulması sorumluluğundan sonra geldiği bir dünya dinine dönüştürmüştür. Bodhisatva'nın tanrısal bir kurtarıcı olduğu bu anlayışta, tarihi Buda daha az önemlidir.⁽³⁰⁾

Başka dinlerde örneklerini bulamayacağımız bütün Bodhisatva zuhurlarının görevi, evrendeki düzene müdahale etmek; örneğin Dharma'yı dinî işgalcilere karşı korumaktır.⁽³¹⁾ Bazı Bodhisatvalar stupa'larda iki Buda'dan önce gelmektedir. Bunlardan ikisi, Manjusri ve Avalokiteşvara'dır.

Bodhisatva Manjusri

Manjusri, Mahayana Sutraları içinde, Maitreya ile birlikte en çok sözü edilen Bodhisatva'dır. Şüphesiz Budist panteon içinde en üstün yerlerden birini Manjusri işgal etmektedir. Mahayana Budistleri, onun Bodhisatvaların en büyüğü olduğuna inanmakta ve

ona ibadet etmektedir. O, Tibet'te "Jam-dpal" olarak adlandırılmaktadır.

Manjusri'nin suretleri çoğunlukla, soylulara özgü takı ve süslerle, havaya kalkmış sağ elinde bilgisizlik bulutlarını yaracak bilgelik kılıcı, sol elinde palmiye yaprağına yazılmış "Prajnaparamita" yazmasıyla betimlenmekte; bazen mavi lotus çiçeği üzerinde oturur vaziyette resimlenmektedir. Teninin rengi çoğunlukla Sarı'dır.

Manjusri kültü, 8. yüzyılda Çin'de çok yaygınlaşmıştır. Bazı efsanelerde, onun eskiden insan olduğu, yeryüzünde pek çok surette görüldüğü, insanların rüyalarına girdiği, Asvaghosa, Nagarjuna, Asanga, Tibetli reformcu Atisa ve Çin'de imparator olarak ortaya çıktığı söylenmektedir. O, hikmetin, erdemin ve meditasyonun Tanrısı'dır.⁽³²⁾

Manjusri, genellikle rüyalarda insanlara görünmektedir. Tarihler, bir düzine Budist Öğreticinin, onun yüzünü rüyalarında gördüğünü kaydetmektedir. Kendisine ibadet edeni koruyan Manjusri'nin suretleri önünde meditasyon yapanlar talihli olmakta ve aydınlanmaya ulaşmaktadır.⁽³³⁾

Bodhisatva Avalokiteşvara

Avalokiteşvara, kelime anlamı olarak 'gözeten, her yöne bakan' demektir. O, Hint Mahayana Budizmi'nin en önemli unsurudur. Milattan hemen önceki dönemlerde popüler olmuş ve tüm Budistlerin sevgisini kazanmıştır. Acı ve ıstırapın her türlüüne karşı, bilhassa çocuklara merhamet göstermektedir.

Avalokiteşvara, Budizmin en yaygın, tüm Budistlerin sevgisini kazanmış tanrısı, sınırsız şefkat ve merhamet Bodhisatva'sıdır. O, kendi kendini doğurmuş ebedi Buda Amitabha'nın dünyadaki görünümüdür. Amitabha olarak o, mevcut Kalpa'nın (dönem) yani Ölümlü Buda'nın ortadan kaybolması ile Gelecek Buda Maitreya'nın inşi arasındaki dönemin idaresinden sorumludur. Dhyani Buda Amitabha, Tibetçe'de ODPagmed olarak adlandırılmakta; onun zuhuru sayılan Avalokiteşvara, Tibet'te "Acıyan Bakışlı", "Şefkatli Bakan Efendi", "Yukarıdan Bakan"; Moğolistan'da ise "Gözlerle Bakan" adlarıyla anılmaktadır.⁽³⁴⁾

Kimilerine göre, içinde yaşadığımız âlem den önce üç âlem mahvolmuştur. İçinde yaşadığımız âlem, Avalokiteşvara'nın eseridir ve bütün ilâhi kudret onundur.⁽³⁵⁾

Mabet resimlerinde onbir başlı Avalokiteşvara, bazen bir Tavuşkuşunun açılmış kuyruğu gibi, binlerce kolla resmedilmektedir. Resimlerdeki rengi genellikle Beyaz'dır (Nepal'de Kırmızı); dişisi Tanrıça Tara'dır. Tibet'in Potala Dağı'nda yaşadığına inanılmakta; suretleri, çoğunlukla dağların doruklarına konulmaktadır. 3 - 7. yüzyıllar arasında Hindistan'da ona tapınılmıştır.⁽³⁶⁾

Avalokiteşvara'nın Tibet'e ilk defa Budizmi yerleştirmek amacıyla bir ermiş suretinde geldiğine inanılmaktadır. Bazı inanışlar onun, kral Songtsen Gampo (616-650) zamanında, kralın suretine büründüğü, iki eşinin yardımıyla Dharma'yı Tibetlilere açıkladığı varsayılmıştır. Tibet'e 7. yüzyılda giren bu Bodhisatva kısa sürede lama tanrılarının en sevileni olmuş, her Dalay Lama ile birlikte yeniden doğduğu varsayılmıştır.⁽³⁷⁾

Dişi Bodhisatva Tara

Dişi kurtarıcı tanrıça olan ve çeşitli biçimlere bürünebilen Tara'ya Nepal, Tibet ve Moğolistan'daki Budistlerce tapınılmaktadır. Tibet dilinde Sgrol-ma adını alan dişi Bodhisatva, karada ve denizde yolculuk edenlerin, aydınlanma yolunda ilerleyenlerin koruyucusudur. İnanişâ göre o, Avalokiteşvara'nın bir damla gözyaşından oluşmuştur. Bazı inanışlara göre o da, Avalokiteşvara gibi, "kendi kendini doğurmuş" olan Buda Amitabha'dan türemiştir.

Güzel sanatlarda Tara suretleri, eşi Avalokiteşvara'nın sağında ayakta dururken veya bağdaş kurmuş otururken betimlenmektedir. Genellikle üçüncü bir gözü daha vardır. Moğolistan'daki betimlemelerinde gözleri, bazen avuç içlerinde bazen tabanlarında bulunmakta; bu biçimiyle o, "Yedi Gözlü Tara" adını almaktadır.

İlk Tibet kralı Songtsen Gampo (616-650)'nun, biri Çinli öbürü Nepalli iki karısı, Tanrıça'nın iki temel biçimiyle özdeşleştirilmektedir. Tibet'te, dine bağlı bütün kadınlar Tara'nın bedenleşmesi sayılmaktadır. Lamaizmin etkisiyle Tibet'te Tara'nın pek çok biçimi gelişmiş ve bunların sayısı 108'i bulmuştur. Yeşil, mavi ve sa-

rı renkleriyle sembollenen Tara'lar bulunmaktadır. Tibet'teki tapınak bayraklarında, Yeşil Tara'nın çevresine dizilmiş beyaz, kırmızı ve sarı renklerde 21 ayrı Tara biçimi yer almaktadır.⁽³⁸⁾

Ölümlü Budalar

Budist kozmoloji anlayışına göre evren, değişik zaman dilimleri (Sanskritçe, kalpa) halinde yaratılmıştır. İçinde bulunduğumuz devirde, bir rivayete göre, beş Buda olacaktır. Bunlardan üçü, Buda Sakyamuni'den önce yeryüzüne gelmiştir. Sakyamuni dördüncü Buda; Gelecek Buda Maitreya ise Beşinci ölümlü Buda olarak yeryüzüne inecektir.

Budist panteonunda, Dhyani Budalar gibi Ölümlü Budalar da değişik sayılardadır. Bu sayı bazen beş, bazen yedi, Seylan Budizmi'nde 25 olarak kabul edilmektedir. Hangisi kabul edilirse edilsin, sıralamada Maitreya'dan önceki Buda'nın ismi Sakyamuni, yani bizim çağın Budası olan Gotama'dır. Ölümlü Budalar içinde, Sakyamuni dışındakilerin tarihi varlıkları bilinmemektedir.⁽³⁹⁾

Sakyamuni Buda

Sakyamuni Buda, içinde yaşadığımız Kalpa'nın Budalarından birisi olup, M.Ö. beşinci asırda zuhurunu gerçekleştirmiş, Bodhisatvalık aşamasından geçip Budalığa erdikten sonra yeryüzünden ayrılmıştır. Ölümlü Budalardan, tanıdığımız tek Buda olan Gotama'nın Dhyani Budası, Amitabha, ruhani Bodhisatvası ise Avalokiteşvara'dır.

Amitabha'ya, bilhassa Çin ve Japonya'da tapınılmaktadır. Avalokiteşvara, Mahayana Budizmi'nin en popüler ilâhı olup merhamet yönüyle temayüz etmiştir. Hristiyanlıkta, kucığında çocuk İsa ile Meryem figürünün temsil ettiği inanca pek yakın anlamıyla o, Tibet'in millî ilâhı konumundadır.⁽⁴⁰⁾

Gelecek Buda Maitreya

Maitreya, çevresinde bir kült gelişen en eski Bodhisatva'dır. O, Buda'nın öğretileri tümüyle unutulduğu zaman Dharma'yı (evren-

sel doğru) yeniden vaaz etmek üzere yeryüzüne ineceğine inanılan varlıktır. Tibet dilinde Byams-pa (müşfik) olarak bilinmektedir. Resim ve heykellerde, bir umut kaynağı olarak hem Bodhisatva hem de bir Buda olarak tasvir edilmektedir. Oturuşu, geleneksel Buda oturuşundan farklı biçimde gösterilmektedir.

Maitreya'nın ölümlü Budalar tabiatında olduğunu söylemek gereksizdir; o henüz Buda olmamıştır. Maitreya'nın, Tusita semasında Bodhisatva aşamasından geçtikten ve inmeye hazır hale geldikten sonra, yeryüzüne insan suretinde ineceğine inanılmaktadır. Onun yeryüzüne geliş zamanı konusunda farklı inanışlar bulunmaktadır. Buda'nın ayrılışından 4000 yıl sonra, bütün duygulu varlıkları kurtarmak için yeryüzüne geleceğine inanılmaktadır.⁽⁴¹⁾

Buda hayattayken, kendisinden sonra yine Buda olan birisinin geleceğini söylemiş ve onun özelliklerini sıralamıştır. Tibetçe'de, Byams-pa kelimesiyle ifadelendirilen Maitreya, iyiliğin Budası, sevgi öğreticisi, müşfik kişi anlamına gelmektedir. Budist terminolojiye göre, İsa peygamberin ve Hz. Muhammed'in de Maitreya Buda oldukları söylenmektedir. Maitreya'yı, bir tür Budist Mesih olarak adlandırmak yanlış olmaz.⁽⁴²⁾ İlk Bodhisatva kültü, Maitreya etrafında gelişmiştir. Bütün Hinayana mezhepleri Maitreya'yı kabul etmektedir.⁽⁴³⁾

Budist sanatında Maitreya, zengin süslerle bezenmiş olarak resmedilmektedir. Sağ elinde bir demet lotus tutmaktadır. Padmapani'den, başındaki küçük Caitya (Çita) resmiyle ayırt edilmektedir. Maitreya, ayakları birbirine kavuşmuş, arkasında Dhyanı Buda figürleri olduğu halde resmedilmektedir. Sembolik rengi sarı'dır.⁽⁴⁴⁾

Tibet Budizmi'nde Tanrı tasavvurları çeşitli Budizmlerde Tanrı anlayışları

Tanrı anlayışı konusunda Budizmin genel olarak ateist olduğu veya en azından Buda'nın bu konuda agnostik tavır sergilediği, tanrı fikrinin ona Hinduizm ve Tantrizm kanalıyla sonradan nüfuz ettiği kabul edilmektedir. Yine, ilk Dönem Buda öğretisinin inançtan ziyade organizasyona ve aksiyona dayanan bir hareket

olduğu; Budizmin en öz şekilde, ilhama çıkaran “yol” kelimesiyle özetlenebileceği, diğer genel kabuller arasındadır.⁽⁴⁵⁾

Buda, Brahmanların şekillendirdikleri Vedalar doktrinine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Çömezlerin karşılarında diz çöktüğü ve birer yarı Tanrı gibi görülen Brahmanların yerine Buda, doğuştan Brahman olunamayacağını; kişinin ancak yaptıklarıyla Brahman olmaya hak kazanacağını ortaya koymuştur. Buda’ya göre, parçalanmış insanları birbirine düşüren farklı Tanrı inançları olmuştur.⁽⁴⁶⁾ Gerçi Buda’nın tanrı inancı konusundaki tutumunu, “Tevhid’in reddedilmesi değil, şirkin reddi” şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.⁽⁴⁷⁾

Buda’nın yaşadığı dönemde tanrıların Hindistan’da pek önemi kalmamıştı. Tanrılar, kendilerinden daha yüksek bir konuma sahip olduğuna inanılan din vaizleri karşısında ikinci plâna düşmüşlerdir. Buda’nın, tanrıları reddetmediği gibi, insanların onlara tapmalarını da yasaklamadığı belirtilmektedir. Buda’nın, kendi kültürel donanımının bir parçası olması hasebiyle tanrıların varlığına inandığı ama politeist bir ortamda Tanrı konusunu gündeme getirmenin karışıklığa yol açacağını düşündüğü sanılmaktadır.⁽⁴⁸⁾

Hinduizmin tanrı anlayışı karmaşık bir yapı göstermektedir. Hintlilere göre tanrı, aşkın ve üstündür. Fakat aynı zamanda o, evrenin her noktasında, evrenin iç denetleyicisi olarak vardır ve ona ulaşılabilir. O, ihtiyaç duyulduğu zamanlarda insanlığa yardım etmek için avatara olarak yeryüzüne inmektedir.⁽⁴⁹⁾

Budizm tarihinde farklı tanrı anlayışları olmuştur. Sonraki dönem Budizmde, çeşitli türde tabiatüstü varlıklara inanılmasına rağmen Budizm, kategorik olarak aşkın bir Tanrı’nın varlığı konusunda sessiz kalmıştır. Bazı Budistler, varlıktaki “düzen”e tanrı demektedir.⁽⁵⁰⁾

Sonraki gelişmeler, Budizm’de teizm ve panteizme yol açmıştır. Bunlardan birisi Adi-Buda anlayışıdır. Nepal ve Tibet’ten budist Asya ülkelerine yayılan Adi-Buda anlayışı, insanlığın kaderini elinde tutan bir yaratıcı Tanrı yerine, Ezeli ve Ebedi Buda’nın konulmasından ibarettir.⁽⁵¹⁾

Bunun dışında, Mahayana Budizmi geleneği içinde, semavî Budalar anlayışı gelişmiştir. Bu türden Budaların başka dinlerdeki karşılıklarına verilen ad, “Tanrı”dır. İnsanlara yol göstermek, dün-

yayı kurtarmak amacıyla dünyaya gelen kurtarıcı Tanrı motifinin o dönemde birçok dince paylaşılan ortak bir yorum olduğu anlaşılmaktadır. Hinduizm'de Vişnu ya da Şiva'nın Krişna veya Rama olarak, Hristiyanlık'ta Tanrı'nın İsa olarak düşünülmesi, Gotama Buda'nın da Semavi Budalardan birinin insan kılığına girmiş bir tanrıya dönüştürülmüş olmasını anlaşılır kılmaktadır.⁽⁵²⁾

Hindistan'da doğan Tantra geleneği hem Hinduizmi hem de Budizmi etkilemiş, onların tanrı tasavvurlarına nüfuz etmiştir. Tantra Budizmi, Mahayana yanında, Tibet Budizmi'ni en çok etkileyen Budizm türü olmuştur.⁽⁵³⁾ Budist Tantraları, inanan kimseleri, inisiye ayinleriyle (giriş törenleri) üçüncü bir kurtuluş yoluna götürmektedir. Tantralara göre evren tam bir bütünlük oluşturmakta; evrendeki her şeyin, diğeri üzerinde bir etkisi bulunmaktadır.⁽⁵⁴⁾

Tantralar, yedinci yüzyılda ve daha öncesinde ortaya çıkan Shakti kültü ile yakından ilişkilidir. Bu metinlerde yaratıcı gücün ya da enerjinin dişil biçimini temsil eden Tanrıça Shakti (Şakti) öne çıkarılmaktadır. Tantrizm'in din anlayışı, tek bir varlık olan Yüce Gerçeklik'in biri Şiva (eril) diğeri Shakti (dişil) olmak üzere iki görünümü olduğunu; birincinin zihinsel etkinliği ve aşkın edilgenliği, ikincinin ise zihinsel etkinliği simgelediği görüşüne dayanmaktadır. Tantralara göre Hakikat, evrenin küçük modeli olan insan bedeninde gerçekleşmelidir. İnsanda omurilik, efsanevi Meru Dağını simgelemektedir. Tantracılığa göre kadınların Shakti'nin, erkeklerinse Şiva'nın görünüşleri olduğuna inanılmaktadır.⁽⁵⁵⁾

Tantra uygulamalarında, öğretiyi ve uygulamayı inisiye adayına aktarmada Efendi veya Guru'nun vazgeçilmez önemi bulunmaktadır. Öğreti ancak bir Guru'dan alınmalı ve alınan bilgiler konusunda başkalarına sır verilmemelidir. Bu sırlı öğretiler Tibet Budizmi içine girmiştir. Tanrıça Tara, Bodhisatva Avalokiteşvara ile bir çift oluşturan, özellikle Tibet'te yaygın bulunan bir Budizm tanrıçasıdır. Tantrizm, Lamaizmin oldukça önemli bir kısmını oluşturmaktadır.⁽⁵⁶⁾ Tantra uygulamalarından büyük ölçüde etkilenen Tibet Budizmi'nde, kendilerine takdime sunulan yüce varlıklar arasında Guru'lar da yer almaktadır.

Budizm ve Tibet Budizmi'nde çeşitli tanrı tiplerine rastlanmaktadır. Budizm içine eski politeizme ait tanrı tipleri, "din muhafızları" ve "yardımcı ruhlar" adıyla girmişlerdir. Örneğin, Padma Sambhava'nın 8. yüzyılda Tibet'e getirdiği Dharmapala kültüne göre, bazı tanrılar Kutsal Yasa'nın koruyucusudur. Gerçekte iyilik dolu birer tanrı olan Dharmapala'lar, kötü ruhlara dehşet verebilmek için korkunç ve acımasız suretlerde betimlenmişlerdir. Dharmapala'ların, çoğu Hindu ve bir kısmı Tibet'in eski yerli dini olan Bon dinlerinin tanrıları ile halk inançlarında adı geçen tanrılardan türemiş olduğu sanılmaktadır. Tibet ve Buryat lama inancında, bedenli ve bedensiz, çok sayıda ilave organları olan geliştirilmiş tanrı tiplerine de rastlanmaktadır.⁽⁵⁷⁾

Tibet Budizmi'nde ayrıca, kendilerinde tabiatüstü güçler yüklenen tanrılara (lha), ruhsal varlıklara (dağ ruhları: nyen, gnyen), yerlerde ve sulara yaşayan dragonlara (lu, klu) inanılmaktadır. Bu türden yaratıklar, hastalıklar türünden kötülüklerin sebebi olmakta; onlardan korunmak için, kutsal heceler mırıldanmak, takdimeler sunmak veya bir lamanın himayesine sığınmak gerekmektedir.⁽⁵⁸⁾

Tibet Budizmi'nde Tanrı anlayışı

Dünyada belki de en geniş panteon, Lamaizmde bulunmaktadır. Tibet'te tabiatın bütün güçleri tanrılaştırılmıştır. Tibet Budizmi'nde tanrı denilince, Mahayana Budizmi tanrıları olan Dhyani Budalar ile bunların Bodhisatva biçimleri, bilhassa Bodhisatva Manjusri ile Avalokiteşvara akla gelmektedir. Bunların dışında, İncanın koruyucuları olarak görülen ve Tibet'in eski kültürlerinden esinlenen yerel tanrılar, Yidamlar, Demonlar, kişisel tanrılar ve tanrılaştırılmış azizler günlük hayatta en çok tapınılan varlıklardır.⁽⁵⁹⁾

Koruyucu Tanrı Yidam'lar

Tibet mabet ve manastırlarında, Budalar ve Bodhisatvaların yanında kendilerine tapınılan unsurlardan birisi de Yidamlardır.

Tanrı denilince eğer yaratma işi anlaşılıyorsa, bunlar tanrı sayılmamaktadır. Ancak Yidamlar, Tibetlilerin, bilhassa lamaların günlük ibadetlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Her bir lamanın, ismini sadece kendisinin bildiği bir Yidam'ı bulunmaktadır. Bazı lamalar, Yidamların göklerde (cennetlerde) veya yüksek bölgelerde yaşadığına inanmaktadırlar.

Dhyani Budalar ile Yidamlar da tanrılar kategorisinde yer almaktadır; ancak onlar, zihnin ürettiği varlıklardır. Yidamların, yalnızca ona ibadet edenin zihninde yer alan subjektif bir varlığı söz konusudur. Aslında Yidamlar, çeşitli sınıflara ait tanrıların bir grup altında toplanmış biçimidir. Böylelikle, en büyük semavi Buda ve Bodhisatvalar da koruyucu tanrı (Yidam) olabilmektedir.⁽⁶⁰⁾ Lamaizmde, dost görünüşlü tanrılar olan Dhyani Budalar ile onların Bodhisatva görünümelerini anlamak kolaydır. Ancak en zor olan sınıflama, korkunç görünüşleri, alınlarında üçüncü gözleri, sarkık dilleri, korkunç dişleri, el ve ayaklarında uzun tırnakları, kısa boylarıyla Yidamlardır.⁽⁶¹⁾

Tibetli Budistler, iyilik ve kötülüğün eşit olarak tanrılar, tabiatüstü yaratıklar ve kötü ruhların müdahaleleri sonucu olduğuna; insanların erken ölümlerinin ve hastalıklarının, kötü ruhların etkisiyle gerçekleştiğine inanırlar. Yidamların birinci görevi, insanlara maddi olarak destek olup maruz kaldıkları tehlikeleri onlardan uzaklaştırmak ve onlar adına şeytanlarla savaşmaktır. En meşhur Dhyani Buda olan Avalokiteşvara'nın Tibet'te popüler olması, onun; evreni şeytanlara karşı koruma görevini yerine getiren bir Yidam olarak düşünülmesindendir.⁽⁶²⁾

Yidamlar altı özellikleri ile tanınmaktadır: Başlarında, beş uçlu Bodhisatva tacı yerine, insan kafataslarından oluşan taçları, kurdeleli-kulak çanları, koltuk altı çanları, halka ya da zincirleri, göğüs üzerine sarkan kolyeleri ve yılan. Lamaizmde en korkunç görünüşlü, savaşçı biçimli ve en karışık figürlü Yidam, Bodhisatva Manjusri'dir. Bu görünüşüyle Manjusri, ölümün şeytan kralı olan Yama'yı boyun eğdirmeye çalışmaktadır.⁽⁶³⁾

Tibet Budizmi'nde Yidamlar, rahip adayının kabiliyetine, his ve zihin yapısına uygun olarak değişmekte ve adayın kendi laması tarafından seçilmektedir.⁽⁶⁴⁾

Tibet sanatında Yıdamlar farklı biçimlerde resmedilmektedir. Bazı duvar resimlerinde onlar çok elli ve ayaklı biçimde, aynı zamanda eşleri olan dişi Dakinilere sarılmış halde görülmektedir. Seksüellik, Tibet Budizmi'nin bazı uygulamalarında sembolik bir güç toplama uygulaması olarak yorumlanmakta olup, Tibet'e Tantrik Budizm aracılığıyla geçmiştir.⁽⁶⁵⁾ Bütün Tantrik tanrıların iki görünüşü bulunmaktadır. Birisi, tatlı, sevimli görünüşleri; diğeri, korkunç halleriyledir. Koruyucu Yıdam, lamaya rüyasında veya vizyon halinde, sempatik suretiyle veya korkunç biçimiyle görülmektedir. Budalar ile Bodhisatvalar da bu kuralın dışında değillerdir. Her Yıdam'a, ona özel (gizli) bir mantra, yantra ve mandala ile ibadet edilmektedir.

Tibet kökenli yerel Tanrılar

Tibet Budizmi'nde, semada yaşayan tanrılar yanında yeryüzünde bulunan ve doğrudan insanlarla temasta bulunan ruhsal varlıklar da bulunmaktadır. Daha düşük rütbeli tanrılar olan bu gruptakilere bilhassa Nyingma-pa dinî metinlerinde rastlanmaktadır. Bu tanrılar şu adlarla tasnif edilmektedir:

Lu, su tanrıları olup Budizm öncesi kökene sahiptir. Yer altlarında, kaynak, göl ve ırmaklarda yaşamakta, doğal barınakları tahrip edildiğinde suçlulardan intikam alır. Suların kirletilmesi, barajların yıkılması, nehir yataklarının değiştirilmesi eğer astrolojik olarak doğru zamanda yapılmazsa, bu tanrılar hastalıklara neden olmaktadır.

Nyen, genellikle kötü niyetli ruhlar olup atmosferde, yeryüzünde, ova, orman ve ağaçlarda yaşar. Ağaç kesmeye yeltenen kişi, bu işi, astrolojik almanakta belirtilen günlerde yapmamaya dikkat etmelidir. Bunların da hastalıklara, hatta bazı kanser türlerine bunların sebep olduğuna inanılmaktadır. Nyen'ler, hayvan suretinde özellikle sığır türünde, sarı ya da yeşil renkte tasvir edilmektedir.

Sadag, toprağın efendileridir. Bir kimse toprağı, iş amaçlı, kazı ya da inşaat amaçlı olarak deştiğinde, Sadagları kızdıracacağıni bilmelidir.

Tsen, kayalıklarda yaşayan kırmızı ruhlardır. Hepsi erkek olup, ahitlerini bozan eski keşişlerin ruhlardır. Lamalarca ehlileştirildiklerinde genellikle mabet, sunak ve manastırların koruyucusu haline gelirler.

Gyelpo ya da Kral Ruhlar ise, kötü kralların ya da ahitlerini yerine getirmeyen yüksek lamaların ruhlardır. Beyaz renkli olup zırh giymektedirler. Daha ziyade, dağ tanrıları gibi büyük öneme sahip yerel tanrılardır.

Düd, açıkça kötü niyet taşıyan ruhlardır. Geçmiş hayatlarında Dharma'ya şiddetle muarız olmuş varlıklardır. Yogilerin çalışmalarına engeller çıkarırlar; insan etiyle karınlarını doyururlar; renkleri siyahtır.

Mamo, kadın tanrılarıdır. Budizm öncesinde var olsalar da, Budizm tarafından matrika olarak asimile edilmişlerdir. Mahzenlerde yaşayan bir tür büyücüye benzetilmektedir. Rahatsız edildiklerinde zararlı olmaktadır.

Sa ya da Sanskritçe Graha, kötü niyetli gezegen tanrıları olup, sara gibi hastalıklara sebebiyet verdiğine inanılmaktadır.

Nödjin, Budizme yaksa adıyla alınmıştır. Toprağın tabii zenginliklerinin bekçileridir. Saadet tanrıları olup, deva (ilaç) ile ilgilidir. Bunlar, Sutra ya da Mantraları okuyanları korumaktadır.

Lha, beyaz tanrılar sınıfına mensup olup, insanlara karşı iyi niyet sahibidir. Sanskritçe'deki Deva karşılığı olduğu söylenebilir.

Bu sınıflandırmalardaki amaç, hangi tanrının ne türden kazaya sebebiyet verdiğini bilerek, böylece en uygun ritüel uygulaması ile onlara karşı tedbir alabilmektir.

Yerel tanrılara güvenilmeyeceği ve sığınmanın yerel tanrılar yerine ancak Buda ve Tantrik tanrılara yapılması gerektiğine dair Gelug-pa Lamrim öğretilerinde çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Bu tanrılardan bir kısmı, bir bölgenin koruyucusu olarak da hizmet vermektedir.⁽⁶⁶⁾

Tibetliler, her bireyin ve yaşadığı evin çeşitli ruhlarla kuşatılmış olduğuna inanır. Ev-tanrıları denilen bu gruptakiler, yılın mevsimlerine göre evin değişik yerlerinde ikâmet etmekte ve onların mevcudiyetleri ev halkına korku vermektedir. Ev-tanrıları dışında, her Tibetlinin sağ ve sol omuzunda oturan, kendilerine

dab-lha denilen düşman-tanrısı vardır. Bu tanrılara ibadet etmek, insana uzun ömür kazandırmakta ve kazalara karşı insanları korumaktadır.⁽⁶⁷⁾

Tibet'te görülen bir başka tanrı tipi de, naga'lardır. Nagalar, yılan benzer ruhlardır. Bunlar, Tibet'in büyük kabilelerinin menşei ve oluşumundan sorumludur. Kabile devletlerinin kurucuları, genellikle vaga'ların oğulları ya da kızları olarak algılanmaktadır. Naga'lar, Hindistan'da olduğu gibi yalnızca yılan şeklinde değil, çocuk suretinde de görülebilmektedir.⁽⁶⁸⁾

Demonlar, şeytansı varlıklar

Şeytansı varlıklara inanç, Buda'dan itibaren Budizm içinde görülmektedir. Buda'yı yolundan çevirmeye çalışan Mara ve kızları (silahları), Budist tasvirlerde şeytan ve cin figürleri biçiminde resmedilmektedir. Yine, Buda'nın hayatı ile ilgili çok sayıda destanda, iyi şehzade ile cinlerin savaşlarını konu edildiği görülmektedir. Tibet'e Budizmi getiren Padma Sambhava'nın da, cinlerin yardımıyla ilginç işler yaptığı; havada uçtuğu ve şu anda cinler ülkesinde ikâmet ettiği anlatılmaktadır.⁽⁶⁹⁾

Çinliler her zaman, görünmeyen birtakım varlıkların insanların arasında yaşadığına inanmışlardır. Çoğunlukla kötü huylu olan bu yaratıklardan korunmak için çeşitli ritüeller düzenlenmektedir.

Tibet'te demonlar, semavi tanrıların emrinde çalışan kolluk güçleri olarak görülmekte, onlar günahkârları izleyip cezalandırmaktadırlar. Demonlarla savaşmak için, eski zamanlardan beri cin çıkarma türünden ayinlerin uygulandığı rivayet edilmektedir.⁽⁷⁰⁾

Demonlar, tanrılar ile insanlar arasında aracılık yapan, yarı-tanrısal varlıklardır. Bunlar, dağlarda ve ırmaklarda oturmakta, yaşayanları aldatmak için insan veya hayvan suretine girebilmektedir. Demonların İslâm inancındaki cin anlayışı ile ilgisi tam olarak belli değildir. Hintlilerde melek, cin (deva?), tanrı kavramları birbirine karışmış haldedir. Hindistan'da deva, "deus" gibi, hem tekil hem de çoğul olarak, melekler veya yarı-tanrılar için de kullanılmaktadır.⁽⁷¹⁾ Hindu tanrılarının çoğu müstehcen

ve canavarı nitelikte olup panteona, tanrılardan daha çok demonlar hâkimdir.⁽⁷²⁾

Birçok ilkel kabiledaki gibi Tibetliler de, gezegenimizin iyi ve kötü manevî güçlerle dolu olduğunu ve bunların insanları etkilediğini düşünmektedir. Onlara göre bu kötü etkiler, ancak rahiplerce (lama) giderilebilmektedir. Tibet Budizmi'nde lamanın önemi buradan kaynaklanır. Her lamanın, kendi seçimiyle oluşturduğu koruyucu bir tanrısı bulunur. Bu tanrının yardımıyla, bu türden demonların etkilerinden hem kendilerini hem de kendilerine müracaat edenleri korurlar. Lamaların günlük ibadetleri arasında, onlara karşı korunma ritüelleri de bulunmaktadır. Tibet'in demon anlayışı, onların koruyucu tanrılar (Yidam) doktrinini geliştirmelerine neden olmuştur.⁽⁷³⁾

Demon tanrılarının daha büyükleri de bulunmaktadır. Her bir lama mezhebinin bu türden, kendilerini koruyan, seçilmiş bir tanrısı bulunmaktadır. Bunlardan birisi, kuş-yüzlü Garuda'dır. Demonların eşleri de vardır; bunlara Tibetçe'de Dakkini denilmektedir.⁽⁷⁴⁾

Tibet Budizmi'nde kurtuluş, karma-tenasüh ve ahlâk

Dinlerin en canlı olan kısmı, kurtuluşla ilgili yorumlarıdır. Dinleri birbirlerinden ayıran şey, kurtuluşa verdikleri anlamda ve onların insana önerdikleri kurtuluş şekillerinde bulunmaktadır. Kurtuluş teorileri, dinlere göre farklılık gösterir.

Hint dinlerinde, dünyanın kurtulması değil, ferdin kurtulması (Moksa, Nirvana) söz konusudur. Bu farklılık, Karman kanununda görülmektedir. Bu kanuna göre, ruhlar sonsuz hayat içinde başka hayatlarda cesetlere girer. Bu yeni cesetlenmede etkili olan, evvelki hayatta sağlanan birikimlerdir ve kurtulmak için zamanın sonunu (ahireti) beklemek gerekmez. Budizm de, bir dereceye kadar bu Hindu görüşünün açıklanmasını esas almıştır.⁽⁷⁵⁾

İlk dönem Budizmi'nde "kurtarıcı" yoktur. Kurtuluş (Nirvana), kalpteki cehalet (avidya) düğümünün kesilmesidir. Kurtuluşa, cehaletten uyanıp aydınlanarak gerçeğin bilgisini elde edebilenler erişebilmektedir. Kurtarıcı fikri Budizme sonradan, Bodhi-

satva inancıyla birlikte girmiştir. Bundan sonra, kurtuluşun başka yollarının olduğuna inanılmıştır. Kurtuluşla Budalara tapınma arasında ilgi olduğu gibi; karma kanunu sonucu, faziletli davranışların da bir sonraki hayata aktarılarak, yeniden bedenlenmeye etkisinin olduğuna inanılmaktadır.⁽⁷⁶⁾

Buda, Nirvana'yı tarif etmemiştir. Bunun nedeni, hiçbir kavramın kurtuluşu tam olarak anlatamayacak olması nedeniyledir. Kurtuluşun somut bir oluş durumu mu, yoksa yeniden beden bulmanın bitimi mi olduğu konusu, sonraki Budist okullarca tartışılmıştır. Kuzey Budistleri'nin bu konuda çok önemli yeni düşünceleri bulunmaktadır. Eski Budizmin bilgi temelli kurtuluş teorisinin dışında, Amitabha'nın inayetine iman (Mahayana); tarikatın sırrına mahrem olma (Vajrayana) ile kurtuluş, gerçekten var olan, "reel" olan şeydir. Bunlardan birincisi, Nagarjuna'nın, zihni her türlü bağımlılıktan kurtarma amacı güden diyalektiği; ikincisi, Amida Buda'nın kurtarıcı gücüne imanla sağlanacak kurtuluş; diğeri, mantra veya dharani adı verilen kutsal ve sırlı sözlerin tekrar edilmesi veya Tantra Budizmi'nde olduğu gibi, cinsel ilişkinin kurtuluşa bir araç olarak kullanılması, kurtuluşun reel unsurları arasında ifade edilmiştir.⁽⁷⁷⁾

Kurtuluş ile ilgili önemli kavramlardan biri de Karma'dır. Karma; iş, faaliyet hareket anlamında, eski Hindu inanışlarıyla ilgili Sanskritçe bir kelimedir. Tüm canlıların hayatları boyunca yaptıkları, değerli ya da değersiz olarak bütün işlerine, birikimlerine Karma denilmektedir. Karma kanunu, geçmiş hayatta yapılan işlerin etkisinin bir kimsenin, şimdiki varoluşuna etki ettiği; hali-hazırda yapılan faaliyetlerin de, sürekli dönüşümler içinde gelecekteki varoluşlar üzerinde belirleyici olacağı iddiasına dayanan sebeplilik kanunudur. Bu kanuna göre, tüm canlıların, yaşamları sırasında yaptıkları işlere bağlı olarak doğuş ve yeniden doğuş zinciri içinde, daha üst veya daha alt bir düzeyde dünyaya gelecekleri veya kurtuluşa erecekleri kabul edilmektedir.⁽⁷⁸⁾

Birçok dinde, ahlâkî davranışlarla kurtuluş arasında kurulan doğrudan ilişki, Budizm'de de mevcuttur. Buda'nın mesajının doğrudan uygulamayla ve ahlâklı yaşantıyla ilgili olduğu vurgulanır. Buda, bütün düşüncelerinde ahlâki bir gaye takip etmiş ve

ahlâklı bir hayatın geliştirilmesini en önemli şey saymıştır. Bu-
da'ya göre ahlâklı yaşamının en temel kuralları, canlı öldürme-
mek, iffetsiz davranışlara bulaşmamak, sarhoşluk veren içkiler-
den uzak durmaktır. Buda öğretisinde ahlâk ile ilgili en temel
kavramlardan birisi de, doğruluk ile kendimize ait olmayan bir
şeye el sürmemektir.⁽⁷⁹⁾

Budizmin ahlâk ilkeleri sonraki dönemlerde, manastırda
uyulması gereken kurallar bütünü içinde yer almış; böylece tefer-
ruatlı açıklamalarla daha fazla sayıda ahlâk ilkesine ulaşılmıştır.
Yukarıda sayılan ahlâk kuralları, manevî gelişmenin sağlanması
için ruhban olanlar veya laiklerin tamamınca uyulması gereken
davranışlardır. Bunların dışında, yalnızca manastırlarda kalan ra-
hiplerden istenen bazı davranış kalıpları da bulunmaktadır. Bun-
lar, ölçülü yiyip içmek, dans, şarkı gibi müzikli eğlencelerden
uzak durmak, süs kullanmamak, rahat yatakta yatmamak, para
kabul etmemek, tamah etmemek, yanlış fikirlerde ısrar etmemek
gibi şeylerdir.⁽⁸⁰⁾

Her dinî gelenekte olduğu gibi Tibet Budizmi'nde de ahlâklı
olmanın büyük erdemi vardır. Ancak sıradan dinî ustaların övdü-
ğü ahlâki kısıtlamaların doğurduğu disiplinin gerekliliği, Tibetli
mistikler ve ileri derecelere ulaşmış ustalarca benimsenmemekte-
dir. Tibet'in bazı tarikatlarına göre, kişinin insanoğlunun iyiliği ile
bağdaşmayan eğilimlerini bastırması mükemmel bir durum olsa
da, bu kısıtlama onun kurtuluşa erişmesini doğrudan etkilemeye-
cektir. Ne görünüm altında olursa olsun, onlara göre ahlâk, tıpkı
bilgelik gibi, fiziksel ve zihinsel alana ait olup, Mistik Yol'un alt
bölümlerine aittir.⁽⁸¹⁾

Tibet'te din ve dindarlık kavramları, Batı'da içerdiği anlam-
lardan çok farklı anlamlar içerir. Din ve dindarlık, Tanrı'nın "iyi-
likler bahşetmesi" için ona ibadet etmeyi değil, kişinin kendi ça-
basıyla yanılsamadan (illüzyon) kurtulup ruhsal aydınlanmaya
ulaşması için eğitildiği yöntemleri ifade eder. Dindar kişi, içinde-
ki ışığı keşfettiğinde bayağı işleri terketmeli, meditasyonda sebat
etmeli, kendi çıkarları peşinde koşmamalı, başkalarına hizmet
vermelidir.⁽⁸²⁾

Genel anlamda Budizm’de kurtuluşun (Nirvana) içiçe geçmiş birçok yolu vardır. Lama anlayışında kurtuluş, tanrısal bir armağan olarak değil de, daha çok zorlu bir zafer ve kurtuluş elde etme gayreti ve bir bilim kabul edilmektedir. Nirvana, evrenin gerçeğini kavrama ve cehaletin yok edilmesi ile otomatik olarak elde edilen bir durumdur. Nirvana aynı zamanda ona ulaşma arzusu dahil, tüm arzulardan uzak durmaktır.

Nirvana’ya ulaşmak için ölmek zorunlu değildir. Nirvana’ya ulaşan insan için de ölüm yoktur. Araştırma, ölümden özgürlüğe giden yoldur; ondan yoksun olanlar, halihazırda oldukları gibi, zaten ölüdürler.⁽⁸³⁾

Yüce bir tanrı düşüncesinin hiçbir zaman egemen olmadığı Tibet’te, genel anlamda Tanrı veya tanrılara iman ve bunlara tapınmak, ancak kişideki potansiyel kabiliyetleri ortaya çıkarabilmektedir. İstiraba son vermek için, gerçek bilgi (duru bir zihnin meditasyon yoluyla keşfettiği bilgi) ve bilince sahip olmak gerekmektedir. Budizm’de aydınlanmış ve aydınlanmamış varlıklar arasındaki ayrım, onların bilinç durumlarına göre yapılmaktadır. Aydınlanmada davranışların önemine inananlar, sürekli yeniden doğuş zincirinden kurtulmak için, asketik yaşamayı seçerek sürekli oruç tutmakta, çileye girmekte ve kendilerini meditasyona çekmektedir.⁽⁸⁴⁾

Buda’nın Nirvana’yı tarif etmemiş olması, kurtuluşun somut bir şey mi yoksa hiçlik mi olduğu konusunda tartışmalar meydana gelmesine yol açmıştır. Ayrıca, Budalık seviyesine erişmiş bir kimsenin öldükten sonra varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği sorusu da cevapsız kalmıştır. Tibetli Budistlere göre aydınlanmaya ulaşanlar, ölümden sonra tekrar doğuşun olmadığı yer olan ‘Altın Işık Ülkesi’ne gideceklerdir.⁽⁸⁵⁾ Bilinç durumuna ulaşmanın yanında, Kurtuluş konusunda, Budizmin çeşitli dönemlerinde değişik yollar öne sürülmüştür. Mahayana Budizmi kurtuluşu Amitabha’nın inayetine sığınmada; Vajrayana ise tarikatın sırrına mahrem olmada aramıştır.⁽⁸⁶⁾

Tibet Budizmi'nde ahiret, cennet ve cehennem tasavvuru

Budist düşünceye göre hayat, birbirini izleyen birçok şuur halinden ibarettir. Mevcut evren, ne ilk ne de sondur. Ölüm yoktur; o, mutlak bir son değildir. Ölüm, ruhun bedenden ayrılarak başka bir hayat suretine girmesidir. Ölüm, başka varoluş boyutunda yeniden doğma sürecidir. Tibet'te, kesin bir biçimde, öldükten sonra tekrar tekrar doğduğumuza inanılmaktadır. Hayat Çarkı denilen şey, sonsuz bir deviri simgelemektedir. Öteki Dünya, insanın bedeni dışına çıktığında gittiği yer; "Altın Işık Ülkesi"dir.⁽⁸⁷⁾

Bazı dinler, insanların bugünkü ıstırap ve sefaletlerine karşı bir cennet hali tasavvur etmişlerdir. Bu cennet hayatı, hem zamanın başlangıcında hem de sonunda bulunmaktadır. Bazı iptidai toplumlar, "mitolojik bir zaman" içinde insanın ilâhlarla ve ruhani varlıklarla birlikte yaşadığını düşünmüşlerdir. Bu ilâhlar, yüklenilen bir hata sonucu dünyayı terk ederek göklere çekilmişler ve bundan sonra insan için sefalet başlamıştır. Etnologlar, bazı toplumlarda "bin yıllık" periyodik devrelerde yine bu çağa dönüleceği inancının yaşadığını saptamışlardır.

Budist düşünce genel anlamda ahiret konusuyla pek ilgilenmez. Ona göre kurtuluş bireyseldir; ayrıca dünyanın akıbetinin bilinmesinin kurtuluş için bir yarar sağlamayacağına inanılmaktadır. Birçok Budist, öbür dünya konusunu, ilgi çekmeyen metafizik bir alan olarak düşünmektedir. Ancak Mahayana Budizmi'nde bu kanaat devam etmemiştir.⁽⁸⁸⁾

Değişik Budist inançlarına göre, şu andaki hayat her şeyin sonu demek değildir. Ölüm, sadece suret değiştirmektir; bu durum hayatın sürekliliğini engellemez. Ölümden sonra yeniden taze doğuşlar, yeni ölümler olacaktır.⁽⁸⁹⁾ İlk Dönem Budizmi'nde, ruh konusunda açık bir anlatıma rastlanmamaktadır.⁽⁹⁰⁾

Ruh inancı

Genel anlamda insan varlığının maddi olmayan boyutuna veya özüne, Ruh denilmektedir. Ruh, bireyselliğin ve insan olma-

nın temeli olarak görülmekte; çoğunlukla zihin ya da benlikle eş anlamlı sayılmaktadır. Dinî düşüncede ruhun, bedenın ölümünden sonra da yaşadığına inanılmaktadır. Tarih boyunca ruhun yapısı, bedenle ilişkileri, kökeni ve ölümsüzlüğü üzerinde çok çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Buda'nın Budizmi ise, ne ruhun varlığını ne de göçünü resmî olarak öğretileri arasına almamıştır. Ancak Buda, varlıkların dönüşümü ve sürekli akışı konusunda ısrarcıdır.⁽⁹¹⁾ Bazı anlayışlara göre ise Buda, ruhun sonsuza değin varlığını reddetmekte ve ruhsuz bir ruh göçünü kabul etmektedir.⁽⁹²⁾

Hindular, her atmanın (bireysel ruh)⁽⁹³⁾ zamanın başlangıcında yaratıldığına ve doğum sırasında dünyevi bedene hapsedildiğine inanmaktadır. Bu inanca göre, bedenın ölümünde atman, yeni bir bedene geçmektedir. Hintlilere göre, Tanrı inancına giden yol da ruh bilincinden geçmektedir.⁽⁹⁴⁾ Atman kavramını reddeden Buda'nın, bu konuda her türlü izlenimin yanılısama olduğunu kabul ettiği öne sürülmektedir.⁽⁹⁵⁾ Ancak genel anlamda Budizmin ruh göçünü kabul ettiği de bir gerçektir.⁽⁹⁶⁾

Buda'ya göre ölümden sonra devam eden şeyin ne olduğu konusu, Budistlerce tartışılmıştır. Kimilerine göre bu, bireysel bilinçtir. Bu inancı nedeniyle Buda'ya materyalist denilemeyeceği; felsefî anlamda onun da bir idealist olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü materyalistler, bedenın dağılmasıyla bilincin de yok olduğuna inanmaktadırlar.⁽⁹⁷⁾

Geleneksel Çin inançlarında, her insanda iki ruhun bulunduğuna inanılmaktadır. İki ruhtan birisi hayatı, diğeri şahsiyeti oluşturur. Ölümle iki ruh da vücuttan ayrılmakta; ancak hayat ruhu vücuda yakın kalmaktadır. Tibetlilerin anlayışına göre, eğer vücut ölümünden sonra çabucak gömülmezse, o takdirde ruh tekrar vücuda girebilmekte; böylece insanlara zarar veren ruhsal varlıklar oluşmaktadır. Şahsiyet ruhu ise serbest olarak hareket etmektedir. Açlıktan ölmemesi için ona kurban vs. adanmakta; o da geride kalanlara yardım etmektedir.⁽⁹⁸⁾ Bu inanış ışığında, Lamaistlerin ölüm sonrasındaki uygulamaları ve ölüm anından itibaren 7 veya 49 gün süren Bardo merasimleri anlam kazanmaktadır.

Dalay Lamaların mensubu oldukları Gelug-pa mezhebinin anlayışına göre, insanda ferdî ruh vardır. Ölümsüz ve tanımsız

olan ruh, varlığı içinde ebedidir. Ruh, maddi bedende hapsolmuş bir ışık gibi olup, Karma'nın iyi ve kötü etkilerini yüklenir. Tibet Budistlerine göre Nirvana ne yok oluşturmaz, ne de zıddı bir anlam taşımaktadır.⁽⁹⁹⁾

Tibet'te ruh ile tanrı anlayışı biraz karışmış haldedir. Tibet inanışında ruh bedeni terk edebilmektedir. Bedenin ölümü durumunda ruh mezarda ya da cennet cehennem gibi başka yerlerde yaşayabilir. Tibet'in bazı bölgelerindeki inanışlara göre, ruhun yanı sıra kişinin koruyucu tanrıları da kişinin bedeninde ikâmet etmekte ve onunla birlikte yeniden doğmaktadır.⁽¹⁰⁰⁾

Budizm öncesi Tibet dininde ölüm anlayışı, İlk Dönem Budizmi'yle farklılık gösterir. Tibetliler, hayatın ölüm sonrasında da devam ettiğine inanırlar. Ölü kişinin ruhu, bazı ritüellerle, uygun bir hayvan eşliğinde (koyun, yak, at) ölüm sonrasındaki ülkeye güven içinde götürülür. Ölümünden sonra ölüye eşlik edecek takdimeler sunulur.⁽¹⁰¹⁾

Cennet ve cehennem anlayışı

Budizmin sonraki dönemlerinde cennet ve cehennem fikrinin bulunduğu görülmektedir. Meru Dağı'nın üzerinde bulunan ve bir saadet ülkesi olan cennet, mücevherlerle süslü ağaçlara, güzel kuşlara, sıcak ya da soğuk akan sulara, son bulmayan yeşillığe sahiptir.

Budist cennet tasvirleri, dinî sanatın en başta gelen bir konusu olmuştur. Kozmoloji anlayışlarına uygun olarak yapılan Tibet tablolarının cennet resimlerinde, ortada taht üzerinde Buda, onun etrafında da batı cennetinin sevilen üç Bodhisatvası ile birçok küçük rütbeli tanrı yer almaktadır. Musikici ve dansçı kadınların da cennet saadetinin sembolleri olarak tablolarda yer aldıkları görülmektedir.⁽¹⁰²⁾

Sonraki dönem Budizmi'nde, yedi cehennem inancı vardır. Kötü davranışlarda bulunanlar, yeryüzünün altında bulunan bu cehennemlerde, uzun süre çok çeşitli işkencelere maruz kalacaklardır. İnsanların parçalanması, alevli silahlarla kesilmesi, ağaçlara asılma, cehennemdeki başlıca ceza çeşitlerindendir.⁽¹⁰³⁾

Budizme göre, birçok cehennem bulunmaktadır. Cennet ve cehennemler, içinde ebedi kalınacak yerler değildir. İnsanlar oralarda geçici olarak doğmakta veya yeniden doğmaktadır.⁽¹⁰⁴⁾ Genel Budist inanışına göre, cehennem kimse tarafından yaratılmaz; bir ruhun ateşi, kırgınlık ve öfke ile kişiyi terk edince cehennem ateşi üretmektedir. Kim kötülük yaparsa cehennemi ateşlemiş olmakta ve kendi ateşini yakmaktadır.⁽¹⁰⁵⁾ Ancak çeşitli Budist anlayışlarda durum farklıdır. Tibet Budist inanışında cehennemler, acılı, ateşli, vahşi işkencelerin yapıldığı yerler olarak tasvir edilmektedir.⁽¹⁰⁶⁾

Lamalar, cehennemin ve oradaki işkencelerin maddi karakterinin gerçek olduğuna inanmaktadır. Budist cehennem gerçek olup, yeryüzünün derinliklerine yerleştirilmiştir. Cehennem, özel işkence şekillerine göre değişik kompartımanlara ayrılmıştır. Eski Budist kitapları yalnızca sekiz cehennemden bahsederken, lamalar ve Kuzey Budistleri, sekiz soğuk, sekiz sıcak ve bir de dış cehennemden söz etmektedir. Dış cehennem, cehennemden kaçanların rehbersiz geçmek zorunda oldukları alandır. Sıcak cehennem, birbiri üzerinde katlar halindedir.

Tibet Budizmi anlayışında, cehennemlerde çeşitli cezalar bulunmaktadır. Kesilmek, sürekli olarak parçalara bölünüp tekrar birleştirilmek, yere çivilenmek, erimiş madenin insan boğazına dökülmesi, oradaki cezaların belli başlılarından. Heretikler, erimiş maden kazanlarında kaynatılacak, gerçeği inkâr edenler ise kırgın demir levhalara sarılacaklardır.⁽¹⁰⁷⁾

Tibet Budistlerinin cehennem tasviri ile Kur'an'daki cehennem tanımlamaları arasında benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de, "Ayetleri inkâr edenler cehenneme atılacaklar; derileri sürekli olarak kızarıp yandıkça, yerine taze deri yaratılacak, böylece cezaları olan azabı iyice hissedeceklerdir!" denilmekte; ayrıca, "Kaçmamaları için orada görevliler bulunacaktır!" ifadesi yer almaktadır.⁽¹⁰⁸⁾

Bunun yanında değişik ayetlerde, "Allah'ın Kitabı'nı ve buyruklarını yalan sayanlar.. boyunlarında demir halkalar, ayaklarında zincirler olarak kaynar suya sürüklenecek; başlarından kaynar sular dökülecek sonra da ateşte cayır cayır yanacaklar; yiyecek-

ri irin, diken ve kaynar su olacak ve karınlarında erimiş madenin yaptığı etkiyi yapacak; bağırsakları lime lime olacaktır!” biçiminde anlatımlarına rastlanmaktadır.⁽¹⁰⁹⁾ Tibet Budist inancında olduğu gibi, Kur’ân’ın tanımladığı cehennemde de azap çok şiddetli olacak ve orada bu işle görevli bekçiler bulunaçaktır.⁽¹¹⁰⁾

Tibet Budist inancında, sıcak cehennemin dışında, soğuk etkisi yapan cehennemler de vardır. Bu türden cehennem tasviri Kur’an-ı Kerim’de de bulunmaktadır. Soğuk Cehennem anlayışı, kuzey Budistlerinin geliştirdiği bir cehennem türü olup, Hintli zihinlere yabancıdır. Buradaki azap, çıplak kişinin buzlu suya daldırılması şeklindedir.⁽¹¹¹⁾

İbadetler

İbadetler, dinlerin en önemli uygulamaları arasında yer alır. İlk Dönem Budizmi'nde ibadetin yeri yoktu. Ancak Buda'nın ölümünden kısa bir süre sonra, dinî duyguyu tatmin etmek amacıyla katı bir ibadet geleneği oluşmuş; Buda'nın bedensel kalıntıları ile suretlerine tapınılmaya başlanmış; her Budist ülke ve ekolün, farklı inanç ve uygulamaları oluşmuştur.

Bütün Budist okullarda, Buda ve onunla ilgili hatıralara büyük önem verilmektedir. Diğer Hint kaynaklı dinlerde olduğu gibi Budizm'de de ibadet amacıyla, yüce kabul edilen varlıklara takdime sunmak önemlidir. Manastırlarda ise, ibadet konuları daha da detaylandırılmış, Budist keşişler için günlük, haftalık, aylık ve yıllık özel ibadet günleri belirlenmiştir. Bu günlerde keşişler oruç tutmakta ve ibadet amaçlı olarak günah itirafında bulunmaktadır.⁽¹¹²⁾

Budizm'de, ölen kişilerin günahlarını affettirmeye yönelik bir uygulama vardır. Bu uygulamaya göre kişi, ölmüş akrabaları için rahiplere para, yiyecek gibi şeyler verir.⁽¹¹³⁾ Tibet inancında ölen kişinin ruhunun ölüm ile tekrar dirilmesi arasında, 7 veya 49 günlük süre geçmektedir. Bardo (Berzah?) durumu denilen bu zaman diliminde, ölünün ruhsal seyahatini başarıyla tamamlaması için lamaların gücüne ve desteğine ihtiyaç duyulur.⁽¹¹⁴⁾ Bu amaçla lamalara, hizmetlerinin karşılığı olarak para, yiyecek, giyecek türünden şeyler verilmektedir.

Tibet'te ibadet esnasında, bazı durumlarda meditasyon yapılmakta; mandala çizilip, mantra söylenmektedir. Yüce varlıklara saygı, Tibet Budistlerinin önemle üzerinde durduğu konular arasında yer almaktadır. Budalar, Bodhisatvalar, krallar, kişisel tanrılar olan Yidamlar (Bon ve Nyingma-pa'lar için), Dakiniler ve

Gurulara ait ritüeller, Tibetli manastır hayatının vazgeçilmez ta-
pınma biçimlerindendir.⁽¹¹⁵⁾

Tibet'te şer güçlerin kötü etkilerinden korunmanın büyük
önemi bulunmaktadır. Bu nedenle nekromantik ritüellere sığın-
mak, yerin göğün kapılarını iblislere (demon) kapamak, ruh ça-
ğırmak rahiplerin vazgeçilmez görevleri arasında yer alır.⁽¹¹⁶⁾ Ti-
bet'te ritüel kültürleri yaygın bulunduğu için, Tibet'in dinî hayatın-
da rahiplerin (lama) önemli bir konumu vardır.

Manastır hayat tarzı ve manastırdaki ibadetler

Din çoğu zaman sosyal ve ortaklaşa bir olay, bir toplum ve
devlet işi olmuştur. Evrensel büyük dinlerde necat (kurtuluş) ki-
şisel sayıldığı halde, kolektif olma vasfı daima önemini muhafaza
etmiş, kurtuluşun bir gruba ait olması ve bir teşkilat tarafından
benimsenmesi gerekmiştir.

Buda dinindeki dinî teşkilata Sangha veya Samgha denil-
mektedir. Bekârlardan oluşan manastır topluluğu olarak Sangha-
lar, Budist manastır kuralları bütünü olan Vinaya kutsal metinle-
rindeki kuralları uygulurlar. Bütün Budist ülkelerde merkezî ida-
reciler, iyi organize olmuş keşişler topluluğunun oluşmasını ken-
di güvenlikleri açısından gerekli görmüşler ve bu nedenle manas-
tır topluluklarını desteklemişlerdir.⁽¹¹⁷⁾

Buda zamanında Budizm, evsizlerin, yuvasızların etrafında
merkez bulmuştur. Dilencilikle geçinen bu kimseler, insan alış-
kanlıklarından uzaklaşıp dağlarda, ıssız bölgelerde kendilerini
meditasyona adanmışlardır. Ancak bu "evsizlik" hali uzun sürme-
miş; kısa bir süre sonra manastırlara yerleşmişlerdir.⁽¹¹⁸⁾ Manas-
tırın ve tarikatın üyelerini, değişmez ikâmetgahları, özel kıyafet-
leri, ortak yemekleri ve özel ibadetleri ile müşterek çalışmaları bir
arada tutmaktadır.⁽¹¹⁹⁾

Budizmin iman ikrarı arasındaki üçlü sığınaktan birisi de
(Buda'ya, Dhamma'ya, Sangha'ya inanırım!) Sangha'ya, yani Bu-
dist topluluğa inanmaktır. Bu açıdan bakıldığında, Budizmin da-
ha doğuştan monastik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Sang-
ha kuralları Buda tarafından konulmuştur. Sakyamuni onu oluş-

tururken, ismini ve şeklini kendi zamanında Kuzeybatı Hindistan'da bulunan politik yapıdan almıştır. Theravada Budistleri, söz konusu kuralları 227'ye çıkarmıştır. Sangha, geleneği korumakta, Dhamma'nın devamını sağlamaktadır. Büyü gibi daha birçok değişik işler de Sangha rahiplerince yürütülmüştür.⁽¹²⁰⁾

Buda öldükten sonra arkasından gelenler, onun sağlığında kurmuş olduğu ümmeti (Sangha), görünüşte bir şef olmadan devam ettirmişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra birtakım rahip birlikleri ortaya çıkmıştır. Bu rahipler önce göçebe iken sonradan manastırlar kurarak yerleşik hayata geçmişlerdir. Tarihi Budizm son derece müsamahalıdır; bu özelliği sebebiyle de, mahalli dinlerle barışarak kolaylıkla etrafa yayılmıştır. Bunun neticesinde Budizm iki büyük kol halinde parçalanmış; Mahayana kuzeydeki, Hinayana güneydeki Budizme isim olmuştur. Budizmin yayılmasına paralel olarak, rahiplik kurumu da Buda'dan sonraki yüzyıllarda Hint sınırlarını aşmış; Çin'e, Tibet'e girmiş ve bu kurum, uzun yıllar bütün Budistler tarafından kurtuluş için gerekli görülmüştür.⁽¹²¹⁾

Sonraki dönem Budist anlayışında manastır, kurtuluşun şartları arasında görülmüş; lâik bir kimsenin kurtuluşunun (Nirvana), ancak bu dünya hayatında bir süre de olsa manastır yaşamı sürdürmesi şartıyla mümkün olabileceğine inanılmıştır.

Manastır toplulukları Tibet krallarınca da tanınmış; krallar kendilerini, "Dhamma'nın yöneticileri" olarak görmüşlerdir. Tibet'te Sangha terimi, keşişler, hemşireler, münzevi ve yogiler gibi diğer meslek erbabının oluşturduğu topluluğu ifade etmektedir. Tibet'in dindar kralları döneminde, Sangha'yı desteklemek için fonlar kurulmuş; manastırlarda kalanların nafakaları kralarca karşılanmıştır. Böylece devlet ile din arasında ilişki kurularak, birçok türbe ve tapınak devlet tarafından yaptırılmıştır. Tibet Budizmi, manastır yaşamını olağan hayat düzeni durumuna getirmiştir.⁽¹²²⁾

Fakirlik, bekârlık ve başka canlılara zarar vermeme, manastır yaşamının üç temel esasıdır. Geleneksel Sangha'da geçim dilenmek suretiyle sağlanırken; kurumlaşmanın tamamlanmasından sonra, Tibetli rahiplerin yeme ve barınma ihtiyaçları, merkezi idarelerce yürütülmüştür.⁽¹²³⁾

Manastırdaki Rahip-kâhinler, çeşitli merasimlerde ihtisas sahibi olmaktadır. Bu kişiler arasında, ölüm merasiminde ihtisas sahibi olanlar, mezarda dua okuyanlar, ölü gömme işini idare edenler bulunur.⁽¹²⁴⁾

Ortaçağda rahipler, soylular ve kral, devletin en yüksek makamını oluşturmaktadır. Bu dönemde, değişik sebeplerle ilim ve irfan manastırlara sığınmış ve asırlarca oralarda kalmıştır. Bugün tamamen dindışı olan meslekler, doktorluk dahil her türlü eğitim işleri, o dönemde rahiplerin, yani manastırların tekelindedir.

Rahipler, barbar insan topluluklarını ehlileştiren kişilerdir. Şüphe yok ki; medeniyeti onlar kurmuş, kültürel değerleri onlar yaşatmış ve Avrupa'yı Moğol anarşisinden onların kurduğu medeniyet korumuştur. İnsanoğlunun irfan hazinelerini; dini, edebiyatı, manastırlarında onlar sürdürmüştür. Beşeri fetihlerin en mühimi olan çalışma zevki, artistik yaratıcılık ile el sanatları ve zanaatlar onlardan öğrenilmiştir. Rahipler, az yiyip az içmekte, fakat öteki insanlardan daha çok üretmekte; yoksulları onlar korumaktadır. Ruhun da gıdaya ihtiyacı vardır ve böyle bir teselliyi yalnızca rahipler sunmaktadır. Rahip, bilgisi ile topluma hizmet etmekte, halka gerçek ihtiyaçlarını sezdirmekte ve bu ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağını da öğretmektedir.⁽¹²⁵⁾

Tibet Budizmi'ndeki manastır kurumuna birkaç açıdan bakılabilir. Askerî açıdan bakıldığında, bu derece kalabalık bekâr erkekler topluluğunu kontrol etme, 'manastır idarecilerine büyük güç sağlamaktadır. Biyolojik açıdan ise, evlenmeme, ülke nüfusunun azalmasına sebep olmaktadır. Tibet Budizmi tarihinde, bilhassa Dalay Lamaların Gelug-pa mezhebi, bekârlığı teşvik etmiştir. Bekâr kalabalık kitlelerin bir arada yaşamaları, bazı ahlâkî çöküntülere de neden olmuştur. Ekonomik olarak bakıldığında, tek bir yapı içindeki binlerce rahibin, toplum konforu için çalışmalarının mümkün olmaması nedeniyle, ekonomik olarak keşişlerin, toplumun parazit kesimini oluşturdukları ileri sürülmektedir.⁽¹²⁶⁾

Tibetli rahipler

Dinlerde, ayrı birtakım özelliklerle kendilerini belli eden bazı kişiler mevcuttur. Dinler tarihinde, türlü şekiller ve isimler al-

tındaki bu kişilere rahip, keşiş, büyücü, şaman ve peygamber adı verilmektedir. Kutsalla temas için bağlı bulundukları toplumu temsil eden bu kişiler; insana hâkim olan kuvvetlerle, tanrı veya ilâhlarla özel münasebet kurduğu varsayılan kimselerdir.⁽¹²⁷⁾

Tibet'te hemen hemen her aile içinden bir kişi rahip olmaktadır. Rahip adayı, fiziksel olarak incelenip rahip olmasına engel bedensel bir özü bulunmadığı anlaşıldıktan sonra manastıra kabul edilirdi. Manastıra kabul edilen her rahibin, okuma yazma öğrenmesi için kendisine bir eğitici öğretmen lama tayin edilmekteydi. Lama gözetiminde belirli bir eğitim alan rahip adayı, bir sınav ile dayanıklılık testinden geçtikten sonra, ancak bir manastır koleji girebilmekteydi.

Manastıra kabulden sonra başlayan dinî eğitim, kutsal kitaplardan alınan uzun dinî metinlerin ezberlenmesi ve incelenmesine dayanırdı. Bu aşamadan sonra da öğrenciyi zor bir sınav beklemektedir. Birçok kişi ilkin bu sınavı geçemezdi. Aday, ancak bu sınavı geçtikten sonra birinci dereceden rahip (Drapa) olmaya hak kazanır ve manastır işleyişinde kendisine küçük görevler verilirdi.⁽¹²⁸⁾

Kişinin dinî derecesi, aldığı eğitimle doğru orantılı olarak artmaktadır. Engin akademik başarı gösteren rahipleri, daha zor sınavlar ve dayanıklılık testleri beklemektedir. Kimi zaman insanın dayanma sınırını zorlayan bu testlerde, örnek olarak, adaydan, kış mevsiminde buzu kırıp, altındaki dondurucu suya daldıktan sonra kendi vücut ısıyla elbisesini kurutması beklenirdi. Ancak bu türden zor sınavlardan sonra adaylar rahipliğin daha üst mertebelerine, manastırların ve yönetim kurumlarının idarî mevkilerine ulaşabilirlerdi.⁽¹²⁹⁾

Tibetli rahiplerin hayatı, çoğunlukla manastırda geçmektedir. Onların, hayatlarında hiç olmazsa bir defa mağarada yaşamaları beklenirdi. Bu inziva, kişinin durumuna ve onu yönlendiren lamasının takdirine bağlı olarak 3 gün, 3 ay veya 3 yıl sürerdi. Tibet'te manastır eğitimi, mabetlere bitişik olan kolej tipi yerlerde yapılmaktadır.⁽¹³⁰⁾

Tibet manastırlarındaki günlük sıradan yaşam, her manastıra göre farklılık göstermektedir. Manastırlarda gün genellikle ge-

ce yarısı başlamaktadır. Geceyarısını bildiren boru çaldığında, manastırdaki herkes minder yataklardan kalkıp Dua Salonu'na geçer; suyla, bir tür abdest aldıktan sonra, büyüklü küçüklü yüzlerce rahip karşılıklı iki sıra halinde, yüzleri birbirine dönük biçimde bağdaş kurarak oturur; seslerine özel bir ton vererek, zil çingirtıları ve davul sesleri eşliğinde ilâhiler söyler ve Kancur'dan parçalar okur; yarım saat süren bu ayinden sonra, tekrar yatmaya gidilirdi.

Bütün lamalar, yeme içmeden sonra şükran duası yaparlar. Tsampa ve yağlı çaydan oluşan ilk yemekten sonra, günlük dersler için sınıflara geçilir. Öğleden sonra, bir saatlik zorunlu dinlenme için tekrar odalara çekilir. Öğle sonrasındaki faaliyetlerden sonra ise, genellikle sabahkinin aynısı olan günün ikinci ve son yemeği yenir; yarım saat sonra da yataklara gidilir.⁽¹³¹⁾

Manastırlarda en yaygın beslenme, tereyağı ile karıştırılmış çay ve arpadan yapılan tsampa ile sağlanmaktadır. Pirincin bol olduğu eyaletlerde, arpa yanında pirinç de tüketilmektedir. İklimin sert olması ve sebzenin yetişmemesi nedeniyle, Tibetli Budistler et de tüketmektedir. Et, yak ile koyunlardan elde edilir. Tibet'te hayvanlar ya kesilerek ya da boğularak öldürülmektedir. Kesme işini genellikle çobanlar ile bazı bölgelerde Çinli Müslümanlar yapmaktadır.⁽¹³²⁾

Tibet'te rahipler, diğer Budist ülkelerdeki meslektaşlarından farklı olarak, siyaset ve yönetimle de uğraşırlar. Bu yüzden, Tibet'te manastırların sayısı pek çoktur. Bu da, siyasi iktidarın asırlarca rahiplerin elinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Başlangıçta evlenmeleri yasak olmadığı için, Tibet'te idareci-rahip sülaleleri ile bekâr rahipler ordusu meydana gelmiştir. Bu durum, 15. yüzyıldaki Tsong-kapa (Gelug-pa) reformuna kadar sürmüştür.⁽¹³³⁾

Rahiplik dereceleri ve manastırdaki günlük yaşam

Tibet manastırlarında keşişler başlıca iki gruba ayrılır: Adaylar (namzetler) ve resmen rahipliğe atanmış olanlar. Namzetler, genellikle 8 yaşında iken manastıra alınırlar. Ge-snen adı verilen

bu adaylar, Ge-tsul denilen “evden ayrılma” merasiminden sonra, saçları traş edilerek, tarikatın 36 kaidesine uyma sözü verirler. Tibet'te rahiplerin çoğu, hatta ihtiyarlamış birçok kimse bile bu dereceden yukarı çıkamamıştır. Resmen atanan rahiplere ise, Gelong denilmektedir. Gelonglar 25 yaştan yukarıdırlar ve tarikatın 253 kuralına uyma yemini etmektedirler.⁽¹³⁴⁾

Lama terimi, Tibet ruhban sınıfının derin bilgi sahibi olan bağımsız bir kısmına verilen addır. Gerçekte, Tibet Budizmi'nin ruhban sınıfı beş kategoriden oluşmaktadır. Bunlar: genyen, dinleyici; getsul, aday; gelong, atanmış rahip; Lama, yüksek rahip; khanpo, gözetici veya (abbot, bishop). Bunların dışında, yüksek dereceleri doğuştan gelen, ilerlemeleri faziletli davranışlara bağlı, sayıları çok az olan Khubilgan ve Hutuktu'lar vardır. Hiyerarşinin son basamağında, iki ileri rütbeli ve taç sahibi kişiler, Pançen Lama ve Dalay Lama gelmektedir.⁽¹³⁵⁾

Tibet'te hemen herkes rahip olabilmektedir. Rahip, Lamalığa hizmet yolunda yaşayan erkekler demektir. Bu kimsenin dini bir hizmette bulunması gerekmez. Tibet'te oğlan çocukları ya hiçbir seçim hakkı olmadan rahip olmaya gönderilmekte ya da bir çoban, ısı sıfırın altına düştüğü zamanlarda başını sokabileceği bir çatı altı garantilemek istediğinde manastıra müracaat edebilmektedir. Bu kişi, dini inançları yüzünden değil, bedensel rahatlığı için rahip olmuş demektir.⁽¹³⁶⁾

Lama manastırlarının ev işlerini yapanlar, işçiler ve çöpçüler de yine “rahip”tir. Herkesin rahip dediği bu türden kimselere, Tibet'te trappa denilmektedir. Lama manastırlarının çoğunluğunu trappalar oluşturmaktadır. Trappaların üstünde Lamalar (guru), Lamaların üstünde de Büyük Lamalar (abbotlar, manastır idarecileri, yönetim birimlerinin üyeleri) gelmektedir. Rahipler grubuna dahil bir başka örnek de, “polis-rahipler”dir. Bu kişiler düzeni sağlamakla görevli olup, tapınak ayinlerine katılmamaktadır.

Tibetli rahipler genel olarak kırmızı renkte kıyafet giyerler. Yünlü kumaşın boyama teknikleri her yerde değiştiğinden, kıyafetlerde kırmızının değişik tonlarına rastlamak mümkündür. Kestane renginden kiremit kırmızısına dek hepsi “kırmızı” sayılmakla birlikte, koyu kırmızı giyenler çoğunluktadır. Sadece Potala'da

görevli kimi resmî rahipler, kırmızı üzerine altın sarısı, kolsuz yelek giyerler. Altın sarısı, Tibet'te kutsal renk olarak kabul edilmektedir. Çünkü, parlaklığını yitirmediği için altın her zaman temiz ve katıksız görülmüştür. Altın sarısı, aynı zamanda Dalay Lama'nın resmî rengidir de. Onun dışında yalnızca bazı rahiplere veya yüksek lamalara, kırmızı elbiselerinin üzerine altın rengi yelek giyme izni verilmektedir. Tibet'te ayrıca, beyazlar içindeki rahip yardımcıları ile kestane rengi giyinmiş polis-rahipleri de görmek mümkündür.⁽¹³⁷⁾

Rahiplerin dünyevi malları yoktur. Kıyafetleri dışında sahip oldukları bütün eşya, torbalarında taşıdıkları çorba kâsesi, fincan, oyma yapmak için bıçak, birkaç muska, tespih ve kavrulmuş arpadan ibarettir.⁽¹³⁸⁾

Asya'nın semitik olmayan dinlerinin pek çoğu, asketik yaşama ve manastır hayatına büyük önem vermiştir. Hinduizm, Budizm, Lamaizm, bağlılarına keşiş olmayı kurtuluşun nihai yolu olarak sunmuştur.⁽¹³⁹⁾ Her düzenli toplum, maddi ve manevî güce dayanmaktadır; Ortaçağ'da manevî güç rahiplerin elindedir.⁽¹⁴⁰⁾

Dini şef olarak rahip, din adamları sınıfının bir üyesidir. Dinler tarihinde, hiçbir yerde rahipsiz kurban ya da takdime merasiminin icra edildiği görülmez. Rahipler, dini bir kurumun görevlileridir ve bütün dinlerde kapalı bir sınıf oluştururlar. Ruhbanlık hayatı aynı zamanda, geleneğin devamı için uygun bir veraset (apostolik) zincirini de gerekli kılmaktadır.⁽¹⁴¹⁾

Ruhani nitelikli bir kurumun, güç ve zenginliğe ulaştığında bazı problemlerle karşılaşacağı; popülerliğin her zaman kalite bozulmasını da beraberinde getireceği şüphesizdir. Söz konusu durum, Tibet'te de yaşanmıştır. Manastır üyelerinin artması; geleneklerin katılaşması; çırakların, sofı ailelerce eğitim için gönderilmiş, normal bir mesleği olmayan çocuklardan oluşması, bu kurumun yukarıda sayılan özelliklerini kaybetmesine neden olmuştur. Lamalar, çok sayıda öğrenci ile baş edebilmek için, metotlarını standart hale getirmeyi gerekli görmüşlerdir. Sonuç olarak manastır, üyeleri artık eskisi gibi ruhani amaçlara sahip bir olgun insanlar birliği olmaktan çok, ergenlik çağındaki çocuklar için sıradan bir dinî eğitim kurumu halini almıştır.⁽¹⁴²⁾

Rahip olsun lâik olsun her Budist'in, ibadet için belirli aşamaları gözetmesi gerekir. İbadet, temelde iki aşamadan oluşur: Tanrı'ya övgü dolu sözlerle yaklaşmak ve sonrasında ona takdime sunmak. Hindu modelinden alınan bu uygulamaya göre, öncelikle Tanrı'ya dua edilerek, tapınılan Tanrı'nın orada hazır bulunması sağlanır. İbadet sonrasında, takdimeler arz edilir. Takdimeler çeşitli şeylerden oluşabilmektedir: Kutsal kek veya sıradan bir bisküvi, pirinç, su, taze koparılmış bir çiçek, tütsü, ışık (mum), musiki. Daha sonra övgü dolu ilâhiler okunur; ilgili tanrıya ait mantaralar tekrar edilir; bugünün ve geleceğin iyi olması için niyazda bulunularak ibadet tamamlanır.⁽¹⁴³⁾

Tibet'te yaygın olan dinî ibadetlerden birisi de, her ayın 8., 15. ve son günlerinde, yani ayın ilk çeyreğinde, dolunayda ve yeni ayda yapılan oruç ibadetidir. Oruçta, et dahil hiçbir hayvansal gıda alınmaz; hiçbir hayvan öldürülmez. Oruç, iki türlüdür: Ya günde yalnızca tek tür yemek yenilir veya gün boyunca su dahil hiçbir şey alınmaz. Keşişler ayın dört gününü oruçla geçirirler.⁽¹⁴⁴⁾ Oruç tutma geleneği, her yılın ilk ayında da görülmektedir. Bu kurala Lamalar ile lâiklerin büyük bir bölümü de uymaktadır.⁽¹⁴⁵⁾

Tibet inanç esasları arasında, "günah itirafı" merasimi de görülmektedir. İtiraf, ayda iki defa, halkın da hazır bulunduğu bir toplantıda, yüksek Lamalar ile manastır yönetici lamasının bulunduğu ortamda yerine getirilmektedir. Bu merasimde uygulama, güney Budistlerininkini andırmaktadır. Bütün yönlerde bulunan Buda ve Bodhisatvalara seslenilerek onlardan, seslerin işitilmesi istenmekte; korunma talep edilmekte ve daha sonra da takdimler sunulmaktadır. Merasim sonunda, ibadeti yöneten rahip halka yakın bir tahta oturmakta; halk ona takdimesini sunmaktadır. Rahip de karşılık olarak onların omuzlarına beyaz bir eşarp koymaktadır.⁽¹⁴⁶⁾

Tibet'te rahiplerin günlük ibadet uygulaması, sabah el ve yüzün yıkanması ile başlar. Bazı mantralar okunduktan sonra tapınma salonuna geçilir ve burada, hatırlanıp hürmet edilecek unsurlara, Yidam ile Üçlü Cevher'e (Buda, Dhamma, Sangha) saygı merasimi icra edilir. Eğer kişi Nyingma-pa Laması ise, Guru'suna da saygıda bulunmalıdır.⁽¹⁴⁷⁾

Manastırlarda bir keşişin dini hayatı, özel ya da toplu kült zamanlarıyla bölünmüştür. Kolektif yapılan günlük ibadetlerin sayısı, manastırların yoğunluk durumuna göre değişmektedir. Büyük manastırlarda bütün keşişler büyük toplanma çadırında günde bir defa; sayıları daha çok olan ve çalışma yoğunlukları daha az olan küçük manastırlarda ise günde iki, üç, dört kez toplanırlar. Her manastırın kendisine ait bir programı vardır. Programda, yıldan yıla, belli bir takvime göre yapılacak ritüeller belirlenmekte ve bu program, hükümet tarafından da onaylanmaktadır.⁽¹⁴⁸⁾

Günlük ve haftalık ibadetlerde, Buda'nın hayatından önemli hatıralar kutlanmaktadır. İlgili manastırın veya okulun kurucusunun ölüm yıldönümü de hatırlanmakta; ayrıca meşhur bir Lama'nın manastırı ziyareti sebebiyle de ayin düzenlenmektedir. İbadet sırasında yine, Lamaya veya saygı duyulan enkarne olmuş yüce kişilere takdimeler sunulmaktadır.⁽¹⁴⁹⁾

Lamaist mabetlerde Buda onuruna günde üç defa yarım saat süren ilâhi okuma merasimi düzenlenmektedir. Merasim esnasında müzik de icra edilmekte ve mabette tütsü yakılmaktadır. Lama inancında günahları bağışlama gücüne sahip olan Budalara ibadete, hem Hint hem de Tibet Budizmi'nde rastlanmaktadır. Sakyamuni, kendisine günah itirafında bulunulan 35 Buda'dan biridir. Budaların ismi bir kere bile telaffuz edilince, günahtan önceki hale döndüğüne inanılmaktadır.⁽¹⁵⁰⁾

Manastır dışındaki ibadet hayatı

Lâik, Clericus'un karşıtı, yani inanç hiyerarşisi yapısı içinde olmayan demektir. Lâik aynı zamanda, okuma yazması olmayan, mesleği bulunmayan ümmi kimse anlamına da gelmektedir.⁽¹⁵¹⁾

Hinayana mezhebi, lâikleri arhatlığa ulaşamayacaklarını iddia etmiş onları Nirvana dışında tutmuştur. Ancak Mahayana sistemi, lâik kimseleri Nirvana'dan dışlamamaktadır. Mahayanaya göre laikler de yüce Budalık makamına ulaşabilirler.⁽¹⁵²⁾ Bununla birlikte Tibet'in mevcut mezhepleri, lâikler ile ruhbanlar arasına yeniden bu engeli koymuştur. Ancak laiklerin Nirvana'ya ulaşabildikleri halde, kendileri dışındaki kimselere herhangi bir lütuf sağlayamadıklarına inanılmaktadır.⁽¹⁵³⁾

Lâik kişiler, ibadetlerinde yalnızca Buda'ya sığınır. Buda sureti önünde secde edilerek, yüceliğin en yüksek derecelerine ulaşmada kararlı olduğu vurgulanmak suretiyle, ona ibadet edilir. İbadet sırasında, Buda suretine takdimeler de sunulmaktadır. Takdimeler, ışık, çiçek, parfüm, tütsü gibi şeyler ile kutsal kek, pirinç, su gibi yenebilen bütün nesnelerden oluşur. Bu esnada, müzik eşliğinde mantra ve ilâhiler söylenerek, Buda'nın kendisine ve doktrinine övgüler düzülür. İbadet edenler, bundan böyle bütün varlıkların yararına davranacaklarını vurgulayarak, günahlarından pişmanlık duyduklarını dile getirirler. Nihai kurtuluşun ancak ahlâklı davranışlardan zevk duyulması şartıyla elde edilebileceğine duyulan inanç belirtilir ve bir daha hata işlememe iradesi açıklanır. Son olarak; şu an dünyada bulunan ve dinin "tekerini" çeviren bütün Budalara dua edilir.⁽¹⁵⁴⁾

Tibet Budistlerince, her ayın 8., 15. ve son günü de kutsal kabul edilmektedir. Bu günlerde ağırlıklı olarak yaşlı kadınlar ibadet etmekte ve yalnızca bir öğün yemek yemektedirler.⁽¹⁵⁵⁾

Lâiklerin birinci amacı, karmalarını geliştirmektir. Lâikler, amellerin yeniden doğuştaki etkisinin farkında olarak, dinî faaliyetlerini, sevapları artırmak şeklinde yerine getirirler. Bunu da dilenenlere ve manastırlara sadaka vererek; her ay dört günü oruç tutarak; canlı varlıkları öldürmeyerek; yalan söylemeyerek; eşlerini aldatmayarak; sarhoş edici şeylerden uzak durarak; atalarına bir şeyler sunarak; hac yaparak; kutsal nesnelerin etrafında dolaşarak veya dua tekerlerini çevirerek gerçekleştirmeye çalışırlar.⁽¹⁵⁶⁾

Tantra metinlerinde anlatılan ritüel ise, biraz daha değişiktir. Buda'nın üç sırrı, yani beden, söz ve zihin, ibadette temel rükunleri oluşturur. Hazırlık, mandala inşası ile başlamaktadır. Takdimeler hem tanrılara, hem rahibin Guru'suna sunulur. Beden ile yapılan ibadette ilk sırayı, el ile yapılan hareket (mudra) alır. Tantra anlayışında sözün büyüsel bir yanı vardır. Bu nedenle ibadet esnasında, etkili olduğuna inanılan efsunlu tekerlemeler söylenir. Mantra olarak en çok, "Om mani padme hum" kullanılır. Zihin, derin konsantrasyon (samadhi) için bilhassa mandala üzerine yoğunlaştırılır.⁽¹⁵⁷⁾

Kutsal ziyaretler, hac ve kurban

Tibet'te türbe, kutsal emanet ve kalıntıları ziyaret etmek pek yaygındır. Ülke, sayısız kutsal yerler, ünlü reenkarne lamalar ve tabiatüstü varlıkların kalıntılarıyla, kutsallaştırılmış ağaçlarla doludur. Halk bu türden yerleri ziyaret edip, oralara hediyeler ve çeşitli takdimeler sunmaktadır. Tibet dışında Hindistan, Nepal, Assam, Sikkim, Bhutan ve Keşmir'de de çeşitli ziyaret yerleri mevcuttur. Bu mekânlar, ya Buda'nın kendisinin veya Padma Sambhava'nın bulunduğu yerlerdir. İçlerinde en kutsalı, Müslümanların Mekke'si mesabesinde bir yer olan, Hindistan'daki Buddh-Gaya'dır. Burası, Buda'nın, altında Budalığa erdiği Ağaç'ın bulunduğu yerdir. Buddh-Gaya dışında, Budayla ilgili kalıntıların saklandığı rivayet edilen daha başka yerlere de ziyaretler yapılmaktadır.⁽¹⁵⁸⁾

Hindistan'daki kutsal yerler, mesafenin uzaklığı ve seyahatin fazlaca masraflı oluşu nedeniyle, Tibetlilerce sıkça ziyaret edilememektedir. Bu nedenle, ziyaretler daha çok ülke içinde yapılmaktadır. Tibet içindeki ziyaret yerlerinin en başta geleni, Tibetli Budistlerin Vatikan'ı sayılabilecek Lhasa'daki Potala Sarayı ile onun çevresinde kurulu bulunan Jokhang Manastırı'dır. Bütün hacıların en büyük amacı, hayatlarında bir kere bile olsa burayı ziyaret edebilmektir.⁽¹⁵⁹⁾

Tibetlilerin diğer bir ziyaret yeri, dünyanın en büyük manastır kurumu olduğu söylenen Drepung külliyesidir. Tüm tepe kıyası boyunca uzanan beyaz taştan yapı, 600 yıllık tarihiyle Tibet'in ruhban rejiminin en esaslı unsurlarından biridir.⁽¹⁶⁰⁾

Yine sıkça ziyaret edilen bir başka mekân da, Tashilhunpo Manastırı'dır. Burası, Tibet'in en ruhani ikinci lideri sayılan Pançen Lamaların ikâmet yeridir. 1447 yılında inşa edilen yapıda, bürokratik bir işleyişe müsait yapılar da bulunmaktadır.⁽¹⁶¹⁾

Buda, Hint kanlı kurban anlayışına karşı çıkmıştır. Bu nedenle Budizm tarihinde kanlı kurbana rastlanmaz. Bunun yerine mabetlere, yiyecek, tütsü, değerli eşya türünden takdime sunumu yapılmaktadır. Ancak Tibet'in ilk dini olan Bon'da hayvan kurbanına rastlanmaktadır. Kurban edilen hayvanlar arasında en başta gelenleri at, köpek ve maymundur. Bunların dışında "ilk ürün"ler

de kurban olarak sunulmaktadır. Tibet'in eski dinî geleneğinde, insan kurban edildiğine dair bilgilere de rastlanmaktadır.⁽¹⁶²⁾

Kutlamalar ve bayramlar

Tibet'te, hemen her ay içinde dinî bir kutlama günü bulunur. Kutlama günleri, kutsal sayılan dinî liderlerin ve tanrıların doğum (zuhur) ve ölüm yıldönümleriyle ilgilidir. Örneğin, şubat ayının ilk günlerinde Yeni Yıl Bayramı; mayıs ayının başında ise, Buda Sak-yamuni'nin anne karnına girişi kutlanmaktadır. Yine, yedinci ayın onbeşinde hasat kutlamaları; yirmibeşinde ise, Tsong-kapa'nın ölüm yıldönümünü anma merasimi yapılmaktadır.⁽¹⁶³⁾

Tibet'te, varlığın ezeli başlangıcı fikri yoktur. Zaman, dairevî bir şekilde ebediyen tekrar eder.⁽¹⁶⁴⁾ Diğer birçok medeniyetlerde olduğu gibi, Asya'da da, Yeni Yıl'ın önemli bir yeri vardır. Yeni yıl, bir geçiş (intikal) dönemidir.⁽¹⁶⁵⁾ Halk inanışına göre, iyi ya da kötü ruhlar daima yerlerini değiştirirler: Kimisi her gün, kimisi ayın hareketlerine göre, kimisi de mevsim başlangıçlarına göre. Bir teşebbüse geçmeden önce, hangi türden ruhların daha kalabalık olduğunu belirlemek önem taşır. Eğer iyiler kalabalıksa, o gün veya yıl iyi geçecek demektir.⁽¹⁶⁶⁾

Tibet'in yeni yılı, kar engeli nedeniyle tarla işlerinin olmadığı; günlerin uzamaya başladığı; güneşin dönüp hasatın kilerlere konulduğu tarihten iki ay sonra; ocak ayının sonunda başlar. Yeni yıl, neşe bayramı olup, Tibetliler günlerini yeme içme ve eğlenme ile geçirirler.⁽¹⁶⁷⁾

Yeni Yıl Kutlamaları, yılın en önemli bayramı olarak, 'Büyük Dua' adıyla (Mön-lam Chem-po) Lhasa'da gerçekleştirilmektedir. Kutlama, Yeni Yıl'ın hemen ardından başlayıp, yaklaşık üç hafta sürer. Kutlamanın asıl amacı, Buda Gotama'nın manevî hükümlerlik süresini kısaltarak, bir an önce yeni Buda'nın, yani Maitreya'nın gelişini çabuklaştırmak biçiminde izah edilmektedir. Festivalde, İlk Ay'ın onbeşinci gününde Dalay Lama'nın katılımıyla dinî bir merasim de yapılmaktadır. Bu merasimde, hükümet yetkilileriyle birlikte, Lhasa'ya yaklaşık on kilometre mesafedeki Dre-

pung manastırından Potala çevresindeki Jokhag Tapınağı'na doğru bir yürüyüş alayı düzenlenmektedir.⁽¹⁶⁸⁾

Diğer yıllık kutlamalarda, doğum ve ölüm yıldönümleri başı çekmektedir. Dördüncü ayın (mayıs başları) sekizinci ve onbeşinci günlerinde Buda'nın doğumu ve ölümü; yedinci ayın onunda Padma Sambhava'nın doğumu; dokuzuncu ayın 22. gününde Buda'nın tanrılar dünyasına geri dönüşü; onuncu ayın 25'inde Tsong-kapa'nın ölümü vd. anılmaktadır.⁽¹⁶⁹⁾

Diğer anlayış ve uygulamalar

Cenaze

Ölümden sonra insanın şu veya bu şekilde varlığını devam ettirdiğine dair olan itikatların çok köklü ve evrensel olduğu tahmin edilmektedir. Tarihte ne kadar geri gidilirse gidilsin, insanların daima ölümlerine ilgi duydukları ve onları büyük özenle gömdükleri görülecektir. Bu davranışın temelinde, ruhun “ölmezliği” ve ölümden sonra yeni bir hayata kavuşacağı inancı bulunur. Ölümlerle meşgul olmanın bazı dinlerdeki amacı ise, onlardan gelebilecek kötü etkilerden korunmaktır.⁽¹⁷⁰⁾

Tibet’te, ölmekte olan kişiye yiyecek, içecek verilmekte; bu arada Yidam’ını veya Lamasını düşünmesi öğütlenmektedir. Ölümden sonra, bir lama tarafından şuur transferi (p’owa) yaptırılıncaya kadar, ölü bedenine dokunulmamaktadır. Bu Tantrik bir uygulama olup, yapılmadığı takdirde ölünün samsara’da yeniden doğuşu engellenememiş ve daha düşük derecelerde doğmasına yol açılmış olur.

Ölen kişinin bedeni yıkanıp bazı kısımları bağlandıktan sonra defnedilmeden bir gün önce, onun için tapınaklara takdimeler sunulur ve adına dua edilmesi için lamalara bağışta bulunulur. Daha sonra, “Gelecekteki sürekli yeniden doğuşların kesilmesi için”, ölüye kılıç gösterilir ve beden, parçalanacağı yere götürülür.⁽¹⁷¹⁾

Tibet’te, ölen kişi hemen gömülmez; ölenin, ölüm sonrası hayatında (Bardo) yapacağı yolculuğu kolaylaştırmak için, bazı ritüeller yerine getirilir. Defnedilmeden önce uzun süre oturtularak bekletilen ölü, seçkin bir kişiyse, vücudu tuzlanıp ilaçlanır. Cenazeyi gömme işlemleri konusunda, Tibet’te değişik yöntemler uy-

gulanmaktadır: Ölü bedeni parçalayarak yırtıcı kuşlara yedirme; nehirlere bırakma; yakma; gömme (genellikle lamalar için) ve çok olmasa da mumyalama. Bu işlemlerden hangisinin uygulanacağına, lamalar karar vermektedir.⁽¹⁷²⁾

Ülkede ağaç olmadığı için, yakma işlemi çok az uygulanmaktadır. Cesedin şeytanlar tarafından sahiplenilmesinden korkulduğu için, parçalanıp kuşlara yedirilmesi yaygın bir gelenek halini almıştır. Yine, toprak kış aylarında uzun süre donmuş halde bulunduğundan, gömme işlemine de pek az rastlanmaktadır. Ancak krallar ve savaşlarda ölen onurlu kimseler gömülmekte ve yanlarına çatı konulmakta; böylelikle diğer mezarlardan ayrılması sağlanmaktadır.⁽¹⁷³⁾

Tibetliler, Hinduları izleyerek, insan bedeninin dört unsurdan (toprak, ateş, su, hava) oluştuğuna inanmışlardır. Bu yüzden, ölümden de dönüş yeri, insanın kökenlerine olmalıdır. Bu nedenle gömme, yakma, nehirlere bırakma ve kuşlara vermenin her biri de ölü gömme uygulamaları arasında yer almaktadır.

Ülkede ağaç ve odun az olduğu için her ne kadar cenazelerin yakılma işlemine pek rastlanmasa da (ısınmada kullanılan yak tezekleri ölü yakmak için uygun bulunmamaktadır), bazı yüksek rütbeli rahiplerin cenazeleri, yakılmak suretiyle gömülmektedir. Yakılan lamalar, bir vazoya konularak gümüş ile kaplanmaktadır. Gömülme ise, bebekler ve bulaşıcı hastalıktan ölenlerle sınırlıdır. Yine mumyalama (tahnit) işlemi de, çok sınırlı olarak bazı Büyük Lamalara uygulanmaktadır. Nehirlere bırakma işlemi de, ölü cesetler suları kirlettiği için, sadece bazı bölgelerde ve nadiren görülmektedir.⁽¹⁷⁴⁾

Kültler

Kült, tanrıya veya o türden varlıklara gösterilen aşırı tazim ve tapınma demektir. Bu amaçla bir araya gelen grupların oluşturduğu dinî topluluğa da, kült grupları adı verilir. Dinî topluluklarda çeşitli kültler bulunmaktadır: Tabiat enerjilerinin tecessümü anlamında, yeniden dirilişi ve verimliliği temsil eden Tanrıça kültü; dinî geleneği aktaran, Kutsal emanetler ve Azizler kültü;

Eskiler (Budizm ve Hristiyanlık'ta 'Yaşlılar' ve 'İleri gelenler') kültürü; Kilise veya Sangha kültürü; Ezoterik bilgiyi aktaran seçkinlerin oluşturduğu gizli 'Sır Cemiyetleri' kültürü; akrabalık ve milliyet esasına dayanan Milli kültürler (İbranilerin Yahve'ye müşterek olarak tapınması gibi); İmparator veya Kral kültürü belli başlıları arasında sayılabilir.⁽¹⁷⁵⁾

Tibet toplumunda yer alan en belirgin kültürler ise, Kraliçe Tara kültürü, Bodhisatva Avalokiteşvara ve Bodhisatva Manjusri kültürü ve ilâhî krallığı temsil eden kral kültürüdür. Kralın gücü, Budist hiyerarşide en üstte yer almaktadır. Onun ilâhî kaynaktan doğduğuna inanılmaktadır. Her kral, ilk atanın yeryüzündeki bir uzantısı sayılmaktadır. Semavi kral, Tibet'i, orada ikâmet etmek için seçmiştir. Çünkü orası yüksek ve temiz bir yerdir. Bu inanış, Tibet'in imparatorluğa geçişteki en önemli kralı olan Songtsen Gampo (616-650) ile özdeşleştirilmiştir. Bu kral ile iki karısı, Tibet'te, Bodhisatva Manjusri'nin enkarnasyonları olarak kabul edilmektedir.⁽¹⁷⁶⁾

Dinler Tarihi araştırmalarına göre, bir toplumda kültürün, teolojiden daha uzun süreli hayatta kaldığı tespit edilmiştir.⁽¹⁷⁷⁾ Tibet halkı, duygusaldır; dinî hikâyeye, masal ve efsanelere, tabiatüstü olaylara büyük bir saflıkla inanmaktadır. Örneğin, bazı erkekler sağ omuzları üstünde, ipek veya yün parça üzerine firuze taşlarla süslü bir takım alametler (muska) taşırlar. Bu uğurlu taşların, taşıyanı çeşitli hastalık ve belalardan koruyacağına inanılmaktadır. Bu taşlar kudretlerini, lamaların onlara yaptıkları büyü ve hayır-dualardan almaktadır.⁽¹⁷⁸⁾

Günümüzde birçok din, sembollerle doludur. Lamaizmde ise, aşırı derecede sembolizm göze çarpmaktadır. Tekerlek, Felek Çemberi, Hayat Ağacı, Lotus, ilk dönemlerden beri Hint dünyasında bilinen nesneler arasındadır. Hastalıklara karşı tılsımlar, büyüsel daireler, dua bayrakları, mandalalar, çeşitli hayvan figürleri vs., Lamaizmde pek yaygın biçimde yer almaktadır.⁽¹⁷⁹⁾

Dua bayrakları kullanımı, Tibet'e özgü bir uygulamadır. Bu uygulama Tibet'in evren anlayışı ile yakından ilintilidir. Daha önce de belirtildiği gibi evren, iyi ve kötü çeşitli ruhlarla doludur. Bu itibarla, mabet önlerine, ev bahçelerine veya dağ yamaçlarına

dua bayrakları asma, habis ruhları kovma amacına yöneliktir. Mabnet, manastır ve evlerin önündeki direklere asılan bu bayraklara, kutsal metinlerden alınmış sözler yazılır. Bu sözler arasında, "Om mani padme hum!" cümlesi en yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu bayraklar, iyi talihi sürdürmek ve tehlikeyi bertaraf etmek için tasarlanmıştır. Bir adım ebadında, kare şeklindeki renkli kumaşlar üzerine bir dua veya mantra yazılmış olan bu bayraklar, mabetlerin ve ikâmetgahların çatılarına, direklerine ve dağ geçitlerinin zirvelerine asılır.⁽¹⁸⁰⁾

Dua tekeri, fıçısı veya silindiri kullanımı da yalnızca Tibet'e özgü bir uygulamadır.⁽¹⁸¹⁾ Tekerlek sembolü, tüm Budistler tarafından kullanılır. Tekerlek, bağımlı yaratılış zincirinin oniki bağını resmetmektedir. Varlıkları samsarik varoluşa bağlayan sebep ilişkileri şunlardır: Cehalet, hayvansallık hâlini; kızgınlık, cehennem hâlini; cimrilik, aç hortlaklar durumunu; arzu, insan halini; kıskançlık, yarı tanrı halini; gurur, tanrı halini simgeler.⁽¹⁸²⁾

Büyü ve kehânet

Tibet'te gelişmiş büyü formüllerine sıkça rastlanmaktadır. Rahipliğe giriş, bir mabedi takdis, günahlardan arınma ritüelleri; ölen birinin gömülme törenleri, ölen kişiyi kötü bir yeniden doğuştan korumak için ölümün ilk 49 gününde yapılan törenler; uzun ve mutlu bir hayat temini için yapılan merasimler vd. Bütün kutsallıklarda olduğu gibi, Tibetliler de hastalık, evlilik, seyahat, iş gibi, hayatlarıyla ilgili bütün olaylarda kâhinlere başvurmaktadır.⁽¹⁸³⁾

Tibet'te, hastalıklara bazı ruh ve iblislerin (demon) sebep olduğu yaygın bir inanıştır. Bu nedenle hasta olan kişiler rahiplere başvurarak, onların kutsal metinlerden hazırladıkları muskaları kollarına ve yakalarına takarlar.⁽¹⁸⁴⁾ Ruhların günlük hayatta olağanüstü etkilere sahip oldukları inancı, Tibet'te büyü uygulamalarının derinlemesine kök salmasına neden olmuştur. Ruhlara inanç o kadar güçlüdür ki, Padma Sambhava sisteminde büyü uygulamalarına önemli bir yer vermiştir.⁽¹⁸⁵⁾

Büyücülük, insanlara etki yapan doğaüstü güçlerin etkileri-

nin yine birtakım doğatüstü güçlere başvurularak değiştirilebileceği inancına dayanmaktadır. İlkel insan, pratik nedenlerden ötürü doğa süreçlerini denetimi altına almaya çalışmış; bunu da doğrudan ayinler ve büyü aracılığıyla yapmıştır. Büyü, aynı zamanda ruhî ihtiyaçlar için de yapılmaktadır. Hastalık ve kazalara karşı tılsımlar Çin ve Hindistan kaynaklı olup, bu türden zengin sembolizm, Lamaizmde de bolca bulunmaktadır.⁽¹⁸⁶⁾

Büyü inancı ile şaman kültü arasında doğrudan ilişki gözlenmektedir. Çünkü dinî düşüncenin pratik yanını oluşturan büyü edimini, yani gizli güçleri topluluk yararına olarak etkileyebilme tekniklerini kullananlar, şamanlar veya büyücülerdir. Büyücü ve şaman gibi büyüyle ilgili tekniklere sahip kişilerin oluşturduğu hiyerarşi, giderek toplumun belirli bir kesimini daha ayrıcalıklı kılmış, bu kişiler toplumun yönetiminde söz sahibi olmuştur.⁽¹⁸⁷⁾

Büyü araçları, din ayinlerinde kullanılan araçlara çok benzetilmektedir. Cübbeler, bol ve heybetli giysiler, tütsüler, yinelenen sözcükler, ilâhiler... Örgütlü dinler, büyüü ne tam kabul emiş ne de yadsımıştır. Din gibi, büyüünün temelinde de doğaüstü güçler yatmaktadır. Tibet'te Budizm yayıldıktan sonra, bilhassa Atisa zamanı ile birlikte, ınabetlerde ve diğer kurumlarda büyücülük aşılanmış ve yasaklanmış;⁽¹⁸⁸⁾ ancak dinî amaçlı büyü uygulamalarını tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır.

Tibet'te her manastırın büyücüsü ve kâhini bulunmaktadır. Bunlar genellikle kitabî kültürü olmayan (cahil), evli ve kendilerine has giyimleri olan kimselerdir. Büyücülerin ellerinde, şeytanlarla savaşmak için kullandıkları bazı özel eşyalar da bulunmaktadır. Bunlar, ağaçtan veya metalden yapılmış bir hançer, kılıç, sapan, yay ve oklardır.

Nekromantik ritüeller arasında en yaygın olarak uygulananı, yer ve gök şeytanlarına göğün kapılarını kapamak amacıyla yapılanıdır. Bunun yanında, hastalık yapan cinleri çıkarmak, ölüme sebebiyet veren şeytanları kovmak ve hayaletleri (ruh) uzaklaştırmak vs. da büyücülerin uğraş alanlarına girmektedir.⁽¹⁸⁹⁾

Hükümet ve yönetim

Budizmin devlete karşı, nazari olarak ilgisiz olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Ancak kral ve imparator desteği olmaksızın, Dharma'nın Asya'daki muzaffer yayılışının imkansız olacağı da bir gerçektir. Kral Asoka (öl. M.Ö. 236) ve Kaniska (öl. M.S. 103), Budizmi dünya dini haline getirmiştir.⁽¹⁹⁰⁾

Buda'nın doğduğu yöre, feodal monarşik yapılanma olan gana'larla idare edilmekteydi. Ganalar, otoritenin halkın tümünün elinde bulunduğu, eşitliğin doğumla belirlendiği yönetim biçimliydi. Ganaların yanıbaşında, devlet yapısıyla gelişmiş feodal monarşiler (Mapadha ve Kosala krallığı) de mevcuttu. Buda'nın esas faaliyet alanı bu krallıklar olmuştur. Çünkü feodal devlet, bir dine gerek duymaktaydı. Buda bu krallıklara, iyi örgütlenmiş tapınak sistemine dayanan bir devlet-dini sunmuştur. Buda dininin devletle ilgili yanı, Vinaya metinlerinde de görülmektedir. Bu metinlerde, hiçbir kaçak kölenin ve ordu kaçkını askerin Sangha'ya kabul edilmemesi yolunda bir kural yer almaktadır.⁽¹⁹¹⁾

Budizm, bir süre sonra devlet dini (teokrasi) halini almıştır. Bu durumu, kral Asoka'nın Hindistan'ın kuzey bölgelerinde diktirdiği kaya-kitabelerden ve Sangha ile devlet arasındaki ilişkiyi düzenleyen Vinaya kurallarından anlamak mümkündür.⁽¹⁹²⁾

Teokrasi, din kurallarının devleti yönetmesidir. Tibet Lamaizmi, bunun en tipik örneğini sergilemektedir. Bu sistemde devlet yalnızca bir dini tanımaktadır. Teokrasi içinde dindarlık, umumiyetle siyasi istikâmettedir. Dindarlar sadece kendi şahısları bakımından iyi işler görmek ve fenalıktan kaçınmakla yükümlü değildir; onlar aynı zamanda, dindarlığın her yerde hâkim olmasını sağlamalı; "kötü"yü yasaklamak için ellerinden gelen her türlü çabayı da göstermelidir. Budizmin, teokratik yapısı sayesinde kuzey topraklarında tutunduğu; devlet desteğini sağlayamadığı güneyde ise, muarızı Hindu ve Müslümanların güçlü lâik teşkilatları ile başedemediği için, Hint topraklarından silinerek Hinduizm ve İslâmiyet'e yenik düştüğü iddia edilmektedir.⁽¹⁹³⁾

Tüm Budist Sangha'ları içinde en teferruatlı hiyerarşiyi kuran Tibet Sangha'sı olmuştur. Tibet krallığının siyasi yapısı Moğol

fethi sırasında çözülmüş ve bu devirden itibaren ülkede manevî hiyerarşi yoluyla hükümran olan lamaların ruhban idaresi gelişmiş böylece, nüfuzlu bazı büyük manastırların güçlü rahipleri yönetimi ele geçirmiştir. Sarı Kilise (Gelug-pa) reformundan* (15. yüzyıl) sonra Dalay Lama, bugünkü dünyanın belki de en monark kişisi olmuştur. Tibet'te ülke nüfusunun, zamana göre değişmekle birlikte, yaklaşık onda, yedide veya beşte birinin manastırlarda yaşadığı dönemler olmuştur.⁽¹⁹⁴⁾

Tibet'te toprak sahipliği de, reenkarne Lama ile ait olduğu manastıra (gompa), yani devlete aittir. Malların sahipliğinin genellikle siyasi gücün kullanımı anlamına geldiği de son derece açıktır.⁽¹⁹⁵⁾

Tibet'te hükümet sistemi, devletin ve kilisenin başı olarak "Dalay Lama"nın kişiliğinde birleşmiştir. Tibet'te, dinî ve dünyevi otoritenin bir arada yürütülmesine dayanan bir hiyerarşi söz konusudur. Yönetimde Dalay Lama'ya hem "rahipler", hem de "lâikler"den memurlar yardım etmektedir. Lâik memurlar soylular arasından seçilmekte; konumlarını ırsî olarak devralmaktadırlar. Keşiş memurlar, her hükümet organında lâik memurlara birlikte görev alırlar. Bu ikili sistem, Tibet'e 17. yüzyıldan sonra, V. Dalay Lama tarafından getirilmiştir. Tibet idari sisteminde, Dalay Lama'nın altında, önemli manastırların idarecileri ile bir "Naip" yer almaktadır. Naip, Dalay Lamaların çocukluk dönemlerinde veya ölümlerinde hükümet işlerini yürütmektedir. Naip, yine yönetimde söz sahibi olan "Milli Meclis" tarafından seçilmektedir.

Yönetimin sivil kanadında bir başka otorite ise, Büyük Bakanlar tarafından temsil edilmektedir. Bunlara, Kabine gibi görev yapan "Kashag" denilmektedir. Kashag, genellikle biri keşiş diğer üçü lâikler arasından atanan dört kişiden oluşmaktadır. Kashag'ın altında iki bağımsız kurum vardır. Bunlar, dinî işlerden sorumlu olan dört keşiş memurun oluşturduğu "Yig-tsang" ile, dört lâik memurdan meydana gelen ve finans işleriyle birlikte devletin bütün lâik işlerini yürüten "Tse-Khang"tır. Kashag, Adalet Bakanlığı görevini de yürütmekte olup, nihai kararında Dalay Lama'ya yardımcı olacak bulgularla ilgilenmektedir.⁽¹⁹⁶⁾

Kashag'da gelir, finans, dış işler, askeri işler ve lâiklerin eğiti-

mini keşiş olan bakan, diğer işleri ise lâik bakanlar yürütür. Bütün hükümet faaliyetleri ve büroları Lhasa'da toplanmıştır. Kas-hag dışında ülkenin dört bölgesini yöneten dört Yönetici, her bir eyaletin idaresinden sorumludur. Daha küçük bölgelerin her birisi, Eyalet Yöneticisi'nin kontrolü altında olan biri lâik diğeri keşiş iki kişi tarafından idare edilmektedir.⁽¹⁹⁷⁾

17. yüzyıldan itibaren, Bodhisatva Avalokiteşvara'nın zuhurları sayılan Dalay Lamalarca yönetilen Tibet, her zaman teokratik bir devlet olarak tanımlanmıştır. Tibet'te din, hükümet hiyerarşisinin her alanında, toplum katmanlarının en tepesinde yer almaktadır.⁽¹⁹⁸⁾ Tibet Milli Meclisi, Lhasa'nın önde gelen aile reislerinden, üç büyük manastır olan Ganden, Drepung ve Sera'nın temsilcileri ile bazı yüksek lamalardan ve Yig-tsan ile Tse-Khan'dan gelen memurlardan oluşmaktadır. İşlerin yoğunluğuna göre Milli Meclis'in sayısı, 20, 50 veya olağanüstü durumlarda 400 kişiye kadar çıkmaktadır.⁽¹⁹⁹⁾

1959 yılı öncesi geleneksel Tibet'te, toprağın mülkiyeti çoğunlukla dinî kurumların elindedir. 1890'larda Lhasa'nın üç büyük manastırı, doğrudan feodal lordların yönetimindeydi. Yönetimlerinde 90 bin civarında serf bulunan bu kişiler,⁽²⁰⁰⁾ tüm toprağın yüzde 37'sini ellerinde tutmaktaydı. Bu mülkiyetin bir kısmının soylularla paylaşılmasıyla malikane sistemi kurulmuş; vergiler bu sisteme göre toplanmıştır.

Ülkenin nüfusu köylü (tarım), çoban ve şehirlilerden oluşmaktadır. Bu yüzden vergiler, tarım ürünleri cinsinden, buğday, un, yağ vs.'den; göçebelerden ise, hayvan, hayvansal ürünler, yün, dokunmuş şal olarak alınmıştır. Bazı durumlarda dokunmuş yün ve minerallerden de vergi alınmıştır.⁽²⁰¹⁾

Çinliler, Tibetlileri kendi halkına çok kötü tanıtmakta ve onları insan eti yiyenler olarak tanıtmaktadır. Tibet'te bir zamanlar ağır cezalar uygulanmaktaydı; bunlar arasında, bacak kırışlerinin kesilmesi, gözlerin oyulması, akrep dolu mahzene atma vb. cezaların uygulandığını iddia edilmektedir.⁽²⁰²⁾ Batılı bazı araştırmacılar da, Tibet'te hırsızlara, el kesme cezası gibi ağır cezaların uygulandığını dile getirmişlerdir. Ayrıca, suçlunun gözünü çıkarmanın da ceza biçimleri arasında yer aldığı ileri sürülmektedir.⁽²⁰³⁾

Tibet'in Komünist Çin tarafından işgali sonrasında, Çin'e sempati duyanlarca yazılan propaganda kitaplarında da benzer konular işlenmekte, Tibetli ruhbanların ceza yöntemlerinin vahşiliğinden söz edilmektedir. İlkel cezalar arasında, burun, kulak, el kesme; göz çıkarma; canlı bedenden kalbi söküp çıkarma; kadınların kafa derisini yüzme; tırnak altına bambu kazıkları sokma; diz kapaklarını kesip alma; sopa ile dövme; boyna taş bağlayıp uçurumdan atma; ıslak bir deriye sarıp o halde iken deriyi kurutarak yavaş yavaş öldürme; erimiş yağa atıp canlı meşale olarak kızartma türünden değişik cezalandırma yöntemleri sıralanmaktadır. (204)

Kadın-aile ve evlilik

Evlilik kurumu, eski ve yeni bütün toplumlarda çeşitli biçimlerde varolmuştur. Evliliği kuşatan yasalar, gelenekler ve dinî düzenlemeler bulunmaktadır. Çocukların meşruluk kazanması ve erkeğin, mülkünü kendisinden olmayan çocuğa miras bırakmama kaygısı, kadının yasal ve ekonomik açıdan kocasının denetimine girmesini ve bu nedenle birçok toplumda tekeşliliği gerekli kılmıştır. Tekeşlilik dışında, değişik toplumlarda çokeşlilik tarzı evlenmeye de rastlanmaktadır. Çokeşlilik, bir erkeğin aynı anda birden çok kadınla evli olması (çokkarınlık) ya da bir kadının aynı anda birden çok erkekle evli olması (çokkocalık)'dır .

Zannedilenin aksine, Asya toplumlarında kadının rolü yüksektir. Hatta bazı Asya topluluklarında, poliandrik (çokkocalı) evlenmeye bile rastlanmaktadır. Tibet'te, monogami, poligami ve poliandri'nin üçü de, değişik oranlarda görülmüştür. Poligamiye daha çok varlıklı ailelerde; poliandriye ise fakir hayat süren köylerde, şehirlerden uzakta ıssız yerlerde yaşayan topluluklarda ve çobanlarda rastlanmaktadır.

Tibet'te daha az yaygın olan çokkocalılıkta (polyandry), genellikle birkaç kardeşle evlenen tek kadın söz konusudur. Çokkocalı evliliklerde kadın, büyük kardeşin eşi olmaktadır. Böylece, zaten küçük olan ata mirasının bölünmesi engellenmektedir. Gö-

çebelerde çokkocalı evliliğe rastlanmaz; çünkü göçerlerde hayatın sürdürülmesi toprağa bağlı değildir.⁽²⁰⁵⁾

Lhasa'nın Yüksek Sekreterlik bürosuna göre, Tibet'in Ü eyaletindeki 20 evlilikten 15'inin monogami, 2'sini poligami, 3'ünün de poliandri olduğu tahmin edilmektedir.⁽²⁰⁶⁾ Gelir düzeyi yüksek olan kesimlerdeki boşanmalarda, boşanan erkek 40 rupi, kadının ise 60 rupi ödemek zorundadır.⁽²⁰⁷⁾

Tibet'te, Gelug-pa mezhebine mensup olmayan ve onların manastırlarında hayatlarını sürdürmeyen keşiş ve dinî öğretmenlerin evlendiği ve bunların evliliklerinin Tibetlilerce uygun karşılandığı görülmektedir.⁽²⁰⁸⁾

Doğu Tibet'te çocuklara isim, anne babası tarafından değil; bir Tulku (trulku) veya ünlü bir rahip ya da bir kâhin tarafından verilmektedir. Orta Tibet'te ise çocuklara isim, çoğunlukla aileler tarafından verilmekte; ancak bazı durumlarda isim vermesi için lamalara da müracaat edilmektedir. İsim verirken lama genellikle, çocuğun doğduğu gün ve ayın durumunu esas almaktadır.⁽²⁰⁹⁾

Tibet'te, bekâr keşiş kadınların birarada yaşadıkları kendi manastırları vardır. Ancak kadın manastırları daha küçüktür ve sayıları da azdır. Tibet Budizmi anlayışında, Tanrıça Tara'dan kaynaklanan, kökü, Tibet'te Budizmin yayılma yılları olan 6. yüzyıla kadar giden, enkarnasyon kadın inancı da bulunmaktadır.⁽²¹⁰⁾ Tibet'in dağlık bölgelerinde ve ıssız yerlerde yaşayan insanlar, ıssız yerlerin kötü ruhlarca işgal edildiğine inanmakta; bu sebeple, tanrıça Dolma'nın ruhuna dualar okuyarak onun kendilerini dağlarda yaşayan kötü ruhların şerrinden koruyacağına inanmaktadırlar.⁽²¹¹⁾

Tibetli kadınların ahlâkî tutumları konusunda ise farklı anlatımlara rastlanmaktadır. Rus seyyah Prjewalski'nin gezi notlarına göre Tibet'in bazı bölgelerindeki kadınlar, hafifmeşreptir. Çoğunluğu tütün içmektedir. Bir kadının birden fazla erkekle yaşadığı da gözlenmiştir. Bununla birlikte, Lhasa'daki kadınların evden dışarı çıkarken yüzlerini siyah boya ile kapatma adetlerinin bulunduğu da anlatılmaktadır.⁽²¹²⁾

Dinî sebeplerle evlenmeme konusu, Tibet'in değişik tarikatları arasında farklı uygulamalara yol açmıştır. Tibet'te, hem erkek

hem de kadınlar bekârlık yemini edebilmektedir. Bu yemini edenlerin cinsel ilişkide bulunmaları yasaktır. Tibetliler için, hatta diğer Budistler için bile evlenmeyip lâik yaşamdan uzak durma geleneksel olarak gerekli görülmüş, böyle bir hayat sürme en azından övülmüştür.⁽²¹³⁾

Tibet'te, Tibetlilerin resmî gelenekleri dışında olan, lamaların büyük çoğunluğu tarafından bilinmeyen daha birçok tuhaf uygulama vardır. Kısmen Nepallilerin Tantracılığından alınan, Hindu Shakti kültü ile yakından ilintili Çakra adı verilen gece toplanmaları ile cinsel birleşme ritüelleri, bu uygulamalara örnek olarak verilebilir. Bu toplantılar sırasında, her erkek bir kadının yanında oturarak, bir daire (çakra) oluşturur. Birçok Shakta'ya göre, aydınlanmanın en yüksek derecesine ulaşmış kimselerce çakra'da içilmesi gereken şarabın gerçek şarap, birleşilmesi gereken kadının da kişinin yasal eşi olmaması gerekmektedir.⁽²¹⁴⁾ Bu uygulamaları yapan kimseler, kendisi de evli olan Milarepa'yı örnek aldıklarını iddia etmektedirler.⁽²¹⁵⁾

-
- (1) M. Katar, "Dinlerde Günlük İbadet Uygulamaları", Dinî Araştırmalar Dergisi, S. 1, 1998, 64.
 - (2) Bkz. Rose, 77-83.
 - (3) Eliot, III, 382.
 - (4) Yitik, Karma İnancının.., 124.
 - (5) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 84-86; Samuel, 157; Gombrich, 301; Blofeld, 49, 72.
 - (6) Bkz. Mircea Eliade, Kutsal ve Dindışı, Ankara 1991, 1, 2, 10, 12, 17, 19, 20, 48.
 - (7) Bkz. Conze, Buddhism -Its., 49; Küng, 303.
 - (8) Bkz. Yitik, Karma İnancının.., 125-126; Tümer, Bîrûnî'ye Göre Dinler., 171; Conze, Buddhism, Its., 50-51; Evans-Wents, 61-65; Gombrich, 301.

- (9) Bkz. Anuruddha, 53-54, 56-57.
- (10) Bkz. Kaya, Hint Mitolojisi Sözlüğü, Ankara 1997, 52-54.
- (11) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 324-328.
- (12) Bkz. Mackenzie, 219, 229.
- (13) Bkz. Samuel, 161-162.
- (14) Bkz. Gard, 86; Dalay Lama, Dört Yüce Gerçek, İstanbul 2001, 65.
- (15) Bkz. Gard, 87, 89.
- (16) Bkz. Kaya, Hint Mitolojisi Sözlüğü, 54-55.
- (17) Bell, Religion of Tibet, 129.
- (18) Blondeau, Les Religions du Tibet, 241; Schlagintweit, 69.
- (19) Hint kökenli inanışlarda din dışı zamanın dışında, efsanevi veya kutsal zaman anlayışı bulunmaktadır. Bu kutsal zaman, içinde yaşadığımız dindışı zamandan niteliksel olarak farklıdır. Bir efsane veya inanç unsuru anlatılırken, sözü edilen olaylar bu zaman içinde anlatılmaktadır. Hint inanışlarında evren, kozmik dairevi zaman birimleri biçiminde yaratılmıştır. Budizmde, özellikle Mahayana biçiminde zaman, sürekli bir akım tarafından oluşturulmaktadır. Şu an içinde yaşadığımız zaman dilimiyle, Tarihî Budda Gotama'dan gelecekteki Maitreya'ya kadar geçecek olan beş bin yıllık periyot kastedilmektedir. Bkz. Mircea Eliade, İmgeler Simgeler, Ankara 1992, 43, 51, 74-78; Dalai Lama, Opening., 12.
- (20) Kaya, Hint Mitolojisi Sözlüğü, 54; Pratt, 214-215.
- (21) Bkz. Schlagintweit, 34-35; Waddell, The Buddhism of Tibet., 127; Kaya, Hint Mitolojisi Sözlüğü, 54.
- (22) Bkz. Gard, 90-91; Çelebi, 74.
- (23) Bkz. Anuruddha, 54; Bkz. Gard, 91; Waddell, The Buddhism of Tibet., 346-352.
- (24) Rose, 77-78.
- (25) Bkz. Güngören, Zen Budizm, 106, 107; Schlagintweit, 20, 25.
- (26) Bkz. Coomarasvamy, Hinduizm ve Budizm, 82.
- (27) Bkz. Gard, 93-95; R.H. Robinson – W.L. Johnson, The Buddhist Religion, 100; Rose, 80-81.
- (28) Suzuki, 32.
- (29) Bkz. J.B. Pratt, The Pilgrimage of Buddhisme, New York 1928, 222-3; Samuel, 393; Watts, 87.
- (30) Bkz. Hope-Loon, 56, 65; Hinnells, 66.
- (31) Bkz. Anuruddha, 55-56; Thomas, 194.
- (32) Bkz. Gard, 95; Pratt, 224; AnaBritannica, "Manjusri", 15/268.
- (33) R.H. Robinson – W.L. Johnson, The Buddhist Religion, 105.
- (34) Bkz. Gard, 96; Waddell, The Buddhism of Tibet., 356; Thomas, 189-190; Hinnells, 56.
- (35) Çelebi, 75.
- (36) Pratt, 223-224; AnaBritannica, Avalokiteşvara, 2/571.

- (37) Bkz. Blondeau, *Les Religions du Tibet*, 248-249.
- (38) Bkz. Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 358-361; *AnaBritannica*, *Ta-ra*, 20/398.
- (39) Bkz. Anuruddha, 54; Gard, 92-93; Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 345.
- (40) Bkz. A. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara 1955, 97-98.
- (41) Gard, 93.
- (42) Bkz. A.H. Vidyarthi-Ali U., *Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, İstanbul 1994, 98-102; Pratt, 228.
- (43) Bkz. R.H. Robinson – W.L. Johnson, *The Buddhist Religion*, 101, 103.
- (44) Gard, 93.
- (45) Bkz. Chopra, 51-52; Schimmel, 94.
- (46) Bkz. Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 167, 169.
- (47) Bkz. Şeriatî, II/108, 109.
- (48) Bkz. Armstrong, 49, 52, 53; Küçük-Erdem-Koştaş, *Dinler Tarihi*, *Es-kişehir* 1993, 49.
- (49) Bkz. Knott, 83-84; Tagore, 16, 20.
- (50) Blofeld, 51-52.
- (51) Bkz. Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 121-122; Tümer, “Budizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7/356; Sarıkçıoğlu, 173.
- (52) Bkz. Güngören, *Buda ve Öğretisi*, 233.
- (53) Bkz. A.M. Delahoutre, *Le Bouddha et Son Message*, Paris 1962, 95-100.
- (54) Glasenapp, 202-203.
- (55) Şakticiliğin önemli Tantraları arasında, çiftleşme ayini gibi “sefa-hat” uygulamalarını konu alanlarına da rastlanmaktadır. Bu metinler 9. Yüzyıldan sonra Tibet diline ve Çince’ye de çevrilmişlerdir. Sanskrit dilindeki asılları kaybolan bu metinler çevirileriyle günümüze ulaşmıştır. Bkz. *AnaBritannica*, “Tantra”, 20/385; Hinnells, 320-321.
- (56) Bkz. David-Néel, *Tibet’in Unutulan Sırları*, 31-32; Hinnells, 320-321; Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 360; Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 131.
- (57) Bkz. Ruben, *Buddhizm Tarihi*, 171; *AnaBritannica*, “Dharmapala”, 7/224-225; Herbert, 58; Gombrich, 300.
- (58) D.S. Lopez (Editör), *Religions in Tibet in Practice*, New Jersey, 1992, 82.
- (59) Bkz. Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 324, 327; Humphreys, 198.
- (60) Anuruddha, 53; Waddell, *The Buddhism of Tibet.*, 361; Rose, 79.
- (61) Bkz. Anuruddha, 56-57.
- (62) Bkz. Rose, 80-81; Schlagintweit, 69.

- (63) Anuruddha, 57; Stein, 188.
(64) Stein, 179.
(65) Bkz. Anuruddha, 59-61.
(66) Bkz. Samuel, 161-163; Waddell, 'The Buddhism of Tibet..', 366, 369.
(67) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet.., 372-375.
(68) Lopez, 79, 80.
(69) Bkz. Ligeti, 268-271; 281-283.
(70) Bkz. Mitolojiler Sözlüğü, C. 1, 158-160; Waddell, The Buddhism of Tibet.., 363.
(71) Bkz. M. Süreyya Şahin, "Cin", TDV İslâm Ansiklopedisi, 8/5-8; Coomarasvamy, Hinduizm ve Budizm, 20.
(72) La Vallée Poussin, Bouddhisme.., Tsz., 378.
(73) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet.., 152-153, 450, 487; Rose, 83.
(74) Waddell, The Buddhism of Tibet.., 365, 366.
(75) Bkz. Rousseau, 84, 93, 95, 100.
(76) Bkz. Thomas, 258; Shankara, Tefrik Etme Hazinesi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1976, 131; Conze, Buddhism, Its.., 145, 148, 157.
(77) Bkz. Çelebi, 78-79; Walter Ruben, Eski Metinlere Göre Budizm, İstanbul 1998, 142-147; İlhan Güngören, Budda ve Öğretisi, İstanbul 1997, 212-214.
(78) Bkz. Varenne, Budizm, 363-364; Masson, 280; Samuel, 199-200.
(79) Bkz. Reischauer, 105; Cemil Sena Ongun, Şark Kavimlerinde Felsefe, İstanbul 1941, 72. [Budizme göre ön önemli günahlar, öldürmek, çalmak, zina etmek, yalan söylemek, ayyaşlık ve zararlı düşüncelere sahip bulunmaktır. Öldürme ile ilgili en ağır suç, baba, anne ile ustasını öldürmek; herhangi bir Budda'ya zarar vermektir. Sonraki dönemlerde ahlaklı davranışlar belirli formüllere bağlanarak değişik gruplamalar yapılmıştır. Bunlar arasında, para kabul etmemek, belirlenen biçim ve renkte giyinmek ve açgözlülüğten uzak durmak sayılabilir. Bkz Watson, The Vimalakirti Sutra, New York 1997, 150; Schlagintweit, 89; Dalai Lama, Opening of.., 53-64; Şeriatî, C. II, 113, 114].
(80) Bkz. Coomarasvamy, Hinduizm ve Budizm, 102; Barely, 73-74.
(81) Bkz. David-Neél, Tibet'in Unutulan Sırları, 185, 164.
(82) Bkz. David-Neél, Tibet'in Unutulan Sırları, 221-222, 228.
(83) Bkz. David-Neél, Tibet'in Unutulan Sırları, 21, 166, 177, 196, 197, 205-206.
(84) Bkz. David-Neél, Age., 16, 24, 213; Dalai Lama, Dört., 42; Suzuki, 69; Shankara, 131; Tagore, 28, 62; Knott, Hinduizmin ABC'si, İstanbul 2000, 60.
(85) Bkz. Rampa, İkinci Beden, 89-90, 158-160.

- (86) Bkz. Çelebi, 78-79; Ruben, 142, 144; Güngören, Buda ve Öğretisi, 212.
- (87) Bkz. Sir John Woodroffe, Tibetan Book of the Dead, LXV-LXVIII; Rampa, Üçüncü Göz, 127, 131, 142-143.
- (88) Bkz. Rousseau, 75-76, 82-83.
- (89) Bkz. Dalay Lama, Opening of..., 24-30; Waddell, The Buddhism of Tibet., 100, 111.
- (90) Bkz. Varenne, 353.
- (91) E.D. Henseler, L'Ame et le Dogme de la Transmigration..., Paris 1928, 40; Budda, 284.
- (92) Bkz. Kaya, Hintlilerde Tanrı, 76; Budizm ve Felsefe, 71.
- (93) Hindular Tanrı anlamında, mutlak ruha "Brahman" demektir.
- (94) Tagore, Sadhana –Yaşamın Kavranışı, İstanbul 2000, 27.
- (95) Bkz. AnaBritannica, "Ruh", 18/528.
- (96) Bkz. AnaBritannica, "Ruhgöçü", 18/529.
- (97) Budizm ve Felsefe, 90.
- (98) Eberhard, 64.
- (99) Rose, 76.
- (100) Bkz. Stein, 226-227.
- (101) Kvaerne, "Bon", 277.
- (102) Ligeti, 268.
- (103) Bkz. M.S. Şahin, "Cennet", TDV İslâm Ansiklopedisi, 7/375; Ö.F. Harman, "Cehennem", TDV İslâm Ansiklopedisi, 7/225.
- (104) Eliot, C. I, 338.
- (105) David-Neél, Le Bouddhisme., 255.
- (106) Bkz. Tibetan Book of the Dead, 35-38, 165-167.
- (107) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 89-90, 92-97.
- (108) Nisa suresi, 4:56; Müddessir suresi, 74:26-36.
- (109) Bkz. Mümin suresi, 40:70-72; Duhan suresi, 44:43-50; Muhammed suresi, 47:15; Vakia suresi, 56:42-44, 51-56; Hâkka suresi, 69:30-37; Gaşiye suresi, 88:4-7.
- (110) Bkz. Zuhuf suresi, 43:74-78.
- (111) Waddell, The Buddhism of Tibet., 95.
- (112) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 420-421; Katar, "Dinlerde Günlük İbadet ..", 63-64.
- (113) Mehmet Katar, "Dinlerde Keffaret Anlayışı", Dinî Araştırmalar Dergisi, S. 1, 1998, 48.
- (114) Bkz. Tibetan Book of the Dead, XXXV-XXXVI, LXV-LXVIII.
- (115) Bkz. Lyons, 37-38; Lopez, 271, 376, 395; Waddell, The Buddhism of Tibet., 477.
- (116) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 484.
- (117) Bkz. Samuel, 33, 557.

- (118) Bkz. Ishii, XII-XV, 5.
- (119) Wach, Din Sosyolojisi, Kayseri 1990, 187.
- (120) Bkz. Kitagawa, 178; Rahula, 2, 78; Budizm ve Felsefe, İstanbul 1985, 42-45; Ishii, 10-12, 29.
- (121) Bkz. Rousseau, 138-140; Waddell, The Buddhism of Tibet., 226; Yakar, 159.
- (122) Bkz. Conze, Buddhism -Its., 54; Steinkellner, 111-116; Güngören, Budda ve öğretisi, 208.
- (123) Bkz. Conze, Buddhism -Its., 55-58.
- (124) Rousseau, 118-119, 122-123.
- (125) Bkz. Cemil Meriç, Mağaradakiler, İstanbul 1997, 28-33.
- (126) Epstein, 408.
- (127) Rousseau, 116-117.
- (128) Bkz. Chopra, 57-60.
- (129) Bkz. Chopra, 60-61.
- (130) Bkz. Robinson, 292-293.
- (131) Bkz. Rampa, Üçüncü Göz, 68-71; Waddell, The Buddhism of Tibet., 212-219.
- (132) Bkz. Bell, People of Tibet, 217, 235.
- (133) Bkz. E. Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta 1999, 184; Budda, 339.
- (134) Budda, 338.
- (135) Rose, 84-87.
- (136) Rampa, Üçüncü Göz, 76-77.
- (137) Rampa, Üçüncü Göz, 36, 77.
- (138) Rampa, Üçüncü Göz, 47.
- (139) Herbert, 75, 515.
- (140) Cemil Meriç, Saint-Simon, İstanbul Tsz., 52.
- (141) Bkz. Mensching, 238-243; Watts, 138.
- (142) Watts, 137.
- (143) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 424-425.
- (144) Bell, People of Tibet, 164; Schlagintweit, 153.
- (145) Bkz. David-Neél, Le Bouddhisme., 139, 147.
- (146) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 443-448.
- (147) Blofeld, 173-175.
- (148) Blondeau, Les Religions du Tibet, 291-292.
- (149) Blondeau, Les Religions du Tibet, 293-294.
- (150) Bkz. Schlagintweit, 146, 60-61.
- (151) Altındal, 33.
- (152) Schlagintweit, 26, 94.
- (153) Schlagintweit, 94.
- (154) Bkz. Schlagintweit, 67; Waddell, The Buddhism of Tibet., 424.

- (155) Bell, People of Tibet, 164.
- (156) Bkz. Stein, 172; Masdusi, 127-128.
- (157) Bkz. Wayman, "Buddhism..", 476, 480.
- (158) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 305-306. Yukarıda isimleri sayılan yerlerdeki Budist ziyaretleri için Bkz Waddell, Age., 307-315.
- (159) Epstein, 419.
- (160) Bkz. Epstein, 421-422.
- (161) Bkz. Epstein, 426-427.
- (162) Bkz. Murthy, 8-9; Stein, 238, 239; Bell, Religion of Tibet, 8; Waddell, The Buddhism of Tibet., 516, 518, 533; Rose, 64, 65, 91.
- (163) Schlagintweit, 154.
- (164) Bkz. Sarıkçıoğlu, 22; Waddell, The Buddhism of Tibet., 451.
- (165) Stein, 213, 221.
- (166) Bkz. Schlagintweit, 178, 193, 195.
- (167) Bkz. Waddell, The Buddhism of Tibet., 504-505; Stein, 213.
- (168) Bkz. Bell, People of Tibet, 272-278.
- (169) Stein, 212.
- (170) Rousseau, 85-86.
- (171) Bkz. Samuel, 201-211.
- (172) Bkz. David-Neél, Ölüm ve., 35-36, 65; Bell, People of Tibet, 286-290; Prjewalskiy, 242-243.
- (173) Bkz. Bkz. David-Neél, Ölüm ve., 65; Stein, 201-202; Bell, People of Tibet, 290; Rampa, Üçüncü Göz, 225.
- (174) Bell, People of Tibet, 286, 290-295.
- (175) Bkz. Wach, 95, 134, 136, 140, 163, 193, 277, 287, 294.
- (176) Bkz. Blondeau, "Les Religions du Tibet", 242; Samuel, 170.
- (177) Boyce, 6.
- (178) Bkz. Boyce, 3, 6; Bleichsteiner, 28-30; Lyons, 35; Prjewalskiy, 236; Akpınar, 83.
- (179) Bkz. Budizm ve Felsefe, 108; Waddell, The Buddhism of Tibet., 387-418.
- (180) Lopez, 548.
- (181) Eliot, III/394.
- (182) Bkz. Dalay Lama, Dört., 40, 49, 50, 66.
- (183) Bkz. Blondeau, Les Religions du Tibet, 297-302.
- (184) Chopra, 34-35.
- (185) Waddell, The Buddhism of Tibet., 475-477.
- (186) Bkz. Bronislaw Malinowski, Büyü Bilim ve Din, İstanbul 1990, 8-9; 76-77; Waddell, The Buddhism of Tibet., 387.
- (187) Claude Levi Strauss, Din ve Büyü, İstanbul 1993, 22.
- (188) Bkz. İdris Şah, 261-263, 25; 9-10.

- (189) Bkz. Waddell, *The Buddhism of Tibet*., 483, 484.
(190) Bkz. Conze, *Buddhism -Its.*, 72-78; Wach, 367.
(191) Bkz. Budizmi ve Felsefe, 29-30, 24, 26, 81-85.
(192) Bkz. Dargay, 111-113.
(193) Bkz. Günay-Güngör, 13; Julius Wellhausen, *İslâmiyetin İlk Devirlerinde Dinî Siyasi Muhalefet Partileri*, TTK Basımevi, Ankara 1996, 18; Wach, 369.
(194) Bkz. Wach, 458, 373; Fosco Maraini, *Tibet Secret*, France 1952, 176.
(195) Bkz. Samuel, 32-33.
(196) Bkz. Chopra, 43-45.
(197) Bkz. Chopra, 46. [Tibet'te beş eyalet vardır: Başkentini yani Lhasa'nın bulunduğu U-Tsang Eyaleti. Shigatse de bu eyalete dahildir. Kham, doğu; Lho-dzong (Lhoka), güney; Gartok, batı; Chang ise kuzey eyaletleridir (Bkz. Maraini, 178; Rampa, 34, 35].
(198) Blondeau, "Les Religions du Tibet", 285.
(199) Bkz. Rampa, *Üçüncü Göz*, 34; Chopra, 45.
(200) Bkz. Epstein, 406-407. (Kasahag'ın elinde yüzde 38; lâik asillerin elinde ise yüzde 25 oranında toprak bulunmaktadır).
(201) Bkz. Samuel, 32-33, 115-125; Paljor Tsarong, "Structure and Economy of a Tibetan State Treasury": Bkz. *The Tibet Journal*, XXIII, No. 2, 1998, 3-4. Ayrıca bkz. Paljor Tsarong, *Age.*, XXIII, No. 3, 1998, 23-24.
(202) Bkz. lung Chang, *Yaban Kuğuları*, İstanbul 1994, 254, 255.
(203) Bkz. Herbert, 527-528, 531.
(204) Bkz. Epstein, 410-411.
(205) Bkz. Bell, *People of Tibet*, 159, 189, 192-194; Herbert, 386-387, 501-504; David-Neél, *Tibet'in Unutulan Sırları*, 22; Bleichsteiner, 15; *AnaBritannica*, "Evlilik", 8/387.
(206) Bell, *People of Tibet*, 194.
(207) Bell, *Age.*, 195.
(208) Bkz. Snellgrove, 289; David-Neél, *Tibet'in Unutulan Sırları*, 154, 168, 171-172.
(209) Bkz. Bell, *Age.*, 197, 201.
(210) Bkz. Bell, *People of Tibet*, 166-168.
(211) Bkz. David-Neél, *Tibet'in Unutulan Sırları*, 207-208.
(212) Bkz. Prjewalski, 241, 242.
(213) Bkz. Samuel, 274-278.
(214) Bkz. David-Neél, *Tibet'in Unutulan Sırları*, 41-42; Samuel, 276-278.
(215) Bkz. David-Neél, *Age.*, 154, 21-22, 82.

Sonuç

Çin'in batısında yer alan Tibet, coğrafyasının yüksek oluşu, ülkenin büyük bölümünün yılın yarısında karla kaplı bulunması nedeniyle yabancıların ilgisini çekmek bir yana, "uzaklığı" sebebiyle, esrarengizliğini daima korumuştur. Yüksek konumu nedeniyle Tibet toprakları, çevre kültürlerce dünyanın merkezi sayılmış; kimi efsanelere göre orası, dünya-dışı âlemlerden gelen korkunç güçlerin ve ruhların buluşma yeri, tanrıların ikâmet mahalli kabul edilmiştir.

Budizm, İslâm ve Hristiyanlık gibi bir dünya dinidir. Ancak Budizm, bu dinlerden farklı olarak, bir dinler ailesi görüntüsü sergilemektedir. Budizmi oluşturan bu dinler ailesinin belli başlıları, Güney Budizmi, Kuzey Budizmi, Tantra Budizmi, Zen Budizm ve Tibet Budizmi'dir.

Tibet Budizmi veya diğer bir söyleyişle Lamaizm, Batılılarca kullanılan bir adlandırmadır. Tibetliler, kendi dinlerine Vajrayana adını verirler. Tibet Budizmi, Buda'nın ortaya koyduğu Budizmin bin yıllık süre içinde aldığı yeni biçimlerden oluşmuştur. Budizmin, Lamaizm dahil sonraki biçimleri İlk Dönem Budizmi ile karşılaştırıldığında, aralarında önemli farklılıklar görülmektedir. Bu durumun çeşitli nedenleri arasında Buda'nın, Tanrı, ruh, vahiy gibi bazı konularda fikir belirtmemiş olmasının önemli bir payı olduğu sanılmaktadır.

Tibet, Budizmin yayıldığı üç yoldan -doğu, batı ve kuzey- birisi üzerinde yer almaktadır. Buna rağmen Budizmin Tibet'e girmesi, ancak M.S. 7. yüzyılın ilk çeyreğinde, Hz. Muhammed'in İslâm dinini yaydığı dönemde, kral Songtsen Gampo (öl. 650)'nun Çinli ve Nepalli iki karısı sayesinde olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere, Tibet'te Budizmin yayılmasında evlilik kurumunun

büyük etkisi görülmektedir. Tibet hükümdarlarının Budizmi ülkelere dinî nedenlerle değil, komşu ülkelerde görmüş oldukları daha yüksek kültüre sahip olma isteğiyle getirdikleri iddia edilmektedir.

Tibetliler, eskiden beri güçlü bir merkezî birlik oluşturamamış ancak Budizmi kabullerinden sonra merkezî bir din devleti kurmuş ve 150 yıla yakın bir süre Çin'in ve Ortaasya'nın bir bölümüne hâkim olmuşlardır. Budizm gelmeden önceki haliyle Tibet, yol kesen vahşilerin, insan eti yediği söylenen kişilerin yurdu olarak görülmüştür. Tibetliler, alfabeyi de Budizm ile birlikte tanımıştır.

Budizm, Tibetlileri, içinde bulundukları tabiat şartlarının gerektirdiği sert mizaçlarından kurtararak onları hümanist bir dereceye yükseltmiştir. Tibet'in yerli dini Bon, sayısız ruhlara ve insan hayatını kontrol eden korkunç görünüşlü şeytanlara (demon) iman etmeye dayanmaktadır. Bu yanıla Tibet'in kültür alanı, ona sınır olan Himalaya vadilerine -Ladak, Bhutan, Sikkim, Kuzeybatı Nepal'deki Mustang ile daha uzak bölgeler olan Moğolistan, Sibirya'da Buryatlar ve Hazar Denizi'nin kuzey steplerinde Kalmuklar'a- kadar uzanmaktadır.

Budizmin Tibet'te yayılışında Hintli önderlerin büyük gayretleri olmuştur. Bu gayretler sonucunda Tibet'te Hint Manastır Budizmi ile Tantra Budizmi Tibet'in yerel dinî unsurlarıyla karışarak Hinduizm gibi, karışık dinî gelenekler toplamı olan Lamaizmi ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde, Kuzey Budizmi'ne ait Sanskritçe kutsal metinler Hintli öğrencilerin teşvikiyle Tibetçe'ye çevrilmiştir. Bu çeviriler, asılları kaybolan Sanskritçe dinî metinlerin günümüze kadar ulaşmasında yegâne kaynak durumundadır.

Hint alfabesinin Tibetlilerce kabulü ve Hint Budizmi'ne ait kutsal metinlerin Tibetçe'ye çevrilmesinin Tibet Budizmi üzerinde belirleyici etkisi olmuştur. Bu etkinin bir sonucu olarak Tibet Budizmi, tanrı anlayışı, vahiy, kurtuluş, ruh, ruhsal varlıklar gibi konularda Hint Budizmi ve Tantra Budizmi ile benzerlikler göstermektedir.

Buda'nın Dharma'yı anlatırken tanrı konusuna temas etmemiş olması, Budistlerin de, her şeyi görebilen bir Tanrı'nın herke-

si himaye ettiğine inanmamaları, Budizmin ate (tanrısız) bir din olarak yorumlanmasına yol açmıştır. Buda'nın ölümünden sonra Buda, izleyenlerince tanrılaştırılmıştır. İkinci yüzyıldan sonra Amitabha Buda (Sonsuz Işık Budası), dördüncü yüzyıla doğru da semavi Bodhisatvalar doktriniyle dışı tanrıça kültü Budizme girmiştir. Sonuç olarak Tibet'te, yerli tanrılar ve ruhsal güçlerle birlikte, Budalar, Bodhisatvalar, Dakini'ler veya korkunç görünüşlü şeytansı dişil yaratıklar, kişilere özel koruyucu tanrılardan oluşan zengin bir panteon doğmuştur.

Budizmin, İslâm, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi semavî vahye dayanan bir din olduğu konusunda elimizde malumat yoktur. Bu yüzden, Budizm'de vahyin yerini, kişiyi gerçeğe ulaştıran bilgi almıştır. Bu bilgi, aydınlanmış kişilerden (guru, enkarne lama) öğrenilmektedir. Bütün dinler iman ve inanç üzerine inşa edildiği halde Buda'nın imanı mecbur tutmadığı sanılmaktadır. O, öğretilerini idrak, bilinç ve anlama üzerine bina etmiştir. Budist metinlerdeki "Buda'ya, Dharma'ya, Sangha'ya inanırım!" formülünün bir inanç unsuru olmadığı, "kendini bir şeye adama" anlamı taşıdığı iddia edilmektedir.

Buda, kurtuluş kavramı yerine Nirvana'yı kullanmış onu tam olarak tarif etmemiştir. Nirvana'ya nasıl ulaşılabileceği konusu Sekiz Dilimli Yol'da belirtilmiştir. Tibet Budizmi'nde, kurtuluş konusunda Buda'nın öğretilerinden farklı yeni anlayışlar da geliştirilmiştir. Bunlar, gerçeğe ulaştıran bilgi ve bilinçlilik durumuyla kendini geliştirmek; koruyucu bir tanrının inayetine ve himayesine sığınmak; sır cemaatlerinde tarikatın sırrına mahrem olmak; bir rehberin (Guru, Lama) himayesi altında kişinin potansiyelini ortaya çıkarmak biçiminde özetlenebilir. Kurtuluşa ermenin birinci basamağı, cehaletten kurtulup aydınlanarak gerçeğin bilgisini elde etmektir.

Pek çok dinde ruhun Tanrı tarafından yaratıldığına, beden ölümünden sonra cennet veya cehennemde ebediyen yaşamaya devam edeceğine; bazı dinlerde ise birçok hayat sürdükten sonra ruhun, parçası olduğu "Özvarlık"a kavuşacağına inanılmaktadır. Tibet Budizmi'nde ise, İlk Dönem Budizmi'nden ayrı bir ruh telakisi olduğu görülmektedir.

Tibet Budizmi'nde, diğer Budizm türlerine nazaran, ruhsal varlıklar inancı öne çıkar. Bu varlıkların halkın günlük yaşamı üzerinde derin etkileri bulunmaktadır. Bu inançları nedeniyle Lamaistler, politeist kabul edilmektedir. Tibet inançlarının bu derece karmaşık ve politeist karakterli olarak görülmesi, mistiklerin, Tantriklerin, Bon dini mensuplarının ve diğer mezhep salıklerinin tamamının Tibet'te Budist şemsiyesi altında görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Dinî önderler, Tanrı'nın değişik suretlerdeki hulûlü, ya Tanrı tarafından gönderilen kişiler veya O'ndan vahiy alan peygamber olarak tanımlanmaktadır. Budizm ve Tibet Budizmi'nde ise durum farklıdır: Buda'nın, en üstün insan olarak, herhangi bir harici güçten ilham aldığı rivayet edilmemektedir. Tibet Budizmi'nde Guru veya Lama, gelişmesini Tanrı'dan aldığı vahye borçlu değildir. Onun gerçeği keşfetmesi, yıllarca guru'sunun himayesinde kutsal metin çalışması yapmakla, ıssız yerlerde inziva hayatı sürdürmekle ya da meditasyonla mümkün olmaktadır.

Hindistan'dan alınan materyaller üzerine kurulan Tibet Budizmi yüzyıllar boyunca Tibetli Lamaların yaratıcı reformlarıyla geliştirilmiş, zenginleşmiştir. En önemli reformcular, sırasıyla Atisa ve Tsong-kapa'dır. Tibet halkının dinî anlayışları konusunda ilk 'arındırma' ve dini yeniden tanımlama çalışması, Tsong-kapa tarafından yapılmıştır. Tsong-kapa'nın yaptığı, aynı zamanda bir sentez denemesidir. Tibet'i yaklaşık üçyüz yıl yöneten (1642-1959) Dalay Lamalar, Tsong-kapa'nın kurduğu Gelug-pa tarikatına mensuptur.

Tsong-kapa'nın geliştirdiği Gelug-pa sentezi dışında bir diğer sentez denemesi de, 19. yüzyıldaki Rimed ekümenik hareketi tarafından yapılmıştır. Gelug-pa Orta Tibet'te siyasi üstünlük iddiası ile ortaya çıkmışken, Rimed hareketi birçok farklı merkezde, daha az merkezîyetçi karakter sergilemiştir. Gelug-pa modeli, bekâr keşişlerin oluşturduğu geniş manastır (gompa) modeline dayanmakta iken Rimed, manastırlar haricinde, miras yoluyla devredilen daha küçük merkezlerde yer tutmuştur.

Rimed hareketi, Nyingma-pa mezhebinin 18. yüzyıl sonlarındaki canlanışında ortaya koyduğu fikirlerle beslenmiştir. Nying-

ma-pa canlanışı Jigined Lingpa'nın, Dzogch'en adı verilen öğretilerine dayanır. Bu öğretilerde, yoga yoluyla kendi kendini-disipline etme vurgulanmakta; disiplin elde etmede, manastırın hariç rolüne gerek duyulmamaktadır. Yine söz konusu öğretilerde, Aydınlanma durumunun açık olduğu ve onun, geleneksel fikirlerin sınırlamalarının dışında aranması gerektiği vurgulanmaktadır. Hareket, yeni bir mezhep oluşturmaktan ziyade, her bir dinî geleneğin içindeki manevî zenginliğin herkese uygun olarak geliştirilebileceği tezi üzerinde durmaktadır.

Budist topluluklar yaklaşık yüz yıldır, bilhassa Protestan ülkelerde yayılmaktadır. Tibet Budistleri de 1960'lardan itibaren hem Avrupa, hem de ABD'de görülmektedir. Tibetli mülteciler Avrupa ve Amerika'nın birçok yerinde meditasyon merkezleri açmış, eski öğretilerini Batı'nın değerleriyle harmanlamaya çalışmışlardır.

Dalay Lamaların önderlik ettiği Tibet devleti 1959 yılında yıkılınca, 100 bine yakın Tibetli, Hindistan'ın Dharamsala şehrine göç etmiştir. 1959 yılından sonra Çin Halk Cumhuriyeti Tibet halkını, Tibet Otonom Bölgesi ile Tibet'e komşu olan Çin'in diğer eyaletleri arasında paylaştırmıştır. Dalay Lama, 1960 yılında sürgündeki hükümetini Hindistan'ın Dharamsala kentinde kurmuş, 1963'te de Tibet anayasasını ilan etmiştir. Her ne kadar Çinliler, Tibetlilerin, Çin ulusunu oluşturan halklardan birisi olduğunu iddia etse de, Tibetliler asla Çin devletinin bir parçası olmayı istememektedir.

Kaynakça

- ADAM Baki, Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler (1-200 s.), Pınar Yayınları, İstanbul 2002.
- AHMET M. Aziz, Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu (1-336 s.), Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.
- AKMAN Toygar, Çin'e Yolculuk (152 s.), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.
- ANURUDDHA R.P., An Introduction Into Lamaism -The Mystical Buddhism of Tibet (XVIII+210 s.), (İlk Basılış 1959), Vishveshvaranand Vedic Research İnstitute, Hindistan 1975.
- ARMSTRONG Karen, Tanrı'nın Tarihi (1-532 s.), Çev: Hamide Koyukan-Kudret Emiroğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998.
- ARNOLD Paul, "Le Bouddhisme" (s. 209-37): Bkz. Guide des Religions, Editions Du Dauphin, Paris 1981.
- ARNOLD T.W., İntişar-ı İslam Tarihi (1-424 s.), Çev: Hasan Gündüzler, İkinci Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1982.
- ARVON Henri, Le Bouddhisme (1-128 s.), 3. Basım, Presses Universitaires de France, Paris 1959.
- ASHILD KOLAS, "Chinese Media Discourses on Tibet: The Language of Inequality" (s. 69-77): Bkz. The Tibet Journal, No. 3, 1998.
- BAREAU André, "Le Bouddhisme -La Constitution du Canon Bouddhique" (s. 387-390): Bkz. Encyclopédia des Religions I-II, France 1991.
- BARELVI Mahmud, İslam and World Religions (VII+320 s.), İslamic Publications Ltd., Lahore 1983.
- BARRY William Theodore de, The Buddhist Tradition in India, China and Japan (XXII+417 s.), Vintage Books, New York 1969.
- BARTHOLD Vassiliy Viladimiroviç Wilhelm - KÖPRÜLÜ M. Fuad, İslam Medeniyeti Tarihi -Giriş, İzah ve Düzeltmeler: M. Fuad Köprülü- (XXIV+367 s.), 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977.
- Moğol İstilasına Kadar Türkistan (XXVI+644 s.), Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

- BAYUR Y. Hikmet, Hindistan Tarihi I-II (I: XIX+536+XXXIV; II: XXXI+618+73 s.), TTK Yayınları, Ankara 1987.
- BECKWITH Christopher I., The Tibetan Empire in Central Asia: (XXII+269 s.), Princeton Univ. Press, New Jersey 1987.
- BELL Sir Charles, The Religion of Tibet (XV+235 s.), Oxford Univ. Press 1931.
- The People of Tibet (XIX+319 s.), Oxford 1928.
- Portrait of Dalai Lama XIII. (1-414 s.), Collins Press, London 1946.
- BIRA Sh., "Some Extracts From Sh. Damdin's Manuscript Copy of the Hulan Deb-ther": Bkz. Ligeti (Editör), Tibetan., I, Budapest 1984.
- BLEICHSTEINER Robert, L'Eglise Jaune (1-292 s.), Payot, Paris 1937.
- BLOFELD John (Çeviren ve Yayınlayan), The Tantric Mysticism of Tibet (1-257 s.), E.P. Dutton & Co. Inc. USA 1970.
- BLONDEAU Anne-Marie, "Le Bouddhisme Tibétain" (s. 156-160): Bkz. Encyclopédia des Religions I-II, Encyclopædia Universalis France 1991.
- "Les Religions du Tibet" (s. 233-329): Bkz. Histoire des Religions I-III, [C. III: 1-1460 s.], Encyclopédia de la Pléiade, Editions Gallimard 1976.
- "Les Études Tibétaines" (153-174): Journal Asiatique, CCLXI (261), 1973.
- BORGES Jorge Luis, "Lamaizm" (s. 429-34), Çev: H. İbrahim Açmaz, Er-ciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, S. 3, Kayseri 1986.
- BOUQUET Alan Coates, The Christian Faith and Non-Christian Religions (X+430 s.), James Nisbet and Company Ltd., Great Britain 1958.
- Comparative Religion -A Short Outline (1-320 s.), Penguin Books 1958.
- Sacred Books of the World -A Companion Source-Book to Comparative Religion (1-343 s.), Cassel, London 1962.
- BOYCE Mary, Zoroastrians -Their Beliefs and Practices (XXI+252 s.), Routledge & Kegan Paul Inc., New York 1979.
- BRETSCHNEIDER E., Mediæval Researches From Eastern Asiatic Sources-II (X+352 s.), Kegan Paul & Co. Ltd., London 1887.
- BREWSTER E.H., Gotama le Bouddha -Sa Vie d'Après les Ecritures Pali- es (1-255 s.), payot, Paris 1929.
- BROWN David A., A Guide to Religions (XIII+271 s.), 7. Baskı, Holy Trinity Church, London 1991.
- Buda A. Hilmi Ömer, Dinler Tarihi (1-401 s.), Vakit, İstanbul 1935.
- Budizm ve Felsefe -Buddhism the Marxist Approach (1-132 s.), Rahul

- Sankrityayan - Ram Bilas Sarma vd., Çev. Sibel Özbudun, Süreç Yayıncılık, İstanbul 1985.
- BUĞRA Mehmet Emin, Tibet ve Doğu Türkistan Hakkında Bilinmeyen Siyasi Konular (1-16 s.), Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959.
- Doğu Türkistan Tarihi: Tarihi Coğrafi ve Şimdiki Durumu (1-96 s.), İstanbul 1952.
- CHALLAYE Felicien, Dinler Tarihi (1-215 s.) Çeviren: Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul-Tarihsiz.
- CHANDRA Lokesh, "Vaipulya Sutras and the Tantras" (s. 99-115): Bkz. Ligeti, C. II, Budapest 1984.
- CHEVALIER Jean, "Din Fenomeni" (s. 3-48), Bkz. Din Fenomeni, Konya 1995.
- CHI Tsui, Histoire de la Chine et de la Civilisation Chinoise (1-333 s.), Fransızca'ya Çev: George Deniker, Payot, Paris 1949.
- ÇAN-KAY-ŞEK (CHİANG CHUNG-CHENG), Sovyet Rusya Çin'de (1-376 s.), Çev: Muhaddere N. Özerdim, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul Tsz. (1956 ?)
- CHOPRA P.N., Social, Cultural and Political History of Tibet (1-144 s.), Criterion Publications, New Delhi 1989.
- COMTE Fernand, Les Livres Sacrés (1-256 s.), Bordas, Paris 1990.
- CONZE Edward, Buddhism -Its Essence and Development (1-223 s.), Harper Torchbooks, New York 1959.
- Buddhist Scriptures (1-250 s.), [Edward Conze tarafından seçilmiş ve tercüme edilmiş], Penguin Books 1959.
- A Short History of Buddhism (1-154 s.), Oxford 1995.
- COOMARASWAMY Ananda Kentish, Hinduizm ve Budizm (1-127 s.), Çev: İsmail Taşpınar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.
- La Pensée de Gotama le Bouddha -Textes Choisis et Présentés (1-308 s.), İngilizce'den Fransızca'ya Çev: J. Buhot, Editions Corrêa, Paris 1949.
- "Buddhism" (61-79): Bkz. Religion in the 20 th Century, New York 1948.
- ÇELEBİ Asaf Halet, Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha (1-334 s.), Bayer Basımevi, Batı Yayını 1946.
- DAGKAR Namgyal Nyima, "The Early Spread of Bon": Bkz. Tibetan Journal, C. XXIII, No. 4, 1998.
- DALAI LAMA XIV (His Holiness Tenzin Gyatsho), Freedom in Exile -Autobiography of the Dalai lama XIV, (XIV+288 s.), Harper Collins Publishers, New York 1990.

- My Land and My People (1-271 s.), (İlk Basılış 1962), Potala Corporation, New York 1977.
- Opening of the Wisdom-Eye and the History of Advancement of Buddhadharina in Tibet (XVI+178 s.), (İlk Basılış 1966), The Teosophical Publishing House, India (Madras) 1977.
- Dört Yüce Gerçek (1-96 s.), Çev: İzzet Karaağaçlı, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bilgelik Okyanusu -Yaşam Rehberi (1-109 s.), Çev: Bora Ercan, Okyanus Yayıncılık, İstanbul 2000.
- DALAI LAMA-Howard C. CUTLER, Mutluluk Sanatı -Yaşam İçin Bir El Kitabı (1-337 s.), Dharma Yay. İstanbul 2000.
- DARGYAY, E.K., "Sangha and State in Imperial Tibet" (s. 111-127): Bkz. Steinkellner, Tibetan ..., Wien 1991.
- DAVID-NEEL Alexandra, Le Bouddhisme; Ses Doctrines et Ses Methodes (III+257 s.), Editions du Rocher, Monaco 1936.
- Çin Hint ve Tibet Öğretilerine Göre Ölümsüzlük ve Tekrardoğuş (1-96 s.), Çev: Mehmet Kundakçioğlu, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1987.
- Textes Tibétains Inédits (1-201 s.), La Colombe, Paris 1952.
- Tibet'in Unutulan Sırları (1-279 s.), Dharma Yayınları, İstanbul 2001.
- DELAHOURTE, Abbé M., Le Bouddha et Son Message (1-183 s.), Editions Fleurus, Paris 1962.
- DE LA VALLÉE POUSSIN L. de, "Tantrism -Budist" (s. 193-197): Bkz. ERE, XII.
- "Mahayana" (s. 330-336): Bkz. ERE, C. VIII.
- "Tantrism" (s. 193-197): Bkz. ERE, C. XII.
- Din Fenomeni (1-393 s.), Çeviren, Derleyen ve İlâvelerde Bulunarak Yayınlayan: Mehmet Aydın, 2. Baskı, Din Bilimleri Yayınları, Konya 1995.
- DOĞRUL Ö. Rıza, Yer Yüzündeki Dinlerin Tarihi (1-119 s.), Yedi Gün Kit., Tsz.
- EBERHARD Wolfram, Çin Tarihi (XVIII+383+XXXIII s.), İkinci Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- ELIADE Mircea, Traité d'Histoire des Religions (1-393 s.), Payot, Paris 1970.
- Couliano Ioan P, Dinler Tarihi Sözlüğü (1-366 s.), Çev: Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

- Şamanizm -İlkel Esrime Teknikleri (1-560 s.), Çev: İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu (XIV+189 s.), Çev: Mehmet Aydın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- İmgeler Simgeler (XXXIX+219 s.), Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1992.
- Kutsal ve Dindışı (XVI+191 s.), Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1991.
- ELIOT Sir Charles E., Hinduism and Buddhism: An Historical Sketch I-III (I: CIV+345; II: 1-322; III: VI+513 s.), Barnes and Noble Inc., New York 1971.
- ELLWOOD Robert S., Words of the World Religions -an anthology- (X+421 s.), Prentice-Hall Inc. New Jersey 1977.
- "Buddhism in the West" (s. 436-439): Bkz. ER, C. II.
- Encyclopædia of Religion (ER) I-XVI, Editör: Mircea Eliade, Macmillan Publishing company 1987.
- Encyclopædia of Religion and Ethics (ERE) I-XII, Editör: James Hastings, (1908-1926), Edinburgh 1981.
- Encyclopédia des Religions I-II (I: 1-349; II: 355-717 s.), Encyclopædia Universalis France 1991.
- EPSTEIN İsrail, Tibet Transformed (1-566 s.), New World Press, Beijing 1983.
- ERDEM Mustafa, Kırgız Türkleri (XII+291 s.), ASAM Yayınları, Ankara 2000.
- EVANS-PRITCHARD Evans, İlkelerde Din (1-143 s.), Çev. Hüsen Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.
- EVANS-WENTZ W.Y. (Editör), The Tibetan Book of the Dead (LXXXIV+248 s.), Tibetçe'den İngilizce'ye Çeviren: Lama Kazi Dawa-Sandup, (İlk Basılış 1927), Oxford Univ. Press 1960.
- FAIRBANK John King, Çin'in Sömürgeleşmesi ve Amerika'nın Asya Politikası 1840-1950 (XVI+400 s.), Çev: Ünsal Oskay, Doğan Yayınevi, Ankara 1969.
- FERM Vergilius (Editör), "Buddhism": Bkz. An Encyclopedia of Religion (XIX+841 s.), New Jersey 1959.
- FUJISH MA Ryauon, Le Bouddhisme Japonais -Doctrines et Histoire des Douze Grandes Sectes Bouddhiques du Japon (XLIII+160 s.), Maisonneuve et CH. Leclerc Editeurs, Paris 1889.
- GARD Richard A. (Editör), Buddhism -The Way of Buddhism: Its Ideals... (1-256 s.), George Braziller Inc., New York 1962.

- GEDEN A.S., "Buddha" (s. 881-835): Bkz. ERE, C. II.
- "Tantras" (s. 192-193): Bkz. ERE, C. XII.
- GIBB Christopher, Dalai Lama (1-64 s.), Çev. Leyla Onat, İlkaynak Kültür ve Sanat Ürünleri, Ankara 1996.
- GIRAUD René, Göktürk İmparatorluğu -İlteriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları 680-734 (1-308 s.), Çev: İsmail Mangaltepe, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- GLASENAPP H. Von, Brahma et Bouddha (1-304 s.), Fransızcaya Çev: Oreste Toutzevitch, Payot, Paris 1937.
- GOMBRICH Richard, "Le Bouddhisme" (s. 300-303): Bkz. Encyclopédia des Religions I-II, Encyclopædia Universalis France 1991.
- GOODMAN Michael Harris, The Last Dalai Lama -A Biography (XI-II+364 s.), Sidgwick & Jackson Limited, London 1986.
- Great Religions of the Modern World (VI+387 s.), Editör: Edward J. Jurji, Princeton University Press, New Jersey 1967.
- GRENARD Fernand, Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü (VI+248 s.), Çeviren: Orhan Yüksel, Birinci Baskı, MEB 1000 Temel Eser, İstanbul 1970; 2. Baskı (1-172 s.), MEB Yayınları, İstanbul 1992;
- GROSS Rita M., Buddhism After Patriarchy: a Feminist History, Analysis and Reconstruction of Buddhism (X+365 s.), State University of New York Press, Albany 1993.
- GROUSSET René, Bozkır İmparatorluğu (1-518 s.), Çev: M. Reşat Uzman, 1. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.
- GUENON René, Introduction Générale à L'Etude des Doctrines Hindoues (1-346 s.), Marcel Rivière, Paris 1921.
- GUENTHER Herbert, "Buddhism in Tibet" (s. 406-414): Bkz. ER, C. II.
- Guide des Religions (1-304+15 s.), Editions Du Dauphin, Paris 1981.
- GÜMİLÖV Lev Nikolayeviçen, Eski Türkler (1-592 s.), Rusçadan Çev: Ah-sen Batur, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999.
- GÜNDÜZ Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü (1-468 s.), Vadi Yayınları, Ankara 1998.
- ÜNAL Y.-SARIKÇIOĞLU E., Dinlerde Yükseliş Motifleri (1-135 s.), Vadi Yayınları, Ankara 1996.
- GÜNGÖR Harun, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları (1-381 s.), Kayseri 1998.
- GÜNAY Ünver, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi (1-405 s.), Ocak Yayınları, Ankara 1997.
- GÜNGÖR Zehra, Yasak Ülke -Dalai Lama ile Tibet'te (207 s.), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2000.

- GÜNGÖREN İlhan, Buda ve Öğretisi (1-256 s.), Yol Yayınları, İstanbul 1997.
- Zen Budizm -Bir Yaşama Sanatı (1-233 s.), 2. Baskı, Onur Basımevi 1982.
- GÜVENÇ Bozkurt, Japon Kültürü (XIII+482 s.), 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1995.
- HAMILTON Clarence H. (Editör), Buddhism, A Religion of Infinite Compassion Selection From Buddhist Literature (XXVIII+189 s.), USA 1952.
- HANÇERLİOĞLU Orhan, İnanç Sözlüğü -Dinler-Mezhepler-Tarikatlar-Efsaneler (1-861 s.), Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- HARMAN Ömer Faruk, "Cehennem", Bkz. İslam Ansiklopedisi (TDV), C. 7.
- HAVNEKİK Hanna, Tibetan Buddhist Nuns -History, Cultural Norms and Social Reality (1-251 s.), Norwegian Univ. Press 1989.
- HEDIN Sven, Le Thibet Inconnu -Vers la Ville Interdite (VIII+404 s.), İsveççe'den Çev: Charles Rabot, Félix Juven Éditeurs, Paris 1904.
- HEE-SOO Cemil Lee, İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğuya Yayılması (1-349 s.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1988.
- HENSELER Eric De, L'Ame et le Dogme de la Transmigration Dans les Livres Sacrés de l'Inde Ancienne (1-192 s.), Paris 1928.
- HERBERT Jean, Introduction à l'Asie (1-685 s.), Albin Michel, Paris 1960.
- HIDEO Kishimoto (Derleyen ve Editör), Japanese Religion in the Meiji Era I-II (II: XIX+377 s.), İngilizce'ye Çev: John F. Howes, Obunsha, Tokyo 1956.
- HILLIARD F. H., The Buddha, The Prophet and The Christ (1-169 s.), C. Tinling and Co. Ltd., London 1956.
- HINNELLS John R., The Facts on File Dictionary of Religions (1-550 s.), Facts on File Publications 1984.
- HOPE Jane-LOON Borin Van, Buddha -Yeni Başlayanlar İçin (1-173 s.), Ad Yayıncılık 1998.
- HUMPHREYS Christmas, Buddhism (1-256 s.), Penguin Books 1975.
- ISHII Yoneo, Sangha, State and Society: Thai Buddhism in History (XVII+193 s.), The Center for Southeast Asian Studies -Kyoto, Japan 1986.
- İDRİS ŞAH, Doğu Büyüsü (1-288 s.), Say Yayınları, İstanbul 1996.
- İTİL Abidin, "Buddha Tanrısı Reddetmiyor mu" (11-16): AÜİF Dergisi, XI/1963.

- JUERGENSMEYER Mark, Yeni Soğuk Savaş -Dini Milliyetçilik Seküler Devleti Tehdit Ediyor (1-352 s.), Çev: Adem Yalçın, Pınar Yayınları, İstanbul 2001.
- JURJI Edward J., The Phenomenology of Religion (IX+295 s.), The Westminster Press, Philadelphia, Tsz.
- KADİR C.A., "İslam Öncesi Hint Düşünce Sistemleri" (s. 33-63), Çev. K. Demirci: Bkz. M.M. Şerif, İslam Düşüncesi Tarihi I, İnsan Yayınları, İstanbul 1990.
- KADOWAKI Kakichi, Buddhism (s. 266-275), Editör: Sebastian Karotemprel, Following Christ in Mission (1-336 s.), Paulines Publications, Kenya 1995.
- KALANSURIYA A.D.P, A Philosophical Analysis of Buddhist Notions, The Buddha and Wittgenstein (XIV+255 s.), Delhi 1987.
- KATAR Mehmet, "Dinlerde Keffaret Anlayışı" (44-58): Dini Araştırmalar Dergisi, C. 1, S. 1, Ankara 1998.
- "Dinlerde Günlük İbadet Uygulamaları" (59-75): Dini Araştırmalar Dergisi, C. 1, S. 1, Ankara 1998.
- KAWAMURA, L.S., "A Preliminary Study of the Tantra" (s. 363-375): Bkz. Ligeti, Tibetan ..., C. I, Budapest 1984.
- KAYA Korhan, Hint Mitolojisi Sözlüğü (1-184 s.), İmge Kitabevi, Ankara 1997.
- Hintlilerde Tanrı (1-103 s.), Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.
- Buddhistlerin Kutsal Kitapları (1-187 s.), İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- Hinduizm (1-95 s.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.
- KEOWN Damien, Buddhism -A very Short Introduction (XIII+141 s.), Oxford Univ. Press, New York 1996.
- KITAGAWA Joseph M., On Understanding Japanese Religion (XXXI+343 s.), Princeton University Press, New Jersey 1987.
- KNOTT Kim, Hinduizmin ABC'si (1-198 s.), Çev: Medet Yolal, Kabalcı, İst. 2000.
- KRAFT Kenneth (Editör), Inner Peace, World Peace -Essays on Buddhism and Nonviolence (VII+148 s.), State Univ. of New York Press 1992.
- KÜNG Hans, Christianity and World Religions -Paths to Dialogue- (XX+460 s.), Orbis Books, New York 1993.
- KVAERNE Per, "Tibetan Religions: An Overview" (s. 497-504): Bkz. ERE, C. XIV.
- "Bon" (s. 277-281), Bkz. ERE, C. II.

- LARSON, Moğollar (1-108 s.), İsveççe'den Kısaltarak Çev: Nusret Kemal, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932.
- LA VALLÉE POUSSIN Louis de, Bouddhisme: Opinions Sur l'Histoire de la Dogmatique (V+420 s.), Tarihsiz.
- LÉVI Sylvain, Asanga, Mahayana-Sutralamkara, Exposé de la Doctrine du Grande Véhicule (C. II: V+28+335 s.), Paris 1911.
- LIGETI Louis, Bilinmeyen İç Asya (1-361 s.), Macarca'dan Çev: Sadrettin Karatay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986.
- (Editör), Tibetan and Buddhist Studies -Commemorating the 200 th Anniversary of the Birth of A. Csoma de Körös I-II (I: 1-387; II: 1-440 s.), Akademia Kiado, Budapest 1984.
- LING Trevor, The Buddha, Buddhist Civilization in India and Ceylon (1-347 s.), Penguin Books, England 1976.
- LOCQUIN Jacques Vd., Yeni Çin Dün-Bugün (1-114 s.), Çev: Zaven Biberian, Payel Yayınevi, İstanbul 1966.
- LODRÖ Geshe Gedün, Walking Through Walls, a Presentation of Tibetan Meditation (1-441 s.), Çeviren ve Editör: Jeffrey Hopkins, Snow Lion Publications, New York 1992.
- LOPEZ Donald S. (Editör), Religions of Tibet in Practice (XI+560 s.), Princeton Univ. Press, New Jersey 1997.
- LYONS Elizabeth, Buddhism -History and Diversity of a Great Tradition (1-64 s.), University of Pennsylvania 1985.
- MACKENZIE Donald A., Çin ve Japon Mitolojisi (1-342 s.), İmge, Ankara 1996.
- MAJUMDAR R.C.-RAYCHAUDHURI H.C.-KALIKINKAR DATTA, An Advanced History of India (XIII+1122 s.), Macmillan & Co., London 1956.
- MALALASEKARA G.P - JAYATILLEKE K.N., Le Bouddhisme et la Question Raciale (1-71 s.), UNESCO, Paris 1958.
- MALANOVA T., "On the Sanskrit Subhasita-Literature in Tibet", Bkz. Ligeti (Editör), Tibetan., II, Budapest 1984.
- MALINOWSKI Bronislav, Büyü, Bilim ve Din (1-248 s.), Kabalcı, İstanbul 1990.
- MARAINI Fosco, Tibet Secret (1-308 s.), İtalyanca'dan Çev. Juliette Bertrand, Arthaud, France 1952.
- MARGERIE Emm. De, l'Oeuvre de Sven Hedin et l'Orographie du Tibet (1-139 s.), Alsace-Lorraine 1928.
- MASDUSİ Abdullah, Yaşayan Dünya Dinleri -Sosyo-Politik Bir İnceleme

- (1-347 s.), İngilizce'den Çev. Mesut Sadak, Kalem Yayıncılık, İstanbul 1981.
- MASSON Joseph, *Le Bouddhisme -Chemin de Liberation* (1-294 s.), Birinci Baskı 1975, Desclée de Brouwer, Paris 1992.
- MEJOR Marek, "A Contribution to the Biography of Vasubandhu from Tibetan Sources", Bkz. Ligeti (Editör), *Tibetan..*, II, Budapest 1984.
- MENSCHING Gustave, *Dinî Sosyoloji* (X+304 s.), Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya 1994.
- MERİÇ Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde* (1-431 s.), 2. Baskı, İletişim Yay., İst. 1994.
- MEYER Fernand, "Medecine et Bouddhisme au Tibet" (s. 573-577): Bkz. *Encyclopédia des Religions I-II*, France 1991.
- MICHEL Aimé, "Mezheplerin Psiko Sosyal Yapısı" (s. 51-85), Çev. M. Aydın: Bkz. *Din Fenomeni*, Konya 1995.
- Mitolojiler Sözlüğü I-II (I: XXIV+25-605; II: 606-1215 s.), Editör: Yves Bonnefoy, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.
- MIZUNO Kogen, *Basic Buddhist Concepts* (1-175 s.), Çev: Charles S. Terry ve Richard L. Gage, Kosei Publishing Co., Tokyo 1987.
- MURTHY Krishna, *Buddhism in Tibet* (VIII+83 s.), Delhi 1989.
- NAMGYAL Nyima Dagkar, "The Early Spread of Bon" (s. 4-27): Bkz. *The Tibet Journal*, No. 4, 1998.
- NARAYAN Sachindra (Editör), *Buddhism and World Peace* (1-135 s.), Inter-India Publications, New Delhi 1990.
- NHAT HANH Thich, *Living Buddha, Living Christ* (XXIX+208 s.), Riverhead Books, New York 1995.
- NYANATILOKA, *La Parole du Bouddha* (1-108 s.), A. Maisonneuve, Paris Tsz.
- O'FLAHERTY Wendy Doniger, *Hindu Mitolojisi* (1-309 s.), Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1996.
- ONGUN Cemil Sena, *Şark Kavimlerinde Filozofi -Buda ve Konfüçyüs* (1-137 s.), Tefeyyüz Kitabevi, İstanbul 1941.
- ÖZTUNA Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar I-V* (I: 1046; II: 1224; III: 643; IV: 898; V: 960 s.), İkinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- PADOUX André, "Le Tantrisme", (s. 161-3): Bkz. *Encyclopédia des Religions I-II* (I: 1-349; II: 355-717 s.), *Encyclopædia Universalis*, France 1991.
- PALJOR TSARONG, "Economics of a Tibetan State Treasury: The Barley Supply Office" (s. 3-10): Bkz. *The Tibet Journal*, No. 2, 1998.

- “Tseja: Structure and Economy of a Tibetan State Treasury” (s. 23-33): Bkz. The Tibet Journal, No. 3, 1998.
- PANIKKAR Raimundo, The Silence of God -The Answer of Buddha (XXVI+268 s.), İtalyancadan Çev. Robert R. Bair, Orbis Books, New York 1989.
- PELLIOT Paul, Histoire Ancienne du Tibet (1-169 s.), Librairie d'Amérique et d'Orient, Paris 1961.
- PERCHERON Maurice, Le Bouddha et Le Bouddhisme (1-192 s.), Editions du Seuil, 1954.
- PRATT James Bissett, The Pilgrimage of Buddhisme and a Buddhist Pilgrimage (XII+758 s.), The Macmillan Company, New York 1928.
- PRJEWALSKIY N.M., Tibet Seyahatnamesi -1883- (V+266 s.), Çev: Ömer Cenap Eren, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- RADLOFF Wilhelm, Sibirya'dan Seçmeler (XII+408 s.); İkinci Baskı, Sibirya'dan I-IV (I: LXXXVI+1-241; II: 332; III: 318; IV: 220 s.) Çev: Prof. Dr. Ahmet Temir, MEB Basımevi, İstanbul 1976/1994.
- RAHULA Walpola Sri, What the Buddha Taught (XVI+151 s.), The Gordon Gallery Ltd., London 1978.
- RAMPA T.LOBSANG, Üçüncü Göz (1-239 s.), Çev. Fulya Gencel, Akaşa Yayın ve Dağıtım, İstanbul 1995.
- İkinci Beden (1-247 s.), Çev. Jale Gizer Gürsoy, Akaşa, İstanbul 1995.
- REISCHAUER August Karl, “Buddhism” (s. 90-140): Bkz. Great Religions of the Modern World, New Jersey 1967.
- Religion in the 20 th Century (1-470 s.), Editör: Vergilius FERM, New York 1948.
- RENOU Louis, Hinduizm (1-115 s.), Çev. Maide Selen, İletişim Yay., İstanbul 1993.
- REYNOLDS Frank E.-HALLISEY C., “Buddha” (s. 319-332): Bkz. ER, C. II.
- “Buddhism: An Overview” (s. 334-351): Bkz. ER, C. II.
- RHYS-DAVIDS T.W., Buddhist İndia (XV+332 s.), Altıncı Baskı, The Fisher Unwin Ltd., London 1926.
- RICHARDSON H.E., A Short History of Tibet (IX+308 s.), New York 1962.
- ROBINSON Richard H. -JOHNSON Willard L., The Buddhist Religion -A Historical Introduction (XI+243 s.), 2. Baskı, Duxbury Press, USA 1977.
- Vd., The Buddhist Religion: A Historical Introduction (XV+342 s.), 4. Baskı, Wadsworth Publishing Company 1997.

- ROSE H.A. (Editör), Religious Life of Indian People (16+924+XIV+14 s.), Amar Prakashan, New Delhi 1991.
- ROUSSEAU Hervé, Dinler -Tarihi ve Sosyal İncelemeler- (1-175 s.), Çeviren: Osman Pazarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.
- ROUX Jean-Paul, Orta Asya -Tarih ve Uygarlık (1-502 s.), Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- RUBEN Walter, Eski Metinlere Göre Budizm (1-171 s.), Hazırlayan: Lütü Bozkurt, Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Buddhizm Tarihi (1-162 s.), Çev: Abidin İtil, AÜDTCF Yay, Ankara 1947.
- SAMUEL Geoffrey, Civilized Shamans-Buddhism in Tibetan Societies (X+725 s.), Smithsonian Institution Press, Washington 1993.
- SCHİMMELE Annemarie, Dinler Tarihine Giriş (1-259 s.), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1955.
- SCHLAGINTWEIT Emile de, Le Bouddhisme au Tibet (XL+292 s.), Lyon 1881.
- SCHURÉ Eduar, Buda (1-87 s.), Çev: Haydar Rifat, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul 1933.
- SEEGER Elizabeth, Eastern Religions (1-213 s.), Thomas Y. Crowell Company, New York 1973.
- SNELLGROVE David L., "Tibetan Buddhism Today" (s. 277-293): Bkz. Buddhism in the Modern World, Editör: Heinrich Dumoulin, London 1976.
- SNELLİNG John, The Buddhist Handbook (10+373 s.), Rider-Reprinted 1989.
- STEIN Sir Rolf Aurel, Tibetan Civilization (1-334 s.), Stanford Univ. Press 1972.
- STEINKELLNER Ernst, Tibetan History and Language -Studies Dedicated to Uray Geza On His 7 th Birthday (XXXIV+536 s.), Wien 1991.
- STEVENSON Ian, Evrensel Yasa Tekrardoğuş (1-422 s.), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1997.
- STRAUSS Claude Levi, Din ve Büyü (1-206 s.), Çeviren ve Derleyen: Ahmet Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 1993.
- SUZUKI Beatrice Lane, Mahayana Buddhism (XII+131 s.), Unwin Hyman Limited, London 1981.
- ŞERİATİ Ali, Dinler Tarihi I-II (I: 1-398; II: 1-280 s.), Çev: Abdullah Şahin/ Abdulhamit Özer, Yedi Gece Kitapları, İstanbul 1990/1992.
- Dinleri Tanımak, (1-300 s.), Çev: Abdulhamit Özer, İdeal Kitaplar, İst. 1997.

- THOMAS Edward J., *The History of Buddhist Thought* (XVI+316 s.), Routledge and Kegan Paul Ltd. (Birinci Baskı 1933), London 1971.
- THONDUP Tulku (Çeviren), *Enlightened Living -Teachings of Tibetan Buddhist Masters* (8+156 s.), Shambala Publications, Boston 1990.
- Tibet Journal, Library of Tibetan Works & Archives, Gangchen Kyishong, Dharamsala, H.P, India, C. XXIII, No. 1-2-3-4, 1998.
- Tibetan Book of the Dead (LXXXIV+249 s.), Editör ve Çeviren: Dr. Walter Yeeling Evans-Wentz / Lama Kazi Dawa-Sandup, (İlk Basılış 1927), Oxford Univ. Press 1960.
- TSARONG Paljor, "Tseja: Structure and Economy of a Tibetan State Treasury", Bkz. *The Tibet Journal*, XXIII, No. 3, 1998.
- TÜMER Günay, *Biruniye Göre Dinler ve İslam Dini* (1-279 s.), Diyanet İşleri Bşk. Yayınları, Ankara 1986.
- "Budizm" (s. 352-360), *İslam Ansiklopedisi* (TDV), C. 6, 1992.
- -Abdurrahman KÜÇÜK, *Dinler Tarihi* (XI+473 s.), 2. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara 1993.
- Upanişadlar -Tanrının Soluğu (1-178 s.), Derleyen: Mehmet Ali Işını, Dergah Yayınları, İstanbul 1997.
- VARENNE Jean, "Hinduizm" (s. 289-331): Bkz. *Din Fenomeni*, Konya 1995.
- "Budizm", (s. 335-67): Bkz. *Din Fenomeni*, Konya 1995.
- VILADIMIRTSOV Boris Yakovleviç, *Moğolların İçtimai Teşkilatı* (1-338 s.), Çev: Abdülkadir İnan, TTK Yayınları, Ankara 1944.
- WACH Joachim, *Din Sosyolojisi* (XII+482 s.), Çev: Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1990.
- WADDELL L.Austine, *The Buddhism of Tibet or Lamaism -With Its Mystic Cults, Symbolism and Mythology and in Its Relation to Indian Buddhism* (XXIII+598 s.), (İlk Basılış 1899), New Delhi 1991.
- "Lamaism" (s. 784-789): Bkz. ERE, C. VII.
- "Tibet" (s. 331-334): Bkz. ERE, C. XII.
- WALLACE B. Alan, *Tibetan Buddhism From the Ground Up a Practical Approach for Modern Life* (1-216 s.), Wisdom Publications, USA 1993.
- WANGPO Jamyang Khyentse, *The Exellent Path to Enlightenment* (5+111 s.), Shechen Tennyi Dargyeling Buddhist Monastery, Nepal 1987.
- WATANABE Shoko, *Japanese Buddhism -A Critical Appraisal* (1-174 s.), Kokusai Bunka Shinkokai, Tokyo 1964.

- WATSON Burton (çeviren), *The Vimalakirti Sutra* (XI+ 168 s.), Columbia University Press, New York 1997.
- WATTS Alan W., *Zen Yolu -Zen Budizmi'n İlkeleri-* (1-253 s.), Çev: Sena Uğur, Şule Yay., İstanbul 1998.
- WAYMAN A., "Buddhism: Schools of Esoteric Buddhism" (472-482): Bkz. ER, II.
- "The Interlineary-Type Commentary in Tibetan": Bkz. Ligeti (Editör), *Tibetan and..*, II, Budapest 1984.
- WILHELM Richard, *Histoire de la Civilisation Chinoise* (1-303 s.), Fransızca'ya Çev. G. Lepage, Payot, Paris 1931.
- WILLIS Janice Dean (Editör), *Feminin Ground: Essays on Women and Tibet* (1-166 s.), Snow Lion Publications, New York/Ithaka 1987.
- WOODROFFE Sir John, *The Science of Death* (s. LXVII-LXXXIV), Bkz. *The Tibetan Book of the Dead*.
- WYLIE Turrell V., "Dalai Lama" (s. 200-202): Bkz. ER, C. IV
- "Kubilai Khaghan's First Viceroy of Tibet": Bkz. Ligeti, *Tibetan and Buddhist Studies -Commemorating..*, C. II, Budapest 1984.
- YAKAR Cenap, *Pali Kaynaklarına Göre Budizm* (XIV+257 s.), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi 1981.
- YİTİK Ali İhsan, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi* (1-217 s.), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1996.
- "Hinduizmin Diğer Dinlere Bakışı" (s. 129-145), *Türkiye II. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: 08-09 Kasım*, Ankara 1996; *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 1998.
- "İslam Dini ve Yeniden Doğuş İnancı" (s. 216-223), *Türk Yurdu*, C.17, S. 116-117, Nisan-Mayıs 1997.

Ekler

EK-1: SÖZLÜK

Amida Buda: Buda'nın temel görünüşlerinden birinin adı. Amitabha, 'Sonsuz Işık Budası'. Budist metinlerde adı geçen en popüler tanrıdır. Çeşitli isimleri vardır: Sanskritçe'de Avalokiteşvara; Tibetçe, Chenresig olarak adlandırılır. Yeryüzünde, Buda Gotama ve Bodhisatva Avalokiteşvara olarak yaşadığına inanılmaktadır. Tasvirlerinde rengi kırmızıdır. Her zaman tefekkür durumundadır. Simgesi dilenci çanağı, süsü tavus kuşu'dur. Yönü batı, duyu organı dil, insan bedenindeki yeri ise ağızdır. Uzun hayat sunan bir tanrıdır.

Anatman öğretisi: Anatman, "yok" anlamına gelen bir sözcüktür. Hinduizmin temel öğretilerine göre, evrensel özvarlık (Atman) varolan her şeyin özünü oluşturmakta; varolan her şeyde ondan bir parça bulunmaktadır. Budizm, bu temel öğretilerden önemli bir noktada ayrılır. Bu nokta, bireyin evrensel Özvarlık'tan ayrı, kişisel, sürekli bir Özvarlığı (ruhu) olmadığı konusundaki ısrarlı tutumudur.

Arhat: Kelime anlamı, "düşman öldüren". Hinayana aydınlanmasında, Buda'nın yolunu izleyip Nirvana'ya ulaşan ülkü insan. Buda'nın kendisi de arhat olarak adlandırılmıştır. Zihnini her türlü bağımlılıktan kurtarmış; hırs, nefret ve yanılsama gibi, içindeki kötülük eğilimlerinin kökünü kurutmuş; manevî ve tabiatüstü güçler kazanmış; bir daha doğmamak üzere, doğum ölüm döngüsünden (samsara) çıkmış; Yol'u tamamlayıp Budizmin amacına ulaşmış kimseye arhat denilmektedir. Arhat ülküsünü eleştiren Mahayana Budistlerine göre Bodhisatvalık, daha üst düzeyde bir hedef olmalıdır.

Atman: Hinduizm ile Budizmin ortak kavramlarından; "Mutlak olan"a verilen addır. Evrenin, maddesel olmayan ögesidir. Atman, Brahman'la (Tanrı) eş anlamda kullanılmaktadır. Tanrı, varlığı, öz varlığından yarattığına göre, evrenin her parçasığında bu öz varlıktan bulunduğu düşünülmektedir.

Avalokiteşvara: Büyük Bodhisatvalar arasında en meşhurlarından, Sınırsız şefkat ve merhamet ilkesiyle dolu Bodhisatva. Kavram, "Yüksek-

ten bakan Efendi” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, Chenresig ismi altında Tibet Budizmi’nin önemli bir tanrısıdır. Tibet’te Potala Dağı’nda yaşadığına inanılmaktadır. Cinsel kimliği yoktur. Çinliler, Guanyin adıyla 1. yüzyıldan beri ona tapmaktadır. Tibetliler onu 7. yüzyılda tanımış, bu tarihten sonra o Lama tanrılarının en sevileni olmuştur. Her Dalay Lama ile birlikte yeniden doğduğuna inanılmaktadır. Aynı zamanda, Bodhisatva’lar kavramını kabul etmeyen Theravada mezhebindeki ülkelerde tapılan tek Mahayana tanrısıdır.

Avicci: En alttaki Budist cehennemlerine verilen addır. Sürekli değillerdir.

Avidya: Yanılgı, cahillik. Buda inancına göre, varoluşun üç özelliğinden biri olan acı ve ıstırapın (Dukkha) kaynağı, aşırı istekler ve tutkulardır. Bunların kökenine inince hepsi de güçlerini avidya’dan, yani cahillikten ve yanılgıdan almaktadır.

Bardo: Tibetçe bir terim olup, insan öldükten sonra ölüm hali ile yeniden doğumu arasındaki 7 veya 49 günlük zaman dilimine denilmektedir. İslâm inancındaki, ölünün “Mahşer” günü öncesi kabirde geçirdiği zamanı, Berzah Hayatını andırmaktadır.

Bhakti: Bhakti, inanılan şeye aracısız, sevgiyle bağlılık duymak demektir. Kurtuluşa ulaşmanın bilgi, ayin, iyi iş işleme (ameli-i salih), çile çekerek bedeni terbiye etme gibi öteki yollarından tümüyle farklıdır. Aşk yolu ile Tanrı’ya varmayı amaçlamaktadır. Başlıca tapınma biçimleri, Tanrı’nın adını anmak, simgesini taşımak, övgü dolu ilâhiler söylemek, onunla ilgili kutsal yerleri ziyaret etmektir.

Bodhicitta: Bütün duygulu varlıkları ıstıraplarından kurtarmak için Aydınlanmayı başarma arzusudur. Tibet Budistlerine göre, Aydınlanma ancak bodhicittayı geliştirmek sayesinde elde edilebilir.

Bodhisatva: Sözcük anlamı, özü (sattva) bilgelik (bodhi) olan kimse; ustalıkla bir teknikle aydınlanmayı becerebilen kimsedir. Mahayana Budizminde Bodhisatva, Budalığa eriştiği halde, diğer duygulu varlıkların kendisinden önce girmelerine yardım etmek amacıyla, Nirvana’ya kendi girişini erteleyen Aydınlanmış Varlık anlamına gelmektedir. Tibet Budizmi’nde en popüler Bodhisatvalar, Avalokiteşvara, Manjusri, Vajrapani, Samantabhadra’dır. Bu unvan, onurlandırmak amacıyla bazı Budist krallara da verilmiştir. Bu kurtarıcı figürlere duyulan bağlılık, çoğu kez tarihî Buda’yı gölgede bırakacak boyutlara varmaktadır. Gelecekteki Buda veya Bodhisatva Maitreya ise, hem Hinayana hem de Mahayana Budizmi’nin kabul ettiği tek ortak Bodhisatva’dır.

Brahman: Dünyanın özü, evrensel ruh, mutlak; Brahma, Brahman’ın kişileşmesi sonucu ortaya çıkan Tanrı’dır. Brahmanlar ise; rahipler, en üstün kastın mensupları anlamına gelmektedir.

Chögyal: Tibetçe Literatürde “Dhram Raja” anlamına gelen Tibetçe bir kelimedir. Kral veya “Budist Dininin Koruyucusu” demektir. Bu kelime, Tibet’in din tarihindeki önemli isimlerin sonuna sıfat olarak getirilmektedir.

Dakini: Hinduizm’de, havada hareket eden şeytansı dişil ruh demektir. Tantra Budizmi’nde Dakiniler, insan şuuruna ilham veren gücün sembolü olarak görülmektedir.

Demon: Grekçe daimon; tanrıların bir alt derecesinde bulunan, onlara etki eden ve bazen insanları koruyan, ilâhi güçlere sahip ruhsal bir varlık. Tibet’te, genellikle canavar şeklinde, çirkin ve korkunç kılıklı olarak düşünülen, iyi ve kötü tabiatlı olabileceklerine inanılan doğaüstü varlıklar; cin. Kur’an’a göre cin, yaratılıştta, insan ile melek arasında bir yeri olan varlıktır ve Süleyman peygamberin cinlerden bir grubu yönettiği ve onlardan yararlandığından söz edilmektedir.

Dalay Lama: Tibet Budistlerinin Gelug-pa (Sarı Şapka) tarikatının başkanına verilen unvan. Tibet’te, 1959’da Komünist Çin yönetimi egemen oluncaya kadar Dalay Lamalar ülkenin hem dinî hem siyasal yöneticisiydiler.

Dharma: Pali dilinde ‘Dhamma’. Hint dinlerinde pek çok anlama gelen temel kavram: (1) genellikle ‘Kanun’ olarak tercüme edilen, bütün zamanlarda bütün insanlar için geçerli olan, Buda’nın doktrini, öğretisi. (2) Budist öğretilerde ortaya konulan gerçeklik; Evrensel Kanun; ahlakî, sosyal ve dinî düzen; Yol; bazen din; İnsanların bağlı bulundukları kaide-ler, Şeriat, Yasa. (3) Algılanabilir evreni oluşturan kısa enerji saikleri. Üçüncü durum kastedildiğinde, kelime küçük harfle “d” yazılmaktadır. Dharma’yı üç şey tehdit eder: şehvet, açgözlülük, öfke.

Dhyana: Derin meditasyon yoluyla geliştirilen bir zihinsel durum; Japonca “Zen”, Çince “Chan” deyimleri bu kelimedenden türetilmiştir.

Dukkha: Buda inanişında, varoluşun üç temel özelliğinden birisi. Varoluşun gerçek yapısı, acı ve ıstıraptır. Budizm, acının nedenini ve onu ortadan kaldırma yollarını bulma konusunu, kendisine başlıca sorun yapmıştır.

Gelug-pa: Tantrik uygulamaya daha az yer veren Tibet Budizmi’nin bir mezhebi. Karma-pa tarikatı üyelerinden ayrılmak için taktıkları sarı başlıktan ötürü Batı’da “Sarı Şapkalılar” adıyla da anılmaktadır.

Geshe: Tibetçe’de, ilâhiyat doktoru anlamında bir Gelug-pa unvanı.

Gompa: Tibet’te, dinî topluluk ya da manastıra verilen ad.

Guru: Ruhsal yol gösterici, özel öğretmen, manevi içgörüye ulaşmış olan önder. Eski Hint eğitim sisteminde guru’lar, Veda’larla ilgili bilgileri öğrencilerine sözlü olarak aktarırdı. Sonraları, Bhakti akımının doğuşuy-

la gurular daha çok önem kazanmıştır. Tantra geleneği, kurtuluş metotlarının kitaplardan öğrenilemeyeceğini, onun ancak manevî bir eğitmen (guru) ile kişisel ilişki kurma sayesinde öğrenilebileceğini kabul etmektedir. Guruların, manevi gerçeğin cisimleşmiş biçimi kabul edilerek, tanrıyla özdeşleştirildiği de olmuştur. Onlar, izleyenlerinin meditasyonuna yardımcı olmakta, Yol'u öğretmekte, izleyenlerinin kişiliklerine uygun olan duaları (mantra) belirlemektedir. Tantra Budistlerine göre, Budaların halk içinde görünmediği yozlaşmış çağlarda, onların vekili olarak guru, görünmeyen Enyüce Efendi'nin bir tezahürü biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Guru Rimpoché: "En Değerli Öğretmen" anlamında, Budizmi Tibet'e 747 yılında tanıtan Padma Sambhava'ya verilen Tibetli bir onur unvanı.

Gyalwa: "Fetheden"; Buda olan. Tibet'te yalnızca yüksek mevkilerdeki manevi liderler için kullanılan bir unvandır. Genellikle, "Gyalwa Rinpoche" biçiminde kullanılmaktadır.

Karma yasası: Hint düşüncesinde, bireyin geçmiş eylemlerinin, gelecek yaşamları veya yeniden doğuşları üzerinde etkisi olduğu inancı. Bu öğreti, herkesin şimdiki hayatının, bir yaşamlar zincirinin yalnızca bir halkası olduğunu; mevcut hayatın, önceki yaşamlardaki eylemlerle belirlendiği biçimindeki Hindu inancını yansıtmaktadır. Bu yasa, yaratıklar arasında gözlenen eşitsizlikleri açıklamak için de kullanılmaktadır. Budistler, Karma yasasını, etik bakımdan katı bir neden sonuç ilişkisi içinde yorumlamaktadır.

Lama: Budist doktrin ya da Tantrik uygulama konusunda iyi öğrenim görmüş Tibetli veya Moğol guru'su veya öğretmeni.

Lotus: Nilüfere benzeyen çeşitli su bitkilerinin ortak adıdır. Mısır sanatında da bu bitkiye rastlanmaktadır. Çok eski zamanlardan beri mimaride önemli bir bezeme ögesi olan bu bitkiler, doğum, saflık, cinsellik ve yeniden doğuş simgesi olmuştur. Budalar, mimari süslemelerde daima elinde hayat-verici özelliği olan lotus ile resmedilmektedir. Lotus çiçeği ulûhiyetin sembolüdür. Lotus, kökleri çamurlu sularda olmasına rağmen temiz kalabilmenin sembolüdür.

Madhyamika Okulu: Mahayana Budizmi'nin atası olan okul. Sözlük anlamı, "orta yol" demektir. Sarvastivadin gerçekçiliği ile Yöğacara idealizmi arasında bir "orta yol" takip etmektedir. En önemli düşünürü Nagarcuna olup, okul onun adıyla meşhur olmuştur (M.S. II. yüzyıl). Üç temel metninden en bilineni, Prajnaparamita sutra'dır.

Mahayana: "Büyük Taşıt" anlamında, Budizmin sonraki dönem gelişimini yansıtan bir deyim. Burma, Kamboçya, Seylan, Laos ve Tayland dışındaki bütün Budist ülkelerde Budizme verilen ad.

Mandala: Lamaist ritüelde kullanılan büyüsel daire, tekerlek, disk. Bazen kare içinde geometrik yuvarlak çizim olup, meditasyon ve ayinlere yardımcı olan süslü, simgesel kutsal çizime denilmektedir. Mandalalar, kağıt, kumaş ya da zemin üzerine renkli olarak da çizilirler. Tibet mandalaları geleneksel olarak, merkezden dört köşesine çizilmiş çizgilerle kesilen bir karenin çevresinde iç içe geçmiş dairelerden oluşur. Üçgenlerin ortasında beş Buda'yı gösteren tasvir ve simgeler vardır. Hz. Muhammed'in de, cinlerle görüşmeye gittiği zaman, yanında bulunan kişinin etrafına bir daire çizdiği ve kendisi dönene kadar çizilen daire içinden çıkmamasını emrettiği rivayet edilmektedir.

Mantra: Hinduizm ve Budizm'de, manevî etkisi olduğuna inanılan kutsal hece, sözcük, dize, kutsal formüller. İnsan ruhunda etki uyandıran hece ve seslerden oluşmuş formül. Meditasyon nesnesi olup, en bilinenleri OM (AUM) hecesidir. Om mani padme hum (mücevher lotustadır); Tibet dinî ayinlerinin, Tantrizm'den geçmiş en önemli özelliklerinden biridir.

Mara: Budizm'de, birçok durumda Buda'yı baştan çıkarmaya çalışan "Duyuların Efendisi". Çeşitli kılıklarda ve durumlarda (korku, ikna, tehdit, kuşku) Buda'nın karşısına çıkmıştır. Bazen üç kızını (susama, arzu, zevk) Buda'ya göndermiştir. İncil'de Hz. İsa'nın da aynı biçimde, şeytan tarafından sınandığı anlatılmaktadır. Buda bu sınanmalar esnasında insanların gerçeği kavrayıp kavrayamayacağı konusunda kuşkuya düşmüş; ancak bir tür yardımla (Tanrının yardımı) Mara'nın aldatmalarından kurtulmuştur.

Meditasyon: Manevî uyanıklığa ya da bedensel dinginliğe katkıda bulunan yoğunlaşma. Tefekkür ve içedönüş yöntemleriyle gerçekleştirilen zihin alıştırması veya kişisel ibadet. Budizmin ayrılmaz parçası olan meditasyon, kişinin Nirvana'ya ulaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Misyon: Bir hükümetin, başka bir ülkeyle ilgili olarak, bir kişi veya heyete verdiği yüksek gayeli hususi görev. Dinî, diplomatik görevlilerden meydana gelmiş heyet, delegasyon, memuriyet, hizmet. Misyonlar, dinî olduğu kadar yerlileri kültürel ve siyasi olarak uygarlaştırma amacı da taşımaktadır. Cizvitler, 16. ve 17. yüzyılda Uzakdoğu ve Hindistan'da misyonlar kurmuşlardır. 19. yüzyılın Protestan misyonları, İngiliz kolonyal yayılmasının bir aracı olarak hizmet etmiştir. Misyoner geniş anlamda, kendini bir idealin yayılmasına adanmış kimse; misyonerlik ise, Hristiyanlığı yaymaya yönelik örgütlü çalışmadır.

Mudra: Sanskrit dilinde, "el kol hareketi, vücudun duruşu". Hint ikonografisinde ve görsel sanatlarda el ve parmaklarla yapılan simgesel hareketlere verilen ad; daha güçlü ve zengin ruhsal tepkimeye yol açan

hareketler. Buda heykellerinde en çok rastlanan el kol biçimleri şunlardır: Abhaya-mudra (sağ el, avuç açık olarak omuz hizasında: “korkmayın!”), (sağ el gevşek biçimde sol avuçta: “tefekkür durumu”). Mudra’lar, Tibet’te dans, tiyatro, ayin ve sanat gösterilerinde sıkça kullanılmaktadır.

Pançen Lama: Tibet’te, nüfuzlu Tashilunpo Manastırı’nın başkeşişi olan ve Buda Amitabha’nın enkarnasyonu olarak yeniden doğduğuna inanılan kimselere verilen unvan. Tashi-lumpo manastırında ikâmet ettiği için bazen kendisine Tashi-lama da denilmektedir. Dalay Lama’dan sonra, Tibet’in dinî ve dünyevî gücünü üstlenmiştir.

Paramita: Mahayana Budizmi’nde, aydınlanmaya yaklaşan Bodhisatva’ların gösterdiği erdemlere denir. Başlıca altı erdem: Cömertlik, ah-lâklılık, yılmazlık, güçlülük, tefekkür ve bilgellik’tir. Bazı listelerde bunlara, “başkalarına yardım becerisi” de eklenmektedir.

Prajnaparamita: Muhtemelen M.Ö. 100-M.S. 150 arasında, Mahayana sutra’ları (özdeyiş) ve yorumlar bütününden oluşan ve Sanskritçe’den çevrilmiş bir dizi esere verilen ad. M.S. 200 yıllarında yaşamış Hintli Budist filozof Nagarjuna’nın felsefesinden esinlenerek geliştirilmiş “öteki kıyıya götüren bilgellik” anlamına gelen yazılar.

Reenkarnasyon (ruhgöçü): Başta Hint dinleri olmak üzere, çeşitli dinî geleneklerde, ruhun, ölümünden sonra insan, hayvan ve bazı durumlarda bitki biçiminde bir veya daha çok kez yeniden doğması. Bu inançla ilgili karman öğretisine göre, herkesin şimdiki yaşamındaki davranışlarının sonucu, sonraki hayatında ortaya çıkacaktır. Budizm, değişmez bir töz olarak ruhun varlığını yadsıma ile birlikte, ruhların karman’ının bedenden bedene geçtiği inancını paylaşmaktadır. Disiplin ve meditasyon yoluyla kusursuzluk durumuna ulaşan kişi, ruhgöçü çemberinden kurtularak başlangıçtaki arı durumuna dönecektir.

Riméd hareketi: Tibet’teki mezhepler çekişmesine bir tepki olarak, 19. yüzyılda ortaya çıkmış ekümenik hareket. Doğu Tibet’te, bir kültür ve maneviyat hareketi biçiminde, çeşitli mezhep önderlerince 19. yüzyıl içinde başlatılmıştır. Hareket, yeni bir mezhep oluşturmayı amaçlamamakta, her bir mezhebin içinde var olan manevî zenginliği ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu amaçla Jamgon Kongtrul, bütün Tibet mezheplerinin doktrin ve bilgilerini Beş Hazine adlı derlemesinde bir araya getirmiştir.

Rinpoché: “Çok Kıymetli, Aziz” anlamında, Tibetçe bir unvan. Bu unvan, Yüksek Lamaların veya Tulkuların isimlerinin sonuna getirilmektedir.

Samsara: Ruhun sürekli bir doğum, ölüm ve yeniden doğum kısır döngüsünde olması durumu, duyularla algılanan ve insanı tatmin etmeyen dünya. “Yaşadığımız hayat, hayatın sonsuz şekillerinden bir tanesidir; ne ölüm var, ne ölümsüzlük; ruh ezeli...” anlayışı.

Sangha: Budist tarikat; Aydınlanma yolunda yürüyen keşişler, rahibeler ile lâik halktan kadın ve erkeklerin oluşturduğu kutsal topluluk; birlik; cemaat. Buda ve Dharma ile birlikte, Budizmin üçüncü temel inancını (tri-ratna, “üç mücevher”) belirtir. Bazen, Kilise kelimesi ile de tercüme edilmektedir. Sangha mensupları, hayatlarını genellikle halkın sadaka ve bağışlarıyla sürdürürler.

Shastra: Yazarının ismi genellikle bilinen, Budist kutsal metin türlerinden birisidir. Otorite olarak Sutraları aktaran, ancak onlardan daha sistematik olmaya çalışan metinlerdir. Tibet Tancuru, çoğunlukla tefsirlerden ve Shastra'lardan oluşmuştur.

Sutra/Sutta: Kelime anlamı örgü ipi. Hinduizm’de, özdeyiş biçiminde, akılda tutulabilecek kısalıkta, açıklayıcı, vezeli metinlere verilen ad. Budizm’de, daha kapsamlı metinler olup, hem öğretiyle hem de pratikle (Aydınlanma haline ulaşmak için kullanılan meditasyon teknikleri) ilgilidir. Buda’nın kendisi tarafından söylenen sözler olduğu iddia edilmektedir. Daima, ‘Şöylece işittim ki..’ ya da ‘Efendi devam etti..’ sözleriyle başlar. ‘Ben’ ile kastedilen, ölümünden sonra Buda’nın tüm sözlerini ezberden nakleden müridi Ananda’dır. Birçok sutra Buda’nın ölümünden yüzyıllar sonra oluşturulmuştur. Mahayana sutraları denilen bu özdeyişler de, Buda’nın sözleri olarak görülmektedir. Tibet Kancuru’nun önemli bir kısmı, Sutra koleksiyonlarından alınmıştır.

Şakticilik (Shakti): Hinduizmin en büyük tanrıçası Şakti’ye (skt. Güç, enerji) tapınma. Tanrısal iradeyi temsil eden Şakti, kişiden mutlak bir teslimiyet bekler. Yogilere göre, çöreklenmiş yılan (kundalini) gibi, bedenin içinde uykuya yatmış bir güç vardır. Kurtuluşa ulaşmak için bu gücü uyandırmak ve etkinleştirmek gerekir. Şakticilik, zihin ve bedeni arındırmaya yönelik bir sistem olan Tantra Hinduizmi’nin ayrılmaz bir parçasıdır. Şakti’nin birçok adı ve farklı görünümü vardır.

Tantra/Tantrizm: Hint dinlerinde, batinî uygulamaları konu alan çok sayıda metnin ortak adıdır. Budist Tantraların kökeni, 7. yüzyıldan önceye dayanır. Tantra, Aydınlanmaya süratle ulaşmak için uygulanan özel Yoga ile ilgili metotlar ve kullanılan kitaplar serisini ifade eden, faaliyetle ilgili bir kelimedir. Tantrizm, verimsiz çilelerle bağımsızlığın kazanılamayacağını, tutkuları yok etmenin en kolay yolunun, tutkuları yok etmek yerine onları doyumak olabileceğini savunan öğretidir. Bu yolu izleyenlere göre, şehvete izin verilmekte; her et türü yenebilmektedir; yeter ki bu davranışlar zihinde bir bağımlılık yaratmasın!.

Tathagata: Gotama’nın kendisi için en sık kullandığı adlardandır. Diğer Budalar için de kullanılmaktadır. Sözcüğün tam anlamı bilinmemekle beraber, Tatha (Gerçek); ‘Gerçeği bulan kims’e’ anlamında, Buda ile eş anlamda kullanılmaktadır.

Tertön: Önceki zamanlarda gizlenmiş (terma) olan, Tibet Budizmi'nin öğretileriyle ilgili kutsal metinlerini yeniden bulan Nyingma lamasına verilen ad.

Tulku/Trulku: Yüce, ulu bir varlığın reenkarnasyonu olarak görülen kişiye verilen unvan. Özellikle geniş gompalar'ın idarecilerine Tulku denilmektedir. Bunlar, bazı Tantrik tanrıların (Avalokiteşvara, Manjusri, Vajrapani) zuhurları ve bir önceki lamanın yeniden doğumu olarak görülürler. Günümüzde bu lamalardan yüzlerce mevcuttur. Örneğin, XIV. Dalay Lama'nın ağabeyi Thubten jigme Norbu ve daha sonra küçük kardeşi, şimdiki Dalay Lama tarafından trulku ilan edilmiştir.

Tushita Seması: Arzular dünyasının altı semasından dördüncüsü. Bodhisatvaların Budalığa ermeyi bekledikleri, en son doğumlarından az önce, orada tekrar doğduklarına inanılan yer, cennet. Gelecek Buda Ma-itreyanın şu an orada ikâmet etmekte olduğuna inanılmaktadır.

Upanişadlar: En eski Hindu kutsal metinleri olan Vedaların düzyazı ve manzum açıklamalarını içeren felsefi metinlere verilen ad. Bir öğretmenin dizi dibinde oturularak alınan bilgilerin yazılı metne dönüştürülmüş biçimlerine, Upanişad denilmektedir. Yaklaşık olarak M.Ö. 1000 yıllarından, Budizmin doğuşu zamanına değin oluşmuşlardır. Bunların bazısında tek ve yüce bir varlık kavramından söz edilmektedir.

Vairocana: Mahayana ve Vajrayana Budizminde Dhyani Budalardan (kendi kendini doğurmuş beş Buda) biri. Adı, Sutra'larda yer almaktadır. Tibet'te Rnam-srang (Parlak Işık Yayıcı) adıyla bilinmektedir. Genellikle Mandala'nın en merkezinde, Hikmetin-Budası olarak yer alır. Nepal, Tibet ve Japonya'daki sanat eserlerinde, öteki Dhyani Buda'ların atası veya Adi-Buda olarak nitelendirilmektedir. Rengi beyazdır; elleri vaaz verir konumda (mudra) betimlenir. Eşi, Tara; bineği, ejder ya da aslan; simgesi çakra (tekerlek); kutsal hecesi om; duyu algısı ses; duyu organı kulak; insan bedenindeki yeri ise, baştır.

Yantra: Tantrik Hinduizm ve Budizm'de, meditasyona yardımcı olarak mandala ritüeli esnasında kullanılan çizgisel (geometrik) diyagram. Her ritüel için farklı yantra gereklidir. Daha karmaşık ve resimlerle süslü biçimine mandala adı verilmektedir. Amaç, tören esnasında Deva veya Yi-dam (tanrı)'ın hazır bulunmasını sağlamaktır. Yere ya da kağıt üzerine bir kereliğine çizilen yantra'lar bulunduğu gibi, tapınaklarda, taş ve metal üzerine oyulmuş olanları da vardır.

Yoga: Hinduizm ve Budizmce kabul edilmiş uygulama, bağlanma veya bir şeye yoğunlaşma. Bireyin, aşkın olan (ilâhî) Kaynak ile birliğini geliştirme uygulaması. Yoga okulunda uygulama, öğretiden önde gelmektedir. Bu yüzden, özel bir yöntemle, önce zihnin arıtılıp paklaştı-

rılması gerekmektedir. Yoganın değişik basamakları vardır: Kalbi temizlemek; yoga duruşunda bulunmak; çile çekmek ve kendini kontrol etmek; nefes egzersizleri yapmak; dış etkilere karşı koymak; konsantre olmak; zihnin pür dikkat hale gelmesi. Sonuçta, görülmeyen görülmekte, duyulmayan duyulmaktadır.

Yogacara felsefesi: Mahayana Budizmi'nde, Madhyamika'dan sonra önemli bir idealist okulun adıdır. Öteki ismi Vijñānavāda'dır. II. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkmış, en verimli dönemini IV. yüzyılda, Asanga ile yaşamıştır. Bu okulun anlayışına göre, algıladığımız evren, zihnin ürününden başka bir şey değildir.

Zen: Dhayana'nın (meditasyon) Japonca tercümesi. Bugün bir Budizm okulu olup, Aydınlanmaya ulaşmak için meditasyonun diğer uygulamaların tamamından üstün olduğuna vurgu yapmaktadır. Çince'deki karşılığı, Ch'an Budizmi'dir. Batı dillerinde 'liberation' kelimesiyle dile getirilen bağımsızlaşma, iç özgürlüğe ulaşma yoludur. Zen, Taoculuk'tan da, Budizmden aldığı kadar çok şey almıştır. Zen'de kutsal kitap olmadığı gibi, dogmalar da yoktur. Zen, analize, mantığa ve hazır doktrinlere karşıdır. O, alışılmış mantıksal düşüncenin sınırlarını aşarak, insanın iç derinliğini ortaya çıkarmayı amaç edinmiştir.

EK-2: KRONOLOJİ

M.Ö.

486: Buda'nın 80 yaşında iken öldüğü kabul edilen yıl. Buda'nın doğum tarihi ile ilgili öne sürülen tarihler, 560, 563, 566, 568, 623'tür. Buda'nın ölüm tarihini 412 yılı olarak kabul edenler olduğu gibi, 368, 370, 386, 480, 483 yıllarından söz edenler de bulunmaktadır. Son araştırmaların bir kısmında, Buda'nın (490-410) yılları arasında yaşamış olduğu belirtilmektedir.

263-259: İmparator Aşoka, Budizmi kabul etti. Bazı eserlerde Aşoka'nın (274-236) yılları arasında hüküm sürdüğü belirtilmektedir. Budizmin ilk büyük yayılması Aşoka zamanında olmuştur. Ona, Budizmin Konstantinos'u denilmektedir. İnsanlara Budist ahlâkını öğretmek için, Kuzey Hindistan'da, üzerinde Dharma kurallarının yazılı olduğu birçok Kaya-Sütun diktirmiştir.

166-145: Pencap'ın Grek kralı Menander dönemi. Bu kral, Budizmi himaye etmiştir. Dönemi, aynı zamanda Mahayana Budizmi'nin de başlangıcıdır.

82: Budizmin kutsal yazıları (Palice, Düstur) ilk defa olarak Seylan'da yazıya aktarılmıştır. Mahayana Budizmi'nin kutsal yazıları da bu dönemde oluşmaya başlamıştır.

M.S.

62: Budizmin Çin'e girişi.

78-110: Budizmin koruyucusu Kral Kaniska dönemi. Budizmin ikinci büyük yayılışı bu zamanda olmuştur. Dördüncü Budist Konsili de bu dönemde toplanmıştır. Mahayana'nın ustası, aynı zamanda kral Kaniska'nın dinî konulardaki danışmanı olan Asvagosha, bu yıllarda yaşamıştır.

2. yüzyıl: Mahayana Ustası Nagarjuna bu dönemde yaşamıştır.

7. yüzyıl: Tantra Budizmi'nin (Vajrayana) oluştuğu dönem. Hint Budizmi'nin gerileyişi ve Hintli Budist misyonerler aracılığıyla Budizmin Tibet'e girişi.

618-649: Srong Tsan Gampo (doğ. 605) ile Tibet'te dinî krallar dönemi başlamıştır. Kral, Çinli ve Nepalli birer prensesi kendisine eş olarak almış; Tibet'te Budizmin, ilkin bu eşler sayesinde yayıldığı sanılmaktadır.

649-676: Sonraki kral zamanında kuzeyde Kansu ve doğuda Yunan ile Çin'in bazı kısımları ele geçirilmiş; Çin, Tibet'e Yıllık vergi ödemeye mecbur edilmiştir.

704-754: Bu zamanda Keşmir, Kandeher ve Bezeklik Tibetlilerce alınmıştır. Hintli Budist ve Tantrik ustası Padma Sambhava, Budizmin Mahayana şekli ile Tantrik Taşıtı, bu zamanda Hindistan'dan Tibet'e getirmiş; ilk Lama manastırı, 749 yılında Sam-ye'de, inşa edilmiştir.

754-797: Budist krallardan Trisong Detsen zamanı. Santa Raksita (öl. 765), Budist kilise organizasyonunu güçlendirmesi için, Hindistan'dan davet edilmiştir.

838-1000: Tibet Krallığı parçalanarak, çeşitli lâik ve monastik prensliklere bölünmüş, Tibet'te, uzun bir kargaşa ve belirsizlikler dönemine girilmiştir.

1053: Tibet Budizmi'nin ikinci reformcusu olan Atisa'nın ölümü.

1071: Sakya manastırının kuruluşu.

1193: Bihar'ın Müslümanlarca alınışı ve 'Hindistan'da Hint Budizmi'nin sona ermesi.

1202: Keşmirli Sakya Pandita'nın Tibet'e gelişi.

1206-1368: Çin'de, Cengiz'in (1162-1227) kurduğu Moğol asıllı Yuan Hanedanlığı.

1244: Sakya Pandita, Moğollar adına Tibet'in Genel Valisi oluyor.

1290-1364: Tibet Kutsal Kitaplarının derleyicisi Bu-ston'un yaşadığı yıllar.

1357-1419: Tibet Budizmi'nin diğer reformcusu Tsong-kapa dönemi; Gelug-pa Mezhebi'nin (Sarı Kilise) doğuşu.

1368-1644: Moğollar Çin'den çıkarılıyor; Çin'de Ming Hanedanı dönemi.

1407: Tsong-kapa (öl. 1417) Ganden manastırını kuruyor; Bu zamanda, Gelug-pa'nın diğer iki büyük manastırı olan Drepung (1414) ve Sera (1417) da inşa ediliyor.

1445: Tibet'te Dalay Lamalardan sonra dinî hiyerarşik sıralamada ikinci derecede bulunan Pançen Lamaların ikâmet ettiği Tashi-lunpo manastırının kuruluşu.

1470-1543: Çinli Ming Hanedanı'nın parçaladığı Moğolların, Dayan Han tarafından Moğolistan'da yeniden bir araya getirilmesi.

1497: Portekizli denizci Vasco de Gama (öl. 1524)'nın Ümit Burnu'ndan Hindistan'a varması. Onun, Avrupa'yı Ümit Burnu üzerinden Doğu'ya bağlayan denizyolunu (baharat yolu) açması, dünya tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. Bu tarihten sonra Doğu ticaretini ellerinde tutan Müslümanların bu alandaki teğelleri kırılmış, uzun bir aradan sonra Hindistan ile Avrupa arasında ilk bağlantı sağlanmıştır. Portekizliler 16. yüzyılda, İngilizler ise 17. yüzyıldan itibaren Bengal'de ticaret kolonileri kurmuştur.

1502: Altınordu'nun sonu; tarihte Rus egemenliğinin başlaması.

1543-1588: Altan Han ile bazı Moğollar Tibet Budizmi'ni kabul etti.

1578: Dalay Lama unvanı ilk defa, III. Dalay Lama, Sonam Gyatso'ya (öl. 1588), 1578 yılında, Altan Han tarafından verildi.

1583-1912: Çin'de Mançu (Tsing) Hanedanlığı dönemi.

1617-1682: Beşinci Dalay Lama (Ngawang Lobzang Gyatso) ile birlikte, Tibet'te Pançen Lamalar döneminin başlaması.

1650: Bengal'de, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulması.

1757: Plassey savaşı; İngilizlerin Bengal ordusu karşısında kazandığı zafer. Bu zafer, Hindistan'daki İngiliz-Hint İmparatorluğu'nun da başlangıcıdır.

1774: Tibet-İngiliz ilişkilerinin başlaması. Warren Hastings, Bogle'u, bir misyon heyetinin başında Shigatse'nin Tashi Laması'na (Pançen Lama) bu ülke ile ticareti geliştirmek amacıyla gönderdi. Bu tarihlerde, William Jones, tarafından "Asya Derneği" kurulmuştur.

1788: "Asiatic Rescherches or Transactions" (Asya Araştırmaları ve ya Çalışma Raporları) adlı dergi, Kalküta'da yayına başladı.

1792: Tibet'in Çin egemenliği altına girişi.

1795: "Ecole des Langues Orientales Vivantes" (Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) Paris'te kuruldu. Doğu ile ilgili, araştırmaya dayanan yayınlarda artışlar oldu.

1803: İngilizler Delhi'yi işgal etti.

1814: Hindistan'daki misyoner hareketlerin İngiliz Hükümeti'nce yasallaştırılması.

1820: Yeni Budizmin doğuşu: Rhys Davids, Budizm konusunda dik-kate değer çalışmalara başladı. "Société Asiatique de Paris" (Paris Asya Cemiyeti-1821) kuruldu. "Journal Asiatique" (Asya Dergisi-1823) yayına başladı. Daha sonra, Teosofi Cemiyeti (1875); Londra Budist Cemiyeti (1924); Buda'nın Kardeşleri Cemiyeti (Paris, 1929) kuruldu. "Asiatic Rescherches or Transactions-1839" dergisi yerine, "Journal of the Asiatic Society of Bengal" yayına başladı.

1840: Kanton'un İngilizlerce kuşatılması.

1843: 08 Ekim'de Çin-İngiltere Ticaret Antlaşması.

1844: 03 Temmuz'da, ilk Çin-Amerikan Antlaşması.

1857: Çin'de, Kantonlular yabancılara karşı ayaklandı. Kanton, 29 Aralık'ta Fransız-İngiliz birliklerince tekrar ele geçirildi; aynı birlikler 1860 yılının 13 Ekim ayında Pekin'e girdi.

1858-1898: İngilizlerin yükselme dönemi.

1868: ilk Çinli öğrenci grubu, Temmuz ayında Birleşik-Devletler'e gönderildi.

1871: Mandalay'da (Birmanya, Myanmar, Burma) Beşinci Budist Konsili toplandı.

1884: Fransa ve Çin arasında, Annam yüzünden savaş çıktı. Bir yıl sonra, Annam'ın Fransız himayesine verilmesi ile sonuçlanan Barış Antlaşması imzalandı.

1886: Çin'le İngiltere arasında, Birmanya ve Tibet'le ilgili Antlaşma. 24 Haziran da Birmanya İngiltere'nin himayesine bırakıldı.

1890: İngiltere ile Çin, Sikkim ve Tibet konusunda 17 Mart'ta Antlaşma imzaladı.

1894: Tibet ve Birmanya ile ilgili olarak, 01 Mart'ta, Çin-İngiltere Antlaşması.

1895: XIII. Dalay Lama'nın idareyi eline alması.

1900: Çin'deki tüm yabancılara karşı 20 Haziran'da savaş ilanı ve Bokser Ayaklanması. 14 Ağustos'ta sekiz ülkenin birleşik güçleri Pekin'e girdi. İmparatorluk Sarayı Pekin'i terk etti. 07 Eylül'de Pekin Barış Antlaşması imzalandı.

1904: Lord Curzon, Tibet'e silahlı bir misyon gönderdi. Albay Younghusband başkanlığındaki İngiliz Keşif Heyeti, 08 Ağustos'ta Lhasa'ya girdi. Dalay Lama hava yoluyla Tibet'ten Moğolistan'ın Urga şehrine sürgüne gitti.

1906: Tibet'le ilgili olarak, 27 Nisan'da, Çin-İngiltere Antlaşması. İngiltere, Hindistan ile Tibet arasındaki ticaret istasyonlarını birbirine bağlayan telgraf hatlarını açmayı, 1890 Antlaşmasının şartlarını ve 1893 Ticarî Düzenlemeleri'ni teyit etti; Çin Hükümeti de Hindistan sınırından itibaren telgraf hatlarını korumayı üstlendi.

1907: Tibet'le ilgili olarak, Çin-İngiltere arasında düzenlemelere gidildi; Dalay Lama'ya, Çin Sarayı'nca 1908 yılında yeni bir hüviyet tanındı. İngiltere ve Rusya, Tibet ile ilişkilerini Çin aracılığı ile sürdürmeyi kabul etti. Bu dönemde, Çin'in Tibet üzerindeki hâkimiyeti 1918 yılına kadar sürmüştür.

1910-1911: Çinliler Tibet'te kontrolü sağlamak için faaliyete başladı; bu amaçla Dalay Lama'yı (XIII. Dalay Lama) görevden aldılar. Dalay Lama Hindistan'ın Sikkim eyaletine gitti.

1911-1912: Çin'de Mançu rejiminin yıkılışı. 12 Şubat'ta, Çin'de Cumhuriyet ilan edildi. Sun Yat-sen Cumhurbaşkanı oldu. Tibet, yeniden bağımsızlığını kazandı. Dış Moğolistan Hutuktu'su veya Yaşayan Buda'sı, kendisini imparator ilan etti.

1913: Tibetliler, İngilizlerin desteği ile Mart ayında Çin'e karşı ayaklandı. Dalay Lama, Sikkim'den Tibet'e döndü. İngilizler ve Çinliler, Tibetli temsilcilerle birlikte, Simla'da konferans düzenledi. İngilizler Tibet'i, Çin'in hâkimiyetini tanıması konusunda iknaya çalıştı. Aynı şekilde Çinli temsilciler de, Tibet'e otonomi verilmesi, Tibet'in toprak bütünlüğünün korunarak oraya asker gönderilmemesi konusunda iknaya çalışıldı. Ancak bu antlaşma Çin tarafından hiçbir zaman imzalanmamıştır. Aynı yıl, Dış Moğolistan ile ilgili olarak Çin-Rus Antlaşması imzalanmış; Çin, Dış Moğolistan'a otonomi verilmesini kabul etmiş; Ruslar, Çin'in Moğol bölgesi üzerindeki hâkimiyetini tanımıştır.

1921: Dalay Lama, Ocak ayında bir temsilci göndererek, Pekin'e bağlılığını bildirdi. Bu yıllar, uzun bir zamandan sonra, ergenlik çağına ulaşana değin hayatta kalabilen birkaç Dalay Lamadan biri olan ve kendi başına etkili bir idare kurabilen XIII. Dalay Lama'nın, ülkesinde merkezi bir yönetim kurduğu ve Tibet'i modernleştirmeye çabaladığı yıllardır.

1921: Çin Komünist Partisi, I. Şangay Kongresi'nde kuruldu.

1923: Çin Komünist Partisi (ÇKP) Kuomintang'la (KMT) birleşti.

1925: Sun Yat-sen'in ölümü. Çan Kay Şek Kuomintang'ın lideri oldu. Bir yıl sonra Komünist parti ile işbirliği sona erdi ve komünist liderler tutuklandı.

1928: Çin'de İlk komünist ordu, Mao Tse-tung tarafından kuruldu.

1929: Tibet üzerinde Çin baskısı arttı.

1931: Japonlar Mançurya'yı istila etti.

1933: XIII. Dalay Lama'nın öldü.

1933: Mao, Çin komünist hareketinin önderliğini ele aldı.

1935: XIV. ve Son Dalay Lama Tenzin Gyatso'nun doğdu.

1936-1937: Rusya'daki 1917 devrimi ve Çin'deki karışıklıklar nedeniyle İngiltere, Goodwill Misyonunu B.J. Gould ile birlikte Tibet'e gönderdi; Tibet halkı ve üst düzey Tibetli memurlarla ilişkiler kuruldu.

1937: Çin-Japonya savaşı ve Çin’de yeniden ÇKP-KMT işbirliğinin başladı.

1941: Komünistler, Kuzey Çin’de durumlarını yeniden pekiştirdi.

1946: ÇKP-KMT işbirliği son buldu. Çin’de iç savaş yeniden başladı.

1947: Hindistan’ın bölünmesi ve bağımsızlığı.

1949: 01 Ekim, Çin Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Çan Kay Şek, Formoza (Tayvan) adasına çekildi.

1949-1950: Çin’in Azınlıklar ve Kiliseler sorununu çözmeye çalışması. Çin Halkları Siyasi Danışma Konferansı’nın düzenlenmesi. Kore Savaşı (15 Haziran 1950).

1950-1951: Çin Halk Cumhuriyeti ordusunun Tibet’i işgali; 17 maddelik antlaşmanın Tibetlilere dikte ettirilmesi; Çin’e karşı K’am ve Amdo bölgelerinde başlayan direnişin orta Tibet’e doğru genişlemesi.

1954: Çin Halk Cumhuriyeti’nin ilk Anayasası oluşturuldu. Genel İl-keler Mad. 3’e göre, “Çin Halk Cumhuriyeti çok uluslu üniter bir devlet-tir” ibaresine yer verildi. Lamaizm Tibet’te gerilemeye başladı.

1956: “Buda’nın 2500. Doğum Yılı Kutlamaları”, birçok Budist ülke-nin katılımıyla 23 Mayıs’ta Hindistan’da gerçekleştirildi. Bu kutlamalara XIV. Dalay Lama da, Tibet’in Çinli yöneticileri gözetiminde katılmıştır.

1959: Mart ayında Tibet Çin tarafından işgal edildi. Sonuçta, Dalay Lama ile birlikte 70 bine yakın Tibetli ülke dışına çıkmış, yoğunluklu ola-rak Hindistan’ın Dharamsala kasabasında mülteci olarak yaşamaya baş-lamıştır. Küçük Lhasa olarak bilinen Dharamsala, 1963 yılından beri sür-gündeki Tibet Hükümeti’nin merkezidir. Günümüzde Tibetli sığınmacı-lar, Nepal, İsviçre, İngiltere, A.B.D., Kanada başta olmak üzere otuz ka-dar ülkeye dağılmıştır. Batı ülkelerinin bazı merkezlerinde Dalay La-ma’nın temsilcileri bulunmaktadır.

İndeks

- Altan Han, 109, 112, 131, 134, 135, 137, 138, 164, 261
Amida Buda, 192, 251
Amitabha, 49, 60, 80, 96, 100, 140, 143, 144, 171, 177, 180, 181, 182, 192, 194, 234, 251, 256
Arhat, 18, 42, 43, 44, 53, 55, 96, 209, 251
Asvagosha, 260
Atisa, 48, 72, 74, 78, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 106, 107, 108, 116, 117, 129, 166, 180, 218, 235, 260
Avalokiteşvara, 19, 49, 60, 74, 75, 79, 111, 128, 129, 134, 140, 141, 143, 164, 174, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 216, 221, 225, 251, 252, 258
avidya, 39, 191, 252
Avrupa, 11, 12, 23, 27, 30, 49, 54, 55, 65, 68, 69, 101, 113, 119, 130, 135, 140, 149, 151, 153, 157, 159, 203, 236, 261
Aydınlanmış, 33, 34, 40, 53, 54, 59, 172, 194, 234, 252
Bardo, 102, 196, 200, 214, 252
Batı, 11, 12, 15, 16, 18, 20, 21, 28, 30, 42, 49, 50, 51, 65, 68, 82, 83, 95, 102, 110, 112, 119, 134, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 159, 166, 197, 232, 239, 259, 264
bekâr, 84, 85, 91, 92, 93, 94, 95, 111, 143, 201, 202, 203, 205, 223, 224, 235
Bhakti, 41, 44, 48, 49, 57, 252, 253
Bhutan, 65, 86, 94, 134, 150, 156, 211, 233
bilgi, 11, 23, 32, 46, 78, 99, 116, 192, 194, 206, 234
bilinçlilik, 234
Bodhisatva, 18, 19, 20, 21, 32, 33, 44, 45, 46, 47, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 75, 78, 79, 83, 84, 86, 87, 93, 95, 96, 111, 127, 128, 129, 134, 140, 164, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 191, 197, 200, 208, 216, 221, 234, 251, 252, 256, 258
Bon dini, 19, 24, 25, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 80, 81, 82, 89, 90, 91, 98, 117, 118, 120, 235
Brahma, 59, 252
Brahman, 22, 36, 37, 40, 71, 83, 147, 172, 184, 228, 251, 252

Buda, 17, 20, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 49,
 68, 84, 94, 97, 99, 100, 112, 127, 140, 144, 171, 173, 174, 175, 176,
 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 189, 193, 200, 201,
 202, 208, 209, 210, 212, 219, 226, 228, 234, 238, 243, 246, 248,
 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258,
 Buda Gotama, 31, 34, 45, 174, 175, 212, 251
 Budist, 11, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 29, 31, 32, 34, 36, 37, 40, 42,
 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 65, 67, 69,
 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89,
 91, 92, 94, 97, 98, 99, 101, 103, 104, 106, 107, 108, 116, 119, 120,
 121, 130, 131, 145, 147, 148, 151, 152, 161, 172, 173, 174, 175,
 176, 179, 180, 181, 184, 185, 190, 195, 197, 198, 199, 200, 201,
 202, 205, 216, 219, 230, 234, 235, 236, 251, 252, 253, 254, 256,
 257, 259, 260, 262, 264
 Budizm, 16, 21, 22, 26, 32, 41, 42, 48, 50, 51, 52, 54, 58, 59, 70, 71,
 72, 75, 76, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 95, 97, 105, 115, 127, 133, 137,
 171, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 197, 202, 211, 216, 218,
 228, 229, 230, 232, 233, 235, 238, 239, 243, 248, 250, 259, 262
 Bu-ston, 23, 98, 99, 260
 büyü, 59, 74, 79, 91, 96, 108, 115, 202, 216, 217, 218, 230, 248
 büyücü, 84, 218
 cehalet, 39, 55, 191
 cehennem, 171, 195, 197, 198, 199, 217
 Cengiz Han, 23, 87, 107, 108, 109, 110
 cennet, 171, 195, 197, 198, 234
 Çin, 10, 11, 15, 18, 19, 20, 26, 27, 28, 45, 49, 65, 66, 67, 76, 97, 98, 104,
 106, 112, 113, 122, 132, 134, 135, 136, 137, 141, 142, 145, 147,
 148, 149, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 167,
 168, 174, 178, 182, 196, 218, 222, 236, 240, 245, 253, 261, 262,
 263, 264
 Dakini, 188, 200, 234, 253
 Dalay Lama, 11, 12, 19, 25, 28, 29, 53, 67, 68, 74, 95, 97, 102, 103, 104,
 105, 106, 109, 110, 111, 112, 123, 127, 128, 129, 130, 131, 134,
 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148,
 150, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 162, 164, 165, 168, 181,
 196, 203, 206, 207, 212, 220, 221, 225, 228, 230, 235, 236, 252,
 253, 256, 258, 261, 262, 263, 264
 Dayan Han, 109, 137, 164, 261
 demon, 191
 Demon, 70, 176, 191
 demonoloji, 24
 Dhamma, 19, 31, 38, 48, 57, 100, 201, 202, 208, 253

Dharma, 19, 22, 31, 33, 35, 38, 40, 52, 57, 76, 78, 98, 165, 175, 176,
 179, 181, 182, 186, 189, 219, 226, 233, 234, 240, 253, 257, 259
 din, 16, 17, 22, 24, 31, 32, 36, 40, 43, 44, 45, 50, 52, 54, 55, 60, 70, 72,
 75, 81, 85, 90, 102, 108, 109, 110, 115, 122, 128, 139, 143, 147,
 148, 151, 166, 184, 185, 193, 202, 207, 218, 219, 225, 229, 233,
 234, 239, 240, 241, 242, 245, 246, 248, 249, 253
 Dindar, 11, 75, 76, 77, 81, 115, 116, 172, 193, 202, 219
 dinî otorite, 110, 128
 dinler, 11, 12, 13, 19, 20, 31, 32, 50, 52, 54, 56, 59, 70, 74, 83, 114,
 115, 138, 157, 162, 179, 184, 186, 191, 195, 200, 201, 202, 203,
 207, 214, 216, 218, 224, 226, 228, 229, 232, 234, 237, 238, 239,
 240, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 253, 256, 257
 Dukkha, 19, 37, 39, 252, 253
 ekümenik, 235, 256
 enkarne, 34, 53, 60, 130, 131, 171, 209, 234
 evlilik, 116, 128, 132, 222, 232
 evren, 18, 46, 47, 57, 172, 175, 185, 216
 Gelugpa, ??????????
 Gelug-pa, 25, 48, 49, 67, 74, 83, 84, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 103,
 105, 108, 111, 112, 128, 129, 131, 134, 135, 137, 138, 139, 144,
 189, 196, 203, 205, 220, 223, 235, 253, 260, 261
 Guru, 47, 79, 95, 235, 254
 Hristiyan dini, 16
 Hristiyanlık, 11, 40, 51, 54, 57, 79, 182, 185, 216, 232, 234, 237
 Hinayana, 16, 17, 19, 21, 33, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 76, 97, 102,
 171, 179, 183, 202, 209, 251, 252
 Hindistan, 20, 27, 28, 29, 30, 34, 44, 50, 65, 66, 69, 141, 143, 147, 148,
 149, 150, 154, 155, 157, 158, 162, 218, 237, 238, 261, 262
 Hinduizm, 16, 28, 31, 34, 37, 47, 48, 52, 55, 56, 57, 59, 114, 131, 133,
 134, 171, 173, 183, 184, 185, 207, 219, 225, 227, 233, 239, 244,
 247, 249, 250, 251, 253, 255, 257, 258
 Hint Budizmi, 11, 16, 24, 42, 48, 49, 75, 80, 83, 97, 98, 147, 171, 233,
 260
 Hint dinleri, 11, 20, 191, 253, 256, 257
 İbadet, 11, 35, 45, 49, 60, 70, 79, 90, 92, 93, 97, 132, 171, 180, 187,
 188, 190, 193, 200, 209, 210
 ilâhiyat, 16, 171, 253
 ilham, 129, 150, 184, 235, 253
 İlk Dönem Budizmi, 46
 iman, 45, 46, 52, 60, 192, 194, 201, 233, 234
 inanç, 11, 12, 32, 37, 40, 43, 47, 52, 60, 71, 81, 108, 171, 172, 173, 183,
 184, 186, 190, 195, 196, 200, 206, 208, 209, 210, 217, 225, 234, 256